

IV. ÉVFOLYAM – 2. SZÁM – 2022. NOVEMBER

KÜLÜGYI MŰHELY

A KÜLÜGYI MŰHELY ALAPÍTVÁNY TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

LAPSZÁMUNKBÓL:

CSORBA ÉVA: A görögországi migrációs politika áttekintése a 2019-2022. közötti időszakban

HORVÁTH E. ÍRISZ: Az Európai Unió Bíróságának polgári eljárásjogot érintő esetjoga 2021-ben

GYÚRÓSI PÁL: Magyar-csehszlovák kereskedelmi tárgyalások az 1920-as években

KISS SÁNDOR: Válságkezelés, energiapolitika, háború – Az 1970-es évek kríziseinek amerikai tapasztalatai

PRANTNER ZOLTÁN – ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR: Az ukrán-orosz háború hatásai Egyiptomra

TÜZES ÁGOSTON KÁROLY: Hugo Stumm és J. A. MacGahan beszámolóai a cári Oroszország 1873-as hívai hadjáratáról

BERETKA KATINKA: „Nemzet, közösség, kisebbség, identitás” projektbeszámoló

IMPRESSZUM

KÜLÜGYI MŰHELY

A Külügyi Műhely Alapítvány online megjelenésű tudományos folyóirata

FŐSZERKESZTŐ

Tóth Zoltán Balázs

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TUDOMÁNYOS TITKÁRA

Mészáros Rita

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Dr. Antal Gábor

dr. Babus-Szegedi Krisztina

Baranyi Emese Zsuzsanna

Baráth Noémi Emőke

Bederna Zsolt

dr. Budai Péter

Dr. Bokros Attila

Csáky Ádám

Dr. Dudlák Tamás

Farkas Attila

Dr. Gázsó Dániel

Gombos Jarmo

Dr. Harangozó Dániel

Héder Klára

Kis Katalin

Dr. Kis Kelemen Bence

Kupi Marcell

Dr. Ladancsik Tibor

Dr. Manzinger Krisztián

dr. Merkel Csenge

Dr. Nogel Mónika

Pálfi László

Pásztó Vivien

dr. Pesci Marco

Dr. Rigó Balázs

Sashalmi Ádám

Schvéd Brigitta Kinga

Szabó László András

Szabó Levente Gábor

Dr. Szalay Gábor

Dr. Sziebig Orsolya Johanna

dr. Szijártó István

Tankovsky Oleg

dr. Teleki Bálint

Tóth László

Tóth Nikolett

dr. Wágner Tamás Zoltán

dr. Zalahegyi Zoltán

SZAKMAI TÁMOGATÓ

Kozma Klementina

KIADÓ

Külügyi Műhely Alapítvány

1043 Budapest, Erzsébet utca 19.

Telefonszám: +3630-473-3508

E-mail: kmszerkesztoseg@gmail.com

Honlap: <https://kulugyimuhelyalapitvany.hu/>

ISSN 2677-0288

Crossref DOI folyóirat azonosító: [10.36817/KM](https://doi.org/10.36817/KM)

A kiadványt a Magyar Tudományos Művek Tára indexeli, valamint a Magyar Tudományos Akadémia REAL repozitórium és az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis archiválja. A kiadvány irodalomjegyzéke elérhető a MATARKA – magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisából.

TARTALOMJEGYZÉK

FŐSZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ – FŐSZERKESZTŐI BÚCSÚ	6
---	---

EURÓPAI TANULMÁNYOK

CSORBA ÉVA: A görögországi migrációs politika áttekintése a 2019-2022. közötti időszakban.....	9
HORVÁTH E. ÍRISZ: Az Európai Unió Bíróságának polgári eljárásjogot érintő esetjoga 2021-ben.....	32
NAGY GELLÉRT: Az Európai Unió törekvései a kalózkodás felszámolására Szomáliában – Áttekintés a releváns missziókról.....	54

MAGYARORSZÁG KÜLKAPCSOLATAI

BÁLÓ ANDRÁS: A magyar agrárexport fejlesztési irányjai az Andok Közösség és a Dél-Amerikai Közös Piac országaiban	69
GYÚRÓSI PÁL: A magyar-csehszlovák kereskedelmi tárgyalások az 1920-as években	101

REGIONÁLIS TANULMÁNYOK

IVÁNYI MÁRTON: A papírtól az 5G-ig – Történelmi áttekintés Kína útjáról a kezdetektől a globális világgazdaságba	124
KISS SÁNDOR: Válságkezelés, energiapolitika, háború - Az 1970-es évek kríziseinek amerikai tapasztalatai	153
PRANTNER ZOLTÁN – ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR: Az ukrán-orosz háború hatásai Egyiptomra.....	169
PRANTNER ZOLTÁN – ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR: Az ukrán-orosz háború jemeni következményei	191
TÜZES ÁGOSTON KÁROLY: Hugo Stumm és J. A. MacGahan beszámolóí a cári Oroszország 1873-as hívai hadjáratáról	208

TUDOMÁNYOS ÉLET

- BERETKA KATINKA: „Nemzet, közösség, kisebbség, identitás”
projektbeszámoló 232
- BUCSI ANIKÓ: Ötvenévesek a magyar–ausztrál diplomáciai kapcsolatok –
Az Osztrák–Magyar Monarchia főkonzulátusától Magyarország konzuli
irodájáig 242
- KALMÁR ANETT – OLÁH ENIKŐ EMESE: Bemutató sorok „A
klímaváltozás hatásaiból eredő kihívások” című tanulmánykötetről ... 249

FŐSZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ – FŐSZERKESZTŐI BÚCSÚ

Tisztelettel köszöntöm a Külügyi Műhely c. online tudományos folyóirat 2022/2. lapszámának Olvasóit. Főszerkesztői köszöntőmben egy rövid visszatekintésre invitálom az Olvasót, amely során röviden bemutatom annak 2019-2022. közötti fejlődési ívét, az elért eredményeket, valamint szót ejtek a folyóirat jövőjéről.

A folyóirat előkészítési munkálatai 2018. év végén kezdődtek meg a Külügyi Műhely Alapítvány berkein belül, amelyet 2019. első felében a Szerkesztőbizottság felállítása követett, amelynek tagjai nyílt pályázat útján kerültek kiválasztásra. A közel egy éves előkészítő munkát követően az első lapszám 2019 novemberében jelent meg, és az ezt követő időszakban évente kettő lapszám látott napvilágot.

Főszerkesztőként arra vállalkoztam, hogy a Külügyi Műhely c. folyóirat Magyarországon, illetve a szomszédos országok magyar nyelvű tudományos közösségeiben elismert kiadvánnyá nőjje ki magát, ahol junior és senior kutatók, valamint szakértők egyaránt megoszthatják legújabb kutatási eredményeiket. A kitűzött cél elérése érdekében – a hazai tudományos folyóiratok világában – egyedülállónak mondható kommunikációs stratégiát¹, illetve szerkesztőségi működést építettünk fel a folyóirathoz², amely a szakmai közönséget, illetve a tudomány világa iránt érdeklődőket egyaránt kívánta megszólítani. Ennek a munkának köszönhetően a 2019/1. lapszámtól a 2022/2. lapszámig összesen 155 kézirat érkezett be, amelyből a szakmai és nyelvtani lektorálást követően 91 publikáció kapott megjelenési lehetőséget. A számokat tovább bontva, összesen 74 szakkikk és 17, a Tudományos élet c. rovatához tartozó írás jelent meg.

¹ Példaként kiemelendő, hogy számos magyarországi, illetve határon túli magyar nyelvű sajtóorgánumban, valamint szakmai fórumon kaptunk megjelenési lehetőséget a Külügyi Műhely Alapítvánnyal, illetve a folyóirattal kapcsolatosan. Jelenlegi tudásunk szerint az alábbi oldalakon jelent meg a folyóirathoz kötődő írás: ELTEOnline.hu, Juratus.elte.hu, Kitekintő.hu, Koreanista.hu, Mandiner.hu, TudományOn.hu; továbbá Erdély.ma, Felvidék.ma, Fókusz.info, HétNap.rs, Kárpátalja.ma, KépesÚjság.com, MA7.sk, MagyarSzó.rs, Transindex.ro, Vajdaság.ma.

² lean módszertasn

A folyóirat által elért tudományos és kommunikációs eredmények kifejezetten pozitívak annak ellenére, hogy egy válságokkal terhelt időszakban élte meg az első éveit. A COVID-19 pandémia rögtön az indulásnál emelt gátat a személyes megjelenésen alapuló kapcsolatépítésnek, az összes kommunikációs tevékenységet az online térbe kellett áthelyezni. A mindennapok, illetve a tudományos világ digitális jelenlétére történő átállása érezhető nehézségeket okozott, tapasztalható volt a kommunikációs csatornák telítődése, a kapcsolatfelvétel, illetve kapcsolattartás sokkal nagyobb erőfeszítést igényelt. Így 2020-2021-től arra vállalkoztunk a Külügyi Műhely Alapítvány képviselőjében, hogy a folyóirat köré egy stabil partneri hálózatot építsünk ki, ezáltal erősítsük egymás online láthatóságát. A szakmai párbeszédre több magyarországi, illetve határon túli magyar szakmai fórum és sajtóorgánium is nyitott volt.

Figyelemre méltó azon szakértők köre, akik önkéntes munkájukkal már a kezdetektől, vagy az elmúlt években csatlakozva támogatják a folyóirat munkáját. A Külügyi Műhely c. folyóirat már az indulástól kezdődően számított doktoranduszhallgatók, doktorjelöltek, illetve fokozattal rendelkező junior és senior oktatók-kutatók tapasztalataira. A folyóirat 2022/2. számának publikálása idején immáron 40 szakértő járul hozzá a szakmai munkához, illetve a Külügyi Műhely Alapítvány vonatkozásában további 16 szakértő tapasztalataira is lehet építkezni. Ez a hazai folyóiratok vonatkozásában kifejezetten népes szakértői állomány teszi azt lehetővé, hogy a lehetőség szerint legtöbb tudományterületet lefedjük, ezáltal a lektorálási folyamatot a kollegiális, duplavak lektorálás megtartása mellett mégis rövid időn belül lebonyolítsuk.

A Külügyi Műhely Alapítványon belül a tudományos kiadványgondozással kapcsolatos feladatok közötti szinergiák kiaknázása, illetve jógyakorlatok kölcsönös átültetése végett kialakításra került a „kiadványok gondozásáért felelős ágazat”, amely vezetését a Külügyi Műhely c. folyóirat főszerkesztői feladatai mellett vállaltam el. Ezzel kezdetét vette a teljes szervezet átalakítása, illetve a szakmai portfólió fejlesztése. Ennek a munkának a folyamányaként 2022-ben a folyóirat Szerkesztőbizottság két tagjával, mintegy egyéves munkával a hátunk mögött nyomtatott és elektronikus formában is kiadtunk 1-1 tanulmánykötetet a Külügyi Műhely Alapítvány gondozásában.³

³ Sziebig Orsolya Johanna – Tóth Zoltán Balázs (szerk.) (2022). A klímaváltozás hatásaiból eredő kihívások, Külügyi Műhely Alapítvány Budapest - Pécs

A fenti folyamatokkal párhuzamosan 2022-ben újabb kihívás jelentkezett a nemzetközi szintéren, mégpedig az orosz-ukrán háború kirobbanásával, illetve az azzal összefüggő negatív gazdasági hatásokkal. Ebben az új gazdasági környezetben a folyóiratot, és azzal párhuzamosan az azt gondozó Külügyi Műhely Alapítványt is új fejlődési ívre szükséges átállítani annak érdekében, hogy a lehetőségekhez képest válságálló működést lehessen kialakítani. Ezt a munkát családi és karriertervezési okokból nem tudnám olyan minőségben vállalni az elkövetkezőkben, mint amelyet a feladat súlya igényelne. Ennélfogva az általam alapított és négy évfolyamon keresztül vezetett Külügyi Műhely c. online tudományos folyóirat főszerkesztői és lapmenedzszment feladatait teljes egészében lelkes utódomnak adom át.

Ezúton szeretném megragadni az alkalmat, hogy köszönetet mondjak. Elsőként feleségemnek, egyben a Külügyi Műhely Alapítvány kuratórium-vezetőjének, akivel 2018-ban részletekbe menő tervezéssel gondoltuk át a szervezet elkövetkező öt éves működését és feladatait, és amely stratégiaalkotásnak köszönhetően önerőből látványos fejlődést tudtunk szervezeti szinten elérni. Köszönöm mindazon doktoranduszhallgató, doktorjelölt és fokozattal rendelkező szakértőknek, akik akár az indulástól, akár az évek során csatlakoztak a Szerkesztőbizottság munkájához. Szakértelmük, lelkesedésük és önkéntes tudományos/közösségszervezési tevékenységük nélkül a folyóirat nem tartana ott, ahol jelenleg tart. Köszönöm továbbá a folyóiratban publikáló szerzőknek, amiért megtiszteltek minket kutatási eredményeik közzétételével. És nem utolsó sorban köszönöm partnereinknek, szakmai támogatóinknak a segítséget.

Bízom benne, hogy a soron következő vezetésének sikerül megőrizni az eddigi eredményeket, illetve továbbépíteni a folyóirat márkanévét, mélyíteni a tudományos közösségbe történő beágyazását. Ehhez a munkához mind a vezetésnek, mind a Szerkesztőbizottság tagjainak sok sikert kívánok.

Tóth Zoltán Balázs
lelköszönő főszerkesztő

A GÖRÖGORSZÁGI MIGRÁCIÓS POLITIKA ÁTTEKINTÉSE A 2019-2022. KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

Overview of the Migration Policy in Greece During the Period
of 2019-2022

Csorba Éva¹

Absztrakt: Görögország migrációs frontország révén kiemelt prioritást tulajdonít a migráció kezelésére. A 2015/16-os migrációs válság kialakulása óta a görög migrációs politika is számos változáson ment keresztül. Jóllehet, a napjainkban tapasztalt migrációs nyomás meg sem közelíti a 2015/16-os csúcst, de a migrációs válság és annak utóhatása a görög politikai vezetést is rákényszerítette arra, hogy migrációs politikáját megreformálja, és felkészültebb legyen egy esetleges újbóli hullámra. A migrációs trendeket figyelembe véve megállapítható, hogy jelenleg az égei-tengeri szigetek helyett sokkal inkább a szárazföldi török-görög határszakaszra koncentrálódik a nemzetközi figyelem.

A görög-török kapcsolatok nem a felhőtlen időszakukat élik és a konfliktus szerves eleme a migráció is. A migrációs együttműködés egyik kulcspontja az EU-Törökország nyilatkozat. Ugyanakkor az elmúlt időszak jól bizonyítja, hogy a Nyilatkozat végrehajtása mindkét fél részéről politikai elköteleződést is igényel. A görög kormányzat a görög-török migrációs konfliktust is taktikusan emelte európai dimenzióra, biztosítva ezzel, hogy nem marad egyedül a Törökországból érkező migráció kezelésének a problémájával, ami így már az EU-török kapcsolatoknak is a szerves részévé vált.

Kulcsszavak: Görögország, Törökország, Európai Unió, migráció, görög-török konfliktus

¹ Csorba Éva, Külgazdasági és Külügyminisztérium, diplomata, Pécsi Tudományegyetem, Politikatudományi Program, doktoranduszhallgató. Kutatási területe: görög-török kapcsolatok, ciprusi rendezés.

A Szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10083691>
E-mail cím: evi.csorba@gmail.com

Abstract: Being a frontline member state, Greece attaches high priority to the management of migration. Since the emergence of the migration crisis of 2015/16, the Greek migration policy has undergone numerous changes. Although the migration pressure experienced today is nowhere near the peak of 2015/16, the crisis and its aftermath forced the Greek political leadership to reform its migration policy and be better prepared for a possible future waves.

Considering the migratory trends, it can be noted that nowadays instead of the Aegean islands, the international attention is concentrated much more on the Turkish-Greek border section on the mainland.

Greek-Turkish relations are not going through their best period in these days and migration is also an integral element of the conflict. One of the key points of cooperation on managing the migration flows is the EU-Turkey Statement. At the same time, the past period clearly proves that the implementation of the declaration requires political commitment from both parties. The Greek government also tactically elevated the Greek-Turkish migration conflict to the European dimension, thus ensuring that it will not be left alone with the problem of managing the flows from Turkey, which has thus become an integral part of EU-Turkey relations.

Keywords: Greece, Turkey/Türkiye, European Union, migration, Greek-Turkish conflict

BEVEZETÉS

A migráció továbbra is kihívást jelent Európa, szűkebben az Európai Unió számára, amely relevanciáját a jelenleg is zajló orosz-ukrán háború és következményei csak tovább fokozzák.

A Görögországot érintő migrációs kihívás nem csupán a görög belbiztonsági helyzet és a görög-török kapcsolatok, de az Európai Unió-Törökország kapcsolatrendszerének egyik kulcspontja is. A Törökország felől érkező migrációs nyomás kezelése és megállítása Görögország számára jelentős feladatot jelent. Noha a migrációs nyomás meg sem közelíti a 2015/16-os csúcst, Görögország a mai napig gyakran kerül a nemzetközi média figyelmébe, az égei-tengeri szigeteken található befogadó központok állapota, valamint az utóbbi időben a görög-török szárazföldi határszakszon tapasztalt fokozódó migrációs nyomás miatt.

A Görögországban tapasztalt migrációs helyzetet alapjában áthatja az aktuális görög-török, illetve EU-török viszony, továbbá kétségkívül kijelenthető, hogy a migráció releváns konfliktusforrás a görög-török kapcsolatokban. A kelet-mediterrán migrációs útvonalon Görögországba Törökországból történő migráció kezelésének fontos pillére az EU-Törökország Nyilatkozat² amelynek értelmében Törökország kötelessége, hogy megakadályozza az irreguláris migráció növekedését az új tengeri vagy szárazföldi útvonalak mentén.³ A Nyilatkozat teljes és tartós végrehajtása mindkét fél részéről folyamatos erőfeszítéseket és politikai elhatározást igényel, csakúgy, mint a tengeri útvonalon érkezett irreguláris migránsok visszatérése Görögországból Törökországba. Ugyanakkor a Nyilatkozatnak jelenleg alternatívája nincsen.

Görögországnak, illetve a görög kormányzatnak mindeközben nemcsak a határvédelmi, az európai uniós, vagy a görög választók elvárásainak is meg kell felelnie, de a civil és humanitárius szervezetek felől gyakran kap bírálatot a menekülteket ért bánásmóddal kapcsolatban. A nemzetközi figyelem Görögországra irányítása átgondolt és taktikus lépése volt a konzervatív görög kormánynak, felhívva így az EU és a tagállamok figyelmét a kelet-mediterrán útvonalon Európát fenyegető migrációs nyomásra, egyben biztosítva, hogy Görögország nem marad segítség nélkül a Törökország felől érkező migrációs nyomás kezelésében és megállításában. A görög migrációs politika alapvető reformokon ment át az elmúlt években, így az elemzés az aktuális görögországi migrációs helyzet áttekintésén túl, ismerteti az jelenlegi görög kormány legfontosabb migrációs intézkedéseit, beleértve a migrációs törvény reformját is, illetve az Európai Unió és az EU-török kapcsolatok szerepét.

² „A migránsok Törökországon keresztül tömeges beáramlására való tekintettel az EU és Törökország vezetői 2016 márciusában megállapodtak az irreguláris migráció elleni fellépésről. Az erről szóló nyilatkozatban az alábbi két alapelvet rögzítették: a görög szigetekre újonnan érkező irreguláris migránsokat visszaküldik Törökországba, amennyiben nem folyamodnak menedékjogért, vagy ha kérelmüket elutasították, illetve a görög szigetekről Törökországba visszaküldött minden egyes szír állampolgár fejében egy szír állampolgárt áttelepítenek az EU-ba (egy az egyért elv). Forrás: EUROPEAN COUNCIL, 2022.

³ EUROPEAN COUNCIL, 2016.

I. AZ AKTUÁLIS GÖRÖGORSZÁGI MIGRÁCIÓS HELYZET ÁTTEKINTÉSE

A migráció Görögországban meghatározó jelenség, amely hozzájárul bizonyos társadalmi feszültségek kialakulásához, valamint a belbiztonsági helyzet alakulásához is. A 2015/16-os migrációs válság óta Görögország gyakran kerül a nemzetközi figyelem központjába a migráció okozta rendkívüli helyzet miatt. Emlékezetes volt a 2019 márciusában szerveződő „remény karavánja” megmozdulás, melyben a menekültek a török-görög szárazföldi határon szerveződtek, hogy Görögországon keresztül Európába érkezenek.⁴ A görög Migrációs Minisztérium tájékoztatása szerint 2022 szeptemberében a „fény karavánja” néven újabb szerveződés indult, amely célja, hogy többnyire Törökországban tartózkodó szír menekülteket mozgósítsanak, hogy Görögországon keresztül az Európai Unió tagállamaiba induljanak (a szerveződésnek közel 85.000 tagja van).⁵

Görögországban megközelítőleg 147.420 fő menekült és 22.117 menedékjogot kérő tartózkodott 2022 június 30-ig, legtöbbjük szír és afgán származású.⁶ 2022 első nyolc hónapjában 5.216 fő érkezett tengeri útvonalon, 18%-uk palesztin, 16%-uk afgán, 15%-uk szomáliai és 10%-uk szír származásúak. 2021 azonos időszakával összehasonlítva 155%-os emelkedés volt tapasztalható (ugyanakkor ez még mindig jelentősen elmarad az előző évek azonos időszakának adataitól). A menekültek legnagyobb része, 26%-a Lesbosz és 17%-a Szamosz szigetére érkezett.⁷ (Megjegyzés: Az orosz-ukrán háború következményeként közel 50.000 ukrán menekült érkezett Görögországba.)⁸

A COVID-19 járvány alatt csökkent a migrációs nyomás, 2021-ben összesen 9.157 migráns és menekült érkezett Görögországban – ez a szám 31,7%-al kevesebb, mint 2020-ban, és arányaiban tekintve megközelítőleg 47%-a tengeri útvonalon és közel 53%-a Evrosznál a görög-török szárazföldi határszakaszon.⁹ Ugyanakkor a számadatokkal kapcsolatban meg kell említeni a görög hatóságok azonnali visszatoloncolás ún. „push-back” gyakorlatát, amelyre többször hívta fel a figyelmet az Egyesült Nemzetek

⁴ KITSANTONIS, 2019

⁵ PAPADOPOULOS, 2022.

⁶ UNHCR, 2022.

⁷ UNHCR, 2022.

⁸ GREEK REFUGEE CENTER, 2022.

⁹ ASYLUM INFORMATION DATABASE, 2022.

Szervezete (rövidítve: ENSZ), az *International Organization for Migration* (rövidítve: IOM), a civil szervezetek és a Görög Ombudsman is (a görög kormányzat tagadta a vádakát).

A görög Menekültügyi Hivatal 2021-ben közel 31%-al kapott kevesebb menekült státusz iránti kérelmet (28.320 fő adta be kérelmét menekültstátuszra), amely összefügg a 2021-ben tapasztalt migrációs trenddel. A kérelmezők legtöbbször afgán, pakisztáni és szír állampolgárok voltak. Első fokon a kérelmek 60%-át bírálták el, ugyanakkor a szír, afgán, szomáliai és pakisztáni kérelmezők jelentős részének a kérelmét a „biztonságos harmadik ország„ elv keretében bíralták el (amely Törökországot biztonságos harmadik országnak tekinti, így lényegi vizsgálatban nem részesültek). Ugyanakkor a Hivatalnak sikerült közel 50%-al csökkentenie a függőben lévő kérelmek számát (a kérelmek lassú elbírálása miatt gyakran érte kritika Görögországot civil szervezetek részéről).¹⁰

A kelet-mediterrán útvonalon a Frontex jelentése szerint 2021-ben közel 20.567 fő érkezett Európába, amely követi az előző évek trendjét, bár Görögországban az illegális határátlépések száma az előző évekhez képest csökkent.¹¹ Az IOM adatai szerint a Törökország felől Görögországba történő illegális határátlépések száma 2021-ben napi szinten 20 fő volt (2020-ban 40 fő), 2022 július 31-ig napi 30 fő (legtöbbjük török, afgán és szír állampolgárok).¹³

A görög-török konfliktus természetesen a migrációs kérdést is áthatja, a felek gyakran hárítják egymásra a felelősséget az együttműködés helyett. A görög polgári védelemért felelős miniszter bejelentése szerint 2022 első nyolc hónapjában Görögország 154.102 illegális határátkelőt tartóztatott fel, csupán augusztusban 36.386 fő próbált illegálisan Görögország területére lépni Evrosznál (görög-török szárazföldi határszakasz).¹⁴ Mindemellett értékelése szerint az égei-tengeri szigetek tehermentesítése sikeresen halad, hiszen 2021 decemberében a migránsok és menekültek a lakosság csupán 1,36%-át tették ki, amíg 2020-ban ez 7,67% volt.¹⁵ 2021-ben 58%-al

¹⁰ ASYLUM INFORMATION DATABASE, 2022.

¹¹ FRONTEx, 2022.

¹² Görögországból a legtöbb migráns és menekült a Nyugat-Balkán migrációs útvonalon indul tovább Európába.

¹³ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

¹⁴ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ, 2022.

¹⁵ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ, 2022.

érkeztek kevesebben a szigetekre, mint 2020-ban (a teljes görög területen pedig 40%-os csökkenés volt tapasztalható). A görög kormány a szárazföldi szakasz védelme érdekében az Evrosz régióban kibővíti a 2012-ben épített közel 40 km-es kerítésszakaszt, további 140 km-el (2021-ben már történt szakaszbővítés), megnövelve a határőrök számát is.¹⁶ Törökország természetesen más oldalról látja a helyzetet, Erdogan török elnök nyilatkozata szerint Törökország az elmúlt két évben közel 41.000 főt olyan menekültet mentett ki, akiket a görög parti őrk magukra hagytak¹⁷ A konfliktus fontos momentum volt, hogy Törökország 2020 márciusában egyoldalúan felfüggesztette a visszafogadási egyezményt, amely értelmében 2016 és 2020 között 2140 személyt, köztük 412 szír állampolgárt fogadott vissza az „egy az egyért” elvnek megfelelően. Az Európai Unió többször is felszólította Törökországot, az EU-Törökország Nyilatkozatban vállalt kötelezettségeinek a teljesítésére.¹⁸

Görögország szerint a felelősségvállalás és a szolidaritás az európai menekültügyi rendszer szerves része, így az európai közös értékek tiszteletben tartása valamennyi uniós tagország számára kötelező. Relokáció keretében 2022. október 11-ig több, mint 5.000 személyt telepítettek át Görögországból más európai országokba. Ez magában foglalja az 1.274 fő kísérelő nélküli kiskorút, az 1.831 fő menedékkérőt és az 1.896 fő menekültet.¹⁹

1. sz. ábra. Áttelepítések nemzetiségek szerinti megoszlása. Forrás: Migrációs Ügyek és Uniós Belügyek Főigazgatóság, 2022.

¹⁶ KATHIMERINI, 2022.

¹⁷ KATHIMERINI, 2022.

¹⁸ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

¹⁹ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

Érdemes pár szóban megemlíteni a szárazföldi befogadóközpontok mellett a szigeteken található ún. fogadó és azonosító központokat (a továbbiakban: RIC) érintő változásokat, amelyekből jelenleg öt található: Leszbosz, Hioszon, Szamoszon, Leroszon és Kosz szigetén. 2021-ben a Szamoszon, Leroszon és Koszon működő RIC-et zárt központokká alakították át. A tervek között szerepel további zárt központok kialakítása Leszbosz és Xiosz szigetén is.²⁰ Az öt hot spot eredeti befogadási kapacitását 7.450 főre tervezték, amelyet az elmúlt években kénytelenek voltak a megnövekedett migrációs nyomás miatt 13.338 főre bővíteni. A zárt központok kialakításának köszönhetően, a kapacitás 15.934 főre bővült.

II. KORMÁNYZATI LÉPÉSEK

A 2019-ben hatalomra került konzervatív Micotakis kormány egy meglehetősen komplex és reformokra szoruló állapotot örökölt meg elődjétől, a Syriza-ANEL kormánytól. A választási programban kiemelt helyen szerepelt a migrációs helyzet kezelése, amely a mai napig kormányzati prioritás.

A migráció áthatja a görög külpolitikát is, ezt bizonyítja, hogy a Külügyminisztérium stratégiai tervének második tengelyén belül „Az ország nemzetközi megítélésének erősítése az EU-n belül és szerte a világon” a migráció is külön pontban szerepel: „a migráció/menekültügy európai dimenziójának kiemelése”.²¹

Fontos változás történt a kormányzat kommunikációjában is, hiszen előtérbe került az illegális határátlépőkre utaló kifejezések használata, továbbá az, hogy a görögországi helyzet kapcsán a kormány magát a migrációt tekintette a probléma gyökerének. Mitsotakis miniszterelnök hangsúlyozta, hogy a „*kormányzat felelőséggel tartozik a görög állampolgárok felé azokkal kapcsolatban, hogy megfelelően kezeljék azt a jelenséget, ami már korántsem menekültügyi válság, sokkal inkább gazdasági migráció*”. Mindemelett a görög kormány gyakran „hibáztatja” Törökországot a kialakult helyzet miatt.²²

²⁰ ASYLUM INFORMATION DATABASE, 2021.

²¹ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ, 2022.

²² GREEK REPORTER, 2019.

A nemzetközi figyelem Görögországra irányítása átgondolt és taktikus lépése volt a kormánynak. Micotakisz miniszterelnök stratégiai célja volt felhívni az Európai Unió és a tagállamok figyelmét a kelet-mediterrán útvonalon Görögország mellett az integráció egészét is fenyegető migrációs nyomásra, biztosítva így, hogy Görögország nem maradt segítség nélkül a migrációs kihívás kezelésében.²³

A migrációs helyzet hathatós kezelése több szempontból is azonnali intézkedéseket igényelt. Egyrészt, az égei-tengeri szigeteken a feszültségek mindennaposok voltak a befogadóközpontok túlszűfolttsága és a nem megfelelő felszereltség következtében. A helyzetet tovább rontotta, hogy a menedékkérők jelenléte ellehetetlenítette a meghatározó bevételi forrásnak számító turizmust. A kormány egyik legfőbb törekvése ezért a szigetek tehermentesítése volt, amely érdekében elsősorban veszélyeztetett csoportba tartozó menedékkérőket szállítottak át a szárazföldre (az átszállítást már a Syriza-ANEL kormány is megkezdte). A kormány Szamoszon nyitotta meg az első zárt központot, amihez közel 43 millió eurós uniós támogatást vett igénybe. A civil szervezetek gyakran „panaszolják be” Görögországot a zárt központokban tapasztalható „börtöni” körülmények miatt és megfelelő orvosi ellátás hiánya kapcsán.²⁴ A helyi közösségek szintén ellenérzésüket fejezték ki a zárt központokkal kapcsolatban, mert véleményük szerint csak „ledegradálják” az érintett szigeteket. Leszboszon és Hioszon a helyiek számos tüntetést szerveztek, Lerosz és Kosz polgármesterei pedig visszautasították, hogy részt vegyenek a központok megnyitó ünnepségeken.²⁵

Másrészt, a görögországi menekültügyi rendszer reformja jó ideje váratott már magára, hiszen a kérelmek elbírálása rendkívül lassan és átláthatatlanul zajlott, mindemellett a Menekültügyi Hivatal létszámát sem a megnövekedett migrációs nyomáshoz tervezték. A rendszer reformjának szükségességét már a Syriza-ANEL kormány is felismerte és elkezdte, majd a jelenlegi kormány folytatta. A menekültügyi eljárás reformját célzó törvényjavaslat célja egy olyan kompakt és strukturált rendszer felállítása volt, amely elbírta a megnövekedett migrációs nyomást; az egyértelmű szabályok következtében megszüntette a befogadó központokban kialakult anarchikus állapotokat, következésképp a kérelmek benyújtása jobban ellenőrizhetővé vált; továbbá megszüntetette az olyanfajta joghézagokat, amelyek lehetővé

²³ MICOTAKISZ, 2020.

²⁴ ASYLUM INFORMATION DATABASE, 2022.

²⁵ TV ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΟΡΑ, 2022.

tették, hogy a beazonosíthatatlan migránsok az országban rekedjenek (a törvénnyel részletesen külön fejezet foglalkozik). A kormányzati kommunikáció igyekezett a törvény szigorúságát és merevségét sugallni, amivel nyilvánvalóan a gazdasági érdekekből útnak induló migránsokat akarta elrettenteni. A hajókon érkező migránsokat két csoportba kezdték el sorolni: az ún. „*high és low profile*” menedékkérő csoportokba. A „*high profile*” menedékkérőket nyitott központokba helyezték el. A viszonylag nagyobb arányt képviselő „*low profile*” menedékkérőket zárt központokban helyezték el hat hónapra, és a menekültügyi eljárás első, illetve második szakaszának a lefolytatását követően szállították őket vissza Törökországba (nemzetközi előírások szerint biztonságosnak ítélt országok felől illegálisan érkező migránsok azonnali visszafordításra kerültek).²⁶

Fontos mérföldkő volt, amikor Görögország és Afganisztán 2020-ban aláírták az illegális bevándorlók visszatéréséről szóló memorandumot.²⁷ Továbbá, szintén releváns lépés volt a biztonságos harmadik ország alkalmazása Törökországra vonatkozóan is, amelyet a 2021 június 7-ei Közös Miniszteri Határozat hirdetett ki. A határozat értelmében a szír, afgán, bangladesi, szomáliai és pakisztáni állampolgárok kérelmei a biztonságos harmadik országnak elv szerint bírálандók el és nem pedig egyéni körülményeik, valamint származási országuk szerinti kockázat szerint (2020-ban a kérelmek elismerési aránya 92% volt szíriai, 66% afgán és 94% szomáliai állampolgárok esetében).²⁸

Görögország migrációs frontország lévén jelentős erőfeszítéseket tett a migránsok integrációjának az elősegítéséhez, a Nemzeti Integrációs Stratégia a menekültek és bevándoroltak görög társadalomba történő beilleszkedését segíti elő. Az integrációs programok magukba foglalták a nyelvi képzések mellett a szakképzéseket is, amelyek a munkaerőpiaci integrációt célozza. A *HELIOS Project*, amely a görög Migrációs Minisztérium és az IOM által kerül végrehajtásra, szintén a menekültek sikeres integrációját igyekszik támogatni lakhatási támogatással, különböző képzési kurzusokkal beleértve a görög nyelvet is és egyéb munkapiaci tanácsok által. A Project 2019-es kezdete óta közel 40.000-en vettek benne részt és majdnem 18.000 fő részesült lakhatási támogatásban.²⁹

²⁶ Saját kutatás eredménye.

²⁷ ANTONOPOULOS, 2020.

²⁸ ASYLUM INFORMATION DATABASE, 2022.

²⁹ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ, 2022.

A kormányt (illetve már az előző kormányt is) több kritika is érte a civil és nemzetközi szervezetek részéről a befogadó központokban tapasztalt életkörülmények és a lassú menekültügyi eljárások miatt. Görögországban a migrációs válság következményeként, a civil szervezeteket szigorúbb szabályozás alá vonta már a volt Syriza-ANEL baloldali kormány is, hiszen számuk (főképp, amelyek migrációs, ember jogi területen tevékenykedtek) szignifikánsan megnövekedett a 2015/16-os migrációs válság kitörése után. 2017-től már az összes civil szervezetnek regisztrálnia kellett magát és működési engedéllyel kellett rendelkeznie. Az akkori Migrációs Minisztérium álláspontja szerint a szabályozás célja az volt, hogy pontosan megismerjék a civil szervezetek tevékenységi körét, milyen jellegű szolgáltatásokat nyújtanak, illetve milyen szükségleteket fednek le. A Minisztérium szabályozása akkor nem vonatkozott a civil szervezetek pénzügyeinek ellenőrzésére, illetve arra, hogy az európai forrásokat hogyan kezelik. Majd a 7586/18/2018 számú új, a civil szervezetek nyilvántartásba vételére vonatkozó határozat értelmében a nyilvántartásban regisztrálniuk kellett magukat görög és külföldi civil szervezeteknek, valamint a következő kategóriákról rendelkezett a határozat: nonprofit jellegű városi szervezet, közhasznú alapítványok, illetve külföldi civil szervezetek.³⁰A szabályozás újdonság volt Görögországban, hiszen a korábbi állapotokhoz képest rendkívül szigorú feltételeket szabott. A digitalizációban nem kifejezetten éllavas Görögországban kötelezővé vált a civil szervezetek nyilvántartásba vétele kizárólag elektronikus kérvény útján. Mindemellett be kellett jelenteni az önkéntes alkalmazottak számát és képzettségét, valamint a szervezet pénzügyi adatait is. A határozat megjelenését követően, jelentősen csökkent a civil szervezetek száma. A 2019-ben hatalomra került Micotakis kormány a hatályban lévő határozatot tovább szigorította. A 3063/2020 miniszteri rendelet értelmében csak a Polgári Védelemért Felelős Minisztérium (korábbi Migrációs Minisztérium) által regisztrált civil szervezetek tevékenykedhetnek migrációs és menekültügy területen Görögországban (valamint léphetnek be a befogadó központok területére és egyéb egészségügyi létesítményekbe).³¹ A regisztráció további szigorú feltételeket és adatszolgáltatást irányozott elő. A rendelet külön szabályozta a szervezetekben tevékenykedő önkénteseket, akiknek éves szinten igazolniuk kellett személyazonosságukat. A határozat továbbá arról is rendelkezett,

³⁰ ΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΑΡΙΘΜ. ΟΙΚ. 7586/18, 2018.

³¹ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ, 2020.

hogy a migrációs, emberjogi és menekültügyi területén tevékenykedő civil szervezeteknek éves szinten bizonyítaniuk kell tevékenységük eredményességét.³² Az Európa Tanács Szakértői Csoportjának álláspontja szerint a görög szabályozás radikálisan szűkíti a civil szervezetek mozgáskörét és ellehetetleníti létezésüket.³³ Az Oxfam és az Amnesty International is aggodalmát fejezte ki, miszerint az új szabályozás veszélyezteti a civil szervezetek függetlenségét, ellehetetleníti a működésüket és radikálisan szűkíti a mozgásterüket.³⁴

A szigorúbb szabályozások következményeként az elmúlt öt évben figyelemreméltóan szűkült a civil szervezetek mozgásköre Görögországban –jóllehet, a szabályozás a migrációs és menekültügyi területen tevékenykedő szervezeteket célozza. A kormány álláspontja szerint a szigorú szabályozásra az illegális tevékenység megakadályozása és felszámolása miatt volt szükség, hogy a migrációs kihívással minél hatékonyabban vehesse fel a harcot Görögország. Mindemellett nem elhanyagolható tény, hogy egyes szervezetek jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy bizonyos emberjogi és menekültügyi hiányosságok nyilvánosságra jussanak és elérjék a nemzetközi és európai sajtót.

III. A GÖRÖG MENEKÜLTÜGYI TÖRVÉNY REFORMJA

2019 október 31-én fogadták el az új menekültügyi törvényt (4636/2019),³⁵ amely 2020. január 1-vel lépett hatályba. Az új törvény alapvető célja a görög menekültügyi rendszer megreformálása volt, hiszen a korábbi rendszer nem volt képes kezelni és hatékonyan szabályozni a megnövekedett migrációs nyomás okán kialakult állapotokat. További cél volt a korábbi jogalkotás során keletkezett joghézagok megszüntetése, amely lehetővé tette, hogy beazonosíthatatlan személyek hosszabb ideig Görögország területén tartózkodhassanak, megfelelő jogcím nélkül. A jogszabály egyik legfontosabb eleme, hogy megszüntette a fellebbezés lehetőségét az Államtanácsnál és ezen ügyek átkerültek az elsőfokú bíróság jogkörébe. Előírták a menedék iránti kérelmet benyújtók személyes megjelenését az eljárás minden egyes szakaszában. Továbbá megszűnt a

³² AMNESTY INTERNATIONAL, 2020.

³³ COUNCIL OF EUROPE, 2020.

³⁴ OXFAM, 2021, 2022.

³⁵ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

kérelmezők közvetlen hozzáférése a munkaerőpiaci kínálatához, ezt a jogot a kérelem benyújtását követő 6. hónapban szerezhetik meg.³⁶

A törvénytervezet megalkotásakor figyelembe vették a Közös Európai Menekültügyi Rendszer irányelveit; a meglevő nemzeti és európai ítélkezési gyakorlatot; valamint a kérelmezők folyamatos tájékoztatásának az alapelvét. A törvénytervezet további alapelvei a következők:

a) A menedékkérők jogainak teljes mértékű tiszteletben tartása, figyelembe véve az uniós jogot;

b) A kérelmezők részéről a nemzeti hatóságokkal való együttműködés kötelezettségének betartatása;

c) Csak azon kérelmezőknek a beléptetése a menekültügyi rendszerbe, akik valóban a menekültek körébe sorolhatók, és közülük csak azoknak a benntartása a rendszerben, akik teljesítik kötelezettségeiket;

d) Azon személyek mihamarabbi eltávolítása a rendszerből, akik pusztán időhúzás céljából nyújtanak be menedékjog iránti kérelmet.³⁷

Az új törvény legfontosabb feladata a kérelmek elbírálásának a felgyorsítása volt, továbbá a menekült státuszra nem jogosult személyeknek a mihamarabbi visszafordítása Görögországból.

Meghatározásra került a veszélyeztetett személyek pontos definíciója is, továbbá ezen csoportba tartozó személyek ügyeit előre veszik a rangsorolásban és kérelmeiket gyorsított eljárásban vizsgálják meg. A gyorsított eljárásról a törvény 83-as cikke rendelkezik, amely vonatkozik a menedékkérők veszélyeztetett csoportjára, bizonyos származási országokra, a fellebbezésekre, azon személyekre, akik veszélyt jelentenek a nemzeti biztonságra, továbbá azokra, akik a hatóságokat megpróbálják félrevezetni.

Az eljárási idő az alábbiak szerint módosult: általános eljárási idő 6 hónap, amely további 3 hónappal meghosszabbítható különös migrációs nyomás esetén, gyorsított eljárási idő 20 nap, amely szintén meghosszabbítható további 0 nappal különös migrációs nyomás esetén, a szigetek esetében az eljárási idő 7 nap. A szigetre érkezőknek, akik a gyorsított eljárásban vesznek részt, egy hét áll a rendelkezésükre, hogy a kérelmükhöz szükséges dokumentumot összeállítsák.³⁸

A fellebbezésről a törvény 93-as cikke rendelkezik, az eljárási idő az általános eljárásokra vonatkozó fellebbezési ügyekben 40 nap, a fogva tartottak esetében 20 nap, a szigetekre vonatkozó gyorsított eljárások

³⁶ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

³⁷ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

³⁸ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

esetében 10 nap.³⁹ A jogszabály rendelkezik arról, ha amennyiben a kérelmezők nem tesznek eleget az eljárás lefolytatása érdekében más létesítményekbe való átszállításukra vonatkozó határozatoknak, azzal bizonyítást nyer, hogy igazából nem is óhajtának védelmet, és ennek következményeként az ún. „visszahelyezési eljárás” alá kerülnek. A kérelem regisztrálását követően, amennyiben a menedékkérő nem hajlandó betartani az ügye zökkenőmentes kivizsgálása érdekében hozott és az átszállítására vonatkozó határozatot, akkor kérelme egy ún. 3 napos gyorsított eljárás alá kerül. (A „görög logika” szerint ebből az a következtetés vonható le, hogy csupán az eltávolításuk késleltetése céljából nyújtották be a menedékjog iránti kérelmet).⁴⁰

Zárt befogadó központokat hoztak létre a személyek megfelelő azonosítására céljából, továbbá, hogy kérelmük elutasítása esetén azonnal vissza lehessen az adott személyeket fordítani. A befogadó központok szabályainak áthágása és az erőszakos viselkedés a szállásnyújtás megtagadását vonja maga után, és lényegében a kérelmezők eltávolítását jelenti a központokból.⁴¹

Kiszolgáltatott helyzetben levőnek már csak azok tekintendők, akiket a törvény konkrétan megemlít, és megszűnt a kiszolgáltatottság okaként a poszttraumás stressz.

Szabályozták az orvosi igazolások kérdését azzal a feltétellel, hogy ezeket csak közkórházak és állami szervek állíthatják ki, részletes indoklással.

Előírták a menedék iránti kérelmet benyújtók személyes megjelenését az eljárás minden egyes szakaszában (korábban lehetőség volt a videókonferenciára is). Így csak azok maradhatnak a rendszerben, akiknek valóban védelemre van szükségük és az ország területén tartózkodnak. Változott a korábban érvényes szabályozás, amely elrendelte, hogy csak a kérelmezőnek kézbesíthetők a határozatok, és ami lényegében ellehetetlenítette a kitoloncolást, mivel senkit nem lehetett megtalálni. Az új törvény értelmében a határozatok nem kizárólag magának a kérelmezőnek kézbesíthetők, hanem meghatalmazott ügyvédjének is, aki automatikusan kézbesítési megbízottnak is tekintendő.⁴²

³⁹ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

⁴⁰ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

⁴¹ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

⁴² ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019, 2019.

Fontos megemlíteni a menekültügyi szabályozással közvetetten összefüggő, a menekültek integrációját elősegítő ESTIA Programot, amely a pénzügyi és lakhatási támogatásra jogosultak körében igénybe vehető⁴³. A Program célja egy elégséges életszínvonal biztosítása a nemzetközi védelmet kérők számára pénzbeli juttatás formájában, esetenként elszállásolásuk és a lakhatást kiegészítő szolgáltatások biztosítása révén (a program 2022 év végével a jelenlegi információk szerint megszűnik).⁴⁴ A pénzbeli támogatás – amely egy előre fizetett, elektronikus, újra feltölthető kártyán került kifizetésre – az alapvető étkezési, ruházkodási, személyes higiénias, telekommunikációs, a tartózkodási helyen belüli utazási, valamint alapvető oktatási és gyógyászati szükségletek kielégítését szolgálja. A támogatás kedvezményezettjei a felnőtt korú nemzetközi védelmet kérők és családtagjaik (kivételt képeznek a fogvatartottak), amely havi rendszerességgel folyósítandó. Összege a támogatásra jogosult kedvezményezett csoport tagjainak számától függően alakul (nagyjából 75 és 490 euró között mozog). Az elszállásolás magántulajdonban lévő házakban, lakásokban, szállókon és épületekben történik, amelyeket a program keretében bérelnek, és a kedvezményezett számára ingyen biztosítanak. A juttatások megszűnnek, ha a lakhatásra jogosult kedvezményezett előzetes értesítés nélkül elhagyja szálláshelyét, és vele nem lehetséges a kommunikáció, amennyiben a kedvezményezett megsért egy földrajzi korlátozásról szóló határozatot, vagy ha a kedvezményezett elhallgatta, hogy legális munkából származó pénzforrásokkal rendelkezik. A Program kezelését 2021-ben vette át a görög kormány az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságától (rövidítve: UNHCR).⁴⁵

IV. AZ EURÓPAI UNIÓ SZEREPE

Az Európai Unió kiemelt támogatásban részesítette Görögországot a migrációs válság 2015-ös kialakulása óta, hiszen ettől az évtől datálva összesen 3,39 milliárd euró támogatásban részesült a migráció kezelése érdekében, 2,27 milliárd eurót kapott a Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alapból, 450 millió eurót a Belbiztonsági Alapból és 668,9 millió eurót a Szükséghelyzeti Támogatási Eszközből.⁴⁶ Mindemellett az uniós

⁴³ΑΠΙΘΜ. ΟΙΚ 2/19461/ΔΕΠ/2019, 2019

⁴⁴ GREEK REFUGEE CENTER, 2022.

⁴⁵ UNHCR, 2021.

⁴⁶ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

ügynökségek is támogatják migrációs területen Görögországot, legyen szó határőrizetről, menekültügyi eljárásról vagy koordinatív feladatokról.

A szigeteken tapasztalt állapotok és az azonnali visszatoloncolásra vonatkozó valós vagy valótlan rágalmak ellenére az Európai Bizottság elnöke többször is teljes szolidaritásról biztosította Görögországot, amely, mint szavaival élve „Európa pajzsaként” áll helyt.⁴⁷

Ugyanakkor 2020 januárjában a belügyi uniós biztos személyesen látogatott el a szigeteken található befogadó központokba, és ismerte el a rossz körülményeket. Ebből is kifolyólag 2020 szeptemberében, mikor Leszboszon a helyzet már szinte kezelhetetlenné vált, az Európai Bizottság egy külön Migrációért Kezelésért Felelős Munkacsoportot állított fel a szigeten, hogy segítsen a menekültek számára szükségelt feltételek megteremtésében és biztosításában.⁴⁸

2020 februárjában és márciusában a törökországi szárazföldi határszakaszon fokozódott a migrációs nyomás. A helyzetre reagálva az Európai Unió 700 millió eurót bocsátott rendelkezésre Görögország támogatására. Emellett a Frontex a gyorsreagálású határvédelmi intervenció keretében operatív személyzetet és eszközöket is bevetett, az Európai Unió pedig az összes szükséges felszerelés mozgósítása érdekében aktiválta az uniós polgári védelmi mechanizmust.⁴⁹

Az Európai Parlament LIBE Bizottsága többször is aggályait fejezte ki a görögországi migrációs helyzet miatt, különös tekintettel a szigeteken található körülmények és az azonnali visszatoloncolási eljárás alkalmazása kapcsán a görög határon, egyben a görög hatóságok folyamatos jogsértésire hívta fel a figyelmet egyben jogi következményekre szólította fel az intézményeket.⁵⁰ A LIBE Bizottság által kért jelentés, amely a mediterrán térségben alkalmazott uniós migrációs intézkedéseket vizsgálta, szintén súlyos emberjogi jogsértéseket tárt fel, felhívva a figyelmet, hogy a helyzet tovább romlott a COVID-19 járvány kitörése és a visszafogadási egyezmény felfüggesztése óta.⁵¹

A görögországi migráció vizsgálatokor természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a Törökország-Európai Unió kapcsolatokat sem, hiszen a kettő szorosan összefügg egymással. Törökország továbbra is

⁴⁷ EUROPEAN COMMISSION, 2020.

⁴⁸ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

⁴⁹ EUROPEAN COUNCIL, 2022.

⁵⁰ GREEK REFUGEE CENTER, 2022.

⁵¹ EUROPEAN PARLIAMENT, 2021.

csatlakozó, de nem kiemelt csatlakozó partner az Európai Bizottság éves országjelentéseiben, az Európai Parlament pedig állásfoglalásaiban értékeli Törökország előrehaladását az uniós integrációban. Az elmúlt időszakban a tanácsi következtetések és az országjelentések is sokkal kritikusabb hangvételűek voltak Törökországgal kapcsolatban, az Európai Parlament még javaslatot is tett a csatlakozási tárgyalások felfüggesztésére.⁵² A növekvő számú kritikák orvoslása céljából tett török lépések sikertelenségét (például az igazságügyi reform kapcsán) ugyanakkor a nem egyértelmű bizottsági kritikák megfogalmazása is eredményezte.⁵³ Kétségtelen, hogy migráció területén az együttműködés Törökországgal megkerülhetetlen és a jelenlegi geopolitikai válság az Európai Uniónak is lehetőséget kínál, hogy Törökországgal rendezze megromlott kapcsolatait.

A migráció kezelése kapcsán jelentős támogatást nyújt a Törökországi Menekülteket Támogató Eszköz, amely az Európai Unió válasza az Európai Tanács azon felhívására, miszerint jelentős mértékű további támogatást kell biztosítani a törökországi menekültek számára. Az eszköz összesen 6 milliárd eurót kezel, 2022 júniusában a kifizetések meghaladták a 4,7 milliárd eurót, a fennmaradó összeg az eszköz projektek megvalósítása során kerül kifizetésre. A projektek magukba foglalják a humanitárius segítségnyújtást, oktatást, migrációkezelést, egészségügyet és társadalmi-gazdasági támogatást.⁵⁴

Migrációs ügyekben az Európai Unió a Magas Szintű Migrációs Párbeszéd keretei között igyekszik elmélyíteni kapcsolatait Törökországgal, a legutóbbi esemény 2021. október 12-én került megrendezésre Ankarában, ahol kiemelt figyelmet kapott a biztonsági fenyegetések és az új migrációs útvonalak kialakulásának a megakadályozása.⁵⁵

A migráció területén tett előrehaladást az éves bizottsági országjelentés is értékeli. A 2022-es jelentés megállapította, hogy migrációs és menekültügyi politika terén Törökország némi haladást ért el. Az EU-Törökország Nyilatkozat továbbra is az Európai Unió és Törökország közötti együttműködés fő kerete maradt (bár Törökország ezt nem alkalmazza teljeskörűen például a Ciprusi Köztársaság vonatkozásában). A jelentés kihangsúlyozza, hogy a visszafogadási egyezményt, amely az EU-Törökország Nyilatkozat szerves részét képezi, Törökország felfüggesztette

⁵² EUROPEAN PARLIAMENT, 2021.

⁵³ PRIEGER, 2018. 238.

⁵⁴ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

⁵⁵ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

(a felfüggesztésig közel 2.054 főt fogadott vissza).⁵⁶ A jelentés aláhúzza, hogy növekvő migrációs nyomás volt tapasztalható 2021-ben a Törökország felől Görögországba irányuló mind szárazföldi mind tengeri útvonalon 2020-hoz viszonyítva.⁵⁷ A jelentés mindemellett elismeri az erőfeszítéseket, a közel 200.000 illegális határátkelő feltartóztatása kapcsán és a közel 3.6 millió szír menekült befogadása miatt.⁵⁸

KONKLÚZIÓ

Görögország migrációs frontország révén első kézből tapasztalhatja meg a migrációs nyomás megnövekedéséből adódó jelentős határvédelmi feladatokat, a belbiztonsági helyzet stabilitása érdekében szükséges kormányzati lépések relevanciáját, mindeközben eleget téve a választópolgárok, uniós vagy a civil és emberjogi szervezetek elvárásainak is. A 2019-ben hatalomra került Micotakis kormány sikeresen felismerte nem csak a migrációs politika területén szükséges és esetenként radikális reformintézkedéseket meghozatalának a sürgősségét, de annak a fontosságát is, hogy a migrációból adódó nehézségek kezelését a nemzetiből európai dimenzióba helyezze, amelynek hangsúlyozása került a kormányzati kommunikáció központjába. Az esetlegesen megosztó intézkedéseket illetően a kormányzati kommunikáció eredményesen kezelte a nemzetközi médiában megjelenő és a civil szervezetektől érkező negatív bírálatokat. Mindemellett átgondoltan alakította ki Európa „pajzsának” a képét, valamint a méltán elismert görög diplomácia kiváló kapcsolatot épített ki a brüsszeli és európai döntéshozókkal.

Az intézkedések között a migrációs törvény reformja sikernek könyvelhető el, hiszen a rendszer átláthatatlanságán sokat javított, nagyban felgyorsította az eljárási időt és az ügyeskedőktől is így már gyorsan megszabadulhat a rendszer. A kormányzat kiemelt hangsúlyt fektet a határbiztonságra is, megerősítve a határkerítést és a határőrök számát a görög-török szárazföldi határnál lévő Evrosz régióban. A szigetek tehermentesítés kapcsán is ért el eredményeket, mindemellett, hogy az uniós támogatásból felépített zárt befogadóközpontokat „börtönre” emlékeztető jellegük miatt rendkívül sok bírálat éri. Erre egyrésről válasz volt, hogy a kormányt

⁵⁶ Ez részben összefüggésben állt azzal, hogy az Európai Unió nem támogatta szíriai műveleteit.

⁵⁷ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

⁵⁸ EUROPEAN COMMISSION, 2022.

hevesen kritizáló civil szervezetek mozgásterére a szigorított szabályozás következtében meglehetősen leszűkült az illegális tevékenység felszámolása és az átláthatóság érdekében.

A görög-török konfliktus a migrációt is áthatja, kétségtelen, hogy a bilaterális kapcsolatok nem a felhőtlen időszakukat élik. A kormányzat ezt is taktikusan emelte európai dimenzióra, biztosítva, hogy nem marad egyedül a teherrel és így a Törökországból érkező migráció problémája már az Európai Unió-Törökország kapcsolatok és interdependencia szerves részévé vált. Vitathatatlan, hogy az Európai Uniónak szüksége van Törökországra a migrációs nyomás kezelése kapcsán, amelyre utóbbi alkalmanként a „migrációs csapok megnyitásakor” emlékezteti is Görögországot és a brüsszeli vezetőket. A jelenleg is zajló orosz-ukrán háború is rávilágít arra, hogy Törökország geopolitikai szerepe megkérdőjelezhetetlen, kulcsszereplő az Unió számára legyen szó akár energiabiztonsági kérdéstről, akár görögországi migrációs ügyről.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AMNESTY INTERNATIONAL (2020). ΕΛΛΑΔΑ: Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΜΚΟ ΣΤΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ ΑΠΕΙΛΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ. Letöltés helye: <https://www.amnesty.gr/news/articles/article/23607/ellada-o-kanonismos-gia-tis-mko-stoys-tomeis-metanasteysis-kai-asyloy> (Letöltve: 2022. október 12.)
- ANTONOPOULOS PAUL (2020). Greece and Afghanistan sign memorandum on returning illegal immigrants. Greek City Times. Letöltés helye: <https://greekcitytimes.com/2020/10/22/greece-afghan-deals/> (Letöltve: 2022. október 12.)
- ΑΡΙΘΜ. ΟΙΚ 2/19461/ΔΕΠ/2019 (2019). Letöltés helye: <https://www.e-forosimv.gr/details.asp?ID=51724&cat=50> (Letöltve: 2021. október 12.)
- ASYLUM INFORMATION DATABASE (2022). Country Report: Overview of the main changes since the previous report update. Letöltés helye: https://asylumineurope.org/reports/country/greece/overview-main-changes-previous-report-update/#_ftn4 (Letöltve: 2022. október 12.)
- ASYLUM INFORMATION DATABASE (2021). Country Report. Letöltés helye: https://www.gcr.gr/media/k2/attachments/aida_2021_update_en.pdf (Letöltve: 2022. október 12.)

- COUNCIL OF EUROPE (2020). Opinion on the compatibility with European standards of recent and planned amendments to the Greek legislation on NGO registration. Letöltés helye: <https://rm.coe.int/expert-council-conf-exp-2020-4-opinion-ngo-registration-greece/16809ee91d> (Letöltve: 2021. október 12.)
- COUNCIL OF THE EU (2020). Sanction Sanctions regime against illegal drilling activities in the Eastern Mediterranean extended by one year. Letöltés helye: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/06/sanctions-regime-against-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-extended-by-one-year/#> (Letöltve: 2021. november 09.)
- COUNCIL OF THE EU (2020). European Council meeting (15 and 16 October 2020) Conclusions. Letöltés helye: <https://www.consilium.europa.eu/media/46341/1516-10-20-euco-conclusions-en.pdf> (Letöltve: 2021. október 28.)
- COUNCIL OF THE EU (2020). Sanctions regime against illegal drilling activities in the Eastern Mediterranean extended by one year. Letöltés helye: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/06/sanctions-regime-against-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-extended-by-one-year/> (Letöltve: 2021. november 15.)
- DENDIAS, NIKOS (2021). Turkey's opinion was not an issue for US. Letöltés helye: <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1170104/dendias-turkey-s-opinion-was-not-an-issue-for-us/> (Letöltve: 2021. október 28.)
- EUROPEAN COMMISSION (2020). Remarks by President von der Leyen at the joint press conference with Kyriakos Mitsotakis, Prime Minister of Greece, Andrej Plenković, Prime Minister of Croatia, President Sassoli and President Michel. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_380 (Letöltve: 2021. október 2.)
- EUROPEAN COMMISSION (2022). Communication on the Report on Migration and Asylum. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/com_2022_740_1_en_act_part1_v4.pdf (Letöltve: 2021. október 2.)
- EUROPEAN COMMISSION (2022). European solidarity in action: over 5 000 relocations from Greece. Letöltés helye: <https://home->

- affairs.ec.europa.eu/news/european-solidarity-action-over-5-000-relocations-greece-2022-10-12_en (Letöltve: 2021. október 2.)
- EUROPEAN COMMISSION (2022). Türkiye Report 2022. Letöltés helye: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2022_en (Letöltve: 2022. október 28.)
- EUROPEAN COMMISSION (2022). Managing Migration. EU Financial Support to Greece. Letöltés helye: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-01/202202_Eu%20Budget-financial%20support%20to%20greece.pdf (Letöltve: 2021. október 2.)
- EUROPEAN COMMISSION (2022). Task Force Migration Management. Letöltés helye: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/task-force-migration-management_en (Letöltve: 2021. október 2.)
- EUROPEAN COUNCIL (2016). EU-Turkey statement, 18 March 2016. Letöltés helye: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (Letöltve: 2021. október 28.)
- EUROPEAN COUNCIL (2022). Migration flows in the Eastern Mediterranean route. Letöltés helye: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-policy/eastern-mediterranean-route/> (Letöltve: 2022. október 28.)
- EUROPEAN PARLIAMENT (2020). Eastern Mediterranean: Turkey must immediately end illegal drilling activities. Letöltés helye: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20200910IPR86828/eastern-mediterranean-turkey-must-immediately-end-illegal-drilling-activities> (Letöltve: 2021. október 28.)
- EUROPEAN PARLIAMENT (2021). European Parliament resolution of 19 May 2021 on the 2019-2020 Commission Reports on Turkey. Letöltés helye: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_EN.html (Letöltve: 2021. november 15.)
- EUROPEAN PARLIAMENT (2021). The EU Approach on Migration in the Mediterranean. Letöltés helye: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/694413/IPOL_STU\(2021\)694413_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/694413/IPOL_STU(2021)694413_EN.pdf) (Letöltve: 2021. november 15.)
- FRONTEX (2022). Migratory Routes. Letöltés helye: <https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/eastern-mediterranean-route/> (Letöltve: 2022. október 28.)
- GREEK REFUGEE CENTER (2022). GCR & Oxfam Bulletin_ March 2022. Letöltés helye: <https://www.gcr.gr/en/ekdoseis->

[media/reports/reports/item/1915-gcr-oxfam-bulletin-march-2022](https://www.gcr.gr/media/reports/reports/item/1915-gcr-oxfam-bulletin-march-2022)

(Letöltve: 2022. október 12.)

GREEK REFUGEE CENTER (2022). Greece Bimonthly Bulletin on Refugees and Migrants. Letöltés helye:

https://www.gcr.gr/media/k2/attachments/GCR_OXFAM_STC_Bulletin_July_2022_final.pdf (Letöltve: 2022. október 12.)

GREEK REPORTER (2019). PM Mitsotakis Says Greece Can No Longer Be "Convenient Parking for Refugees and Migrants". Letöltés helye:

<https://greekreporter.com/2019/11/19/pm-mitsotakis-says-greece-can-no-longer-be-convenient-parking-for-refugees-and-migrants/> (Letöltve: 2021. október 28.)

KATHIMERINI (2022). Gov't reiterates plans to extend border fence with Turkey. Letöltés helye:

<https://www.ekathimerini.com/news/1192657/govt-reiterates-plans-to-extend-border-fence-with-turkey/> (Letöltve: 2022. október 2.)

KATHIMERINI (2022). Erdogan: Turkey has saved thousands left to die by Greece in the Aegean. Letöltés helye:

<https://www.ekathimerini.com/news/1191628/erdogan-turkey-has-saved-thousands-left-to-die-by-greece-in-the-aegean/> (Letöltve: 2022. október 2.)

KITSANTONIS NIKI (2019). Rumors of Open Border Prompt Migrant Protests in Greece. The New York Times. Letöltés helye:

<https://www.nytimes.com/2019/04/05/world/europe/greece-migrant-protest.html> (Letöltve: 2022. október 2.)

MITOTAKIS KYRIAKOS (2020). Statements by Prime Minister Kyriakos Mitsotakis in Kastanies, Evros, following his visit with the heads of the EU institutions at the Greek-Turkish border. Letöltés helye:

<https://primeminister.gr/en/2020/03/03/23458> (Letöltve: 2022. október 2.)

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF HELLENIC REPUBLIC (2022). Συνέντευξη Υπουργού Εξωτερικών, Νίκου Δένδια, στην Εφημερίδα "Παρολιτικά" και στον δημ/φο, Κώστα Παπαχλιμίντζο. Letöltés helye:

<https://www.mfa.gr/epikairota/diloseis-omilies/sunenteuxe-upourgou-exoterikon-nikou-dendia-sten-ephemerida-parapolitika-kai-ston-dempho-kosta-papakhlimitzos-26022022.html> (Letöltve: 2022. május 13.)

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF HELLENIC REPUBLIC (2022).

Ανακοίνωση Υπουργείου Εξωτερικών για την πραγματοποίηση διαβήματος διαμαρτυρίας προς την τουρκική πλευρά αναφορικά με πρωτοφανή αριθμό

υπερπήσεων ελληνικού εδάφους από τουρκικά μαχητικά (28.04.2022)

Letöltés helye: <https://www.mfa.gr/epikairota/diloseis-omilies/anakoinose-upourgeiou-exoterikon-gia-ten-pragmatopieise-diabematos-diamarturias-pros-ten-tourkike-pleura-anaphorika-me-protophane-arithmo-uperpteseon-ellenikou-edaphous-apo-tourkika-makhetika-28042022.html> (Letöltve: 2022. május 13.)

NOMOS ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4636 ΤΕΥΧΟΣ Α' 169/01.11.2019 (2019). Letöltés helye: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/572171/nomos-4636-2019> (Letöltve: 2021. május 13.)

OUTCOME OF THE COUNCIL MEETING, 3726TH COUNCIL MEETING, FOREIGN AFFAIRS (2019). Letöltés helye: <https://www.consilium.europa.eu/media/41323/st13976-en19.pdf> (Letöltve: 2022. január 10.)

OXFAM (2021). Detention as the Default: How Greece, with the support of the EU, is generalizing administrative detention of migrants. Letöltés helye: <https://policy-practice.oxfam.org/resources/detention-as-the-default-how-greece-with-the-support-of-the-eu-is-generalizing-621307/> (Letöltve: 2022. június 12.)

OXFAM (2022). New Oxfam report uncovers stories from “prison-like” EU funded refugee center. Letöltés helye: <https://www.oxfam.org/en/press-releases/new-oxfam-report-uncovers-stories-prison-eu-funded-refugee-center> (Letöltve: 2022. június 12.)

PAPADOPOULOS YIANNIS (2022). Online group urges migrants to enter the EU. Kathimerini. Letöltés helye: <https://www.ekathimerini.com/news/1193572/online-group-urges-migrants-to-enter-the-eu/> (Letöltve: 2022. október 10.)

PRIEGER ADRIENN DÓRA (2018). Az európai integráció hatása a török igazságszolgáltatásra. 272 p. Letöltés helye: http://real-phd.mtak.hu/739/1/Prieger_disszertacio-10.24395_KRE.2018.004.pdf (Letöltve: 2022. június 12.)

TV ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΟΡΑ (2022). Χίος - Λέσβος: Μαχητικό «όχι» των κατοίκων στις προσφυγικές δομές - φυλακές. Letöltés helye: <https://tvxs.gr/news/ellada/xios-lesbos-maxitiko-oxi-ton-katoikon-stis-prosfygikes-domes-fylakes> (Letöltve: 2022. október 12.)

UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES (2022). Greece Sea arrivals Dashboard - August 2022. Letöltés helye: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/96099> (Letöltve: 2022. október 12.)

- UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES (2022). UNHCR Greece factsheet - September 2022. Letöltés helye: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/96404> (Letöltve: 2022. október 12.)
- UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES (2021). ESTIA - A new chapter in the lives of refugees in Greece. Letöltés helye: <https://estia.unhcr.gr/en/home/> (Letöltve: 2022. október 12.)
- ΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΑΡΙΘΜ. ΟΙΚ. 7586/18 (2018). Letöltés helye: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-allodapoi/upourgike-apophase-oik-7586-18-phk-4794b-26-10-2018.html> (Letöltve: 2021. október 12.)
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ (2022). Strategic Plan. Letöltés helye: https://www.mfa.gr/images/docs/strategic_plan_2022.pdf (Letöltve: 2022. október 12.)
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ (2022). Letöltés helye: https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2022/01/ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ-Α_Δεκέμβριος-2021_ΥΜΑ-GR-Ενημερωτικό-ΔΙΕΘΝΗ-ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ-1.pdf (Letöltve: 2022. október 12.)
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ (2022). FactSheet HELIOS – August 2022. Letöltés helye: <https://migration.gov.gr/en/factsheet-helios-august-2022/> (Letöltve: 2022. október 12.)
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ (2020). Letöltés helye: <https://asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2020/04/ΜΗΤΡΩΟ-ΜΚΟ-ΦΕΚ.pdf> (Letöltve: 2021. október 12.)

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK EURÓPAI POLGÁRI ELJÁRÁSJOGOT ÉRINTŐ ESETJOGA 2021-BEN¹

Case Law of the Court of Justice of the European Union
Regarding European Civil Procedure Law in 2021

Horváth E. Írisz²

Absztrakt: A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott európai igazságügyi együttműködés keretében a tagállami bíróságoknak 1971 óta van lehetőségük ügyekben az Európai Bírósághoz, majd a névváltoztatást követően az Európai Unió Bíróságához fordulni az egyes nemzetközi jogi dokumentumok, illetőleg a másodlagos jogforrások rendelkezéseinek értelmezése céljából. A tagállamok gyakran folyamodnak ehhez az eljáráshoz, és az Európai Unió Bírósága évente 20-25 európai polgári eljárásjogi ítéletet hoz, ezzel próbálva iránytűként szolgálni a jogalkalmazók számára az európai polgári eljárásjog bonyolultnak tűnő rendszerében.

Jelen tanulmány az ötödik abban a sorozatban, amelynek az elmúlt évekhez hasonlóan az egyetlen célja az európai polgári eljárásjog forrásaival kapcsolatban 2021-ben hozott döntések bemutatása, ezzel is megkönnyítve a téma iránt érdeklődők munkáját.

Kulcsszavak: Európai Unió Bírósága, európai polgári eljárásjog, polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés, előzetes döntéshozatali eljárás

¹ A beszámoló tanulmány megírásához az ötletet Rolf Wagner e témában született írása adta. Lsd. WAGNER, 2016. 241-244. o., az Európai Unió Bíróságának 2016. évi ítéleteiről lsd. HORVÁTH, 2017. 15-22. o., az Európai Unió Bíróságának 2017. évi ítéleteiről lsd. HORVÁTH, 2018. 24-30. o., az Európai Unió Bíróságának 2018. és 2019. évi ítéleteiről lsd. HORVÁTH, 2020. 115-145. o., az Európai Unió Bíróságának 2020. évi ítéleteiről lsd. HORVÁTH, 2022. 139-151. o.

² Dr. Horváth E. Írisz, Ph.D. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék, egyetemi docens.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0002-9277-6329>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10022613>

E-mail cím: horvath.edit.irisz@jak.ppke.hu

Abstract: Under the European judicial cooperation in civil and commercial matters, the Member States have had the opportunity to refer cases to the European Court of Justice since 1971 and, following its name change, the Court of Justice of the European Union for the interpretation of certain provisions of conventions and secondary legislation. The Member States often resort to this procedure and the Court of Justice of the European Union delivers 20 to 25 judgments regarding European civil procedure law each year, trying to serve as a compass for law enforcement in the seemingly complicated system of European civil procedure law.

The present study is the fifth in a series, its sole purpose is, as in previous years, to present decisions taken in 2021 in relation to sources of European civil procedure law, thereby facilitating the work of those interested in the topic.

Keywords: Court of Justice of the European Union, European civil procedure law, judicial cooperation in civil and commercial matters, reference for a preliminary ruling

BEVEZETÉS

A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott európai igazságügyi együttműködés keretében született egyezmények, majd a 2000-es évek elejétől az ezen a területen alkotott másodlagos jogforrások rendelkezéseinek értelmezésére az Európai Bíróság, illetve az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EU Bírósága) 1971. óta³ jogosult. Az előzetes döntéshozatali eljárások száma, melyek az EU Bírósága előtt indultak az egyes tagállamok megkeresései alapján az elmúlt években növekvő számot mutatott: ez nyilvánvalóan összefügg a másodlagos jogforrások számának emelkedésével is. Évente átlagosan 25-30 ügyben hoz határozatot az EU Bírósága: ezen határozatok az európai polgári eljárásjog területén nagy segítséget nyújtanak a nemzeti jogalkalmazók számára.

A jelen tanulmány annak a sorozatnak az ötödik tagja, melynek egyetlen célja, hogy – az előző évekhez hasonlóan – bemutassa az egyes

³ A Brüsszeli Egyezményhez (a polgári és kereskedelmi ügyekben irányadó bírósági joghatóságról és a bírósági határozatok végrehajtásáról szóló Brüsszelben 1968. szeptember 27-én kelt egyezmény) csatolt 1971-es értelmezési jegyzőkönyv tette lehetővé, hogy tagállamok az Egyezmény rendelkezéseinek értelmezését kérhessék az Európai Bíróságtól.

jogforrásokhoz kapcsolódóan 2021-ben született határozatokat, azáltal pedig segítséget nyújtson az EU Bíróságának vonatkozó gyakorlatát megismerni szándékozók számára. Az ítéletek az egyes jogforrásokhoz kapcsolódóan, az ítélettel érintett rendelkezések sorrendjében kerülnek bemutatásra.

I. ÍTÉLETEK

1.1. A ‘második Luganói Egyezmény’⁴

A második Luganói Egyezményhez kapcsolódóan 2017-ben született első és egyetlen ítélet után 2018-ban nem, majd 2019-ben három alkalommal hozott döntést az EU Bírósága egy-egy, abban szereplő fogalom értelmezéséről. Ezt követően 2021-ben ismét egy ítélet született.

A német szövetségi legfelsőbb bíróság kezdeményezésére indult előzetes döntéshozatali eljárásában született ítéletében akként döntött az EU Bírósága, hogy második Luganói Egyezménynek a „Joghatóság fogyasztói szerződések esetén” címe alatt található 15. cikke (1) bekezdése c) pontja határozza meg a joghatóságot abban az esetben, ha az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó, mint a fogyasztói szerződés felei e szerződés megkötésének időpontjában ugyanabban az ezen egyezmény által kötelezett államban rendelkeztek székhellyel, illetve lakóhellyel, és a jogviszony határokon átnyúló eleme csak az említett szerződés megkötését követően, a fogyasztó lakóhelyének az egyezmény által kötelezett másik államba történő későbbi áthelyezésével jelent meg.⁵

1.2. Brüsszel-I. rendelet

1.2.1. 44/2001/EK rendelet⁶

A 44/2001/EK rendelet (a továbbiakban: Brüsszel-I. rendelet) nem alkalmazandó a 2015. január 10. után indult ügyekben, így az utóbbi időben jól érzékelhető csökkenésnek indult azon ügyek száma, melyekkel ezen rendelet értelmezésére szorult az EU Bírósága: 2020-ban három ítéletben

⁴ 2009/430/EK TANÁCSI HATÁROZAT

⁵ C-296/20. SZ. ÜGY

⁶ 44/2001/EK TANÁCSI RENDELET

értelmezték ezen rendeletet a tagállami bíróságok részéről indított előzetes döntéshozatali eljárások eredményeként, ez a szám 2021-ben egy ítéletre csökkent. 2021-ben az EU Bírósága a joghatósági szabályok alkalmazhatóságát vizsgálta a jogalap nélküli gazdagodáson alapuló visszatérítés iránti kereset vonatkozásában.

A Horvátországból érkezett előzetes döntéshozatali eljárásában az EU Bírósága megállapította, hogy a Brüsszel-I. rendelet jogellenes károkozással kapcsolatos joghatósági okot tartalmazó 5. cikkének 3. pontját úgy kell értelmezni, hogy egy jogalap nélküli gazdagodáson alapuló visszatérítés iránti kereset nem tartozik az e rendelkezésben meghatározott joghatósági ok hatálya alá. Ítéletében az EU Bírósága azt is rögzítette, hogy a Brüsszel-I. rendeletnek a határozat végrehajtását érintő eljárásban kizárólagos joghatósági okot alapító 22. cikkének 5. pontját úgy kell értelmezni, hogy egy jogalap nélküli gazdagodáson alapuló visszatérítés iránti kereset nem tartozik az e rendelkezésben meghatározott kizárólagos joghatóság alá, még akkor sem, ha azt azon határidő lejártá miatt indították meg, amelyen belül a valamely végrehajtási eljárás során jogalap nélkül kifizetett összegek visszatéríttetése ugyanezen végrehajtási eljárás keretében követelhető lett volna.⁷

1.2.2. 1215/2012/EU rendelet⁸

Az elmúlt években – nyilvánvalóan az időbeli hatály okán – egyre növekvő számban értelmezi az EU Bírósága az 1215/2012/EU rendeletet (a továbbiakban: Brüsszel-IA. rendelet), mely a Brüsszel-I. rendeletet váltotta fel. 2020-ban már a Brüsszel-IA. rendelet egyes rendelkezéseit értelmezte legtöbb ítéletében az EU Bírósága – összesen 11 alkalommal, ez a szám 2021-ben eggyel nőtt. A Brüsszel-IA. rendelet generális jellegű szabályozási tárgyának köszönhetően ez nem meglepő, ugyanakkor arra tekintettel mégiscsak érdekes körülmény, hogy a Brüsszeli Egyezmény, illetve a Brüsszel-I. rendelet egyes rendelkezéseit illetően az elmúlt fél évszázadban széleskörű jogértelmező tevékenységet fejtett már ki az Európai Bíróság, illetve az EU Bírósága. A 2021-ben megszületett ítéletek – követve a korábbi évek gyakorlatát – a Brüsszel-IA. rendelet hatályát, valamint a joghatóságra vonatkozó szabályait érintették.

⁷ C-242/20. SZ. ÜGY

⁸ 1215/2012/EU PARLAMENTI ÉS TANÁCSI RENDELET

A Brüsszel-IA. rendelet *hatályát* illetően az EU Bírósága három alkalommal hozott döntést 2021-ben: mindhárom alkalommal a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmát tették a vizsgálat tárgyává.

Egy német helyi bíróságtól érkezett előzetes döntéshozatali kérelem nyomán a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmával összefüggésben megállapította az EU Bírósága, hogy abba beletartozik – a valamely díjköteles út használata alapján fennálló jogviszonyt magánjoginak minősítő – törvény alapján megbízott társaság által indított, az ilyen úthasználathoz kapcsolódó díjnak bírósági úton történő behajtása iránti kereset.⁹

Egy horvát kereskedelmi fellebbviteli bíróság által előterjesztett előzetes döntéshozatali eljárásában született ítéletében pedig azt rögzítette az EU Bírósága, hogy egy olyan társaság által üzemeltetett, közterületen található és kijelölt parkolóhelyre vonatkozó napi parkolójegy díjának behajtására irányuló kereset, amelynek a területi önkormányzat adott megbízást e parkolóhelyek kezelésére, szintén a „polgári és kereskedelmi ügyek” fogalma alá tartozik.¹⁰

A harmadik, a Brüsszel-IA. rendelet hatályát érintő ítéletében – a Bulgáriából érkezett megkeresés eredményeként – szintén a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá tartozást állapította meg az EU Bírósága. Ez esetben ezt a valamely tagállam bírósága előtt az általános jogi szabályok szerint indított és lefolytatott ideiglenes intézkedéssel kapcsolatos olyan eljárás vonatkozásában mondta ki, amely egy gyorsforgalmi közút építési munkálatainak elvégzése tárgyában közbeszerzési szerződések odaítélésére irányuló olyan eljárás eredményeként kötött szerződés teljesítésével kapcsolatos kötbérre vonatkozik, amelynek ajánlatkérője hatóság.¹¹

A *joghatóság* körében 2021-ben is a különös joghatóságra vonatkozó szabályokat értelmezte legtöbbször az EU Bírósága, ezen felül csak egy-egy ítéletet hozott e körben.

A valamely tagállam bíróságai *joghatóságának meghatározásával* összefüggésben az EU Bírósága ítéletében – egy szófiai kerületi bíróság kezdeményezésére – rámutatott, hogy a Brüsszel-IA. rendelet alkalmazandó valamely tagállam bíróságainak egy – közhatalom gyakorlásával összefüggő feladatokat el nem látó – tagállambeli munkavállaló és e tagállamnak egy

⁹ C-30/21. SZ. ÜGY

¹⁰ C-307/19. SZ. ÜGY

¹¹ C-581/20. SZ. ÜGY

másik tagállam területén működő konzuli hatósága közötti jogvita elbírálására vonatkozó joghatóságának meghatározása céljából.¹²

Az EU Bírósága egy másik eljárásában – szintén egy szófiai kerületi bíróság által indított előzetes döntéshozatali eljárásában – a Brüsszel-IA. rendelet ugyanezen rendelkezése és a határokon átnyúló bizonyításvétel tekintetében fejtett ki értelmező tevékenységet. Ezen ítéletében az EU Bírósága megállapította, hogy a Brüsszel-IA. rendelet 5. cikkének (1) bekezdésével nem ellentétes, ha az adóssal szemben kibocsátott, cselekvésre felszólító meghagyás végrehajthatóvá válik, és e rendelkezés nem írja elő az ilyen meghagyás hatályon kívül helyezését.¹³

A *különös joghatósági* szabályok értelmezése keretében a szerződéssel, a jogellenes károkozással, valamint a fiókteleppel kapcsolatos joghatósági szabályokat értelmezte ítéleteiben az EU Bírósága.

A „szerződéssel kapcsolatos ügy” fogalmát is értelmezte az EU Bírósága a Brüsszel-IA. rendelet hatályával összefüggésben már említett, egy horvát kereskedelmi fellebbviteli bíróság által előterjesztett előzetes döntéshozatali eljárásban született ítéletében. E körben az EU Bírósága megállapította, hogy „szerződéses igény” fogalma alá tartozik egy olyan, közterületen található kijelölt parkolóhelyek egyikén való parkolásra vonatkozó szerződés alapján fizetendő díj behajtására irányuló kereset, amely parkolóhelyek szervezését és kezelését egy e célból megbízott társaság végzi, másrészt, hogy e szerződés a Brüsszel-IA. rendelet 7. cikke 1. pontja b) alpontjának második francia bekezdése szerinti szolgáltatási szerződésnek minősül.¹⁴

A Brüsszel-IA. rendelet 7. cikke 2. pontjában szabályozott jogellenes károkozással, jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel vagy ilyen cselekményből fakadó igénnyel kapcsolatos ügyekben alkalmazható joghatósági szabályokat többször értelmezte az EU Bírósága 2021-ben. Egy krakkói kerületi bíróság kezdeményezésére indult előzetes döntéshozatali eljárásában leszögezte az EU Bírósága, hogy a Brüsszel-IA. rendelet 7. cikkének 2. pontjára hivatkozhat az a hivatásos tevékenységet folytató gazdasági szereplő, aki a közúti baleset károsultjától engedményezési szerződés alapján megszerezte a követelést annak érdekében, hogy a káresemény helye szerinti tagállam bírósága előtt jogellenes károkozással vagy jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel kapcsolatos

¹² C-280/20. SZ. ÜGY

¹³ C-208/20. ÉS C-256/20. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEK

¹⁴ C-307/19. SZ. ÜGY

kereset nyújtson be a balesetet okozójának azon biztosítója ellen, amelynek székhelye a káresemény helye szerintitől tagállamtól eltérő tagállamban van. E körben azonban feltételül szabta az EU Bírósága, hogy teljesüljenek a Brüsszel-IA. rendelet 7. cikkének 2. pontja alkalmazásának feltételei: ennek vizsgálata azonban a kérdést előterjesztő bíróság feladata.¹⁵

Hollandia legfelsőbb bírósága előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményező kérelme alapján az EU Bírósága szintén vizsgálta a Brüsszel-IA. rendelet jogellenes károkozásra vonatkozó szabályait. Az ügyben hozott ítéletében arra a következtetésre jutott, hogy a tisztán pénzbeli kárnak valamely befektetési számlán való közvetlen bekövetkezése nem teszi lehetővé azon tagállam valamely bírósága joghatóságának a kár bekövetkezési helyére alapított megállapítását, amelyben a számlát vezető bank vagy befektetési vállalkozás működik, ha e társaságot e tagállamban nem terhelték jogszabályban előírt közzétételi kötelezettségek. Az EU Bíróságának ezen megállapítása az olyan pénzbeli károkra vonatkozik, melyek olyan befektetési döntésekből erednek, amelyeket tőzsdén jegyzett nemzetközi társaságtól származó, világszerte könnyen hozzáférhető, de valótlan, hiányos vagy megtévesztő információk nyomán hoztak.¹⁶

A jogellenes károkozás körében – Lengyelországból érkezett kérelemre – kimondta ítéletben az EU Bírósága, hogy a személyiségi jogainak a valamely internetes oldalon közzétett tartalom révén történő állítólagos megsértésére hivatkozó személy érdekeinek központja szerinti bíróság csak akkor rendelkezik joghatósággal az e személy által az állítólagos teljes kárért való felelősség megállapítása iránt előterjesztett kereset elbírálására, ha e tartalom közvetlenül vagy közvetve lehetővé teszi a konkrét személy azonosítását.¹⁷

Az interneten elkövetett jogsértések körében foglalt ugyancsak állást Brüsszel-IA. rendelet jogellenes károkozásra vonatkozó joghatósági szabályait értelmezve az EU Bírósága. A francia semmitőszék kezdeményezésére lefolytatott előzetes döntéshozatali eljárásában született ítéletében arra a megállapításra jutott, hogy az a személy, aki – miután úgy véli, hogy rá nézve sértő megjegyzéseknek interneten való terjesztése révén megsértették a jogait – egyszerre jár el egyrészt az állítások helyreigazítása és az interneten közzétett tartalmak törlése érdekében, másrészt az ezen interneten való közzétételből eredő kárának megtérítése érdekében, minden egyes olyan

¹⁵ C-393/20. SZ. ÜGY

¹⁶ C-709/19. SZ. ÜGY

¹⁷ C-800/19. SZ. ÜGY

tagállam bíróságai előtt kérheti az általa megkeresett azon bíróság tagállamának területén okozott kár megtérítését, amelynek területén e megjegyzések hozzáférhetők vagy hozzáférhetők voltak, akkor is, ha e bíróságok nem rendelkeznek joghatósággal a helyreigazítási és a törlési kérelem elbírálására.¹⁸

A jogellenes károkozás joghatósági szabályait egy madridi kereskedelmi bíróság által előterjesztett előzetes döntéshozatal iránti kérelem alapján is vizsgálta az EU Bírósága. Ítéletében rögzítette, hogy a termékek árazására és az áremelésekre vonatkozó összehangolt megállapodásokkal érintett piacon a kár bekövetkezésének helye alapján az EUMSZ 101. cikkel ellentétes megállapodások által okozott károk megtérítése iránti kereset elbírálására két szempont alapján rendelkezhet bíróság joghatósággal és illetékességgel. Eljárhat ugyanis az a bíróság, amelynek illetékességi területén a vállalkozás, amely állítása szerint kárt szenvedett, az említett megállapodásokkal érintett termékeket megvásárolta, vagy az e vállalkozás által több helyen megvalósított vásárlások esetén az a bíróság, amelynek illetékességi területén e vállalkozás székhelye található.¹⁹

A fióktelep joghatóságának vizsgálata körében egy lengyel kerületi bíróság kezdeményezésére az EU Bírósága azt állapította meg ítéletében, hogy a Brüsszel-IA. rendelet 7. cikkének 5. pontja értelmében vett fióktelepnek, képviseletnek vagy más telephelynek kell tekinteni azt a gazdasági társaságot, amely az egyik tagállamban egy másik tagállamban székhellyel rendelkező felelősségbiztosító társasággal kötött szerződés alapján ez utóbbi nevében és javára gépjármű-felelősségbiztosítással összefüggő károkozással kapcsolatos kárrendezési tevékenységet végez. Feltétel azonban, hogy ez a gazdasági társaság harmadik személyek felé állandó jelleggel a biztosítótársaság részeként jelenjen meg, valamint saját ügyvezetéssel rendelkezzen és megfelelően felszerelt legyen ahhoz, hogy harmadik személyekkel tárgyaljon, akiknek így nem kell közvetlenül a biztosítótársasághoz fordulniuk.²⁰

A *biztosítási ügyekben irányadó joghatósági* szabályokat három ítéletében is értelmezte az EU Bírósága: mindhárom ítélet a Brüsszel-IA. rendelet 13. cikkének (2) és (3) bekezdésében rögzített, a károsult által közvetlenül a biztosító ellen indított keresetre vonatkozó joghatósági szabályok kapcsán adott iránymutatást a megkereső tagállami bíróságok számára.

¹⁸ C-251/20. SZ. ÜGY

¹⁹ C-30/20. SZ. ÜGY

²⁰ C-913/19. SZ. ÜGY

A jogellenes károkozás joghatóságával összefüggésben már említett, krakkói kerületi bírósági kezdeményezésre indult előzetes döntéshozatali eljárásában hozott ítéletében kimondta az EU Bírósága, hogy a Brüsszel-IA. rendelet 13. cikkének (2) bekezdését a 11. cikk (1) bekezdésének b) pontjával összefüggésben úgy kell értelmezni, hogy arra nem hivatkozhat az a társaság, amely a közúti közlekedési baleset közvetlen károsultjától – azon szolgáltatások fejében, amelyet e károsultnak a balesetből eredő károkkal összefüggésben nyújtott – megszerezte a biztosítási kártérítési követelést annak érdekében, hogy a baleset okozójának biztosítójától kifizetést követeljen, azonban nem folytat hivatásos tevékenységet az ilyen követelések behajtása terén.²¹

Az EU Bírósága a fióktelep joghatósága kapcsán már idézett, egy lengyel kerületi bíróság által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásában foglalkozott a biztosítási ügyekben biztosított közvetlen keresetindítás lehetőségével is. E körben az EU Bírósága arra a megállapításra jutott ítéletében, hogy a Brüsszel-IA. rendelet 13. cikkének (2) bekezdését a Brüsszel-IA. rendelet 10. cikkével összefüggésben úgy kell értelmezni, hogy az eredetileg a károsultnak a felelősségbiztosító társasággal szemben fennálló követelését megszerző vállalkozás és a felelősségbiztosító társaság közötti jogvitában nem alkalmazandó. Ez azonban nem zárja ki, hogy az ilyen jogvita elbírálására vonatkozó joghatóságot adott esetben a Brüsszel-IA. rendelet 7. cikkének 2. pontjában szereplő jogellenes károkozásra vagy a 7. cikkének 5. pontjára, azaz a fióktelep joghatóságára alapítsák.²²

Az Egyesült Királyságból érkezett megyei bírósági megkeresés alapján az EU Bírósága szintén értelmezte a Brüsszel-IA. rendelet 13. cikkét. A (3) bekezdéssel összefüggésben megállapította, hogy a károsult ugyanezen cikk (2) bekezdésének megfelelően a biztosító ellen indított közvetlen keresete esetén az e károsult lakóhelye szerinti tagállam bírósága nem állapíthatja meg e 13. cikk (3) bekezdése alapján az említett károsult által egyidejűleg a biztosítási kötvény azon jogosultja vagy azon biztosított ellen indított kereset elbírálása tekintetében is a joghatóságát, aki más tagállamban rendelkezik lakóhellyel, és akit a biztosító nem vont perbe.²³

A Brüsszel-IA. rendeletnek *az egyedi munkaszereződések esetében alkalmazandó joghatósági szabályait* illetően egy ítéletet hozott 2021-ben az EU Bírósága. Ebben az ítéletében viszonylag részletesen körüljárta az

²¹ C-393/20. SZ. ÜGY

²² C-913/19. SZ. ÜGY

²³ C-708/20. SZ. ÜGY

alapeljárással érintett ügy tényállása kapcsán felmerülő kérdéseket. A salzburgi regionális bíróság által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárását lezáró ítéletében ugyanis megállapította az EU Bírósága, hogy a Brüsszel-IA. rendelet II. fejezetének „Joghatóság egyedi munkaszerződéseknél” című 5. szakaszában szereplő rendelkezések alkalmazandók az egyik tagállamban lakóhellyel rendelkező munkavállaló által egy másik tagállamban székhellyel rendelkező munkáltatóval szemben indított keresetre abban az esetben, ha a munkaszerződést a munkavállaló lakóhelye szerinti tagállamban tárgyalták meg és kötötték meg, és az a munkavégzés helyét a munkáltató tagállamában jelölte ki, ám munkavégzésre e munkáltatónak felróható okból nem került sor. Az egyedi munkaszerződések esetében alkalmazandó joghatósági szabályokkal tehát ellentétes a nemzeti joghatósági szabályoknak az előbbiekben említetthez hasonló keresetre történő alkalmazása, függetlenül attól, hogy e szabályok a munkavállaló számára kedvezőbbnek bizonyulnak-e. A Brüsszel-IA. rendeletnek a munkavállaló rendszeres munkavégzési helyére alapított joghatóságot rögzítő 21. cikke (1) bekezdése b) pontjának i. alpontját is értelmezte az EU Bírósága ebben az ítéletben. Ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy a fent említetthez hasonló keresetet azon hely bírósága előtt lehet megindítani, ahol vagy ahonnan a munkavállalónak a munkaszerződésnek megfelelően teljesítenie kellett a munkáltatójával szembeni kötelezettségeinek lényegét. Egy feltételnek azonban teljesülnie kell itt: a Brüsszel-IA. rendeletnek a fióktelepek körében alkalmazandó különös joghatósági szabályait tartalmazó 7. cikke 5. pontja nem sérülhet.²⁴

A Brüsszel-IA. rendelet *kizárólagos joghatóságra* vonatkozó rendelkezéseinek értelmezésére egyetlen ítéletében kényszerült 2021-ben az EU Bírósága. A Brüsszel-IA. rendelet hatálya és a szerződéses ügyek különös joghatósági oka kapcsán már említett, egy horvát kereskedelmi fellebbviteli bíróság által előterjesztett előzetes döntéshozatali eljárásában született ítéletében az EU Bírósága az ingatlanon fennálló dologi jogokkal összefüggésben létesített kizárólagos joghatósági szabályok körében az „ingatlanbérlet” fogalmát értelmezte. Megállapította, hogy nem tartozik az alá egy közterületen található kijelölt parkolóhelyre vonatkozó napi parkolójegy díjának behajtására irányuló kereset.²⁵

²⁴ C- 804/19. SZ. ÜGY

²⁵ C-307/19. SZ. ÜGY

A Brüsszel- IA. rendeletnek az *ideiglenes és biztosítási intézkedéseket* szabályozó 35. cikke kimondja, hogy valamely tagállam bíróságainál az adott tagállam joga alapján rendelkezésre álló ideiglenes intézkedések – beleértve a biztosítási intézkedéseket is – még akkor is kérelmezhetőek, ha az ügy érdemére vonatkozóan más tagállam bírósága rendelkezik joghatósággal. Ezzel összefüggésben az EU Bírósága a Brüsszel-IA. rendelet hatálya kapcsán már említett, Bulgáriából kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásában született ítéletében leszögezte, hogy valamely tagállam bírósága, amelyhez e rendelkezés alapján ideiglenes vagy biztosítási intézkedés iránti kérelmet nyújtottak be, nem köteles joghatóságának hiányát megállapítani, ha egy másik tagállamnak az ügy érdemére vonatkozóan joghatósággal rendelkező bírósága már határozott egy azonos jogalapon, azonos felek között indított eljárásról. A Brüsszel-IA. rendelet 35. cikkét az EU Bírósága szerint ugyanis úgy kell értelmezni, hogy az ideiglenes vagy biztosítási intézkedés iránti kérelmet az eljáró bíróság székhelye szerinti tagállam jogára tekintettel kell vizsgálni, és azzal nem ellentétes az olyan nemzeti szabályozás, amely nem engedi meg az állammal vagy valamely közintézménnyel szemben fennálló pénzkövetelésre vonatkozó keresettel kapcsolatos ideiglenes intézkedés iránti kérelmet.²⁶

1.3. Róma I. rendelet²⁷

2018-ban és 2020-ban nem értelmezte az EU Bírósága a Róma I. rendelet rendelkezéseit, míg 2019-ben három, 2021-ben pedig kettő alkalommal is sor került erre.

A Maros megyei törvényszék által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásában az EU Bírósága a Róma I. rendeletnek az egyéni munkaszerződések esetében alkalmazandó jogra vonatkozó 8. cikkét értelmezte. Ezzel összefüggésben megállapította, hogy egyrészt valamely egyéni munkaszerződésben részes feleket úgy kell tekinteni, mint akik még akkor is szabadon választhatják meg az e szerződésre alkalmazandó jogot, ha valamely nemzeti rendelkezés alapján a nemzeti munkajog kiegészíti a szerződéses kikötéseket, feltéve, hogy a szóban forgó nemzeti rendelkezés nem kötelezi a feleket arra, hogy a szerződésre alkalmazandó jogként a nemzeti jogot válasszák. Másrészt úgy kell tekinteni, hogy az egyéni

²⁶ C-581/20. SZ. ÜGY

²⁷ 593/2008/EK PARLAMENTI ÉS TANÁCSI RENDELET

munkaszerződésben részes felek főszabály szerint még akkor is szabadon választhatják meg az e szerződésre alkalmazandó jogot, ha az e jogválasztásra vonatkozó szerződési feltételt a munkáltató fogalmazza meg, és a munkavállaló annak elfogadására szorítkozik. Így a Róma I. rendelet 8. cikkének (1) bekezdését akként kell értelmezni, hogy amennyiben az egyéni munkaszerződésre alkalmazandó jog megválasztására e szerződés felei részéről került sor, és e jog eltér a 8. cikk (2), (3) vagy (4) bekezdése értelmében alkalmazandó jogtól. Ez utóbbi jog alkalmazását ki kell zárni, azon rendelkezések kivételével, amelyekről a Róma I. rendelet 8. cikkének (1) bekezdése értelmében e jog alapján „megállapodás útján nem lehet eltérni”, és amelyek közé főszabály szerint tartozhatnak a minimálbérre vonatkozó szabályok.²⁸

A Róma I. rendelet egyéni munkaszerződések esetében alkalmazandó jogra vonatkozó rendelkezései mellett a szerződésre alkalmazandó jog hatálya kapcsán alkalmazandó 12. cikkét értelmezte – a német szövetségi legfelsőbb bíróság kérelmére – ítéletében az EU Bírósága. Ezen ítéletben a fizetéseképtelenségi eljárással összefüggésben az összes hitelező számára hátrányos jogügyletek körében vizsgálta a Róma I. rendelet vonatkozó rendelkezéseit az EU Bírósága, ezért az ítélet rendelkezései a logikai sorrend megtartása okán a jelen tanulmány fizetéseképtelenségi rendeletre vonatkozó alcíme alatt jelennek meg.

1.4. Brüsszel-IIA. rendelet²⁹

Hosszú évek óta 2020. volt az első olyan év, mikor nem hozott az EU Bírósága ítéletet a Brüsszel-IIA. rendelet értelmezése tárgyában, ezt követően azonban „visszaállt” a korábbi gyakorlat és ugyanúgy, ahogy korábban már több évben is, 2021-ben is három ítéletében vizsgálta az EU Bírósága a Brüsszel-IIA. rendeletet: ezek inkább a szülői felelősség témáját érintették, illetve a rendelet által használt fogalmak vonatkozásában adtak iránymutatást a nemzeti jogalkalmazók számára.

A Brüsszel-IIA. rendelet *fogalommeghatározásokat* tartalmazó 2. cikkéből a 11. pontban szabályozott „jogellenes elvitel vagy visszatartás” fogalmát értelmezte a finn legfelsőbb bíróság által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásában született ítéletében az EU Bírósága. Kimondta, hogy

²⁸ C-152/20. és C-218/20. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEK

²⁹ 2201/2003/EK TANÁCSI RENDELET

nem minősülhet jogellenes elvitelnek vagy visszatartásnak az a helyzet, amelyben az egyik szülő a másik szülő hozzájárulása nélkül úgy dönt, hogy gyermekét az annak szokásos tartózkodási helye szerinti államból valamely másik tagállamba viszi el, az elsőként említett tagállam által a Dublin III. rendelet³⁰ alapján hozott átadásról szóló határozat végrehajtásaként, majd a második tagállamban marad azt követően, hogy az ezen átadásról szóló határozatot hatályon kívül helyezték, anélkül hogy az első tagállam hatóságai olyan döntést hoztak volna, hogy az átadott személyeket visszavennék, vagy számukra engedélyeznék az ott tartózkodást.³¹

A *házassági ügyekben* az általános joghatóságra vonatkozó rendelkezések körében a házastársak szokásos tartózkodási helye fogalmát értelmezte – a párizsi fellebbviteli bíróság előzetes döntéshozatali indítványa alapján indult – eljárásában az EU Bírósága. Ezzel összefüggésben arra a következtetésre jutott, hogy az olyan házastárs, aki az életét két tagállam között osztja meg, e tagállamok közül csak egyben rendelkezhet szokásos tartózkodási hellyel. Így csupán azon tagállam bíróságai rendelkeznek joghatósággal a házassági kötelék felbontása iránti kérelem elbírálására, amelynek területén e szokásos tartózkodási hely található.³²

A *szülői felelősségre* vonatkozó szabályok körében a Brüsszel-IIA. rendelet 10. cikkében található, a gyermek jogellenes elvitelére esetén alkalmazandó joghatósági szabályok értelmezése körében az Egyesült Királyságból érkezett előzetese döntéshozatal iránti kérelem alapján az EU Bírósága megállapította ítéletében, hogy e rendelkezések nem alkalmazhatók abban az esetben, ha megállapítást nyer, hogy a szülői felelősségre vonatkozó kérelem benyújtásának időpontjában a gyermek a harmadik államba történt jogellenes elvitelt követően ezen államban szokásos tartózkodási helyet szerzett. Ilyen esetben az eljáró bíróság joghatóságát az alkalmazandó nemzetközi egyezményekkel összhangban, vagy ilyen nemzetközi egyezmény hiányában a Brüsszel-IIA. rendelet 14. cikkében rögzített, a fennmaradó joghatóságra vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően kell meghatározni.³³

³⁰ 604/2013/EU PARLAMENTI ÉS TANÁCSI RENDELET

³¹ C-262/21. PPU. SZ. ÜGY

³² C-289/20. SZ. ÜGY

³³ C-603/20. PPU. SZ. ÜGY

1.5. Tartási rendelet³⁴

Az EU Bírósága a tartási rendelet rendelkezéseinek értelmezésére 2021-ben összesen egy alkalommal kényszerült: ítéletében a valamely tagállam bírósága által az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőzően hozott határozatok vonatkozásában vizsgálta a tartási rendelet alkalmazhatóságát az Észak-Írország fellebbviteli bírósága által indított előzetes döntéshozatali eljárás lezárásaként. Ezzel összefüggésben a tartási rendelet átmeneti rendelkezéseit értelmezte az EU Bírósága és megállapította, hogy a tartási rendelet 75. cikke (2) bekezdésének a) pontját úgy kell értelmezni, hogy az csak a nemzeti bíróságok által olyan államokban hozott határozatokra alkalmazandó, amelyek e határozatok meghozatalának időpontjában már az Európai Unió tagállamai voltak. Emellett az EU Bírósága általánosan is kijelentette, hogy a tartási rendelet egyetlen rendelkezése sem teszi lehetővé, hogy a valamely államban ezen állam európai uniós csatlakozását megelőzően és a tartási rendelet alkalmazásának megkezdése előtt hozott, tartási kötelezettséggel kapcsolatos határozatokat ezen állam uniós csatlakozását követően egy másik tagállamban elismerjék és végrehajtsák.³⁵

1.6. A fizetéseképtelenségi eljárásról szóló rendelet³⁶

A határokon átnyúló fizetéseképtelenségi eljárásokat az európai polgári eljárásjog területén az egyik legkorábban született másodlagos jogforrás szabályozta. A fizetéseképtelenségi eljárásról szóló rendelet kapcsán széleskörű jogértelmező tevékenységet fejtett ki az EU Bírósága, 2020. évben azonban már csak a fizetéseképtelenségi eljárásról szóló „új rendeletet”³⁷ értelmezte – egyetlen esetben. Ennek fényében némileg meglepő, hogy 2021-ben ismét „csak” a fizetéseképtelenségi eljárásról szóló rendeletet értelmező kettő ítélet hozott az EU Bírósága, az „új rendelet” szabályait nem vizsgálta.

A Róma I. rendelettel összefüggésben már említett, a német szövetségi legfelsőbb bíróság által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásában az EU Bírósága a fizetéseképtelenségi eljárásról szóló rendeletnek az összes hitelező számára hátrányos jogügyletekre vonatkozó szabályait

³⁴ 4/2009/EK TANÁCSI RENDELET

³⁵ C-729/19. SZ. ÜGY

³⁶ 1346/2000/EK TANÁCSI RENDELET

³⁷ 2015/848 (EU) PARLAMENTI ÉS TANÁCSI RENDELET

vizsgálta. Ítéletében megállapította, hogy a fizetéseképtelenségi eljárásról szóló rendelet 13. cikkét és a Róma I. rendelet 12. cikke (1) bekezdésének b) pontját akként kell értelmezni, hogy a szerződésre a Róma I. rendelet alapján alkalmazandó jog a harmadik személy által valamely szerződő fél szerződéses fizetési kötelezettségének teljesítéseként eszközölt kifizetésre is irányadó, ha e kifizetést fizetéseképtelenségi eljárás keretében, az összes hitelező számára hátrányos jogügyletként vitatják.³⁸

A fizetéseképtelenségi eljárásról szóló rendeletnek a másodlagos fizetéseképtelenségi eljárások esetében a hitelezői jogok gyakorlásáról rendelkező 32. cikkének (2) bekezdését az EU Bírósága a ljubljanai felső-bíróság által előterjesztett előzetes döntéshozatali eljárásában született ítéletében értelmezte. Ezen ítéletében az EU Bírósága kimondta, hogy a fizetéseképtelenségi főeljárásban az ezen eljárás felszámolója által már bejelentett követeléseknek a másodlagos fizetéseképtelenségi eljárásban történő bejelentésére alkalmazni kell az ezen másodlagos eljárás megindításának helye szerinti állam jogszabályai által a követelések bejelentésének határidejére és az elkészített bejelentés jogkövetkezményeire vonatkozóan előírt rendelkezéseket.³⁹

1.7. Bizonyításfelvételi rendelet⁴⁰

A bizonyításfelvételi rendeletet az EU Bírósága 2012 után 2021-ben vizsgálta újra. A Brüsszel-IA. rendeletnek a valamely tagállam bírósági joghatóságának meghatározásával kapcsolatos ítélkezési gyakorlata körében már említett, egy szófiai kerületi bíróság által indított előzetes döntéshozatali eljárásban született ítéletében arra a következtetésre jutott az EU Bírósága, hogy az olyan helyzet, amelyben valamely tagállam bírósága egy másik tagállamban olyan személy címét tudakolja meg, aki részére bírósági határozatot kell kézbesíteni, nem minősül a bizonyításfelvételi rendelet hatálya alá tartozó, megkereséses bizonyításfelvételnek.⁴¹

³⁸ C-73/20. SZ. ÜGY

³⁹ C-25/20. SZ. ÜGY

⁴⁰ 1206/2001/EK TANÁCSI RENDELET

⁴¹ C-208/20. ÉS C-256/20. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEK

1.8. Öröklési rendelet⁴²

Az EU Bírósága 2021-ben három alkalommal értelmezte az öröklési rendeletet. Követve a korábbi évek gyakorlatát, 2021-ben a fogalom-meghatározások, illetve az alkalmazandó jog megválasztása, az átmeneti rendelkezések és az európai öröklési bizonyítványok joghatásai kapcsán adtak iránymutatást a nemzeti jogalkalmazók számára.

Az osztrák legfelsőbb bíróság által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárását lezáró ítéletében az öröklési rendelet 3. cikk (1) bekezdés b) pontja által meghatározott „öröklési szerződés” fogalmát értelmezte az EU Bírósága. Megállapította, hogy öröklési szerződésnek minősül az a szerződés, amelynek értelmében egy személy halála esetén ingatlana tulajdonjogának más szerződő felekre való jövőbeli átruházásáról rendelkezik. Ezzel összefüggésben az EU Bírósága azt is kimondta, hogy az öröklési rendelet alkalmazandó jog megválasztására vonatkozó átmeneti rendelkezést tartalmazó 83. cikkének (2) bekezdését akként kell értelmezni, hogy az nem alkalmazható az alkalmazandó jog 2015. augusztus 17. előtt történő megválasztása érvényességének vizsgálatára. Az ugyanis kizárólag az öröklési rendelet 3. cikke (1) bekezdésének b) pontja értelmében vett, az örökhagyó által valamely vagyontárgya tekintetében kötött öröklési szerződésre, nem az öröklés egészére irányadó.⁴³

Az EU Bírósága 2021-ben az alkalmazandó jog megválasztásával összefüggésben megjelenő joghatósági kérdéseket illetően tovább segítette a nemzeti jogalkalmazókat. A kölni tartományi felsőbíróságról indult előzetes döntéshozatali kérelem alapján az EU Bírósága ítéletében kimondta, hogy ahhoz, hogy az öröklési rendelet 6. cikkének a) pontja értelmében vett joghatóság hiányának azon tagállam bíróságai javára történő megállapításáról lehessen beszélni, amelynek jogát az örökhagyó választotta, nem szükséges, hogy a korábban eljáró bíróság kifejezetten kizárja a joghatóságát. Szükséges azonban, hogy e szándék egyértelműen kitűnjön abból a határozatból, amelyet e tekintetben hozott. Ítéletében rögzítette az EU Bírósága továbbá, hogy a joghatóság hiányának megállapítását követően eljáró tagállami bíróság nem jogosult annak vizsgálatára, hogy az öröklési rendelet 6. cikkének a) pontjában, 7. cikkének a) pontjában és 39. cikkében megállapított feltételek teljesültek-e ahhoz, hogy a korábban eljáró bíróság megállapít-

⁴² 650/2012/EU PARLAMENTI ÉS TANÁCSI RENDELET

⁴³ C-277/20. SZ. ÜGY

hassa joghatósága hiányát. Az öröklési rendelet 6. cikke a) pontja és 7. cikke a) pontja által előírt joghatósági szabályok alkalmazhatóságát arra az esetre is megállapította az EU Bírósága, ha az örökhagyó a 2015. augusztus 17. előtt készített végrendeletében nem választotta meg az öröklésre alkalmazandó jogot, és e jog kijelölése kizárólag e rendelet 83. cikkének (4) bekezdéséből következik.⁴⁴

Az osztrák legfelsőbb bíróság előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezett az EU Bíróságánál az európai öröklési bizonyítvány által kiváltott joghatások értelmezése érdekében is. E körben az EU Bírósága ítéletében lefektette, hogy az európai öröklési bizonyítvány mindazon személyek esetében kivált joghatásokat, akik a bizonyítványban név szerint szerepelnek, még ha annak kiállítását nem is maguk kérelmezték. Emellett ítéletében az EU Bírósága azt is megállapította, hogy a kiállítástól számított hat hónapig érvényes az európai öröklési bizonyítvány olyan hiteles másolata, amelyen a „határozatlan ideig” megjegyzés szerepel, és kiváltja az e rendelet 69. cikke értelmében vett joghatásait, amennyiben e másolat az illetékes hatóságnak történő eredeti bemutatásakor érvényes volt.⁴⁵

ÖSSZEGRZÉS

A 2020-ban történt visszaesést követően az EU Bírósága a 2021. évben a korábbi években átlagának megfelelő számú határozatában értelmezte az európai polgári eljárásjog egyes forrásait: 25 döntést tettek közzé.

Év	Határozatok száma
2016	23
2017	25
2018	30
2019	33
2020	19
2021	25

1.sz. ábra: Az EU Bírósága által hozott polgári eljárásjogi tárgyú ítéletek száma (saját szerkesztés).

⁴⁴ C-422/20. SZ. ÜGY

⁴⁵ C-301/20. SZ. ÜGY

A 2021. évben ezen a területen született ítélek által érintett rendeletek esetében – a korábbi évekhez hasonlóan – nagy hangsúllyal van jelen a Brüsszel-I. rendelet és a Brüsszel-IA. rendelet. A korábbi stagnálás után a 2020-ban csökkenésnek indult a Brüsszel-I. rendelet értelmezésére irányuló döntések száma tovább csökkent, hiszen 2021-ben már csak egyetlen ítéletet hozott ezen rendelet értelmezése tárgyában az EU Bírósága: ez nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a Brüsszel-I. rendeletet felváltó Brüsszel-IA. rendeletet az időbeli hatálya miatt egyre gyakrabban alkalmazzák. A különböző családi kapcsolatok (házasság felbontása, szülői felelősség, tartás) rendezését célzó másodlagos jogforrások értelmezésére irányuló előzetes döntéshozatali eljárások továbbra is viszonylag markánsan jelen vannak az EU Bíróságának joggyakorlatában és ehhez területhez kapcsolódóan az emberi kapcsolatok, életviszonyok elnemzetköziesedésével összefüggésben egyre növekszik azon előzetes döntéshozatali eljárások száma is, melyek keretében a határokon átnyúló öröklésekkel összefüggésben fejtenek ki értelmező tevékenységet. Továbbra is egy kisebb gócpontként volt jelen az EU Bíróságának a polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén hozott ítéletei körében a fizetéseképtelenségi eljárásokra vonatkozó szabályok értelmezése. A fentiekben ismertetett ‘gócpontok’ mellett – mondhatni ad hoc módon – alig néhány vagy egy-egy ítélet született az európai polgári eljárásjog egyes részterületein: ezek közül talán kiemelendő a bizonyításfelvételi rendeletet értelmező ítélet, hiszen csaknem egy évtized után tette az EU Bírósága ismét vizsgálatá tárgyává ezt a másodlagos jogforrást.

A magyar bíróságok által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásokból 2021-ben egyetlen eljárásban sem született ítélet, két ügyben⁴⁶ azonban a felek egyike magyar illetőségű volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Folyóiratcikkek

HORVÁTH E. ÍRISZ (2017). Az Európai Unió Bíróságának európai polgári eljárásjogot érintő esetjoga 2016-ban. Eljárásjogi Szemle, 2017(2). szám, 15-22.

⁴⁶ C-30/21. SZ. ÜGY ÉS C-251/20. SZ. ÜGY

- HORVÁTH E. ÍRISZ (2018). Az Európai Unió Bíróságának európai polgári eljárásjogot érintő esetjoga 2017-ben. Eljárásjogi Szemle, 2018(2). szám, 24-30.
- HORVÁTH E. ÍRISZ (2020). Az Európai Unió Bíróságának európai polgári eljárásjogot érintő esetjoga 2018-ban és 2019-ben. Iustum Aequum Salutare, 2020(4). szám, 115-145.
- HORVÁTH E. ÍRISZ (2022). Az Európai Unió Bíróságának európai polgári eljárásjogot és nemzetközi magánjogot érintő esetjoga 2020-ban. In Nemessányi Zoltán (szerk.). Nemzetközi Magánjogi Évkönyv 2022. Budapest: HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft. és Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet 139-151.
- WAGNER, ROLF (2016). Aktuelle Vorabentscheidungsersuchen zur justiziellen Zusammenarbeit in Zivilsachen. GPR – Zeitschrift für Privatrecht der Europäischen Union, 2016(5). szám, 241-244.

Uniós jogszabályok

- A TANÁCS 1346/2000/EK RENDELETE (2000. május 29.) a fizetéseképtelenségi eljárásról
- A TANÁCS 44/2001/EK RENDELETE (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról
- A TANÁCS 1206/2001/EK RENDELETE (2001. május 28.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről
- A TANÁCS 2201/2003/EK RENDELETE (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről
- AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 593/2008/EK RENDELETE (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I.)
- A TANÁCS 4/2009/EK RENDELETE (2008. december 18.) a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről
- AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 650/2012/EU RENDELETE (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és

végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 1215/2012/EU RENDELETE (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 604/2013/EU RENDELETE (2013. június 26.) egy harmadik országbeli állampolgár vagy egy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2015/848 rendelete (2015. május 20.) a fizetéseképtelenségi eljárásról

A TANÁCS 2009/430/EK HATÁROZATA (2008. november 27.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló egyezmény megkötéséről

Uniós bírósági ítéletek

C-307/19. SZ. ÜGYBEN 2021. március 25-én hozott ítélet, Obala i lučice d.o.o. kontra NLB Leasing d.o.o. [ECLI:EU:C:2021:236]

C-709/19. SZ. ÜGYBEN 2021. május 12-én hozott ítélet, Vereniging van Effectenbezitters kontra BP plc [ECLI:EU:C:2021:377]

C-729/19. SZ. ÜGYBEN 2021. április 15-én hozott ítélet, TKF kontra Department of Justice for Northern Ireland [ECLI:EU:C:2021:275]

C-800/19. SZ. ÜGYBEN 2021. június 17-én hozott ítélet, Mittelbayerischer Verlag KG kontra SM [ECLI:EU:C:2021:489]

C-804/19. SZ. ÜGYBEN 2021. február 25-én hozott ítélet, BU kontra Markt24 GmbH [ECLI:EU:C:2021:134]

C-913/19. SZ. ÜGYBEN 2021. május 20-án hozott ítélet, CNP spółka z ograniczoną odpowiedzialnością kontra Gefion Insurance A/S [ECLI:EU:C:2021:399]

C-25/20. SZ. ÜGYBEN 2021. november 25-én hozott ítélet, NK, az Alpine BAU GmbH felszámolója által indított, az Alpine BAU GmbH, Salzburg – celjei fióktelep, felszámolás alatt részvételével folyó eljárás [ECLI:EU:C:2021:963]

- C-30/20. SZ. ÜGYBEN 2021. július 15-én hozott ítélet, RH kontra AB Volvo, Volvo Group Trucks Central Europe GmbH, Volvo Lastvagnar AB és Volvo Group España SA [ECLI:EU:C:2021:604]
- C-73/20. SZ. ÜGYBEN 2021. április 22-én hozott ítélet, ZM, az Oeltrans Befrachtungsgesellschaft mbH felszámolója kontra E. A. Frerichs [ECLI:EU:C:2021:315]
- C-152/20. ÉS C-218/20. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEKBEN 2021. július 15-én hozott ítélet, DG és EH kontra SC Gruber Logistics SRL, valamint Sindicatul Lucrătorilor din Transporturi kontra SC Samidani Trans SRL [ECLI:EU:C:2021:600]
- C-208/20. ÉS C-256/20. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEKBEN 2021. szeptember 9-én hozott ítélet, „Toplofikatsia Sofia” EAD, „CHEZ Elektro Bulgaria” AD és „Agentsia za control na prosrocheni zadalzhenia” EOOD, illetve „Toplofikatsia Sofia” EAD által indított eljárás [ECLI:EU:C:2021:719]
- C-242/20. SZ. ÜGYBEN 2021. december 9-én hozott ítélet, HRVATSKE ŠUME d.o.o., Zagreb, a HRVATSKE ŠUME javno poduzeće za gospodarenje šumama i šumskim zemljištima u Republici Hrvatskoj p.o. jogutódja kontra BP EUROPA SE, a Deutsche BP AG jogutódja, utóbbi pedig a The Burmah Oil (Deutschland) GmbH jogutódja [ECLI:EU:C:2021:985]
- C-251/20. SZ. ÜGYBEN 2021. december 21-én hozott ítélet, Gtflix Tv kontra DR [ECLI:EU:C:2021:1036]
- C-277/20. SZ. ÜGYBEN 2021. szeptember 9-én hozott ítélet, UM által indított, HW, ZL hagyatéki gondnokaként eljárva, a Marktgemeinde Kötschach-Mauthen és a Finanzamt Spittal Villach részvételével folyt eljárás [ECLI:EU:C:2021:708]
- C-280/20. SZ. ÜGYBEN 2021. június 3-án hozott ítélet, ZN kontra Generalno konsultstvo na Republika Bulgaria v grad Valensia, Kralstvo Ispania [ECLI:EU:C:2021:443]
- C-289/20. SZ. ÜGYBEN 2021. november 25-én hozott ítélet, IB kontra FA [ECLI:EU:C:2021:955]
- C-296/20. SZ. ÜGYBEN 2012. szeptember 30-án hozott ítélet, Commerzbank AG kontra E. O. [ECLI:EU:C:2021:784]
- C-301/20. SZ. ÜGYBEN 2021. július 1-jén hozott ítélet, UE és HC kontra Vorarlberger Landes- und Hypothekenbank AG, VJ hagyatéka részvételével folyt eljárás [ECLI:EU:C:2021:528]
- C-393/20. SZ. ÜGYBEN 2021. október 21-én hozott ítélet, T. B., D. sp. z. o. o. kontra G. I. A/S [ECLI:EU:C:2021:871]

- C-422/20. SZ. ÜGYBEN 2021. szeptember 9-én hozott ítélet, RK kontra CR [ECLI:EU:C:2021:718]
- C-581/20. SZ. ÜGYBEN 2021. október 6-án hozott ítélet, Skarb Państwa Rzeczypospolitej Polskiej reprezentowany przez Generalnego Dyrektora Dróg Krajowych i Autostrad kontra TOTO SpA – Construzioni Generali, Vianini Lavori SpA [ECLI:EU:C:2021:808]
- C-603/20. PPU. SZ. ÜGYBEN 2021. március 24-én hozott ítélet, SS kontra MCP [ECLI:EU:C:2021:231]
- C-708/20. SZ. ÜGYBEN 2021. december 9-én hozott ítélet, BT kontra Seguros Catalana Occidente [ECLI:EU:C:2021:986]
- C-30/21. SZ. ÜGYBEN 2021. szeptember 21-én hozott végzés, Nemzeti Útdíjfizetési Szolgáltató Zrt. kontra NW [ECLI:EU:C:2021:753]
- C-262/21. PPU. SZ. ÜGYBEN 2021. augusztus 2-án hozott ítélet, A kontra B [ECLI:EU:C:2021:640]

AZ EURÓPAI UNIÓ TÖREKVÉSEI A KALÓZKODÁS FELSZÁMOLÁSÁRA SZOMÁLIÁBAN – ÁTTEKINTÉS A RELEVÁNS MISSZIÓKRÓL

The European Union's Effort to Combat Piracy in Somalia –
Overview of the Relevans Missions

Nagy Gellért¹

Absztrakt: Szomália az utóbbi évtizedekben számos problémával és krízissel nézett szembe, amelyek következtében az állam nem képes megfelelően ellátni feladatait, így az emberek olyan alternatív megélhetési források felé irányultak, mint a kalózkodás vagy az illegális halászat. Az Európai Unió, a meghatározó nemzetközi szervezetekhez hasonlóan, megpróbál segítséget nyújtani e bajban levő államnak, ugyanakkor az előbbi által indított misszióinak sikeressége megkérdőjelezhető. Napjainkban, amikor számos válság előszobájában állunk, Szomália jövője méginkább borúsnak látszik, éppen ezért szükséges az Európai Unió misszióinak az aktuális problémákkal összhangban történő átalakítása.

Kulcsszavak: Szomália, Európai Unió, kalózkodás, misszió

Abstract: In recent decades, Somalia has faced a number of challenges and crises that have left the state unable to adequately fulfil its responsibilities, and people have turned to alternative livelihoods such as piracy and illegal fishing. The European Union, like other international organisations, is trying to help this troubled state, but the success of its missions is questionable. Today, at a time when we are on the verge of a number of crises, Somalia's future looks even bleaker, which is why it is necessary to adapt the EU's missions to the current problems.

¹ Nagy Gellért, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, mesterképzős joghallgató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10079784>

E-mail cím: nagy.gellert1999@yahoo.com

Keywords: Somalia, European Union, piracy, mission

BEVEZETÉS

Szomália, földrajzi elhelyezkedéséből kifolyólag a világ tengeri kereskedelmének jelentős pontja (lehetne), ám ehhez képest folyamatos feszültségek, harcok, valamint társadalmi, szociális és politikai krízisek jellemzik. Az Ádeni-öböl és az Indiai-óceán szorításában elhelyezkedő állam, megközelítőleg 3333 km tengeri partszakasszal rendelkezik, ugyanakkor többek között a történelmi előzmények (gondoljunk elsősorban a gyarmatosításra), valamint társadalmi okok (társadalmi integritás hiánya, 4-5 nagyobb, illetve 50-60 kisebb klán egymás mellett élése²) miatt a világ egyik leginstabilabb országává vált.

Az állam instabilitásából fakadóan Szomáliát gyakran a bukott vagy törékeny államok csoportjába sorolják. A szakirodalmi meghatározás értelmében abban az esetben áll fenn bukott államiség, ha az adott állam – belső erőszak következtében – felemésztyődik, kormánya elvesztyi hitelességét, nem képes a társadalmi szükségleteket ellátni és ily módon még saját állampolgárai szemében is illegitimmé válik.³ A bukott állam fogalma mellett az elmúlt években megjelent a törékeny államiség szókapcsolat is, mi több, elsősorban diplomáciai okokból, napjainkban érdemesebb e kifejezést alkalmazni.⁴ A törékeny államiség jellemzői „*a rossz kormányzás, a legitimációs válság, az átható korrupció, a szétesett társadalmi szerkezet, valamint az igazságszolgáltatás és a törvényhozás hiánya*”.⁵ E jellemzők közül – jelen tanulmány témáját figyelembe véve – kiemelhető az igazságszolgáltatás hiánya, amely Szomália esetében jelentős felhajtóerőként szolgált az illegális tevékenységek, többek között a kalózkodás elterjedésében.

A törékeny államiség tekintetében érdemes kiemelni a törékeny állam indexet (*Fragile State Index*), amelynek keretében a *Fund for Peace* 2005 óta, különböző paramétereket és társadalmi indikátorokat figyelembe véve rangsorolja az államokat. Ugyan az alkalmazott mutatók hitelességét gyakran megkérdőjelezzik, az index széles körben elterjedt az egyes államok stabilitásának megállapítására vonatkozóan.⁶ Az alábbi táblázatban Szomália

² BALASSA, 2022. 7. o.

³ SITIENEI, 2017.

⁴ PONTET, 2016. 59. o.

⁵ PONTET, 2016. 60. o.

⁶ PONTET, 2016. 61. o.

indexen belül elfoglalt helyezését követhetjük figyelemmel 2018 és 2022 között:

Év	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Helyezés	2	2	2	2	2
Pontszám	113.2	112.3	110.9	110.9	110.5

1. sz. táblázat: Szomália helyezése a törékeny állam indexben 2018 és 2022 között. Forrás: Fragile State Index.

Szomália instabilitásának okait vizsgálva szükséges kiemelnünk az al-Shabab iszlamista milícia hathatós jelenlétét, amely az elmúlt évtizedekben számos helyen, mintegy párhuzamos állam van jelen.⁷ Ugyan a milícia 2011 augusztusában kiszorult az ország fővárosából, Mogadishuból, valamint 2012-ben Szomália egyik legfontosabb kikötőjét, Kismayot is fel kellett adnia, a szervezet a vidéki területeken immár több mint másfél évtizede jelen van.⁸ Jelenlétét mi sem bizonyítja jobban, minthogy 2021-ben havonta átlagosan 265 állambiztonságra veszélyes incidenst jelentettek, amelyek többsége a milíciához köthető és gyakran improvizált robbanószerekkel követték el.⁹

Az állam helyzetét tovább nehezítik a végeláthatatlan politikai krízisek, a hatalomért vívott csatározások, valamint elsősorban az aszály által előidézett humanitárius katasztrófák is (az ENSZ jelentése szerint 2022-ben megközelítőleg 7.7 millió állampolgár szorul humanitárius segítségre vagy védelemre, amelyek közül mintegy 3.2 millió embert érint a rendkívüli szárazság).¹⁰ Lényegében, „*a folyamatos polgárháború és az országon belüli konfliktus hatására az állam működésképtelenné vált, és alapvető feladatait sem tudta ellátni?*”¹¹

Napjainkban Szomália, mint az afrikai kontinens államainak nagyrésze, további nehézségekkel találja szemben magát. A globális ellátási láncok akadozása (például az Ukrajnából az orosz-ukrán fegyveres konfliktus következtében nehezen, vagy alig érkező gabonaszállítmányok), az élelmiszerárak rendkívüli növekedése és a világgazdaságban megjelenő

⁷ BALASSA, 2022. 7. o.

⁸ VENUGOPALAN, 2017. 9. o.

⁹ UN SECURITY COUNCIL, 2022. II. fejezet C. alpont 19. bekezdés.

¹⁰ UN SECURITY COUNCIL, 2022. III. fejezet D. alpont 41. bekezdés.

¹¹ TRESZKAI, 2019. 270. o.

törésvonalak tovább mélyítik a somáliai társadalom gazdasági és szociális válságát.

Mіндеzen társadalmi, gazdasági és szociális tényezők nem újkeletűek az országban, így mondhatni, megfelelő táptalajt biztosítottak az illegális tevékenységek széles körű elterjedésének. A kedvezőtlen gazdasági környezetből fakadóan megnövekedő bűnelkövetés, beleértve a bűnszervezetek és a fegyverkereskedelem elterjedését is, a törekeny államiság egyik ismérvének számít.¹² Somália esetében, ismerve az állam földrajzi elhelyezkedését – az al-Shabab iszlamista milícia tevékenysége mellett – elsősorban a tengeri kereskedelmet érintő bűncselekmények terjedtek el. Az elmúlt időszakban jelentős problémának minősül például az illegális, külföldi vonóhálós halászhajók ténykedése¹³, vagy a partmenti rablások elterjedése. Ugyanakkor, a somáliai bűnelkövetést mindmáig gyakran a kalózkodással asszociálják, révén az elmúlt évtizedekben e tevékenység jelentette a legkiterjedtebb problémát a somáliai partvidéken, így a nemzetközi szervezetek is e bűncselekmény visszaszorítására fordították a legnagyobb hangsúlyt.

Eredetét tekintve a kalóz kifejezés a görög *peiratēs* szóból származik, amelynek jelentése rabló.¹⁴ A tengeri kalózkodás fogalmának meghatározása érdekében az ENSZ Tengerjogi Egyezményének 101. cikkét kell alapul vennünk, amelynek értelmében kalózkodás bármely olyan „*jogellenes erőszakos, feltartóztatásra irányuló cselekmény, vagy bármilyen fosztogató cselekmény, amit magánérdekből követ el egy magántulajdonban lévő hajó vagy légi jármű személyzete vagy utasai és a cselekmény a következők ellen irányul: i. a nyílt tengeren más hajó vagy légi jármű, vagy ilyen hajókon vagy légi járműveken lévő személyek, illetve vagyontárgyak; ii. egyik állam joghatósága alá sem tartozó helyen található hajó, légi jármű, illetve vagyontárgyak*”¹⁵. Mindemellett, szintén az említett Egyezmény 101. cikke alapján, kalózkodásnak tekinthető bármely önkéntes részvétel valamely hajó vagy légi jármű műveleteiben, ha a résztvevő személy tudatában van annak, hogy az adott hajó vagy légi jármű kalóz járműnek tekintendő¹⁶, illetve

¹² VENUGOPALAN, 2017. 11. o.

¹³ AFRICA DEFENSE FORUM, 2021.

¹⁴ BRITANNICA, 2020.

¹⁵ UNITED NATIONS, 1982.

¹⁶ E tekintetben fontosnak tartom kiemelni a kalózhajó és a partizánhajó közötti különbséget. A partizánhajók legénysége, a kalózzal ellentétben olyan magánszemélyek, akik valamely kormány megbízásában állnak és a megbízó kormány érdekében látnak el katonai feladatokat. A történelem talán leghíresebb partizánhajója az angol Francis Drake admirális, aki I. Erzsébettől kapott megbízást 1572-ben, amely megbízás alapján az amerikai

bármely fentebb vázolt cselekedet végrehajtására irányuló felbujtás is. A tengeri kalózkodásra vonatkozó egyéb részletszabályokat az Egyezmény 100-107. cikkei tartalmazzák.

A szomáliai halászok, elveszítve legfőbb bevételforrásukat, elsősorban megélhetésük biztosítása végett vágtak bele a kalózkodásba és rendkívül szervezeten, hálózatokban működtek.¹⁷ A szomáliai tengeri kalózkodás a 2010-es évek elején vált akut problémává, hiszen a hálózatok tevékenysége ekkor kulminálódott. A nemzetközi szervezetek viszonylag hamar felismerték a probléma jelentőségét és igyekeztek időben fellépni ellene, amelynek eredményeként az elmúlt években visszaszorulóban van a kalózkodás.¹⁸ A tengeri kalózkodás helyét ugyanakkor az illegális halászat vette át. A probléma elsődleges forrása a szomáliai parti őrség hiányosságai, amely nem képes megvédeni saját felségvizét, így módon más nemzetek „*halászhajói lehalásszák a haláalományt*”.¹⁹

Tekintettel az ország elhelyezkedésének fontosságára, valamint a társadalmi, szociális, politikai és gazdasági válságok által generált migráció Európára gyakorolt hatására, a szomáliai krízisek megoldásában az Európai Unió is tevékenyen részt vesz. Számos, közösségi misszió működik egyidejűleg az országban, amelyek elsődleges célja, más nemzetközi intervenciókéhoz hasonlóan „*az állam (újbolí) felépítésének szisztefuszí munkája*”.²⁰

A továbbiakban az Európai Unió szomáliai jelenlétének egyes aspektusaira kívánok kitérni, kiemelve azok célját, illetve eddig elért eredményeit.

I. AZ EURÓPAI UNIÓ SZOMÁLIAI MISSZIÓI

Az Európai Unió – a Lisszaboni Szerződés hatályba lépését követően – mint önálló jogi személy lép fel a nemzetközi szinten, így az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 28. cikk (1) bekezdése értelmében minden olyan esetben, amikor azt a nemzetközi helyzet szükségessé teszi, az Európai Unió Tanácsa (nem hivatalos nevén, valamint a továbbiakban: Tanács) által elfogadott határozatok alapján az Európai

kontinensen fekvő spanyol települések kifosztásával tett szert vagyonra. Bővebben: BRITANNICA, 2022

¹⁷ MARSAL, 2011. 67. o.

¹⁸ UN SECURITY COUNCIL, 2021. II. fejezet 4. bekezdés.

¹⁹ TRESZKAI, 2019. 270. o.

²⁰ BÚR, 2019. 11. o.

Unió műveleti fellépést eszközölhet. A Tanács határozatának tartalmaznia kell a műveleti fellépés célját, hatókörét, időtartamát, a végrehajtás feltételeit, valamint az Unió rendelkezésére bocsátott eszközök lajstromát. Az EUSZ 31. cikk (1) bekezdése alapján, összhangban az említett 28. cikk rendelkezéseivel, határozatát a Tanács egyhangúlag fogadja el, jogalkotási aktusok elfogadása kizárt, ugyanakkor a fellépés megvalósítására irányuló határozatokat a Tanács minősített többséggel fogadja el.

Figyelembe véve a fentebb vázolt szomáliai helyzetet, az Európai Unió képviselői úgy gondolták, hogy szükséges az általuk képviselt értékek és elvek védelme céljából történő fellépés, ezáltal elősegítve Szomália stabilizációjára irányuló folyamatokat. Jellemző az Európai Unió nemzetközi fellépéseire, hogy ezek alapvető célja a demokrácia és a jogállamiság előmozdítása, az alapvető emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartásának kiterjesztése, valamint a szolidaritás és az emberi méltóság védelmének elősegítése. Szomáliára általánosságban is jellemző, hogy mindezen, az Európai Unió számára fontos és alapvető értékek nem tudtak meggyökereszni a társadalomban, ellenük úgy a politikum, mint az egyes törzsi szervezkedések, valamint az iszlamista milícia is általánosságban vét.

Az Európai Unió, az alapvető diplomáciai jelenlét mellett, három különleges (két katonai és egy civil) misszióval van jelen az országban. Érdemes kiemelni, hogy az egyes missziók megszervezése és működése szervezeti szinten elkülönül, így alapjában különbözik más nemzetközi szervezetek misszióitól.²¹ A Európai Unió három, bemutatni kívánt misszió a következő: az Európai Uniónak a szomáliai biztonsági erők kiképzéséhez hozzájáruló katonai missziója (röviden és a továbbiakban EUTM-S), a Szomália partjainál folytatott kalóztámadásoktól és fegyveres rablásoktól való elrettentéshez, azok megelőzéséhez és visszaszorításához való hozzájárulás céljából folytatott európai uniós katonai művelet (röviden és a továbbiakban Atalanta misszió), illetve az Európai Unió tengeri kapacitásépítést célzó szomáliai missziója (röviden és a továbbiakban EUCAP-Szomália).

Ugyanakkor, a szomáliai helyzet stabilizálásában az Európai Unió más nemzetközi szervezetekkel is együttműködik, amelyekkel kölcsönösen segítik egymás misszióit. A kalózkodás visszaszorításában például az Európai Unió, az Atalanta misszió végrehajtása során együttműködik az ENSZ Biztonsági Tanácsa által 2008-ban létrehozott Szomália Partjainál Folytatott

²¹ BALASSA, 2022. 5. o.

Kalózkodással Foglalkozó Kapcsolattartó Csoporttal (*Contact Group on Piracy off the Coast of Somalia*), illetve az Egyesített Tengeri Erők (*The Combined Maritime Forces*) multinacionális tengeri partnerség képviselőivel is.²² Ezenfelül a szomáliai tengeri igazgatás mind az Európai Uniótól, mind az ENSZ szakosított szervezeteitől, a Nemzetközi Tengerészeti Szervezettől (*International Maritime Organization*) és a Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivataltól (*United Nations Office on Drugs and Crime*) részesült fejlesztésekben, eszközállományban.²³ Az említett szervezetek és hivatalok mellett az Európai Unió az ENSZ Környezetvédelmi Programjával, a Világélelmiszer- és Mezőgazdasági Szervezetével is szoros együttműködést ápol a szomáliai missziók végrehajtása során.²⁴

A továbbiakban, az Európai Unió három szomáliai misszióját kívánom bemutatni, kitérve azok céljára, feladataira és esetleges eddigi eredményeire.

1.1. Az EUTM-S misszió

Az Tanács a 2010/96/KKBP határozatával indította útjára a szomáliai biztonsági erők kiképzéséhez hozzájáruló misszióját, az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviseelőjének javaslatára. Az integráció Szomália mellett, számos más államban működött hasonló, fegyveres-, illetve biztonsági erők kiképzését szolgáló missziókat. E missziók közül érdemes kiemelni az EUTM Mali missziót, amelyről kijelenthető, hogy „*az EU képviselői sikertörténetként értékelik [...] és modellértékűnek tekintik a további európai uniós misszió tervezése során*”, mi több „*a mali politikai vezetése és a közvélemény is magasra értékeli az EUTM Mali munkáját*”.²⁵

A határozat 1. cikke alapján a misszió elsődleges célja, hogy hozzájáruljon az átmeneti szövetségi kormány működőképes kormányként való funkcionálásához, azon belül is, a szomáliai biztonsági erők megerősítése révén, a szomáliai biztonsági ágazat fejlesztésének átfogó és fenntartható fejlődéséhez. A szomáliai biztonsági erők fejlesztését különleges katonai

²² UN SECURITY COUNCIL, 2021. II. fejezet 3. bekezdés.

²³ UN SECURITY COUNCIL, 2021. II. fejezet 8. bekezdés.

²⁴ UN SECURITY COUNCIL, 2021. II. fejezet 9. bekezdés.

²⁵ TÖRÖK, 2017. 58. o.

kiképzések biztosításával, illetve az Uganda által biztosított képzések támogatásával kívánták elősegíteni.²⁶

A missziót egy parancsnokság vezeti, Roberto Viglietta jelenlegi parancsnok irányítása mellett. Ugyanakkor a politikai és stratégiai irányítás a Politikai és Biztonsági Bizottság, a Tanács egy konzultatív testülete, kezében van, aki ezt a Tanáccsal és az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjével közösen gyakorolja. A Politikai és Biztonsági Bizottság a Tanács felhatalmazása alapján a misszió megtervezésére, valamint a misszió parancsnokának kinevezésre vonatkozóan fogadhat el határozatokat, ugyanakkor, a misszió befejezéséről és annak céljairól továbbra is kizárólag a Tanács dönthet. A misszió parancsnok általi katonai végrehajtását az Európai Unió Katonai Bizottsága felügyeli, amely a parancsnoktól rendszeres jelentéseket kap.²⁷ Ugyan a misszióban alapvetően az Európai Unió tagállamai vesznek részt, a határozat 8. cikke lehetővé teszi harmadik államok csatlakozását is.²⁸

Ugyan a határozat eredetileg a misszió parancsnokságát Ugandába helyezte, ám 2014-től kezdődően, a biztonsági helyzet pozitív elmozdulásával, a vezetés áttelepült Szomália fővárosába, Mogadishuba.²⁹ A misszióban jelenleg Olaszország, Spanyolország, Svédország, Finnország, Portugália, Románia, Görögország, valamint harmadik államként Szerbia vesz részt. Jelenleg a misszió a 7. mandátumában van, amely 2021. január 1-én kezdődött és amely a tervek szerint ez év végén jár le. E mandátum elsődleges célja a szomáliai biztonsági erők speciális kiképzése, illetve a decentralizált tevékenységek fejlesztése.³⁰

Fontos kiemelni, hogy 2018. december 31-ig a misszióban Magyarország is részt vett négy fővel.³¹ Ugyan a misszió közel sem ért el olyan sikereket, mint az EUTM Mali missziója, ám jelenléte fontos a szomáliai konszolidáció folyamatában.

-

²⁶ 2010/96/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 1. cikk.

²⁷ 2010/96/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 2., 3., 5., 6. cikk.

²⁸ 2010/96/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 8. cikk.

²⁹ BALASSA, 2022. 10. o.

³⁰ EUTM-SOMALIA, 2022.

³¹ BALASSA, 2022. 10. o.

1.2. Az Atalanta-művelet

Az EUTM-S mellett az Atalanta művelet az Európai Unió másik katonai missziója, amely jelentőségét növeli, hogy ez az első olyan tengeri hadművelet, amelyet az Európai Unió hajt végre. A hadművelet megindításáról a Tanács a 2008/851/KKBP számú együttes fellépésével döntött, azok után, hogy a szomáliai kalóztámadások súlyosan befolyásolták úgy a térségben zajló humanitárius missziókat, mind a tengeri kereskedelmet.

A közösségi jogi aktus 1. cikke alapján az Atalanta művelet alapvetően két jelentős célt szolgál:

- mindazon hajók védelmét, amelyek az Élelmezési Világprogram (*World Food Programme*, a továbbiakban rövidítve: WFP) keretében élelmiszersegélyt juttatnak el a lakóhelyét elhagyni kényszerült szomáliai lakosoknak;
- a szomáliai partoknál hajózó, kalóztámadásoknak kitett hajók védelmét, a kalóztámadásoktól, valamint fegyveres rablásoktól való elrettentést, a kalóztámadások megelőzését és visszaszorítását.³²

Mindezen célok elérése érdekében, az Atalanta művelet feladatkörébe a következők tartoznak: fegyveres egységek révén védelmet nyújt a WFP hajóinak, különösen azok szomáliai áthaladásakor; a bevetési területen, szükség esetén kíséretet biztosít az áthaladó kereskedelmi hajóknak; felügyeli Szomália tengeri közlekedésre, valamint hajózási tevékenységekre veszélyes part menti területeit; lépéseket tesz a bevetési területen elkövetendő kalóztámadások és fegyveres rablások visszatartása, megelőzése vagy végetvetése érdekében; a bevetési területen elfoghatja, fogva tarthatja és átadhatja a kalóztámadást vagy fegyveres rablást elkövetett személyeket, lefoglalhatja a kalózkodókat vagy rablóhajókat, illetve a támadás következtében a kalózkodókat, illetve rablóhajókat, illetve kapcsolatban tart az egyéb, hasonló misszióval rendelkező szervezetekkel.³³

Hasonlóan az EUTM-S misszióhoz, a politikai ellenőrzés, valamint a stratégiai irányítás a Politikai és Biztonsági Bizottság hatáskörébe tartozik, míg a katonai irányítást a parancsnok (jelenleg a spanyol José M. Núñez Torrente) végzi, az Európai Unió Katonai Bizottságának felügyelete alatt.

Jogi szempontból releváns problémaként merülhet fel a műveletben elfogott, illetve fogva tartott személyek felelősségre vonásának kérdése,

³² 2008/851/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 1. cikk.

³³ 2008/851/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 2. cikk.

pontosabban az illetékes hatóság megállapítása. A normatív aktus 12. cikke alapján, a művelet végrehajtása során elfogott személyeket, igazságszolgáltatási hatáskör gyakorlása céljából átadják azon tagállam, vagy a műveletben részt vevő harmadik állam illetékes hatóságainak, amelynek a lobogója alatt a foglyokat ejtő hajó közlekedik. E rendelkezés fényében tehát, abban az esetben, ha egy spanyol lobogóval közlekedő hajó kalóztámadást elkövető, vagy feltehetően elkövető személyeket fog el köteles átadni őket az illetékes spanyol hatóságoknak. Ugyanakkor, ha a foglyokat ejtő állam nem kívánja joghatását gyakorolni, úgy az elfogott személyeket annak a tagállamnak vagy harmadik államnak kell átadni, amely joghatását rajtuk gyakorolni kívánja.³⁴

A művelet sikeressége objektív mércével mérve, pusztán a számok alapján megkérdőjelezhetetlen. A művelet hivatalos honlapjának tudósítása szerint³⁵, a program 2009-es beindulása óta, a WFP program keretében, mintegy 2.946.862 tonna élelmiszer és segélycsomagot sikerült az Atalanta által biztosított védelem mellett célba juttatni. A program keretébe összesen 1918 WFP, és 707, az Afrikai Unió szomáliai missziójában szolgálatot teljesítő hajó részesült védelemben. Mindemellett 171 személyt adtak át a művelet végrehajtása során az illetékes hatóságoknak kalózkodás vádjával. Ugyanakkor, a legjelentősebb adat, hogy a misszió kezdete óta mintegy 12.718 kilogramm mennyiségben kábítószeret foglaltak le az Atalanta hajói.

Összességében tehát kijelenthető, hogy az Európai Unió szomáliai missziói közül az Atalanta tudja a legkomolyabb eredményeket felmutatni, tevékenysége ténylegesen hozzájárult a szomáliai kalózkodás visszaszorulásához. Ugyanakkor, amint az a fentebbiekből is kitűnik, a kalózkodás visszaszorulásával Szomália problémái nem oldóttak meg, számos más krízis és társadalmi probléma is orvoslásra vár, amelyek az idők során ugyan folyamatosan átalakulnak (például kalózkodásból illegális halászáttá), ám el nem tűnnek. Az Atalanta művelet átkonfigurálásával ezekre az új problémákra, krízisekre, nehézségekre is gyógymódot kell találni.

1.3. Az EUCAP Szomália misszió

A két kifejezetten katonai misszió mellett, az Európai Unió 2012. júliusában beindította a polgári válságkezelő misszióját is, amely ugyanakkor a civil szakértők mellett katonai szakértőket is foglalkoztat.³⁶ A misszió

³⁴ 2008/851/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 12. cikk.

³⁵ EU NAVAL FORCE – SOMALIA – OPERATION ATALANTA, 2022.

³⁶ BODA, 2017. 112. o.

kezdetben EUCAP Nestor néven működött és mandátuma Szomália mellett kiterjedt Kenya, Djibouti és a Seychelles-szigetek területére is. Ugyanakkor, mintegy három év után az Európai Unió ráébredt, hogy a misszió nem képes ilyen nagy területet lefedni, így mandátuma leszűkült Szomáliára, az EUCAP Nestor megnevezést pedig, az EUCAP Szomália vette át.³⁷

A misszió létrehozásáról a Tanács a 2012/389/KKBP számú határozatával döntött (amint már említettem, e határozat jóval nagyobb területet adott meg a misszió feladatainak ellátásához, mint amekkora területen ma tevékenykedik). Az említett határozat 2. cikke alapján a misszió célja, hogy elősegítse a kalózkodás elleni küzdelmet, önfenntartó képességük fejlesztésével megerősítse a tengerpolitikai irányítást.³⁸ E megbízatás teljesítéséhez, a misszió, többek között, a következő feladatokat látja el: segítséget nyújt a parti őrségi funkciót ellátó tengerbiztonsági szervek tevékenységének hatékonyabb megszervezéséhez; képzéseket biztosít a tengeri kapacitás megerősítése érdekében; segíti Szomáliát saját szárazföldi parti őrségi kapacitásának létrehozásában; stratégiai tanácsadást biztosít; illetve, missziós projekteket hajt végre és megszervezi az adományok fogadását.³⁹

A misszió irányításáért a Polgári Tervezési és Végrehajtási Szolgálat igazgatója felel, aki egyben a polgári művelet parancsnoka is. A parancsnok mellett, annak alárendelve, a misszió helyszíni vezetését és irányítását a misszióvezető látja el, aki utasításokat adhat a misszió teljes személyzetének, képviseli a műveletet a végrehajtási területen, valamint felel a személyzetet érintő fegyelmi kérdésekben.⁴⁰ A misszió politikai ellenőrzését és stratégiai irányítását a Politikai és Biztonsági Bizottság gyakorolja.⁴¹

Ahogy az a szakirodalomban is megfogalmazták, a misszió a „*mai napig keresi valódi helyét*”.⁴² Ugyan már tíz éve tevékeny a misszió, és ebből az elmúlt nyolc évben kizárólag Szomália területére fókuszált, mégsem ért el látványos sikereket, a többnyire csak papíron létező szomáliai hatóságok, illetve az uniós bürokrácia lassúsága miatt.⁴³ Tehát e misszió tekintetében is

³⁷ BALASSA, 2022. 10. o.

³⁸ 2012/389/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 2. cikk

³⁹ 2012/389/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 3. cikk

⁴⁰ 2012/389/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 5., 6. cikk

⁴¹ 2012/389/KKBP TANÁCSI HATÁROZAT, 9. cikk

⁴² BALASSA, 2022. 10. o.

⁴³ BALASSA, 2022. 10. o.

aktuálisává vált az átalakítás, új célok és eszközök megfogalmazása, ellenkező esetben az EUCAP Szomália nehezen érheti el kitűzött célját.

Ugyanakkor, néhány eredményről e körülmények fennállása mellett is beszámolhatunk, mint amilyen a Szomáliai Rendőrség tengeri egysége mogadishui központjának megépítésében való közreműködés, valamint a Mogadishu, Bossaso és Berbera kikötőiben biztosított képzések. Minde mellett, a misszió során megerősítésre került a Szomáliai Tengerészeti Igazgatóság kapacitása, valamint támogatták a nemzetközi tengerészeti egyezmények belső jogba történő beépítésének folyamatát.⁴⁴

Megfigyelhető tehát, hogy az Európai Unió EUCAP Szomália missziója számos változáson ment keresztül eddigi fennállása során (gondoljunk csak a műveleti terület leszűkítésére), amelyek, a fentebb vázolt egyéb nehézségekkel együtt, nem segítették elő annak sikerességét. A közeljövőben az EUCAP Szomália tekintetében is esedékes a művelet egészének átgondolása, feladatainak módosítása, hogy ezáltal a misszió elérje célját és elősegítse Szomália stabilizálódását.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Szomália egyike a világ leginstabilabb, leginkább konfliktusoktól fűtött államainak, ahol a destabilizáció visszavezethető úgy történelmi, mint politikai és jogi okokra. Ugyanakkor, az ország földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan a világkereskedelem tengeri forgalmának egyik jelentős színtere, így kiemelten fontos Szomália mielőbbi stabilizációja, a társadalmi, szociális és politikai krízisek megoldása.

Szomália és a régió stabilitásának előmozdítása tehát globális feladat, amelyet felismerve a nemzetközi szervezetek is lépéseket tettek a konszolidáció irányába. Említést érdemel például az ENSZ szomáliai segítségnyújtó missziója, amelyet 2013-ban indítottak⁴⁵, az Afrikai Unió szomáliai missziója, az AMISOM (*African Union Mission in Somalia*) amelyhez a NATO nyújt szállítási támogatást, és amelynek elsődleges célja a szomáliai kormányzat és az ellenállók közötti konfliktuskezelés, valamint a szomáliai rendőrség képzése.⁴⁶ Mindezen szervezetek mellett, a szomáliai missziók sorában kiemelt szereplőként jelenik meg az Európai Unió, aki az elmúlt

⁴⁴ AFRICAN BUSINESS, 2022.

⁴⁵ UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION IN SOMALIA, 2022.

⁴⁶ BODA, 2017. 106., 115-116. o.

években három, fentebb részletesen bemutatott, missziót is folytat az országban.

Az Unió jelenléte az elmúlt években számos pozitív eredményt hozott, gondoljunk csak a kalózkodás visszaszorulására, amelyben tevékenyen részt vett az Atalanta misszió is. Ugyanakkor, az ország stabilizálódásához nem kerültünk közelebb, amelynek fő oka, hogy a szomáliai állami- és biztonsági szervek nem urai a helyzetnek, mi több, számos esetben a szervezeti kérdések sem tudtak még jegecesedni, döntően a folyamatos politikai csatározásoknak betudhatóan. A közeljövőben tehát, a nemzetközi szervezetek Szomáliában tevékenykedő misszióinak, így az Európai Unió műveleteinek is olyan reformokon kell átesniük, amelyek megfelelő választ adnak a jelenlévő krízisekre.

A missziók jelenlegi mandátuma folyó év végéig, tehát 2022. december 31-ig szól, így azok feladat- és hatásköreinek átalakítása legkorábban ennek lejártával várható. A missziók ily módú átgondolása méginkább aktuálisabbá válik az előttünk álló gazdasági nehézségek, valamint élelmiszeri problémák tudatában. A szomáliai válságkezelés tehát aktuálisabb, mint bármikor, és erre az Európai Uniónak is megfelelő válaszokat kell adnia.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AFRICAN BUSINESS (2022). Letöltés helye: <https://african.business/2022/07/apo-newsfeed/european-union-capacity-building-mission-in-somalia-eucap-somalia-the-european-unions-civilian-mission-in-somalia-celebrates-its-10th-anniversary/?fbclid=IwAR3nmWYq5C-t4KHE5hg8obqHkeU-2JiNSCmcK4loEgrvPTV1DaWnuMhvgS> (Letöltve: 2022.07.31.)
- AFRICA DEFENSE FORUM (2021). Letöltés helye: <https://adf-magazine.com/2021/07/maritime-threats-converge-in-somalia/> (Letöltve: 2022.10.18.)
- BALASSA BENCE (2022). Az Európai Unió szerepvállalása Szomáliában. In Kovács Gábor, Szatmári Péter (szerk.). Nemzetközi rendészeti, rendőri együttműködés a 20. és 21. században. Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság
- BODA JÓZSEF (2017). Rendőri műveletek az afrikai kontinensen. In Marsai Viktor, Vogel Dávid (szerk.). Közel Afrikához. A válságkezelés és

stabilizáció lehetőségei és kihívásai a fekete kontinensen. Budapest: Dialóg Campus

BRITANNICA (2022). Letöltés helye:

<https://www.britannica.com/story/pirates-privateers-corsairs-buccaneers-whats-the-difference> (Letöltve: 2022.08.31.)

BÚR GÁBOR (2019). Afrika helye a 21. századi nemzetközi rendszerben. In Marsai Viktor (szerk.), Afrika a globalizált világban. Lehetőségek és kihívások. Budapest: Dialóg Campus

EU NAVAL FORCE – SOMALIA – OPERATION ATALANTA (2022). Letöltés helye: <https://eunavfor.eu/key-facts-and-figures> (Letöltve: 2022.07.30.)

EUTM – SOMALIA (2022). Letöltés helye: <https://www.eutm-somalia.eu> (Letöltve: 2022.07.29.)

FRAGILE STATE INDEX. Letöltés helye: <https://www.fragilestatesindex.org>

MARSAI VIKTOR (2011). A szomáliai kalózok és az EU Atalanta-missziója. Nemzet és biztonság, 2011/4. 66-76.

PONTET JULIANNA (2016). Törékeny államok a nemzetközi fejlesztési együttműködésben. Móra Akadémia: szakkollégiumi tanulmánykötet 3. 58-77.

SITIENEI JOSEPH (2017). Statehood in Somalia. Can It Really Be Called a “Failed State”? Letöltés helye: <https://www.grin.com/document/595957> (Letöltve: 2022.10.18.)

TÖRÖK LÁSZLÓ (2017). A Magyar Honvédség részvétele az Euópai Unió mali kiképzőmissziójában. In Marsai Viktor, Vogel Dávid (szerk.). Közel Afrikához. A válságkezelés és stabilizáció lehetőségei és kihívásai a fekete kontinensen. Budapest: Dialóg Campus

TRESZKAI ÁKOS (2019). A nyersanyagokért és erőforrásokért folytatott konfliktusok az afrikai kontinensen. In Marsai Viktor (szerk.). Afrika a globalizált világban. Lehetőségek és kihívások. Budapest: Dialóg Campus

UNITED NATIONS. UN SECURITY COUNCIL. SITUATION IN SOMALIA – REPORT OF THE SECRETARY-GENERAL (2022). Letöltés helye: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2022_101.pdf (Letöltve: 2022.07.29.)

UNITED NATIONS. UN SECURITY COUNCIL. THE SITUATION WITH RESPECT TO PIRACY AND ARMED ROBBERY AT SEA OFF THE COAST OF SOMALIA (2021). Letöltés helye: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/293/41/PDF/N2129341.pdf?OpenElement> (Letöltve: 2022.10.18.)

- UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION IN SOMALIA (2022). Letöltés helye: <https://unsom.unmissions.org/mandate> (Letöltve: 2022.08.01.)
- UNITED NATIONS CONVENTION ON THE LAW OF THE SEA (1982). Letöltés helye: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A21998A0623%2801%29> (Letöltve: 2022.08.31.)
- A TANÁCS 2008. NOVEMBER 10-I 2008/851/KKBP HATÁROZATA A SZOMÁLIA PARTJAINÁL FOLYTATOTT KALÓZTÁMADÁSOKTÓL ÉS FEGYVERES RABLÁSOKTÓL VALÓ ELRETTENTÉSHEZ, AZOK MEGELŐZÉSÉHEZ ÉS VISSZASZORÍTÁSÁHOZ VALÓ HOZZÁJÁRULÁS CÉLJÁBÓL FOLYTATOTT EURÓPAI UNIÓS KATONAI MŰVELETRŐL
- A TANÁCS 2010. FEBRUÁR 15-I 2010/96/KKBP HATÁROZATA AZ EURÓPAI UNIÓNAK A SZOMÁLIAI BIZTONSÁGI ERŐK KIKÉPZÉSÉHEZ HOZZÁJÁRULÓ KATONAI MISSZIÓJÁRÓL
- A TANÁCS 2012. JÚLIUS 16-I 2012/389/KKBP HATÁROZATA AZ AFRIKA SZARVÁN A REGIONÁLIS TENGERI KAPACITÁSÉPÍTÉST CÉLZÓ EURÓPAI UNIÓS MISSZIÓRÓL (EUCAP NESTOR)
- VENUGOPALAN HARISH (2017). Somalia: A Failed State? ORF Issue Brief. 2017/170. Letöltés helye: https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2017/02/ORF_Issue_Brief_170_Somalia.pdf (Letöltve: 2022.10.18)

A MAGYAR AGRÁREXPORTRÉ FEJLESZTÉSI IRÁNYAI AZ ANDOK KÖZÖSSÉG ÉS A DÉL-AMERIKAI KÖZÖS PIAC ORSZÁGAIBAN¹

Development Directions of Hungarian Agricultural Exports in the Countries of the Andean Community and the Southern Common Market

Báló András²

Absztrakt: Jóllehet Magyarország kitűnő mezőgazdasági adottságokkal rendelkezik, a világban számos kihívója akad. Fontos versenytársa például az Andok Közösség, illetve a Dél-Amerikai Közös Piac (MERCOSUR). Az írás két fő fejezetre tagolódik. Először a vizsgált célpiacok kialakulásának főbb mérföldköveit mutatja be, majd statisztikai adatelemzés és az Agrárminisztérium munkatársaival készített félig strukturált mélyinterjúk révén részletesen elemzi Magyarország agrárexport-fejlesztésének jövőbeli kilátásait az Andok Közösség és a MERCOSUR országai viszonylatában. A cikk konklúzióként a két dél-amerikai országcsoportha irányuló magyar agrárexport elemzése révén a magyar agrárkivitel bővítését szolgáló javaslatokat fogalmaz meg.

Kulcsszavak: agrár-környezetvédelem, élelmezésbiztonság, földrajzi árujelzők, kivitel, külkereskedelem, marketing, mezőgazdaság

Abstract: Although Hungary has outstanding agricultural capabilities, it has many global competitors. For instance, the Andean Community and the

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3-I-CORVINUS-25 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Báló András, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola, Geopolitika és Fenntartható Fejlődés Doktori Program, doktoranduszhallgató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10075160>

E-mail cím: balo.andre@gmail.com

Southern Common Market (MERCOSUR) are among its most important competitors. This paper is divided into two main chapters: First, it presents the main milestones of the development of the examined target markets, and then, through statistical data analysis and semi-structured in-depth interviews with employees of the Hungarian Ministry of Agriculture, it analyses in detail the future prospects of Hungary's agricultural export development in relation to the countries of the Andean Community and MERCOSUR. Through the analysis of Hungarian agricultural exports to these two groups of South American countries, the article provides proposals for the expansion of Hungarian agricultural exports.

Keywords: agri-environmental protection, food safety, geographical indications, export, foreign trade, marketing, agriculture

BEVEZETÉS

A népesség növekedése és az étkezési szokások változása okán a mezőgazdaság az emberiség közös jövőjének egyik kulcságazata lesz. A világ élelmezésbiztonságának megteremtésében az olyan kitűnő mezőgazdasági adottságokkal rendelkező országok, mint Magyarország kiemelkedő szerepet kapnak. Magyarországon nemzetközi összehasonlításban is magas a mezőgazdasági, ezen belül különösen a szántóterületek aránya. Az ország területének 58 százaléka, 5,3 millió hektár áll mezőgazdasági művelés alatt. Az agrárgazdaság 9,8 millió hazai fogyasztót lát el jó minőségű, megbízható élelemmel, emellett pedig más országok élelmezéséből is jelentős részt vállal, ezáltal az a magyar nemzetgazdaság kiemelkedő fontosságú stratégiai ágazata.³

A mezőgazdaság részesedése a foglalkoztatásból 2020-ban 4,6 százalékos (338 ezer fő teljes munkaidős (évi 1800 óra) tevékenységének felelt meg), a nemzetgazdaság bruttó hozzáadott értékéből 4,1⁴ százalékos, a beruházásokból 4,3⁵ százalékos volt.⁶ Az élelmiszeriparban a foglalkoztatottak 3,2%-a (147 ezer fő) dolgozott 2020-ban, és ebben a nemzetgazdasági ágban realizálódott a beruházások 2,7%-a (289 milliárd forint). Az elmúlt években a mezőgazdaság az élelmiszeriparral együtt a nemzetgazdaság hozzáadott

³ NEMZETI AGRÁRGAZDASÁGI KAMARA, 2019. 11. o.

⁴ Előzetes adat.

⁵ Előzetes adat.

⁶ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2020.

értékének 6–7, a beruházásainak 7–9, és a foglalkoztatottak mintegy 8%-át adták. Magyarország az előzetes adatok szerint az Európai Unió mezőgazdasági kibocsátásának a 2,1%-át állította elő 2020-ban.⁷ Figyelembe véve, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek külkereskedelme évről évre nagymértékben járul hozzá a nemzetgazdaság pozitív egyenlegéhez, ezért makrogazdasági jelentősége meghatározó.⁸ A mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes termék- külkereskedelmi forgalmának egyenlege 2020-ban is pozitív volt, a többlet 991 milliárd forintot tett ki. 2020-ban az élelmiszer-, ital- és dohányáru-főcsoport a mezőgazdasági eredetű nyersanyagokkal együtt 8,8%-kal részesedett Magyarország termékexportjából és 6,4%-kal a behozatalából.⁹ Nem szabad azonban megfedkezünk arról, hogy hazánknak a világban számos kihívója akad az agrárium terén. Fontos versenytársa például a Bolívia, Ecuador, Kolumbia és Peru részvételével működő Andok Közösség, illetve az Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay és Venezuela¹⁰ által alkotott Dél-Amerikai Közös Piac (MERCOSUR), ahol az európai integrációs folyamathoz hasonlóan, a mezőgazdaság már a kezdetektől fogva lényegi kérdés. Jelen írás célja, hogy az Andok Közösségbe, illetve a Dél-Amerikai Közös Piac országaiba irányuló magyar agrárexport elemzése révén a kivitel bővítését szolgáló javaslatokat fogalmazzon meg. E cél által vezérelve tanulmányom az alábbi főbb kérdésekre keresi a választ:

1. Mely szempontok határozzák meg a fogyasztói döntéseket a két regionális integráció lakói körében?

2. Milyen agrár- külkereskedelmi mérlegre számíthatunk az érintett országok viszonylatában az elkövetkező években?

3. Mely termékcsoportokban és milyen módon növelhető a magyar agrárexport az Andok Közösség és a Dél-Amerikai Közös Piac országai irányában?

A fenti kérdések megválaszolásához cikkemet két fő fejezetre osztottam. Először a vizsgált célpiacon kialakulásának főbb mérföldköveit mutatom be, majd statisztikai adatelemzés és az Agrárminisztérium munkatársaival készített félig strukturált mélyinterjúk révén részletesen elemzem hazánk agrárexport-fejlesztésének jövőbeli kilátásait az Andok Közösség és a MERCOSUR országai viszonylatában. Kutatásom módszertani hátterét a második fejezet első bekezdéseiben részletezem.

⁷ IBID.

⁸ NEMZETI AGRÁRGAZDASÁGI KAMARA, 2019. 11. o.

⁹ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2020.

¹⁰ Jelenleg felfüggesztett tagsággal.

I. AZ ANDOK KÖZÖSSÉG ÉS A DÉL-AMERIKAI KÖZÖS PIAC KIALAKULÁSÁNAK FŐBB MÉRFÖLDKÖVEI

1.1. Az Andok Közösség létrejötte

Az Andok Közösség Bolívia, Ecuador, Kolumbia és Peru regionális tömörülése, melynek célja, hogy autonóm, integrált és kiegyensúlyozottabb fejlődést érjen el az andoki, dél-amerikai és latin-amerikai integráció révén. Az Andok Közösség integrációja az Andok Paktum (*Pacto Andino*) néven is ismert Cartagenai Megállapodás (*Acuerdo de Cartagena*) aláírásával 1969. május 26-án kezdődött, azzal a célkitűzéssel, hogy tíz éven belül vámuniót hozzon létre.¹¹

Az Andok Közösség országai több mint 100 millió lakosnak adnak otthont, és a dél-amerikai szubkontinens körülbelül egynegyedét foglalják el. A Cartagenai Megállapodást azzal a céllal írták alá, hogy az integráción, valamint a gazdasági és társadalmi együttműködésen keresztül javítsák a tagországok lakosságának életszínvonalát.

Az Andok Közösség tagállamainak száma többször változott: Venezuela 1973. február 13-án csatlakozott, majd 2006-ban kilépett, míg Chile 1976. október 30-án távozott a szervezetből. Ezenkívül a Dél-Amerikai Közös Piac államai az Andok Tanácsának (*Consejo Andino*) határozata alapján 2005. július 7-e óta az Andok Közösségnek is társult tagjai,¹² míg Spanyolország és Marokkó megfigyelő országok.¹³

Az Andok Közösség integrációja különböző szakaszokra bontható. A befelé irányuló integráció alapvetően zárt koncepciója felől a (70-es években uralkodó) importhelyettesítési modellnek megfelelően a 80-as évek végén a közösség a nyílt regionalizmus politikája felé orientálódott. A galápagosi találkozón (1989) a résztvevő országok vezetői elfogadták az integráció új modelljéről szóló stratégiai tervet és munkatervet, melynek értelmében a tagállamok felszámolták a vámokat egymás között és 1993-ban szabadkereskedelmi övezetet hoztak létre, melyben az áruk szabadon mozoghattak. A szolgáltatásokat, így különösen a szállítást is liberalizálták. A közösségen

¹¹ AGUIRRE OCHOA, 2014. 6. o.

¹² AGUIRRE OCHOA, 2014. 3. o.

¹³ CANCELLERÍA DE COLOMBIA, 2022.

belüli kereskedelem nagymértékben megnőtt, a szorosabb együttműködés pedig munkahelyek sokaságát hozta létre.¹⁴

A világgazdaságban bekövetkezett változások azonban korábban nem látott kihívások elé állították a közösséget, melyek a Cartagenai Megállapodás intézményi és strukturális reformját tették szükségessé. Ennek nyomán az országok aláírták a Trujillo-i Jegyzőkönyvet, valamint a Sucre-i Jegyzőkönyvet. E reformok eredményeként az Andok Paktum helyébe az 1997-ben létrehozott Andok Közösség lépett.¹⁵ 2007-ben a tarijai csúcstalálkozón az Andok Közösség országainak elnökei megállapodtak abban, hogy elősegítik az átfogó integrációt, amely a társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai, környezeti és kereskedelmi szempontok kiegyensúlyozottabb figyelembevételét is jelentette.¹⁶ Az Andok Közösség országainak tevékenységét jelenleg a 2010-ben jóváhagyott Irányadó Elvek (*Principios Orientadores*) és a Stratégiai Menetrend (*Agenda Estratégica*), valamint annak Végrehajtási Terve (*Plan de Implementación*) határozzák meg.

1.2. A Dél-Amerikai Közös Piac kialakulásának főbb mozzanatai

A Dél-Amerikai Közös Piacot, vagy ismertebb nevén MERCOSUR-t az Asuncióni Szerződés (*Tratado de Asunción*) aláírásával 1991. március 26-án hozta létre Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay. A négy ország még ugyanezen év november 29-én, Montevideóban aláírta a Kiegészítő Gazdasági Megállapodást (*Acuerdo de Complementación Económica*), melynek szövege igencsak hasonló az Asuncióni Szerződés szövegezéséhez és célja a szervező-dés Latin-amerikai Integrációs Társulásba (*Asociación Latinoamericana de Integración – ALADI*) történő regisztrációja volt.¹⁷ A MERCOSUR-nak jelenleg öt teljes jogú (Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay és Venezuela) és hét társult tagja van (Bolívia, Chile, Kolumbia, Ecuador, Guyana, Peru és Suriname). Megjegyzendő azonban, hogy Venezuelát minden tagsághoz kapcsolódó joga és kötelezettsége alól felmentették, tagságát pedig felfüggesztették, míg Bolívia tagjelölt ország, teljes jogú tagként történő csatlakozása folyamatban van.¹⁸

¹⁴ AGUIRRE OCHOA, 2014. 6. o.

¹⁵ IBID.

¹⁶ AGUIRRE OCHOA, 2014. 7. o.

¹⁷ SEGRELLES SERRANO, 2004. 117. o.

¹⁸ MERCOSUR, 2022.

A Dél-Amerikai Közös Piac megalakulása nem előzmény nélküli. A régió integrációja már a Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Társulás (*Asociación Latinoamericana de Libre Comercio*) létrehozatalával (1960) megkezdődött. A MERCOSUR létrehozatala igazi lendületet mindazonáltal alapvetően az Argentína és Brazília között megerősödő gazdasági, kereskedelmi és politikai kapcsolatok révén nyert. Az Argentína és Brazília közötti tengely valamelyest Németország és Franciaország együtteséhez hasonlatos.

Az 1985. novemberben elért és az Iguazúí Nyilatkozatban (*Declaración de Foz de Iguazú*) rögzített kétoldalú megállapodások igazi mérföldkövet jelentettek ezen integrációs folyamatban. Az 1986 júliusában Buenos Airesben aláírt Integrációs és Gazdasági Együttműködési Programban (*Programa de Integración y Cooperación Económica*) 24 különböző perspektívájú és tartalmú jegyzőkönyv aláírására került sor. A Program rugalmasságának köszönhető, hogy 1988 februárjában az Alvoradai Akta (*Acta de Alvorada*) aláírásával Uruguay is csatlakozhatott.¹⁹

Argentína és Brazília között Uruguay csatlakozása előtt és után is számos egyeztetésre, bilaterális megállapodásra került sor, úgy, mint 1987. júliusban Viedmaban (Argentína), vagy az Integrációs, Együttműködési és Fejlesztési Szerződés (*Tratado de Integración, Cooperación y Desarrollo*) aláírásakor, 1988. novemberben, melyben a felek egy nukleáris együttműködés létrehozásában is megállapodtak, valamint kimondták, bármely további ország felvételéhez valamennyi tagállam egyetértésére van szükség.²⁰

Végül, de nem utolsó sorban a MERCOSUR elődjének tekinthető az Argentín-Uruguayi Gazdasági Együttműködési Megegyezés (*Convenio Argentino-Uruguayo de Cooperación Económica – CAUCE*), melyet a két állam 1975-ben írt alá, illetve az Uruguay és Brazília által 1976-ban kötött Kereskedelmi Terjeszkedésről Szóló Jegyzőkönyv (*Protocolo de Expansión Comercial – PEC*) is.

Összességében mind a CAUCE, mind a PEC, úgy, mint az Argentína és Brazília által kötött különböző megállapodások alapvető elemei voltak annak az integrációs folyamatnak, mely végül a MERCOSUR létrehozatalában csúcsosodott ki. A bejárt integrációs út ugyanakkor számos adminisztrációs, bürokratikus, monetáris és kereskedelmi, politikai-gazdasági nehézséggel, konfliktussal volt kikövezve. Ez betudható annak is, hogy a re-

¹⁹ SEGRELLES SERRANO, 2004. 119. o.

²⁰ SEGRELLES SERRANO, 2004. 119-120. o.

gionális szövetségbe két kisebb ország, Paraguay és Uruguay is bekerült. E két állam a szervezetben gyakran másodrangú szövetségesnek érezte magát, és nem volt más választása, mint, hogy elfogadja a „két nagy” előzetesen kialakított döntéseit.²¹ Az erőviszonyokat mi sem tükrözi jobban, mint az, hogy Argentína korábban még egy Uruguay és Paraguay nélküli belső piac gondolatát is felvetette.²²

II. MAGYARORSZÁG AGRÁREXPOR-T- FEJLESZTÉSÉNEK JÖVŐBELI KILÁTÁSAI AZ ANDOK KÖZÖSSÉG ÉS A DÉL-AMERIKAI KÖZÖS PIAC IRÁNYÁBA

A vonatkozó magyar külkereskedelem horizontális áttekintése, a bevezetőben ismertetett kérdések megválaszolása érdekében jelen fejezetben statisztikai adatelemzés és félig strukturált mélyinterjúk révén részletesen elemzem hazánk agrár-export-fejlesztésének jövőbeli kilátásait az Andok Közösség és a Dél-Amerikai Közös Piac irányában. E vizsgálódásaimhoz a Világbank *World Integrated Trade Solution* (a továbbiakban WITS) szoftverét, illetve az Agrárminisztérium munkatársait hívtam segítségül.

A WITS egy *online* program, mely a nemzetközi árukereskedelemre vonatkozó információkat gyűjti össze és teszi elérhetővé felhasználói számára. A szoftver által közölt adatok nemzetközi szervezetek – köztük a Világbank – adatgyűjtésének eredménye. Tanulmányomban a 2015-2019 közötti időszak agrárkülkereskedelmét veszem górcső alá, tekintettel arra, hogy a WITS legkésőbbi adatai jelen cikk írásakor a 2019-es időszakra vonatkoznak. Magyarország és az Andok Közösség, valamint a MERCOSUR közötti forgalmat 1000 USD-ban²³ fejezem ki és azt három termékcsoportra – élőállat,²⁴ zöldség-gyümölcs,²⁵ feldolgozott élelmiszer²⁶ –

²¹ QUARTINO ET AL., 1992. in Segrelles Serrano, 2004. 121. o.

²² BAYARDO, 1997. in Segrelles Serrano, 2004.

²³ Amerikai dollárban.

²⁴ *Animal*. A Harmonizált Áruleíró és Kódrendszerről szóló nemzetközi egyezmény Harmonizált Rendszere szerinti I. áruosztály (Élő állatok, állati termékek) HS 1988/92 osztályozású 01,02,03,04,05 termékkódú termékei.

²⁵ *Vegetable*. A Harmonizált Áruleíró és Kódrendszerről szóló nemzetközi egyezmény Harmonizált Rendszere szerinti II. áruosztály (Növényi termékek) és III. áruosztály (Állati vagy növényi zsír és olaj és ezek bontási termékei; elkészített ételzsír; állati vagy növényi eredetű viasz) HS 1988/92 osztályozású 06,07,08,09,10,11,12,13,14,15 termékkódú termékei.

bontom. Írásomban interjúalanyaim állításait az egyes integrációs szervezetek adott termékcsoport teljes magyar exportjában betöltött arányára, ill. a kereskedelem egyenlegére vonatkozó hivatkozásokkal verifikálom. Áttekintem ugyanakkor azt is, hogy az adott árucsoport átlag kivitele és behozatala hogyan aránylik egymáshoz a két regionális tömörülés, ill. annak tagországai²⁷ viszonylatában. Az interjúkat megelőzően interjútervet készítettem, és a kérdéseket minden egyes alkalommal az éppen megkérdezett személy szakterületéhez, felkészültségéhez igyekeztem igazítani. Ily módon, tekintettel arra, hogy az interjúk során egy részben azonos kérdéssor mentén haladtam, a válaszok részben összehasonlíthatóak lettek. Eredményeimet a statisztikai adatelemzéssel párhuzamosan anonim módon, az interjúk során tárgyalt legfőbb kérdéskörök mentén mutatom be. Valamennyi interjúalanyom az Agrárminisztérium nemzetközi kapcsolatokkal, agrárkereskedelem-fejlesztéssel foglalkozó munkatársa, a továbbiakban „A”, „B”, és „C” kódokkal jelölöm őket.

III. INTERJÚK ÉS STATISZTIKAI ADATELEMZÉS AZ ANDOK KÖZÖSSÉG ÉS A DÉL-AMERIKAI KÖZÖS PIAC ORSZÁGAIBA IRÁNYULÓ AGRÁREXPOR FEJLESZTÉSE KAPCSÁN

Valamennyi interjúalanyom egyetértett abban, hogy a vizsgált integrációs szervezetek közül a legszigorúbb agrár-környezetvédelmi szabályozással az Európai Unió bír. A három entitás közül „A” és „B” e szempontból második helyre az Andok Közösséget, míg utolsó helyre a Dél-Amerikai Közös Piacot tették. Az egyes országok viszonylatában „B” Brazíliában az agrár-környezetvédelmi szabályok lazítására, míg Kolumbiában azok szigorítására számít. „C” szerint az agrár-környezetvédelem Dél-Amerikában egyelőre nem prioritás, annak súlyát a gazdasági fejlettség határozza meg. A dél-amerikai országok, különösen az Andok Közösség agrár-környezetvédelmi szabályozásának szigorodásához a szektornak előbb a megélhetést kellene tudni biztosítani, kiváltképp most a COVID-járványt követően. Miközben az agrár-környezetvédelmi intézkedések révén az

²⁶ *Food products*. A Harmonizált Áruleíró és Kódrendszerrel szóló nemzetközi egyezmény Harmonizált Rendszere szerinti IV. áruosztály (Élelmiszer-készítmények, italok, alkoholtartalmú folyadékok és ecet; dohány és elkészített dohánypótlók) HS 1988/92 osztályozású 16,17,18,19,20,21,22,23,24 termékkódú termékei.

²⁷ Venezuela adatait a MERCOSUR-hoz soroltam, jöllehet tagsága jelenleg felfüggesztett (lásd. 10. sz. lábjegyzet).

Európai Unió közös agrárpolitikája önmagát igyekszik legitimizálni, Európa nagy mennyiségben enged be dél-amerikai élelmiszer-alapanyagokat. A retorika és a valós érdek tehát „C” szerint gyakran különböző. Ráadásul akár Spanyolország, Portugália EU-s tagállami álláspontját is felülírhatja/befolyásolhatja a Latin-Amerikához, volt gyarmataihoz fűzött viszony, így többek között az EU-MERCOSUR szabadkereskedelmi megállapodás kapcsán is. Az agrár-környezetvédelmi szabályozások különbözősége meglátásom szerint a fogyasztói döntések egyik komoly befolyásoló tényezője is, így azt a soron következő bekezdésben részletesebben is vizsgálom majd. Amint azt Báló is kiemeli, az Andok Közösség nagy hagyományokkal rendelkezik az agrár-környezetvédelmi intézkedések terén.²⁸ A Közösség országai ugyanis már 1983. július 25-én kiadott az Andoki „José Celestino Mutis” Mezőgazdasági, Élelmiszerbiztonsági és Környezetvédelmi Rendszerről szóló 182. sz. határozatuk 15. cikkelyében szabályozták agrár-környezetvédelmi politikájuk 5 fő célkitűzését.²⁹ Összességében azonban elmondható, hogy az Andok Közösség környezetvédelmi intézkedései kimerülnek a nemzeti környezetvédelmi szabályozások hasonlóvá tételében, a különbségek, az aszimmetriák feltérképezésében, az élelmiszerbiztonságot negatívan befolyásoló szabályok harmonizálásában és lebontásában. Az Andok országai mindenekelőtt az élelmezésbiztonságra koncentrálnak. Az Andoki "José Celestino Mutis" Rendszer ugyan nagy előrelépést jelentett, de az jelentőségében nem összevethető az Európai Unió által alkalmazott zöldítési intézkedésekkel. Ugyanez a Dél-Amerikai Közös Piac agrár-környezetvédelmi szabályozásáról is elmondható. Báló is leszögezte, *míg az Európai Unióban a környezetvédelem célkitűzései valamennyi szektoron átívelnek, így azokat az oktatáspolitikában ugyanúgy figyelembe kell venni, mint a kohéziós beruházásoknál, vagy a Közös Agrárpolitikában, addig a Mercosur-ban jóval kevesebb jogi kötőerővel bíró környezetvédelmi intézkedést találunk.*³⁰ A

²⁸ BÁLÓ, 2021a, 27. o.

²⁹ A talajok, az erdők, az állat és növényvilág ésszerű felhasználása és kezelése; a vízgyűjtők, valamint a környező erdők és legelők ésszerű kezelése; környezeti nevelési programok a talajvédelem és a megújuló természeti erőforrások problémái kapcsán, valamint a lakosság részvétele természetvédelmi gyakorlatok végrehajtásában; megállapodások két vagy több ország között a vízrajzi medencék védelme és fejlesztése érdekében ideértve az újraerdősítési programokat és egyéb olyan tevékenységeket, amelyek hozzájárulnak a természeti erőforrások jobb felhasználásához; rendszerek és megállapodások a tengeri területek szennyezés elleni védelmére és biológiai erőforrásaik megőrzésére.

³⁰ BÁLÓ, 2021b, 21. o.

*Mercosur-ban a környezetvédelem továbbra is alárendelt a kereskedelempolitikai megfontolásoknak.*³¹

A fogyasztói döntéseket befolyásoló legfőbb tényezőket vizsgálva az látható, hogy az agrár-környezetvédelem fontosságának társadalmi megítélése igencsak heterogén. „A” szerint Brazília, Chile, Argentína középsztyájában növekedhet a környezettudatosság. „B” szerint ezzel szemben Dél-Amerikában egyre inkább a baloldali zöld mozgalmak, ill. azok a politikai mozgalmak, melyek az őslakos csoportok ügyeit próbálják felkarolni, határozzák meg a fogyasztói szokásokat. Sokan ugyanis olyan terméket választanak, melyeket e csoportok állítanak elő. „C” szerint ugyanakkor ez nem újdonság, az őslakosok által előállított termékek iránt mindig is számottevő érdeklődés mutatkozott, a kereslet növekedéséről nem beszélhetünk. Magyarország kiemelten fontos stratégiai kérdésként kezeli a magyar mezőgazdaság GMO-mentes státuszának megőrzését, melyet a 2012. január 1-től hatályos új Alaptörvényünk XX. cikke is rögzít. A magyar GMO-mentes termelés azonban a vizsgált latin-amerikai országcsoportokban nem jelent előnyt, mivel a fogyasztók az egyes termékek között ez alapján nem tesznek különbséget. A dél-amerikai vásárlókra alapvetően árérzékenység jellemző, erre „B”-vel folytatott interjúm is rávilágított. A fentiek alapján nem meglepő tehát, hogy, ahogy a 1. sz. ábra alapján is látható, hazánk zöldség-gyümölcs külkereskedelmének csak nagyon kis részét bonyolítja le a vizsgált országcsoportokkal. Külkereskedelmünk 2015-2019 között e termékcsoport vonatkozásában mindvégig negatív egyenleggel bírt. Ezen árucsoportban mindkét entitás vonatkozásában negatívumban voltunk, pozitív fordulat nem következett be (ld. 2. sz. ábra). A 3. sz. ábra alapján szembeötlő, hogy a vizsgált árucsoportban többségében a Dél-Amerikai Közös Piac országaival kereskedtünk, és kivitelünk nagyrészt Brazíliába irányult (ld. 4. sz. ábra). Az Andok Közösség országai közül kizárólag Kolumbiába szállítottunk a vizsgált időszak valamennyi évében. Behozatalunk döntő többsége viszont Argentínából származott. Az Andok Közösség országai közül kizárólag Peruból importáltunk a vizsgált időszak valamennyi évében (ld. 5-6. sz. ábrák).

„A” szerint a más országokból érkező áruval szemben a magyar termékek előnye, hogy nem fenyegeti őket a hamisítás. Ez ugyanakkor hátrányuk is, hiszen így az olyan eszközök, mint a földrajzi árujelzők a helyismeret hiánya okán nem hatásosak. A jó exportkapacitással rendelkező

³¹ LÓPEZ RAMÍREZ ET AL., 2014. in *ibid.*

hazai cégeknek nem is igazán van szükségük állami marketing-támogatásra. Interjúalanyaim egyetértettek azonban abban, hogy a közösségi marketing eszközök kiváltképp hasznosak. Többen is kiemelték például, hogy a magyar termékek promóciója egy helyi, magyar származású étterem-tulajdonos bevonásával igencsak hatékony lehet. „B” szerint fontos lenne a márka-építés, félő azonban, hogy a dél-amerikai államok jelenleg meglehetősen protekcionista és egy esetleges piaci nyitás esetén erős marketing-tevékenységet folytatnak majd saját termékeik népszerűsítésére. A földrajzi árujelzők „C” szerint sem igazán tudják segíteni a kivitel erősödését. A magyar termék, mint fogalom szélesebb körű megismertetésére, az ország-imázs, a turizmus erősítésére, a különböző dél-amerikai élelmiszeripari kiállításokon való rendszeres részvételre, termékbemutatókra, B2B³² találkozókra lenne szükség. A kiállításokon való részvétel révén több ország kereskedői is megismerkedhetnének a magyar termékekkel. A marketing-tevékenység tehát nem csak ott helyben érne el hatást. „C” úgy látja, hogy kevesebb termék, célzottabb megjelenítésére, exportjára lenne szükség.

Az EU-MERCOSUR szabadkereskedelmi megállapodás „A” és „B” szerint nem igazán jelent lehetőséget a magyar agrárkivitel bővítésére. A dél-amerikai országok a méretgazdaságosság okán igencsak előnyben vannak. „A” szerint az olyan versenyképesebb agráriummal rendelkező országoknak, mint például Hollandia, sokkal nagyobb esélyeik vannak exportjuk növelésére. Interjúalanyaim Magyarország vonatkozásában alapvetően rés piacokban (bor, szaporítóanyag, csokoládé, cukrászati termékek, ill. ezek készítési módjának kivitelében) láttak lehetőséget. Az export-import statisztikákban egyes termékek kódjait meghatározó Harmonizált Áruleíró és Kódrendszerről szóló nemzetközi egyezmény Harmonizált Rendszere alapján a fentiek közül a legkönnyebben talán a bor, illetve a csokoládé besorolása határozható meg. Lássuk tehát, hogy miképpen alakult hazánk bor³³, illetve csokoládé³⁴-kereskedelme a két entitás viszonylatában 2015-2018 között.³⁵

³² *Business to Business*, azaz két vagy több vállalat közötti.

³³ Az alábbi termék kategória forgalma: 220421 -- *Wine; still, in containers holding 2 litres or less.*

³⁴ Az alábbi termék kategóriák összesített forgalma: 180631 -- *Chocolate and other food preparations containing cocoa; in blocks, slabs or bars, filled, weighing 2kg or less; 180632 -- Chocolate and other food preparations containing cocoa; in blocks, slabs or bars, (not filled), weighing 2kg or less; 180690 -- Chocolate and other food preparations containing cocoa; n.e.s. in chapter 18.*

³⁵ E két termék vonatkozásában a WITS rendszer jelen cikk írásakor még nem tartalmaz adatokat a 2019-es évre.

A magyar agrárexport fejlesztési irányai az Andok Közösség és a Dél-Amerikai Közös Piac országaiban

	2015	2016	2017	2018
Argentína	-49,45	-184,08	-60,56	-110,91
Bolívia	0	0	0	0
Brazília	157,71	82,72	163,85	142,86
Kolombia	0	0	1,24	0,93
Ecuador	0	1,27	1,28	1,4
Paraguay	0	0	0	0
Peru	0	0	1,61	2,3
Uruguay	0	0	-0,27	13,37
Venezuela	0	0	0	0
Világ	36187,5	40068,29	41399,99	52315,01
MERCOSUR	108,26	-101,36	103,02	45,32
Andok Közösség	0	1,27	4,13	4,63
MERCOSUR+ Andok Közösség	108,26	-100,09	107,15	49,95
A világ többi része	36079,24	40168,38	41292,84	52265,06

1.sz. táblázat: Magyarország borkereskedelmi egyenlege a MERCOSUR és az Andok Közösség országaival (2015-2018).

A fenti táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy jóllehet a borkereskedelemben hazánk jelentős többlettel bír, a MERCOSUR országok, kiváltképp Argentína komoly versenytársunk. Az Argentínából érkező importtöbbletet lényegében a Brazíliában értékesített magyar borok fordítják át a MERCOSUR vonatkozásában pozitívumba.

	2015	2016	2017	2018
Argentína	0	0	0	0
Bolívia	0	0	52,78	62,44
Brazília	875,71	300,06	368,21	372,97
Kolumbia	-3,22	8,84	-7,72	0,49
Ecuador	0	0	0	0
Paraguay	0	0	0	0
Peru	0	12,81	0	0
Uruguay	58,19	0	0	0
Venezuela	-0,09	0,12	0,03	0
Világ	-28480,3	-28625,2	-39524,4	-56514,4
MERCOSUR	933,81	300,18	368,24	372,97
Andok Közösség	-3,22	21,65	45,06	62,93
MERCOSUR+ Andok Közösség	930,59	321,83	413,3	435,9
A világ többi része	-29410,9	-28947,1	-39937,7	-56950,3

2.sz. táblázat: Magyarország csokoládé-kereskedelmi egyenlege a MERCOSUR és az Andok Közösség országaival (2015-2018).

A csokoládé-kereskedelem terén ezzel szemben hazánk világszinten komoly negatívumot szenved el. Bizalomra ad azonban okot, hogy a vizsgált évek vonatkozásában a két integrációs szervezet irányában hazánk e termék tekintetében alapvetően többlettel zárt, így az valóban rejthet magában némi export-növekedési potenciált.

„A” és „C” egyetértettek abban, hogy a fenti termékeken túl kiemelt jelentőséggel bírhat az agráriumhoz kapcsolódó szolgáltatás-export, technológia-export is. „C” példaként említette a tölgyfahordó kivittelt, öntözési rendszerek exportját, különböző hazai termelői szerveződési modellek meghonosítását. „B” szerint az európai és különösen a magyar élelmiszerlánc-felügyeleti szabályozás rendkívül szigorú (például széndioxid-kibocsátásra vonatkozó szabályok a támogatások megítélésénél) és értesült olyan tervekről is magyar cég részéről, hogy a lazább szabályozás kihasználására kitelepülnének Dél-Amerikába, és az ott előállított terméket hoznák be Magyarországra. Szerinte Magyarország alapvetően a luxustermékeket kereső társadalmi rétegből számíthat keresletre. A nem luxus termékekben nem igazán lát exportpotenciált (sem Magyarország, sem a teljes EU

részéről). Erre nagyon jó példa hazánk élőállat kivitele. A 7. sz. ábra alapján láthatjuk, hogy hazánk élőállat-külkereskedelmének csak nagyon kis részét bonyolítja le a vizsgált integrációs szervezetek országaival. Szintén szembeötlő ugyanakkor, hogy e termékcsoporthoz vonatkozásában külkereskedelmünk 2015-2019 között ugyan változó mértékben, de mindvégig negatív egyenleget mutatott. A 2017-es évben teljes élőállat-kereskedelmi egyenlegünk is visszaesett, mely vélhetően a madárinfluenza járványra vezethető vissza. Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy e negatívum elsősorban a jelentős élőállatiparral rendelkező országokból álló Dél-Amerikai Közös Piaccaal folytatott kereskedelmünkből származik, hiszen az Andok Közösség országaival a vizsgált időszakban, 2017-től kezdődően pozitív egyenleget zártunk (ld. 8. sz. ábra). Mindezek után érdemes áttekintenünk, hogy mely országok voltak főbb kereskedelmi partnereink. A 9. sz. ábra alapján kitűnik, hogy míg kivitelünk többségében az Andok Közösség országaiba, azon belül is Kolumbiába és Peruba irányult, addig a MERCOSUR esetében legfőbb célpiacunk Brazília volt (ld. 10. sz. ábra). A behozatalt illetően ezzel szemben a Dél-Amerikai Közös Piac – Argentína és Brazília – szembeötlő fölényét tapasztalhatjuk. Az Andok Közösségből a vizsgált időszakban élőállatot kizárólag Kolumbiából és Ecuadorból importáltunk (ld. 11-12. sz. ábrák).

A magyar borok komoly versennyel néznek szembe Argentína és Chile részéről – ezt „C” is kiemelte. „B” és „C” szerint az EU-s tagság bizonyos szempontból lehetőséget is jelent Magyarországra számára (például az EU-Chile szabadkereskedelmi megállapodás garanciáinak kihasználása bilaterális alapon). E lehetőségekkel azonban nem mindig élünk. Hozzátette, az export erősítésében nem csak maga az áru bír jelentőséggel, hanem a rátermettség is. A magyar kereskedő azonban gyakran „kényelmes”. Ugyanígy egy dél-amerikai beszerző is lehet „kényelmes”. A beszerző ráadásul irányítja is az ízlést, holott a fogyasztót bizonyára más termékek is érdekelnék. „C” szerint a beszerzők annak alapján állítják össze kínálatukat, hogy mi a gazdaságos, mi az, ami már „bevált”, ill. mi hozza a legnagyobb profitot. A beszerző e kínálatra „neveli” a fogyasztóit, így nehéz e kínálatba, piacra újszerű terméket bejuttatni. Latin-Amerika kapcsán ugyanakkor szerinte fontos megemlíteni a szocializmus alatti technikai segítségnyújtást is Magyarországra részéről (például Peru, Kuba, Ecuador, Venezuela, Brazília irányában). Emiatt nekünk nagyon jó renoméink volt, és talán van. Ennek köszönhetően kereskedőink, befektetőink kevésbé kelteneek gyanakvást, mint a nyugat-európai országokból érkezők, ez pedig komparatív előnyünk

lehet. „C” számára a versenyképességet a minőségi garancia, a származás, a táplálkozástani értékek, egészségesség, ill. a fogyasztói tájékoztatás megbízhatósága határozzák meg. Az agrár-környezetvédelmi intézkedések is szerepet játszhatnak a versenyképességben, így például a bio-termékeknél, de ez jelenleg egy kis rés piacot érint csak. A MERCOSUR érdeke is, hogy az Európai Unió által alkalmazott szabályokat átvegye. Az Andok Közösség e fejlődési szakasztól „C” szerint még messze tart. A fentiekkel szemben Dél-Amerika versenyképességét az alacsonyabb munkabér, járulék-, és biztosítási költségek, adóterhek jelenthetik.

„A” és „B” szerint az EU-MERCOSUR szabadkereskedelmi megállapodás révén a megjelenő többletimport az árak csökkenéséhez vezethet. Ha a megmaradó felesleget csökkentett áron kell értékesíteni, az lenyomhatja a termelői nyereséget. „A” meglátása szerint ugyanakkor, ha a felesleget a belső piac helyett megéri közelebbi piacokon értékesíteni, akkor az Magyarország számára pozitív hatással is lehet. Mindez a világpiacon jelen lévő termékmennyiségtől függ. Interjúalanyom negatív hatásokat prognosztizált, kivéve megfelelő védőintézkedések esetén. A szabadkereskedelmi megállapodás következtében „A” és „B” összességében mind Magyarország, mind a teljes Unió számára negatív agrár-külkereskedelmi mérleggel számolnak a jövőben. „B” hozzátette nagyon minimális Magyarország agrárkereskedelme a dél-amerikai országokkal, a negatívumban pedig jelentős szerepe van a cukor, a kávé, ill. a szezonális zöldségek-gyümölcsök behozatalának. Ezt az 5-6. sz. ábrákon korábban jelen írásban is láthattuk.

„A” szerint a szabadkereskedelmi megállapodásból várhatóan Argentína és Brazília profitálhatnak majd a legtöbbet. A dél-amerikai országokból érkező import „C” szerint már most is nagyon jelentős. E tekintetben számos termék esetében jelenleg is „vesztésre állunk” (például gabona, szója). A dél-amerikai országok azon termékkörökben nyerhetnek leginkább, melyekben a jelenlegi exportmennyiségen túlmutató plusz kvótákat kapnak a szabadkereskedelmi megállapodásban. E többletbehozatalban azonban Magyarországot nem feltétlenül érinti valamennyi árucsoport. Hazánk számára a fő problémát a kiszorító hatás jelenti.

A távolság agrárkereskedelemre gyakorolt hatását illetően interjúalanyaim szerint nem maga a fizikai távolság a legnagyobb probléma, sokkal inkább a földrajzi helyzet. „B” és „C” szerint a szárazföldi, tengerparttal nem rendelkező országokba (például Bolíviába, Paraguayba) kevésbé jutnak el a magyar termékek. E probléma „A” szerint Magyarország számára is fennáll, így exportunk növelésének komoly akadálya, hogy hazánk nem

rendelkezik tengeri kikötővel. A két ország vonatkozásában, a borkereskedelem kapcsán e problémát jól szemlélteti az I. sz. táblázat is. Az áruexport nagy része 1000 km-en belülre koncentrálódik, távolabbra főleg prémium termékeket szállítunk. Nem véletlen tehát, hogy a két országcsoportba elsősorban feldolgozott termékeket exportálunk. A 13. sz. ábra alapján látható, hogy hasonlóan a korábbiakban tárgyalt zöldség-gyümölcs és élőállat termékcsoporthoz, Magyarország feldolgozott élelmiszer külkereskedelmének is csak nagyon kis részét bonyolítja le a vizsgált entitásokkal. Az élőállat- és a zöldség-gyümölcs-kereskedelmünkhöz hasonlóan egyenlegünk 2015-2019 között ezen árucsoport vonatkozásában is mindig negatív volt. Fontos kiemelnünk, hogy e negatívum alapvetően a Dél-Amerikai Közös Piac országaival folytatott kereskedelmünkből származik, hiszen az Andok Közösség országaival a vizsgált időszakban, az élőállat-kereskedelem esetében tapasztaltakhoz hasonlóan, 2017-től kezdődően pozitív egyenleget zártunk (ld. 14. sz. ábra). A 15-16. sz. ábrák alapján az látható, hogy a vizsgált árucsoportban többségében a Dél-Amerikai Közös Piac országaival kereskedtünk, és exportunk nagyrészt Brazíliába, kisebb részben Argentínába irányult. Az Andok Közösség országai közül kizárólag Peruba exportáltunk regionális szinten érzékelhető mennyiségben (ld. 16. sz. ábra). Behozatalunk döntő többsége ugyancsak a Dél-Amerikai Közös Piacról, alapvetően Brazíliából származott (ld. 17-18. sz. ábrák). Az Andok Közösség országai közül Kolumbiából és Ecuadorból importáltunk regionális összehasonlításban számottevő mértékben (ld. 18. sz. ábra). „B” szerint a távolság növeli az exportra szánt termékek árát, ez pedig versenyhátrányt jelent a helyi termékekkel szemben. „B” és „C” szerint az export mindemellett függ a helyi szokásoktól is. Sok országba például bort próbálunk exportálni, pedig sörkedvelők (például Brazília, Kolumbia, Ecuador), vagy az üdítőbb alkoholos italokat preferálja (például *tinto de verano*, *gin tonic*, stb.). Az Egyesült Államok előnye hazánkkal szemben a földrajzi közelség, a méretgazdaságosság, a GMO-termesztést nem korlátozó agrárpolitika, az élénk kapcsolatok. Latin-Amerikának azonban „C” szerint Kína is fontos partnere. E kapcsolatokat újra erősítette a „maszkpolitika”, melynek következtében felélenkülték a Kína és Dél-Amerika közötti gazdasági kapcsolatok, ez pedig Magyarország számára is konkurenciát jelenthet. Kína jelenlétét erősíti ráadásul a népes latin-amerikai kínai diaszpóra, ill. a földfoglalás (*land-grabbing*) jelensége. Európával kapcsolatban „C” szerint komoly az információhiány, az öreg kontinenssel csupán a társadalom egy szűk rétege foglalkozik.

A magyar agrárexport iránt fizetőképes kereslet „A” szerint Braziliában, Argentínában, Chilében, míg „C” szerint a fentiekén túl Uruguayban, esetleg Peruban lehet. Argentínában a keresletet erősíti, hogy lakossága többségében európai bevándorlók leszármazottaiból áll, erős az európai kötődés, ami Chilében is érzékelhető. „A” szerint hagyományosan Venezuelában is jelen volt egy fizetőképes vásárlói réteg, ez azonban a venéz politikai, gazdasági válság nyomán eltűnt. „C” véleménye szerint az egyes dél-amerikai országok integrációs szervezethez tartozása nem játszik szerepet a fizetőképes kereslet alakulásában, ehelyett a bilaterális kapcsolatok a meghatározóak. A magyar diaszpóra „A” szerint minimális rés piacot jelenthet termékeink számára. A keresletet „B” szerint politikai tényezők is meghatározhatják (például erősödő magyar-brazil politikai kapcsolatok Jair Bolsonaro elnökségének idején), ill. azt befolyásolja a dél-amerikai magyar nagykövetségek aktivitása (például az elmúlt időszakban Ecuadorban és Kolumbiában magyar borok is piacra kerültek³⁶, de korábban, az afrikai sertéspestis megjelenéséig Braziliában a mangalica-exportban is voltak jó eredményeink), valamint az egyes dél-amerikai országok kereskedelem-politikája is. Elmondta, a szóban forgó országok általában protekcionista, de Chile például meglehetősen liberális kereskedelem-politikát követ, kevésbé védi a piacait, így oda akár nagyobb volumenben is exportálhatnánk.

KONKLÚZIÓ

Mint azt láthattuk, a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek külkereskedelme nagymértékben járul hozzá a nemzetgazdaság pozitív egyenlegéhez, ezért makrogazdasági jelentősége meghatározó. Az agrár-gazdaság tehát a magyar nemzetgazdaság egyik „lokomotívja”. A szektor fontossága az Andok Közösség és a Dél-Amerikai Közös Piac országaiban is kiemelkedő, így nem véletlen, hogy az mindkét dél-amerikai országcsoport integrációs folyamatának már viszonylag korai szakaszától kezdve lényegi kérdés.

A bevezetőben megfogalmazott három kérdésre interjúalanyaimtól igencsak változatos válaszokat kaptam. A fogyasztói döntések tekintetében látható, hogy elsősorban a gazdaságilag fejlettebb országok, mint Brazília, Chile, Argentína középosztálya esetében válhat meghatározóbbá a

³⁶ Lásd I. sz. táblázat vonatkozó sorai 2016-tól, ill. 2017-től kezdődően.

környezettudatosság, a lakosság nagy része továbbra is árérzékeny, így a magyar mezőgazdaság GMO-mentes státuszának megőrzését célzó hazai intézkedések többletkeresletet Dél-Amerikában nem igazán indukálnak. Ezzel szemben erősek a baloldali zöld mozgalmak, ill. azok a politikai mozgalmak, melyek az őslakos csoportok ügyeit próbálják felkarolni. Sokan e csoportok által készített termékeket választanak, A fogyasztói döntések mindemellett erősen függnnek a helyi szokásoktól is, ezeket pedig a magyar agrárexport nem mindig követi le megfelelőképpen. Sok országba például bort próbálunk exportálni, pedig sörkedvelők (például Brazília, Kolumbia, Ecuador), vagy az üdítőbb italokat preferálja (például *tinto de verano*, gin tonic, stb.).

A távolság okán nem meglepő, hogy mind exportunkban, mind importunkban a feldolgozott élelmiszerek dominálnak. Ha a WITS rendszerből nyert adatokat termékcsoportok szerint összegezzük, akkor azt láthatjuk, hogy míg 2017-ig negatívumunk többségében a feldolgozott élelmiszerek behozatalából adódott, 2018-tól kezdődően ezt a zöldség-gyümölcs-import váltotta fel. Élőállat külkereskedelmünk volumene a két regionális szervezet vonatkozásában nagyságrendjében is elmaradt a másik két termékcsoportétól (ld. 19. sz. ábra). Amennyiben kivitelünket nem csupán termékcsoportra, hanem az egyes regionális integrációkra bontva is vizsgáljuk, azt találjuk, hogy mindkét országcsoport irányában a feldolgozott élelmiszerek dominálnak kivitelünkben. Élőállatot ugyanakkor elsősorban az Andok Közösség országaiba, míg zöldséget, gyümölcsöt inkább a Dél-Amerikai Közös Piac államaiba exportálunk (ld. 20-21. sz. ábrák). Legfőbb exportpiacaink élőállat vonatkozásában Kolumbia, Brazília és Peru, a zöldség-gyümölcs és feldolgozott élelmiszer kategóriákban Brazília és Argentína voltak. Behozatalunk a vizsgált időszakban ezzel szemben hasonlóan alakult a két regionális tömörülés irányából, azaz döntően feldolgozott élelmiszereket importáltunk, de jelentős volt a zöldség-gyümölcs import részaránya is (ld. 22-23. sz. ábrák).

A várható agrár-külkereskedelmi mérleg vonatkozásában az EU-MERCOSUR szabadkereskedelmi megállapodás révén a megjelenő többletimport az árak csökkenéséhez vezethet. Ha ugyanis a megmaradó felesleget csökkentett áron kell értékesíteni, az lenyomhatja a termelői nyereséget. Abban az esetben azonban, ha a felesleget a belső piac helyett megéri közelebbi országokban értékesíteni, akkor a megállapodás hazánk számára pozitív hatásokkal is járhat, mindez azonban a piacokon jelen lévő termékmennyiségtől függ. Összességében azonban megfelelő védőintézkedések

hiányában alapvetően negatív tendenciák prognosztizálhatóak és mind Magyarország, mind a teljes Unió számára negatív agrár-külkereskedelmi mérleg várható.

Értékelésem szerint Magyarország vonatkozásában összességében alapvetően rés piacokban (például az interjúalanyaim által is említett termékek, úgy mint bor, szaporítóanyag, csokoládé, cukrászati termékek, ill. ezek készítési módjának kivitelében) van lehetőség az export bővítésére. A távolság okán alapvetően továbbra is a feldolgozott élelmiszerek kivitele lehet meghatározó, azonban a jövőben kiemelt jelentőséggel bírhat az agráriumhoz kapcsolódó szolgáltatás-export, technológia-export is. Ismertség hiányában a földrajzi árújelzők nem alkalmasak a magyar agrár-export növelésére, azonban hasznosak lehetnek a közösségi marketing eszközök, így például a termékek népszerűsítése egy magyar származású étteremtulajdonos bevonásával. Fontos lenne a márkaépítés, a magyar termék, mint fogalom szélesebb körű megismertetése, az országimázs, a turizmus erősítése, a különböző dél-amerikai élelmiszeripari kiállításokon való rendszeres részvétel, termékbemutatók, B2B találkozók szervezése, kevesebb termék, célzottabb megjelenítése, exportja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AGUIRRE OCHOA, JEANINE (2014). 'La Comunidad Andina: un paradigma de Integración Económica en Latinoamérica. Revista Electrónica de Investigación en Ciencias Económicas, 2(3), 1-27. Letöltés helye: <https://www.lamjol.info/index.php/REICE/article/view/1447> (Letöltve: 2022. március 6.)
- BÁLÓ ANDRÁS (2021a). The Andean Common Agricultural Policy: A Pioneer of Agri-Environmental Protection? In: Pop, Gh; Bíró, B E; Csata, A; György, O; Kassay, J; Koroseczné Pavlin, R; Madaras, Sz; Pál, L; Péter, K; Szócs, A; Tánczos, L J; Telegdy, B (szerk.) Challenges in the Carpathian Basin : global challenges - local answers : interdependencies or slobalisation? : 15th International Conference on Economics and Business, Cluj-Napoca, Románia : Risoprint (2021) 1,337 p. pp. 19-33., 15 p.
- BÁLÓ ANDRÁS (2021b). Olcsó húsnak híg a leve? Az EU és a Dél-amerikai Közös Piac agrár-környezetvédelmi modellje az EU-Mercosur

szabadkereskedelmi megállapodás tükrében, OTDK-dolgozat, XXXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Agrártudományi szekció, Állatorvostudományi Egyetem, Budapest

CANCELLERÍA DE COLOMBIA (2022). Letöltés helye: <https://www.cancilleria.gov.co/international/regional/can> (Letöltve: 2022. június 30.)

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2020): Helyzetkép a mezőgazdaságról, 2020, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mezo/2020/index.html> (Letöltve: 2022. október 25.)

MAGYARORSZÁG ALAPTÖRVÉNYE (2011. április 25.)

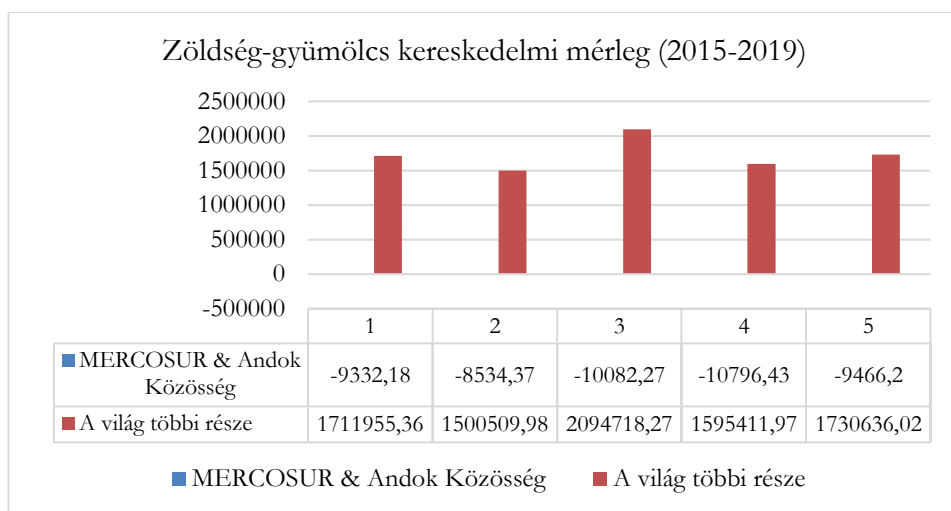
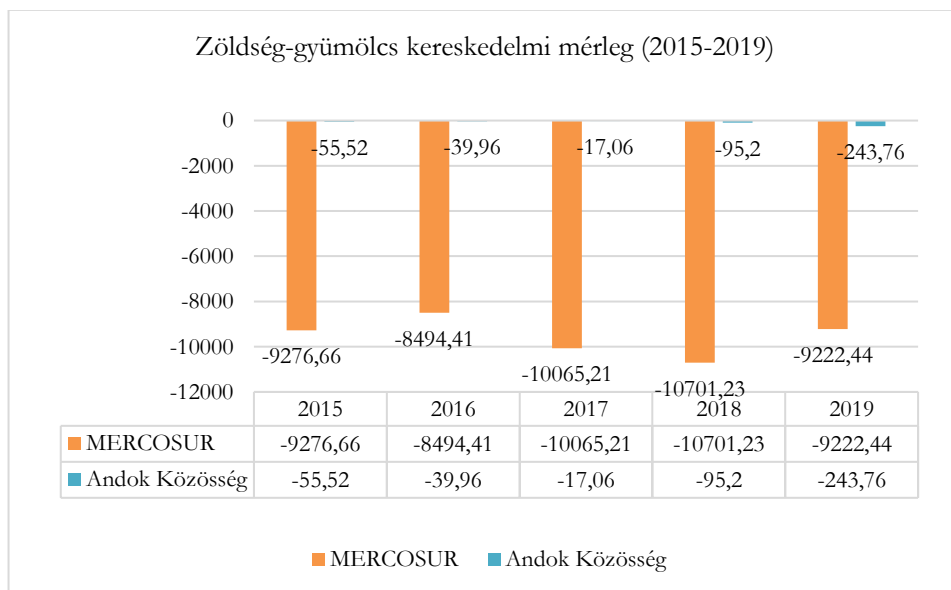
MERCOSUR (2022). Letöltés helye: <https://www.mercosur.int/quienes-somos/paises-del-mercosur/> (Letöltve: 2022. június 30.)

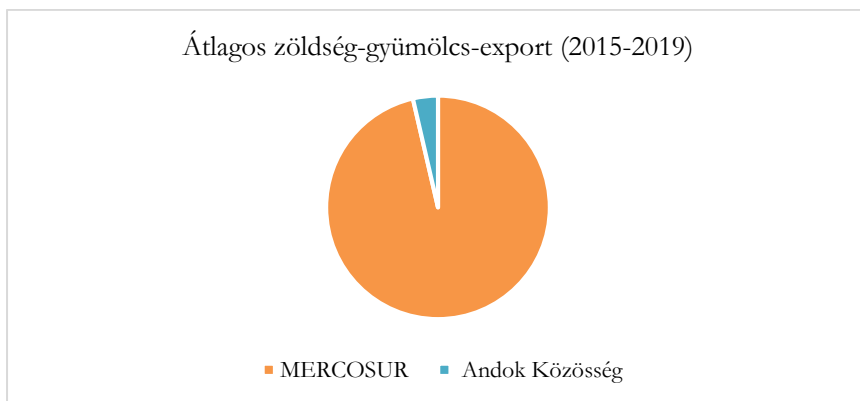
NEMZETI AGRÁRGAZDASÁGI KAMARA (2019). A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban, 2018. Letöltés helye: <https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/3011-a-magyar-mezogazdasag-es-elelmiszeripar-szamokban-2018> (Letöltve: 2022. március 4.)

SEGRELLES SERRANO, JOSÉ ANTONIO (2004). Agricultura y territorio en el Mercosur. Alicante: Departamento de Geografía Humana, Universidad de Alicante

WORLD INTEGRATED TRADE SOLUTION (2022). Letöltés helye: <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en> (Letöltve: 2022. május 29-30.)

MELLÉKLETEK

1. sz. ábra: Zöldség-gyümölcs-kereskedelmi egyenleg (2015-2019)³⁷2. sz. ábra: Zöldség-gyümölcs-kereskedelmi egyenleg regionális bontásban (2015-2019)³⁸³⁷ Saját szerkesztés a WITS alapján.

3. sz. ábra: Átlag zöldség-gyümölcs-kivitel regionális bontásban (2015-2019)³⁹

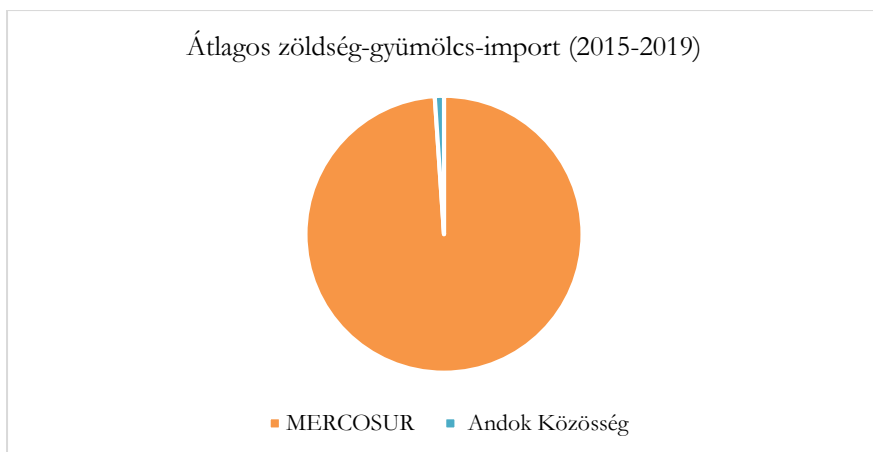

4. sz. ábra: Átlag zöldség-gyümölcs-kivitel országos bontásban (2015-2019)⁴⁰

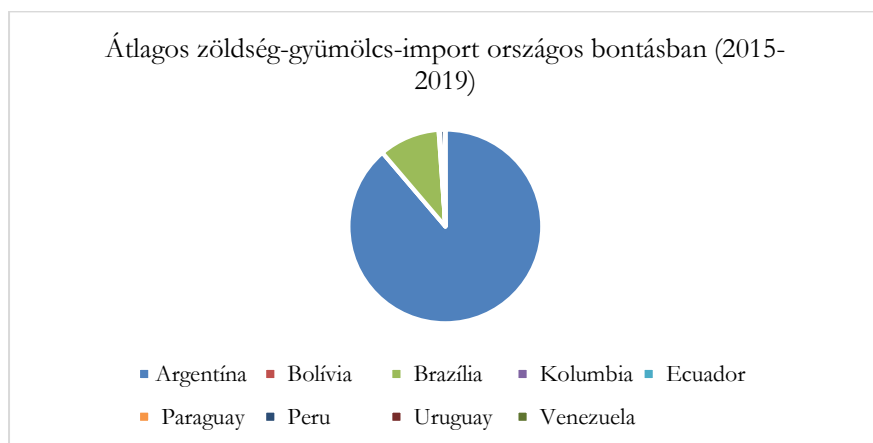
³⁸ Saját szerkesztés a WITS alapján.

³⁹ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁴⁰ Saját szerkesztés a WITS alapján.

5. sz. ábra: Átlag zöldség-gyümölcs-behozatal regionális bontásban (2015-2019)⁴¹

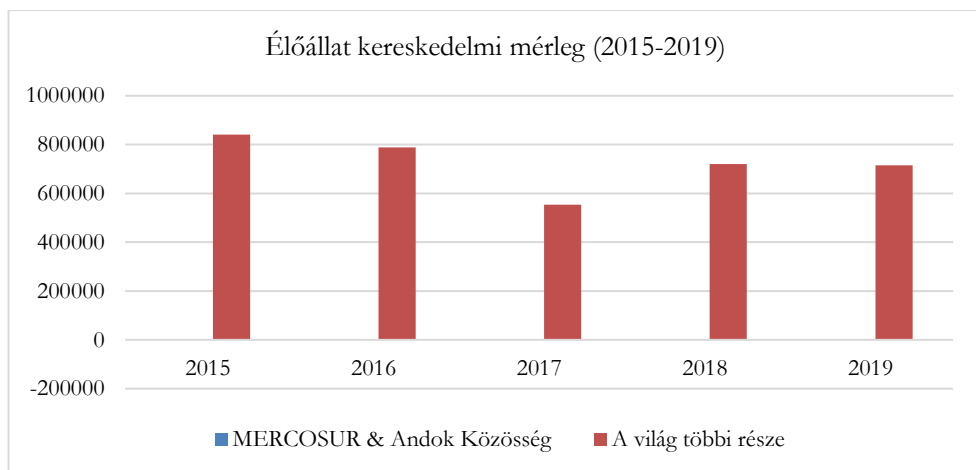

6. sz. ábra: Átlag zöldség-gyümölcs-behozatal országos bontásban (2015-2019)⁴²

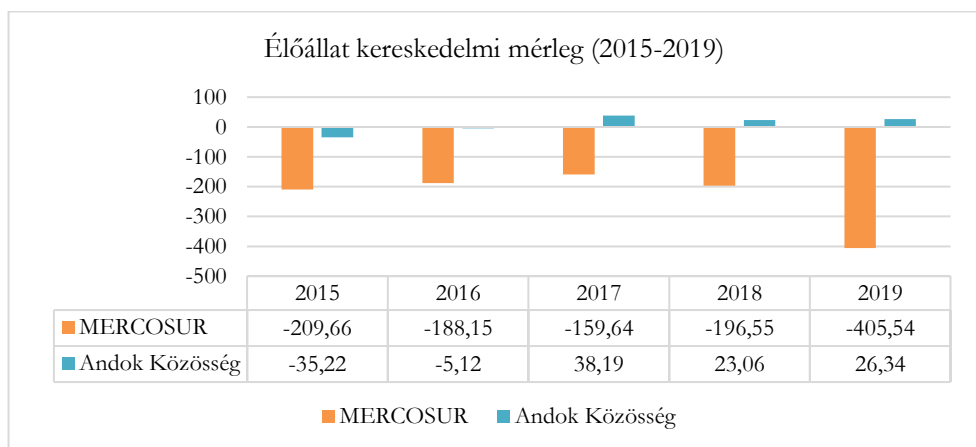
⁴¹ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁴² Saját szerkesztés a WITS alapján.

A magyar agrárexport fejlesztési irányai az Andok Közösség és a Dél-Amerikai Közös Piac országaiban

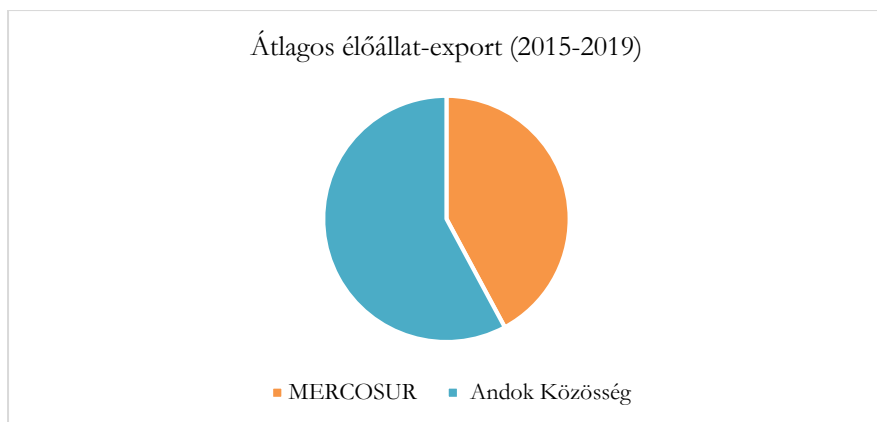
7. sz. ábra: Élőállat-kereskedelmi egyenleg (2015-2019)⁴³

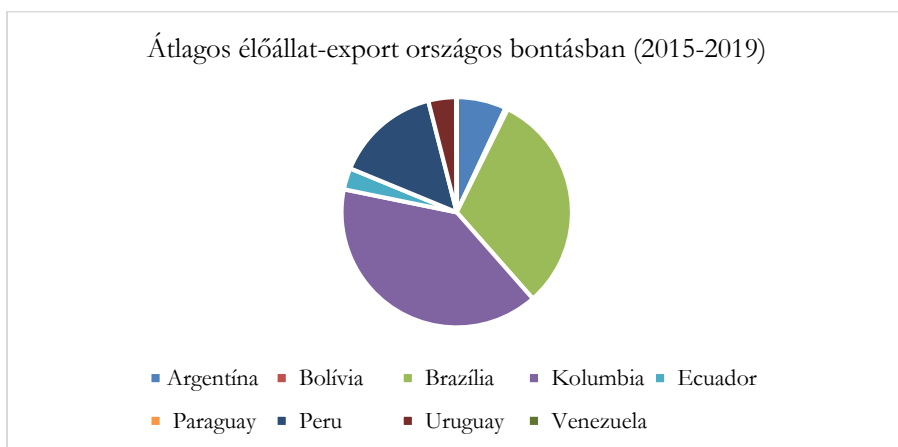
8. sz. ábra: Élőállat-kereskedelmi egyenleg regionális bontásban (2015-2019)⁴⁴

⁴³ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁴⁴ Saját szerkesztés a WITS alapján.

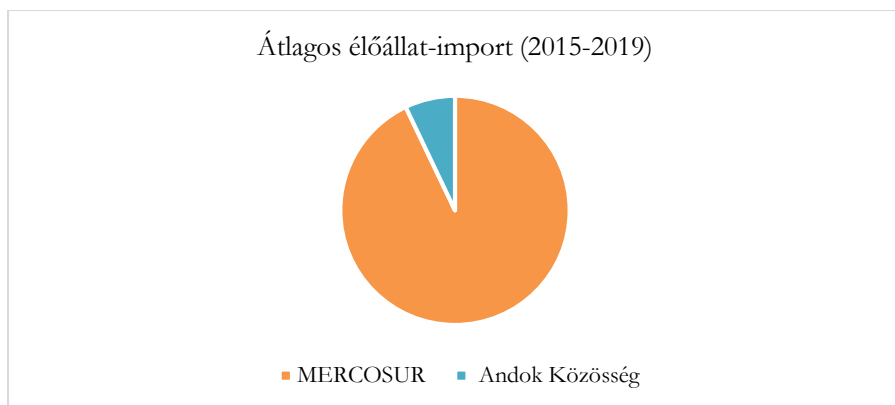
9. sz. ábra: Átlag élőállat-kivitel regionális bontásban (2015-2019)⁴⁵

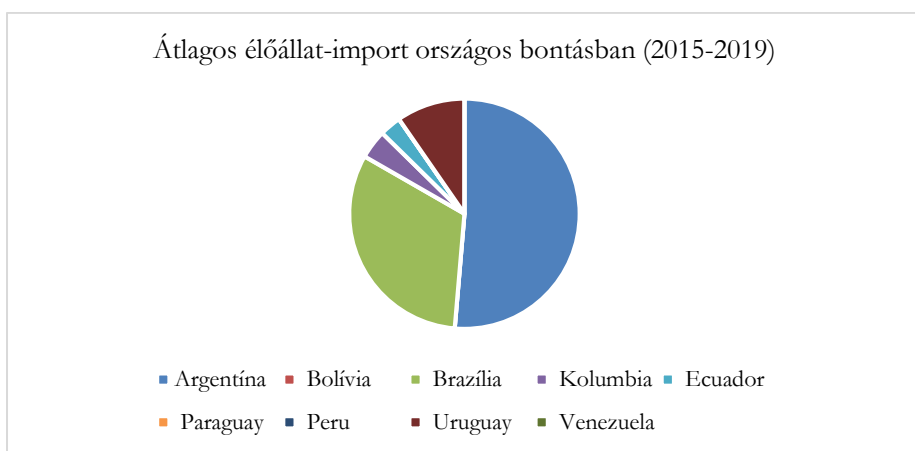
10. sz. ábra: Átlag élőállat-kivitel országos bontásban (2015-2019)⁴⁶

⁴⁵ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁴⁶ Saját szerkesztés a WITS alapján.

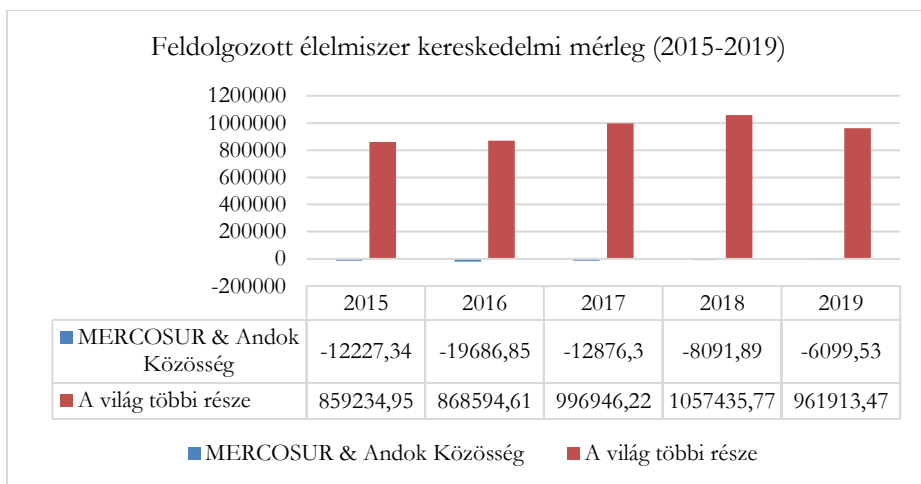
11. sz. ábra: Átlag élőállat-behozatal regionális bontásban (2015-2019)⁴⁷

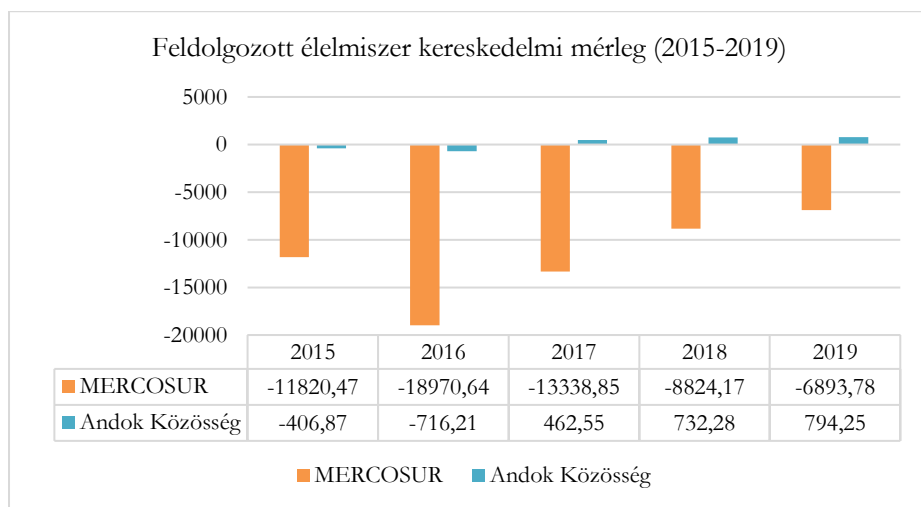
12. sz. ábra: Átlag élőállat-behozatal országos bontásban (2015-2019)⁴⁸

⁴⁷ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁴⁸ Saját szerkesztés a WITS alapján.

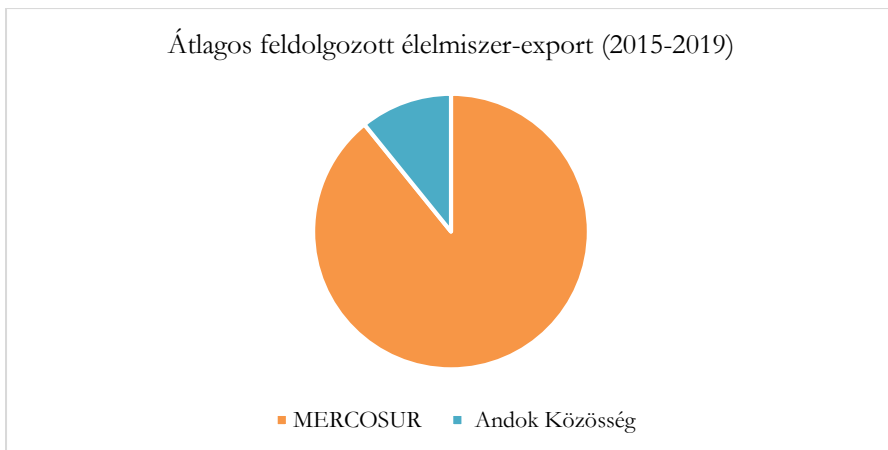
13. sz. ábra: Feldolgozott élelmiszer-kereskedelmi egyenleg (2015-2019)⁴⁹

14. sz. ábra: Feldolgozott élelmiszer-kereskedelmi egyenleg regionális bontásban (2015-2019)⁵⁰

⁴⁹ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁵⁰ Saját szerkesztés a WITS alapján.

15. sz. ábra: Átlag feldolgozott élelmiszer-kivitel regionális bontásban (2015-2019)⁵¹

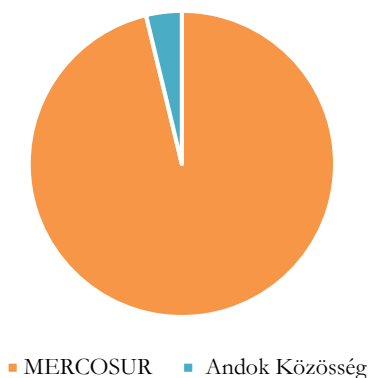

16. sz. ábra: Átlag feldolgozott élelmiszer-kivitel országos bontásban (2015-2019)⁵²

⁵¹ Saját szerkesztés a WITS alapján.

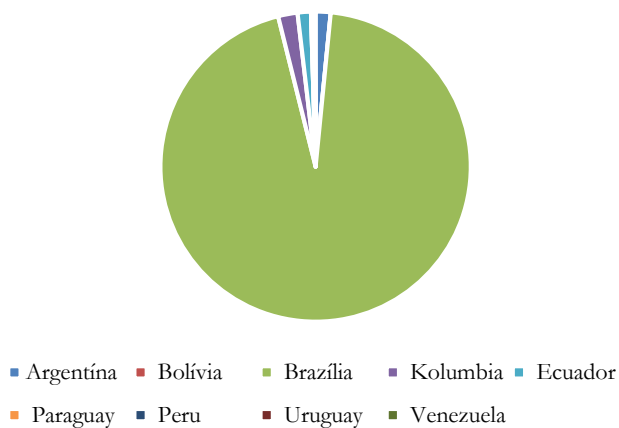
⁵² Saját szerkesztés a WITS alapján.

Átlagos feldolgozott élelmiszer-import (2015-2019)

17. sz. ábra: Átlag feldolgozott élelmiszer-behozatal regionális bontásban (2015-2019)⁵³

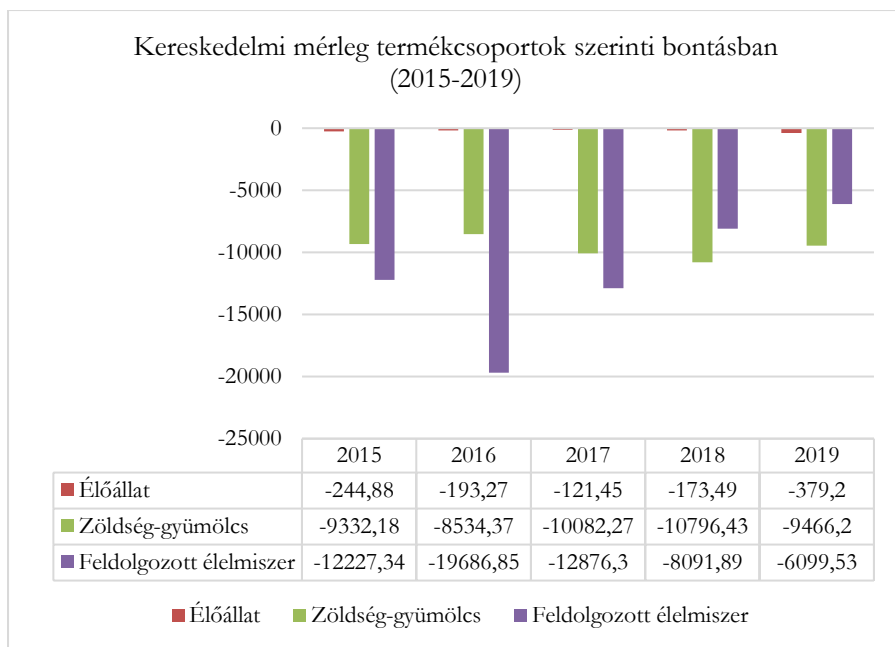
Átlagos feldolgozott élelmiszer-import országos bontásban (2015-2019)

18. sz. ábra: Átlag feldolgozott élelmiszer-behozatal országos bontásban (2015-2019)⁵⁴

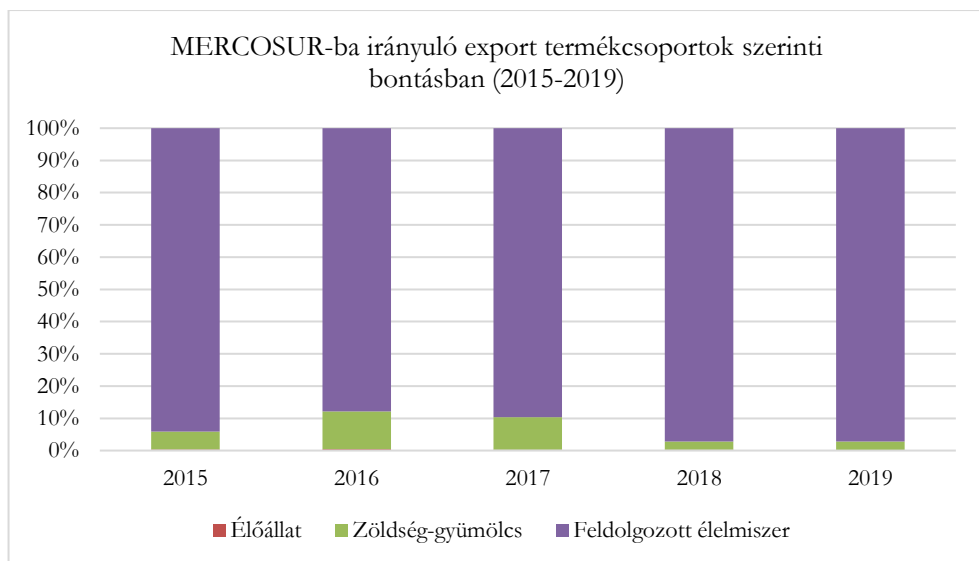
⁵³ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁵⁴ Saját szerkesztés a WITS alapján.

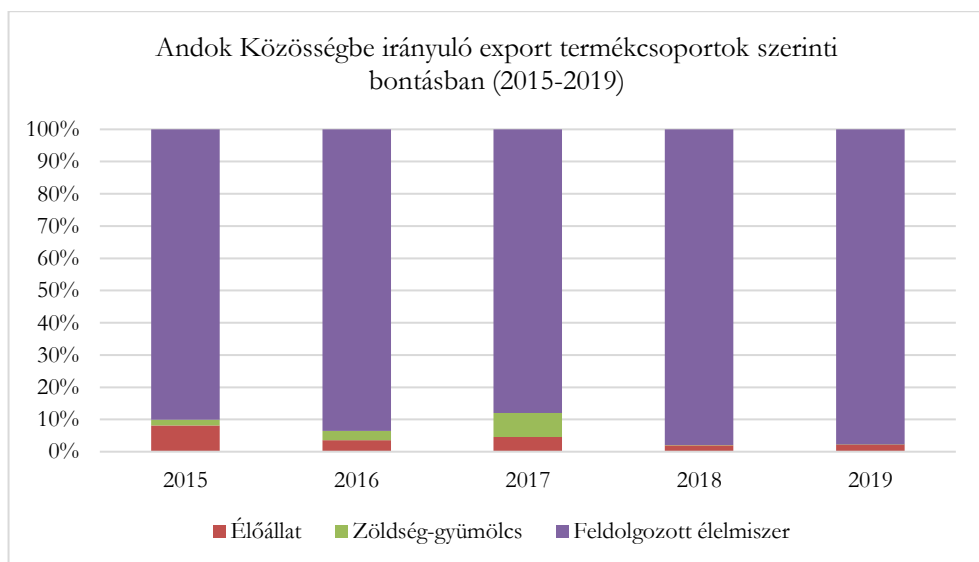

19. sz. ábra: Külkereskedelmi egyenleg termékcsoport szerinti bontásban
(2015-2019)⁵⁵

⁵⁵ Saját szerkesztés a WITS alapján.

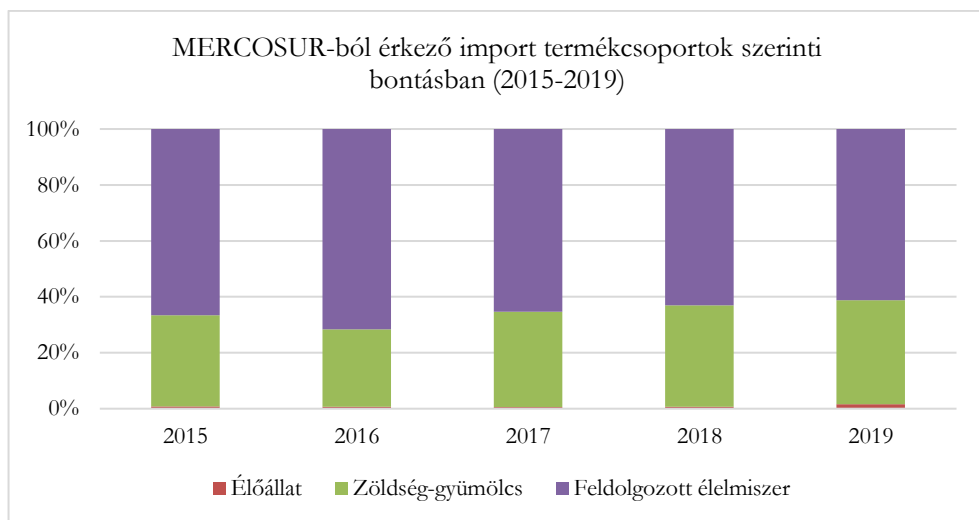

20. sz. ábra: Kivitel termékcsoport és regionális integráció (MERCOSUR) szerinti bontásban (2015-2019)⁵⁶

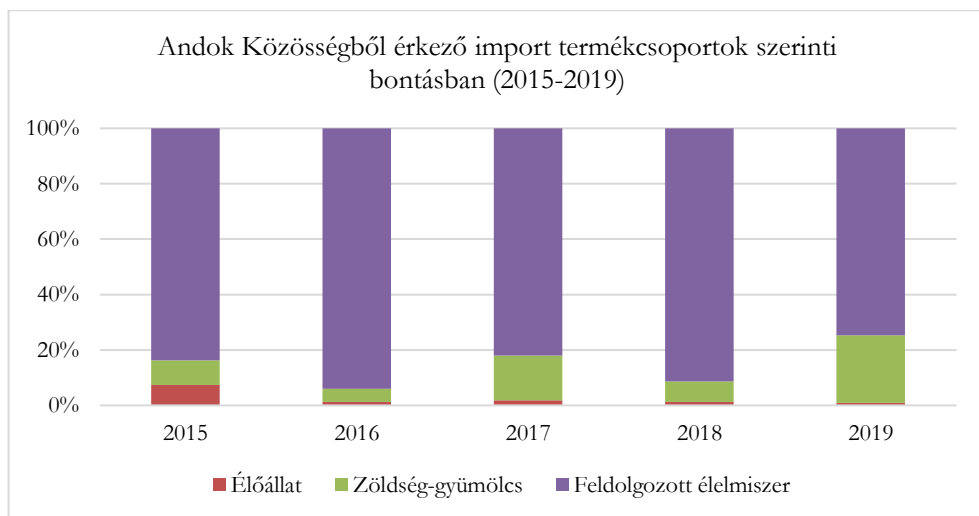

21. sz. ábra: Kivitel termékcsoport és regionális integráció (Andok Közösség) szerinti bontásban (2015-2019)⁵⁷

⁵⁶ Saját szerkesztés a WITS alapján.

22. sz. ábra: Behozatal termékcsoport és regionális integráció (MERCOSUR) szerinti bontásban (2015-2019)⁵⁸

23. sz. ábra: Behozatal termékcsoport és regionális integráció (Andok Közösség) szerinti bontásban (2015-2019)⁵⁹

⁵⁷ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁵⁸ Saját szerkesztés a WITS alapján.

⁵⁹ Saját szerkesztés a WITS alapján.

A MAGYAR-CSEHSZLOVÁK KERESKEDELMI TÁRGYALÁSOK AZ 1920-AS ÉVEKBEN

The Hungarian-Czechoslovak Trade Negotiations in the 1920s

Gyúrósi Pál¹

Absztrakt: A kutatás alapötletét az adta, hogy a két háború közötti időszak magyar-csehszlovák kétoldalú kapcsolatok nincsenek kellőképpen feltérképezve. A magyar történetírás a multilaterális szintre, elsősorban a Kisantra koncentrált, a cseh(szlovák) történeti kutatás pedig a korabeli magyar politikát kívánja bemutatni és megértetni, miközben a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok fontosságát is hangsúlyozza.

A korabeli kapcsolatkeresés azonban nem volt véletlen: az Osztrák-Magyar Monarchia egységes piaca után az új államok aránytalan gazdasági struktúrával rendelkeztek, amelyekben olyan alapvető termékek is hiányoztak, mint a szén vagy a liszt. Kutatásom középpontjában az a kérdés áll, hogy a két, számos konfliktus által elválasztott ország között mennyiben volt lehetséges egy normális politikai és gazdasági kapcsolat kialakítása.

A korszakban két magas szintű politikai találkozó volt, mindkettőre 1921-ben került sor. Bár a két ország vezetése ezt követően kerülte ezeket, az 1921-ben felállított négy bizottság (jogi-politikai, pénzügyi, gazdasági, közlekedési) időről időre megvitatta a két ország közötti legégetőbb kérdéseket az 1920-as években.

A gazdasági és kereskedelmi érdekek által inspirált tárgyalások 1927-ben látszólag eredményre vezettek, amikor hatályba lépett a két ország között a kereskedelmi szerződés. Összességében azonban ez sem normalizálta a kétoldalú kapcsolatokat, miközben a nagy gazdasági világválság olyan folyamatokat indított el, amelyek a kétoldalú gazdasági közeledés kiváltó okait is megszüntették.

¹ Gyúrósi Pál, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kelet-európai Történelem doktori program, doktoranduszhallgató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10064719>

E-mail cím: gyurosipal@gmail.com

Kulcsszavak: diplomácia, magyar-csehszlovák kapcsolatok, kereskedelempolitika

Abstract: The basic idea of the research was given by the fact that the Hungarian-Czechoslovak bilateral relations during the interwar-period were not sufficiently mapped. Hungarian historiography focuses on the multilateral level (Little Entente), the Czech (and Slovak) historical research intends to present and understand the Hungarian policy of the time, while also emphasizing the importance of bilateral trade relations.

But the search for contacts at the time was no coincidence: after the single market of the Austro-Hungarian Monarchy, the new states were left with a disproportionate economic structure, from which there were not enough basic products such as coal or flour. My research focuses on the question of the extent to establish a fair political and economic relation between the two countries, separated by a number of conflicts.

There were two high-level political meetings during the era, both in 1921. Although the leadership of the two countries avoided high-level meetings, the four committees (legal-political, financial, economic, transportation) set up in 1921 discussed the most pressing issues between the two countries in the 1920s from time to time.

The negotiations inspired by economic and trade interests seemed to have resulted in 1927, when it came into force the regular commercial treaty. Overall, this did not bring bilateral relations to a standstill either, while the Great Depression launched processes that also eliminated the causes of bilateral economic convergence.

Keywords: diplomacy, Hungarian-Czechoslovak relations, trade policy

BEVEZETÉS

Tanulmányomban az 1920 és 1927 közötti magyar-csehszlovák bilaterális tárgyalásokat és ezen keresztül a két ország kapcsolatát kívánom bemutatni. A történeti kutatásokból jól ismert, hogy a két világháború közötti Magyarországnak ellenséges viszonya volt a szomszédos Kisantant országokkal. A kétoldalú kapcsolatkeresési kísérletek elsősorban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság/Jugoszlávia irányában ismertek, ugyanakkor az

1920-as években számos tárgyalás volt Magyarország és Csehszlovákia között is a bilaterális viszony normalizálása, illetve fejlesztése érdekében.²

A két ország vezetői már 1921-ben kétszer is találkoztak egymással és a felmerülő problémák kezelése érdekében négy bizottságot alakítottak meg. A jogi-politikai, pénzügyi, kereskedelmi és közlekedési bizottságok munkája változó intenzitással, de folyamatos volt a két fővárosban. A két ország jövőjének és gazdasági szerkezetének alakulása miatt a kereskedelmi tárgyalások voltak a legfontosabbak. A tárgyalásokról írt magyar delegáció feljegyzéseit ugyanakkor eddig még nem dolgozták fel, részben ezeken keresztül kívánom bemutatni a korabeli kétoldalú kapcsolatkeresés alakulását.

Tanulmányom első fejezetében a kétoldalú kereskedelmi forgalom alakulását vázoló fel, amely alátámasztja a közeledés fontosságát és szükségességét. Ezt követően időrendben kívánom bemutatni a két-

² A magyar szakirodalom elsősorban multilaterális szinten mutatja be a csehszlovák kapcsolatokat: Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Harmadik, átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó, 1988., Fülöp Mihály - Sipos Péter Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula, Budapest, 1998. Külön a bilaterális szintet kiemelve elsősorban a következő feldolgozások emelhetők ki: Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924 - Fiat Iustitia 1. (Máriabesnyő, 2012), Boros Ferenc: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. Az 1921-es magas politikai szintű tárgyalásokat Tóth Endre mutatta be nagy részletességgel, akinek – a cseh mellett – magyarul is jelentek meg tanulmányai: Tóth Endre: Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) Bruck an der Leitha (I. rész). In Fórum Társadalomtudományi Szemle, 4. évf. (2002) 1. sz. Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) Bruck an der Leitha (II. rész). In Fórum Társadalomtudományi Szemle, 4. évf. (2002) 2. sz., Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) — Mariánské Lázně. I. rész. In Fórum Társadalomtudományi Szemle, 4. évf. (2002) 3. sz., Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) — Mariánské Lázně. II. rész. In Fórum Társadalomtudományi Szemle, 5. évf. (2003) 1. sz.

A cseh szakirodalom elsősorban a korabeli Magyarországot kívánja bemutatni: Robert Pejša: Vztahy Československa a Maďarska v letech 1918-1939, Univerzita Karlova, Praha, 2017., Andrej Tóth [Tóth Endre]: Maďarsko ve dvacátých letech 20. století. hospodářsko „Bethlenovská“ konsolidace nového státu a československo-maďarské -politické vztahy. Praha: Oeconomica, 2015. A korszak bilaterális, a kereskedelmi kapcsolatokra fókuszáló tanulmánya: Marta Romportlová: ČSR a Maďarsko 1918-1938. Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně politických vztahů. Spisy University J.E. Purkyně v Brně, 1986.

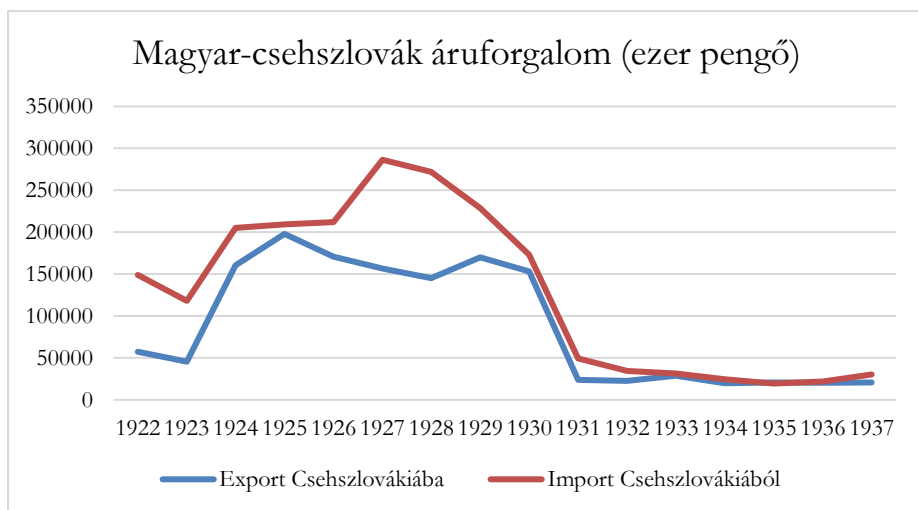
A témában nem született olyan külpolitikai fókuszú szlovák nyelvű szakirodalom, amely a kétoldalú kapcsolatokat mutatná be.

oldalú kapcsolatépítés legfontosabb mérföldköveit, a már említett levéltári forrásokon, a korabeli sajtón és a már megjelent feldolgozásokon keresztül.

I. GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI KAPCSOLATOK A KÉT ORSZÁG KÖZÖTT AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

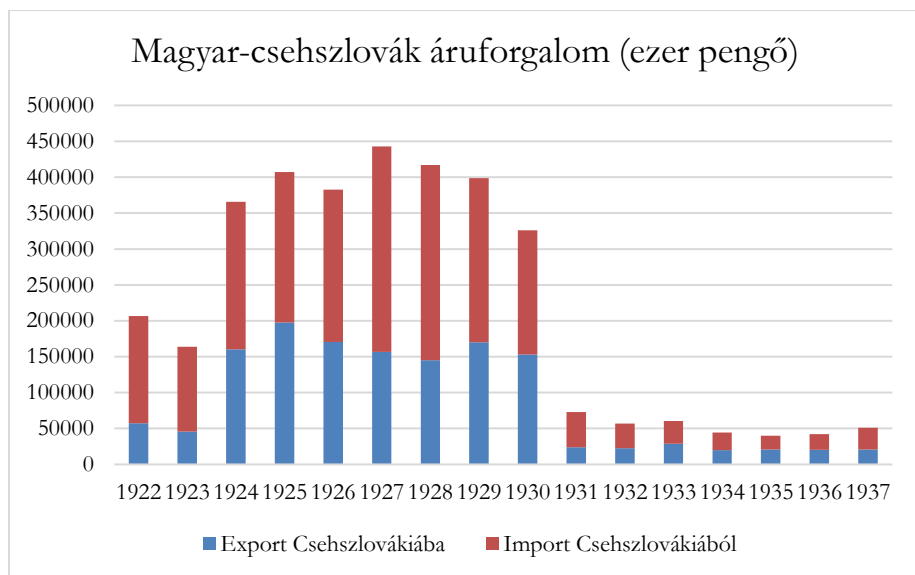
1.1. A két ország közötti kereskedelmi forgalom alakulása

Az 1920-as években Magyarország exportja és importja is jelentős volt a csehszlovák viszonylatban, de a behozott áruk értéke mindig meghaladta a kivitt termékekét. A magyar export az első világháború utáni áruhiányt követően 1924-ben és 1925-ben közelítette meg leginkább a csehszlovák import szintjét, azonban ezt követően fokozatosan elmaradt attól. A világválság éveitől újra közelített egymáshoz az import és az export volumene, ugyanakkor ekkor már mindkettő sokat veszített jelentőségéből (lásd 1. és 2. ábra).³

1. sz. ábra. A magyar-csehszlovák áruforgalom alakulása a két világháború között (a szerző által szerkesztett ábra a Statisztikai Évkönyvek adataiból).

³ Az adatok forrásait a korszakban kiadott STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK (1919-1922 – 1938) jelentik (lásd Felhasznált irodalom).

2. ábra. Az export és az import megoszlása a magyar-csehszlovák kereskedelmi forgalomban (a szerző által szerkesztett ábra a Statisztikai Évkönyvek adataiból).

A kétoldalú kereskedelmi forgalom volumenének alakulása mellett érdemes a kivitel és behozatal legjelentősebb áruit is megvizsgálni. Az öt legnagyobb értékben exportált magyar termék Csehszlovákiába és az öt legfontosabb magyar importtermék Csehszlovákiából 1922-1937 között (lásd 1. és 2. táblázat):

1922		1923		1924		1925	
Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Búza-, rozsliszt	27610	Búza-, rozsliszt	17049	Búza-, rozsliszt	54933	Búza-, rozsliszt	51938
Sertés	5157	Sertés	8137	Búza	25801	Kukorica	26865
Szarvasmarha	4976	Nyers dohány	2924	Rozs	17618	Búza	23622
Gyapjú	2232	Gyapjú	2775	Gyapjú	8030	Rozs	15197
Nyers dohány	2138	Friss és elkészített hús, kolbász	1890	Kukorica	4501	Disznózsír, szalonna	13863

A magyar-csehszlovák kereskedelmi tárgyalások az 1920-as években

1926		1927		1928		1929	
Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Búza	38003	Búza	49051	Búza	35284	Sertés	35605
Búza- és rozsliszt	24676	Búza- és rozsliszt	20621	Búza- és rozsliszt	24699	Búza	29439
Disznózsír, szalonna	23389	Sertés	14936	Sertés	16410	Búza- és rozsliszt	21799
Kukorica	16060	Rozs	13399	Disznózsír, szalonna	7679	Szarvasmarha	8763
Sertés	7991	Disznózsír, szalonna	12851	Rozs	7084	Kukorica	8303

1930		1931		1932		1933	
Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Sertés	26878	Sertés	2881	Disznózsír, szalonna	5170	Disznózsír, szalonna	6083
Búza- és rozsliszt	24548	Gyapjú	2192	Sertés	2844	Kukorica	5173
Búza	23694	Barnaszén	1899	Barnaszén	1714	Sertés	3692
Disznózsír, szalonna	11658	Villamosgépek és készülékek	1379	Szalma	1471	Búza	3286
Szarvasmarha	8245	Nyers bőr	1275	Könyv, folyóirat	1352	Villamosgépek és készülékek	1491

1934		1935		1936		1937	
Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Disznózsír, szalonna	5369	Disznózsír, szalonna	5090	Disznózsír, szalonna	5454	Disznózsír, szalonna	4656
Sertés	2590	Sertés	4838	Sertés	5065	Sertés	4653
Villamosgépek és készülékek	1870	Villamosgépek és készülékek	1622	Villamosgépek és készülékek	1175	Villamosgépek és készülékek	1498
Széna	1054	Könyv, folyóirat	780	Könyv, folyóirat	817	Barnaszén	971
Barnaszén	657	Nyers bőr	706	Barnaszén	806	Könyv, folyóirat	889

1. sz. táblázat. Az öt legfontosabb Csehszlovákiába irányuló magyar exportcikk az 1920-as és 1930-as években. (a szerző által szerkesztett táblázat a Statisztikai Évkönyvek adataiból).

1922		1923		1924		1925	
Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Pamutszövet	44835	Pamutszövet	21697	Pamutszövet	47637	Pamutszövet	45404
Gyapjuszövet	18829	Pamutfonál és pamutcérna	10955	Gyapjuszövet	26736	Gyapjuszövet	21429
Pamutfonál és pamutcérna	8880	Pírszén	9518	Bárdolt és fűrészelt fa	15631	Bárdolt és fűrészelt fa	16807
Kikészített bőr	7194	Kőszén	9314	Pamutfonál és pamutcérna	14668	Pamutfonál és pamutcérna	10954
Nyers épület és műfa	6694	Bárdolt és fűrészelt fa	9308	Kőszén	11273	Kőszén	8032

1926		1927		1928		1929	
Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Pamutszövet	40186	Pamutszövet	48252	Pamutszövet	41351	Pamutszövet	30577
Bárdolt és fűrészelt fa	18430	Bárdolt és fűrészelt fa	32816	Bárdolt és fűrészelt fa	26221	Koksz	20533
Gyapjuszövet	14581	Gyapjuszövet	24932	Gyapjuszövet	19983	Bárdolt és fűrészelt fa	19537
Tűzifa	11171	Nyers épület és műfa	15245	Tűzifa	17030	Tűzifa	15374
Pírszén	10324	Koksz	14265	Koksz	16452	Papíros és papirosárúk	14592

1930		1931		1932		1933	
Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Pamutszövet	23377	Koksz	7026	Kőszén	6259	Kőszén	5042
Bárdolt és fűrészelt fa	17873	Kőszén	6834	Koksz	4324	Koksz	4114
Koksz	14911	Papíros és papirosárúk	3225	Nyers épület-és szerfa	3297	Nyers épület-és szerfa	3242
Papíros és papirosárúk	12258	Gyapjúfonál	3082	Tűzifa	2648	Bárdolt és fűrészelt fa	1521
Gyapjuszövet	11005	Pamutszövet	2681	Gyapjúfonál	1688	Papíros és papirosárúk	1407

1934	1935	1936	1937
------	------	------	------

Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)	Áru	Értéke (ezer pengő)
Koksz	5272	Nyers épület- és szerfa	4283	Nyers épület- és szerfa	5876	Nyers épület- és szerfa	6409
Nyers épület- és szerfa	3387	Koksz	2461	Koksz	4034	Koksz	5773
Kőszén	2704	Nyers bőr	1837	Bárdolt és fűrészelt fa	1943	Vasérc	2811
Vasérc	1375	Bárdolt és fűrészelt fa	1697	Nyers bőr	1267	Bárdolt és fűrészelt fa	1988
Bárdolt és fűrészelt fa	1137	Vasérc	1126	Vasérc	826	Nyers bőr	1949

2. sz. táblázat. Az öt legfontosabb Magyarországra irányuló csehszlovák exportcikk az 1920-as és 1930-as években. (a szerző által szerkesztett táblázat a Statisztikai Évkönyvek adataiból).

A magyar export tekintetében jól látható az 1931-es trendforduló, amelynek következtében nemcsak a kivitt áru mennyisége, de összetétele is megváltozott. A 20-as évek exportjának fontos összetevője volt a búza, illetve a búza- és rozsliszt, amely a 30-as évekre elvesztette jelentőségét. A magyar kivitel trendjéhez hasonlatos a csehszlovák termékbehozatal alakulása. 1922 és 1930 között a legfontosabb importcikkek a könnyűipari (textilipar) termékek voltak, a pamutzövet, gyapjúszövet, pamutfonál és pamutcérna adták a behozatal gerincét. Emellett fontos importtermék volt a kőszén, pirszén, koksz; bárdolt és fűrészelt fa, tűzifa; papírárúk. 1931-től azonban a textilipari termékek jelentősen visszaszorultak, a fa-és széntermékek maradtak elsődlegesek. Azonban ezek volumene is visszaesett a '20-as évekhez képest.

1.2. Politikai kapcsolatok a két ország között⁴

Az I. világháború után a magyar-csehszlovák kapcsolatok – a továbbra is fennálló erős politikai szembenállás mellett – 1921-re tudtak

⁴ A korabeli magyar politika nem fogadta el a Prága által hivatalosan képviselt, a cseh és a szlovák egységet hirdető csehszlovák nemzeteszmét, így a korabeli magyar dokumentumok (kormányzati jelentések, újságok) szinte kizárólag csak „cseh”-ként hivatkoztak Csehszlovákiára, illetve az ország vezetésére is. Tanulmányomban a félreértések elkerülése végett – hacsak nem idézet – csehszlovákként hivatkozok az országra, illetve a képviselőikre is.

rendeződni. A két ország felső vezetése 1921 márciusában és júniusában találkozott egymással. 1921. március 14-15-én az ausztriai Bruckban (Bruck an der Leitha), míg június 23-24-én a csehszlovákiai Marienbadban⁵ találkoztak a felek. A tárgyalásoknak több hozadéka is lett. Egyrészt megalapozta a két ország közötti hivatalos csatornák (követségek) létrehozását. Másrészt a brucki találkozón megalakítottak négy bizottságot (jogi-politikai, pénzügyi, gazdasági, közlekedési), amelyeken keresztül a következő években a két állam a megbeszéléseket folytatta.⁶

Habsburg Károly első restaurációs kísérlete (1921. március 26. – április 5.) a legellenségesebb viszonyt hozta vissza a két ország közé. A megalakuló Bethlen-kabinet azonban folytatni kívánta a konszolidációs politikát, így hamar újra felvette egymással a két fél a kapcsolatot.

II. AZ 1922-ES KERESKEDELMI TÁRGYALÁSOK

A brucki és marienbadi tárgyalások után a gazdasági közeledéshez a politikai helyzet 1922-re ért meg. Ekkor egy kereskedelmi szerződést kívántak kötni, amely lefekteti Magyarország és Csehszlovákia közötti kereskedelem elméleti és jogi alapjait. A kereskedelmi szerződést a legnagyobb kedvezmény elve alapján akarták megkötni, ezt követően kívántak egy vámtarifa-egyezményt kötni. Csakis az utóbbi tartalmazott volna árucikkekre lebontott rendelkezéseket.⁷ A politikai körök elsősorban a kereskedelmi szerződést kívánták megkötni, amelyben biztosították volna a két ország között fennálló gazdasági kapcsolatok jogi és gyakorlati alapját. A – megegyezésben érdekelt – gazdasági körök szemében azonban a részletes árucikk szabályozás volt a tárgyalások lényege.

2.1. Az első tárgyalási napok

A gazdasági bizottság első valódi tárgyalására 1922. október 18-án került sor. A tárgyalópartnerek egyelőre nem tudtak megállapodni a legfontosabb elméleti alapokban, emellett hatásköri problémák is nehezítették a megbeszélést, egyes kérdésekben (nosztrifikálás, bankok stb.) mindkét

⁵ A magyar források és a szakirodalom is a város német elnevezését használja, így azt én is megtartottam. A cseh neve Mariánské Lázně.

⁶ Lásd bővebben: TÓTH, 2002. 3-26. o.

⁷ 8 ÓRAI ÚJSÁG, 1922. október 18. 1-2. o.

ország a saját fővárosában kívánta rendezni azokat.⁸ A csehszlovák delegáció jelentése azonban alapvetően pozitív hangvételű, nem jeleztek megoldhatatlan problémákat.⁹

Az október 19-i ülésen a csehszlovák fél felhívta a figyelmet arra, hogy a hatályban lévő rendelkezések „kifejezetten csak azt mondják ki”, hogy a gazdasági vállalatok képviselőinek az ország területén kell lakóhellyel rendelkezniük, „tehát nem kötik ki, hogy azok cseh-szlovák állampolgárok legyenek”, magyarán a gyakorlatban könnyebben meg lehet felelni a szabályozásnak. A delegáció célja az volt, hogy tompítsa a külföldi vállalatok jogainak túlzott hangsúlyozását, hiszen az „utóbbi időben egy erős mozgalom észlelhető, mely a gazdasági vállalatoknak nemzetiesítését kívánja”. Amennyiben ez túl erős szerepet kap a szerződésben, a ratifikálása nehézségekkel találkozhat.¹⁰¹¹

A magyar-cseh gazdasági tárgyalások harmadik ülésére 1922. október 20-án került sor, amelyen a különféle áruk ki- és behozatali forgalmát szabályozták.¹² A behozatal módja szerint megkülönböztetett árukról a csehszlovák fél három csoportot különböztetett meg. Az első csoportba kerültek a szabadforgalmi áruk. Ezek kivitele és behozatala a legnagyobb kedvezmény elve alapján történik, tehát minden (szerződéses) állam irányában egyenlő feltételek érvényesülnek. A második csoportba tartoznak az „esetről-esetre adott felmentések az érvényben lévő kiviteli és behozatali tilalmak alól.” Itt a csehszlovákok egyértelműen le akarták fektetni, hogy a bizonyos árukra kivetett kiviteli és behozatali tilalmakat általánosan, tehát minden államra kiterjedően alkalmazza a két ország. A harmadik csoportba tartoznak az árukiviteli és behozatali kontingensek. A csehszlovák delegáció a készülő szerződés ezen részében kívánta leszögezni, hogy a rendkívüli gazdasági viszonyok miatt a szerződő felek elismerik a szabad áruforgalom korlátozását, de egyúttal kimondják az elvi hajlandóságot, hogy egymással megállapodásokat fognak létesíteni, amelyekben egymásnak kedvezményeket adnak. A magyar fél ugyanakkor rámutatott, hogy a magyar kormánytól

⁸ MNL-OL-K-69. A CSEH-MAGYAR GAZDASÁGI BIZOTTSÁG OKTÓBER 18-I TÁRGYALÁSAI. 133-139. o.

⁹ AMZV, BUDAPESTRŐL PRÁGÁBA ELKÜLDÖTT IRATOK 1922/1309 (1922.10.18.)

¹⁰ AMZV, BUDAPESTRŐL PRÁGÁBA ELKÜLDÖTT IRATOK 1922/1317 (1922.10.19.)

¹¹ MNL-OL-K-69. MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 19-I ÜLÉS, 1922. 39-44. o.

¹² MNL-OL-K-69. MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 20-I ÜLÉS, 1922. 45-49. o.

ebben a tekintetben „ne várjanak sokat a csehek”, mert Magyarország kereskedelmi és fizetési mérlege kedvezőtlen, így a szabad forgalom korlátozását kénytelen az ország fentartani.

Az október 23-i, negyedik tárgyalási nap elsősorban a határforgalomra és a konzuli kérdésekre vonatkozott. A konzulok fogadására vonatkozó részek is ellentéteket generáltak a két fél között. A csehszlovák oldal a jövőben egy minden külföldi államra vonatkozó konzuli egyezményben kívánta szabályozni a kérdést, így a jelen szerződésben erre csak utaltak volna. Ezzel szemben a magyar fél érdeke az volt, hogy minél előbb szabályozzák a konzulok tevékenységének körülményeit, mert „cseh közigazgatás alá került” a „rég Magyarországra nagy része”, így kulcsfontosságú volt a magyar érdekvédelem biztosítása Csehszlovákiában.¹³

2.2. Az árucseré ügye

Az általános kereskedelmi szerződés és a részletes árucseré-egyezmény szétválasztását szorgalmazó hangok egyre erősebbek lettek. Az *Ujság* című napilap október 25-i cikke szerzőjének értesülései szerint sincs kizárva, hogy a mostani tanácskozásokat csak egy általános szerződéssel fejezik be, míg a részletekre csak később kerül sor. A cikk indoka szerint „[E]z annál inkább lehetséges, mert a szerződésben az általános rész az, amely állandó jellegű és tovább építhető, ellenben az árucseré-egyezség többnyire csak néhány hónapra szól, felmondható és az eddigi tapasztalatok szerint egyik félnek sincsen túlságos hasznára.” A cikk csehszlovák forrásokra is hivatkozva elmondja, hogy „maguk a csehek is nagyon jól tudják”, hogy exportjuk nem lehet túl magas, mert „az erősen veszélyeztetett magyar iparral találnák szemben magukat”.¹⁴

Az október 26-i megbeszélésen is felmerült a konkrét árukra vonatkozó árucseré-egyezmény megkötésének a szükségessége. A csehszlovák fél „egészen határozott alakban” felvetette, hogy a magyar kormány hajlandó-e, és ha igen mely időpontban az új vámtarifa után adandó tarifa-engedményekre vonatkozólag az egyezményt megkötni. A magyar delegáció a készülő tarifatorvényre hivatkozott a halasztás érdekében. Ugyanakkor felajánlották, hogyha jelenleg rendszeres tarifaegyezményt nem is kívánnak

¹³ K 69 KÜLÜGYMINISZTERIUMI LEVÉLTÁR KÜLÜGYMINISZTERIUM GAZDASÁGPOLITIKAI OSZTÁLY 646 ÜLÉS JEGYZŐKÖNYVEK. MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 50-54. 1922. OKTÓBER 23-I ÜLÉS, 1922.

¹⁴ AZ UJSÁG, 1922. október 25 (20. évfolyam, 243. szám) 5. o.

kötni, ez nem zárja ki, hogy egyes tarifafételekre vonatkozólag *ad hoc* megállapodásokat kössenek, ha a „közgazdasági szükségesség ezt megkívánja”.

Bár láthattuk, hogy a magyarok egyelőre megelégedtek az elméleti kereteket lefektető kereskedelmi szerződéssel, a csehszlovákok mindenképpen egy konkrét megállapodást is kívántak kötni. A csehszlovák delegáció a korlátozások minimálisra csökkentésével is ezt kívánta elérni. Ennek érdekében a tárgyaláson a delegáció elnöke a kölcsönös árukivitel és árubehozatal korlátozásáról szóló cikkel kapcsolatban azt javasolta, hogy a zárójegyzőkönyv erre vonatkozó részét egészítsék ki azzal, hogy a szerződő felek törekedni fognak arra, hogy ezeket a korlátozásokat – „amelyek a rendkívüli közgazdasági viszonyok szüleményei” – minél hamarabb kiküszöböljék. Emellett azzal is, hogy mindkét fél törekedni fog a másíknak könnyítéseket adni, amelyet egy külön szerződésben, egyes árucsoportokra vonatkoztatnának.¹⁵

Az október 27-i minisztertanácsi ülésen a magyar vezetés számára felmerült, hogy a politikai-jogi és a pénzügyi-kereskedelmi ügyek nem egyenlően haladnak. Míg a budapesti tárgyalásokon a csehszlovákok „nagy előzékenységet tanúsítanak a magyarokkal szemben”, addig nagy nehézségek voltak a prágai tárgyalásokon, a jogi és politikai ügyekben. A magyar fél számára meg kellett határozni, hogy létesítsenek-e a pénzügyi és kereskedelmi kérdésekben egy önálló egyezményt vagy összekapcsolják-e azokat a politikai-jogi megoldatlan témákkal. Budapest szerint ezekben a kérdésekben áthidalhatatlan szakadékok voltak a felek között, a Prága viszont – kisebbség, állampolgárság, visszatelepítés, nyugdíj kérdése – továbbra is belügynek tekintette ezeket, amelyekről nem kell tárgyalásokat folytatni. A pénzügyi egyezmények közül több is jól haladt, a pénzügyminiszter támogatta a gazdasági egyezmény megkötését. A külügyminisztérium ugyanakkor úgy gondolta, a kérdéseket össze kell kapcsolni. Bethlen miniszterelnök úgy ítélte meg, hogy Csehszlovákia „gazdasági krízisen megy át”, és nagy szüksége lenne a gazdasági megegyezésre. Megítélése szerint míg Magyarországnak nem sokat segítene az egyezmény, addig a csehszlovákoknak ez nagyon fontos, így ő is mindenképpen összekapcsolná azokat a politikai-jogi kérdések megoldásával. Ugyanakkor a pénzügyi és kereskedelmi minisztereket arra kérte, a tárgyalásokat úgy folytassák, hogy a

¹⁵ HU-MNL-OL-K69. MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 26-I ÜLÉS, 1922. 58-62. o.

kötendő szerződések „egymagukban is jók legyenek”. A miniszterek többsége a témák összekapcsolását támogatta, a kereskedelmi miniszter szerint ugyanakkor tévedés, hogy a gazdasági szerződéssel csak a csehszlovákok járnának jól.¹⁶

2.3. A tárgyalások befejezése

A budapesti csehszlovák képviselő november 4-én küldött távirata szerint a tárgyalások normálisan folytatódnak, a kereskedelmi szerződés gyakorlatilag készen volt. A jelentés konstata, hogy a tárgyalások – a Prágából átkerülő – nosztrifikációval kapcsolatban folytatódnak, amelyben azonban a legnagyobb különbségek már megoldódtak¹⁷, egyes ellentétek az adók és illetékek területén adódtak.¹⁸ A nosztrifikáció Budapestre „költöztetésével” a felek célja az volt, hogy összekapcsolják a pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások témáit.¹⁹ Tehát a korábbi magyar stratégia csak részben tudott érvényesülni, több politikai kérdést nem sikerült becsatornázni a kereskedelmi tárgyalásokba.

Végül – egy kis szünetet követően – november 22-én kerül sor a „magyar-cseh bizottság” következő ülésére.²⁰ Ezen a napon került sor a szerződésnek és mellékleteinek aláírására.

III. A KÉTOLDALÚ VISZONY HELYZETE 1922 ŐSZI TÁRGYALÁSOK UTÁN

3.1. A kapcsolatok alakulása 1923-1925 között

1922-ben már úgy tűnt, hogy a felek számos kérdésben meg tudnak állapodni egymással, 1923-ban ugyanakkor továbbra sem sikerült jelentős eredményeket elérni. A kétoldalú viszony egyes időszakokban újra mélypontra jutott, Magyarországnak a népszövetségi kölcsön elnyerése érdekében – a kapcsolatok konszolidálása volt az érdeke. Feltételezhető,

¹⁶ HU-MNL-OL-K27 3. JELENTÉS A MAGYAR-CSEH (*SIC!*) GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI TÁRGYALÁSOKRÓL (KÜM). 2-8. o.

¹⁷ AMZV, BUDAPESTRŐL PRÁGÁBA ELKÜLDÖTT IRATOK 1922/1402

¹⁸ AMZV, BUDAPESTRŐL PRÁGÁBA ELKÜLDÖTT IRATOK 1922/1410

¹⁹ PESTI NAPLÓ, 1922. november 7. (73. évfolyam, 253. szám) 6. o.

²⁰ HU-MNL-OL-K69. MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. NOVEMBER 22-I ÜLÉS, 1922. 79. o.

hogy Prága ezt kihasználva kívánta Budapestet a tárgyalóasztalhoz (vissza)ültetni. A kétoldalú megbeszélések eredménye négy egyezmény megkötése lett, amelyeket azonban 1923-ban még nem ratifikáltak a felek.

Az évek óta húzódó árucseremegállapodás történetében új politikai realitást hozott, hogy Magyarország életbe kívánta léptetni az ún. „autonóm vámtarifáit”. Ezzel összefüggésben a magyar kormány meg akarta szüntetni a behozatali korlátokat, illetve egy magasabb vámtarifát kívánt életbe léptetni. A tárgyalások szempontjából ennek a lényege az volt, hogy kezdetben egy nagyon magas összeget állapítanak meg, amelyet a kétoldalú megegyezések során időről-időre lehet mérsékelni.

Az 1925-ben tovább folytatódtak azok a gazdasági tárgyalások, amely ekkora már egyértelműen a domináns szerepet töltötte be a két fél közötti egyeztetéseken. A csehszlovákok által képviselt pénzügyi-jogi kérdések egy részét ekkorra már lezárták, nemcsak, hogy megállapodtak a felek, de az egyes egyezményeket is becikkelyezték. A magyar fél által követelt politikai témakör – ti. a kisebbségek helyzete – a háttérbe szorult, ezekben a magyar félnek nem sikerült előrelépést tennie, illetve más politikai célokra sem akarták már felhasználni a témát. A magyar sajtó továbbra is gyakran írt a kisebbségeket ért atrocitásokról, ezek azonban már közvetlenül nem akasztották meg a tárgyalások folyamatát, a két fél közötti bizalom már elért egy bizonyos munkakapcsolati szintet.

3.2. A tárgyalások folytatása

A csehszlovák delegáció a tárgyalások folytatására – többszöri halasztás után – 1925. február 2-án érkezett Budapestre.²¹

A tárgyalásokról szóló sajtóhírek komoly nehézségekről számoltak be. A csehszlovák fél számos cikk tekintetében 70-80 vagy akár 90%-os vámmérséklést követelt, amely a magyar fél számára elfogadhatatlan volt. A csehszlovákok emellett javasolták, hogy Magyarország a forgalmi adó revíziójakor kerülje a kettős adóztatást.²² A magyar fél ugyanakkor az adózás kérdését belügynek tekintette, illetve egyfajta versenykiegyenlítő eszközként tekintettek rá, hiszen az egyes országokban – különösen az exportra termelő iparágak esetében – az adó jóval kisebb mértékű volt, mint Magyarországon.²³

²¹ AZ UJSÁG, 1925. február 4. (22. évfolyam, 27. szám) 3. o.

²² AZ UJSÁG, 1925. február 27. (22. évfolyam, 47. szám) 12. o.

²³ AZ UJSÁG, 1925. február 25. (22. évfolyam, 45. szám) 12. o.

A magyarok a mezőgazdasági termékek és a bor kivitelére, a csehszlovákok pedig a gépipar és cipőgyárak részére, illetve még néhány iparcikk számára kértek kedvezményeket.²⁴ A két álláspont között a delegációk kompetenciáit meghaladó ellentétek voltak, ezért a tárgyalások ideiglenesen megszakadtak, és a csehszlovák delegátus visszautazott Prágába.²⁵

A csehszlovák delegáció március végén, április elején érkezett vissza Budapestre,²⁶ de a tárgyalások már a hónap elején újra megfeneklettek.²⁷ A tárgyalásokról beszámoló hivatalos magyar tájékoztatás szerint a csehszlovákok 160 magyar vámtétel ügyében terjesztettek elő kívánságokat, magyar részről 40 csehszlovák vámtételnél kért Budapest engedményeket.²⁸

A 1925 májusában ismét folytatódó tárgyalásokon az egyes termékek vámtételeiben kellett megegyezni. A fő ütközőpontok továbbra is a textil-, a liszt- és a borvámok voltak. A csehszlovákok a textilvámok jelentős leszállítását kérték, míg a magyar fél a jelenlegi helyzet fenntartását, tehát a vámentes mezőgazdasági termékexport fenntartását szorgalmazta.²⁹ A csehszlovák vámok esetében kompromisszumként merült föl Prágában, hogy míg a lisztbehozatal vámtételeit megemelnék, addig a búzabehozatalt elősegítenék,³⁰ azonban addig nem lehetett előrelépni, amíg Prága nem vezette be új vámtarifáját. A csehszlovák minisztertanács végül június elején fogadta el az agrárvámrendeletet.³¹ Ezek alapján a gabonavámokat akkor léptetik életbe, ha a búza ára 180 csehszlovák korona alá esik métermázsánként (akkor 240 korona volt). Ennél súlyosabb terhet jelentett, hogy a lisztre métermázsánként 12 csehszlovák korona forgalmi adót vetettek ki.³²

3.3. A tárgyalások alakulása 1926-ban

Miután 1925-ben a magyar és csehszlovák tárgyalófelek eljutottak a kereskedelmi szerződés előzetes szövegének második olvasatáig, a tárgyalások folytatását a 1926 tavaszára tűzték ki. Továbbra is a magyar

²⁴ ESTI KURIR, 1925. március 10. (3. évfolyam, 56. szám) 14. o.

²⁵ ESTI KURIR, 1925. március 20. (3. évfolyam, 65. szám) 5. o.

²⁶ 8 ÓRAI UJSÁG, 1925. április 2. (11. évfolyam, 75. szám) 1. o.

²⁷ BUDAPESTI HÍRLAP, 1925. április 8. (45. évfolyam, 80. szám) 10. o.

²⁸ NEMZETI UJSÁG, 1925. május 8. (7. évfolyam, 103. szám) 13. o.

²⁹ MAGYARORSZÁG, 1925. május 5. (32. évfolyam, 100. szám) 4. o.

³⁰ ÚJ NEMZEDÉK, 1925. május 17. (7. évfolyam, 111. szám) 12. o.

³¹ NEMZETI UJSÁG, 1925. június 6. (7. évfolyam, 125. szám) 13. o.

³² NEMZETI UJSÁG, 1925. június 7. (7. évfolyam, 126. szám)

gabona- és a csehszlovák ipari kivitel (leginkább textilipar) volt a legfontosabb kérdés a felek között.³³

1926-ban ismételten úgy változtak a körülmények, hogy a felek közelebb kerültek a gazdasági megállapodás megkötéséhez. 1926 nyarán járt le Prága számára a trianoni szerződés által biztosított magyarországi legnagyobb kedvezmény elve, ezért sürgetőbbé vált a szerződés megkötése. Csehszlovákia ekkor számos mezőgazdasági termékre minimális vámtételeket vezetett be, így a magyarok számára is fontossá vált egy a megegyezés. Bár továbbra sem szűnt meg a bizalmatlanság, sőt egy időben vámháború kitörése is fenyegetett, a két ország együttműködése 1925-höz képest is javult.

Az új csehszlovák vámtörvény 1926. július 15-én lépett hatályba, amelyet a magyar közvélemény a vámháború kitöréseként értékelt.³⁴ Csehszlovákia – erősítve saját mezőgazdaságát és élelmiszeriparát – ekkor vezette be az ún. „minimális vámokat”, amelyeket nem lehetett kereskedelmi szerződések útján leszállítani.³⁵

Csehszlovákia azonnal meg akarta kezdeni a tárgyalásokat, ám addig is egy ideiglenes megoldással a magyar fél számára a minimális vámtételeket léptették volna életbe.³⁶

IV. A KERESKEDELMI SZERZŐDÉS MEGKÖTÉSE

4.1. A tárgyalások 1926. második felében

A tárgyalásokra való időnyerés után folytatódtak a megbeszélések. A csehszlovák minimális vámokkal szemben a magyar fél a legnagyobb kedvezményt ajánlotta fel. Augusztus második felében az egyes termékek mintegy felében már megegyeztek a felek.³⁷ Végül még az utolsó nyári hónapban sikerült megegyezni egy négy hónapos provizóriumban, amelyben Prága a minimális vámtételeket, Budapest pedig a legnagyobb kedvezmény

³³ UJ NEMZEDÉK, 1926. január 5. (8. évfolyam, 3. szám) 5. o.

³⁴ PESTI HÍRLAP, 1926. július 8. (48. évfolyam, 151. szám) 5. o.

³⁵ PESTI NAPLÓ, 1926. június 10. (77. évfolyam, 128. szám) 3. o.

³⁶ PESTI NAPLÓ, 1926. július 14. (77. évfolyam, 156. szám) 3. o.

³⁷ 8 ÓRAI UJSÁG, 1926. augusztus 26. (12. évfolyam, 192. szám) 1. o.

elvét biztosította.³⁸ Az ideiglenes rendezés szeptember 1-jétől lépett hatályba³⁹, miközben a tárgyalások tovább folytatódtak.

Bár több híradás is pozitívan számolt be a megbeszélésekről, október végére „holtpontra jutott a tárgyalás”. A magyar fél szerint Prága nem hajlandó engedményeket tenni a lisztexport ügyében, illetve az élőállat-kivitelt is megnehezítené. Magyarország szerint Csehszlovákiának változtatnia kellene a minimális vámon, mert így felmerül a kérdés, hogy van-e értelme a szerződéskötésnek. A magyar fél az ügyben a Népszövetséghez kívánt fordulni, amely korábban kiemelte, Magyarország olyan szerződéseket kössön a szomszédos államaival, amelyek a természetes iparágait támogatják (pl. malomipar, állatexport). Az *Ujság* megjegyezte, „az ezzel kapcsolatos tárgyalás már igen előrehaladott állapotban van.”⁴⁰ A lap értesülése szerint a csehszlovák minimális vámok bevezetése óta a gabona és a sertésexport „változatlanul nagy mennyiségben ment Csehországba”, ugyanakkor a lisztkivitel „katasztrófális” helyzetben van. A lisztkivitel rentábilisé tételéhez azonban nem lenne elég a vámok leszállítása, „hanem szükség van még forgalmi adókedvezményekre, a fuvardíj tarifák rendezésére, a devizakérdés rendezésére.” Az októberi tárgyalásokat az új csehszlovák kormány megalakulása is nehezítette.⁴¹

4.2. A tárgyalások folytatása a szerződés megkötéséig

Habár a sajtó továbbra is az egyoldalú magyar engedményeket emelte ki,⁴² a tárgyalások jól haladtak. Januárban elkészült az állategészségügyi határforgalmi és vámkezelési egyezmény is.⁴³ A felek a vasúti tárgyalásokon is segítették a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését. A két ország célja az volt, hogy kölcsönösen kedvezményes díjszabást alakítsanak ki a köztisztviselőknek.⁴⁴ A boripari érdekeltségek is elégedettek voltak, információik szerint megkapják az olaszoknak és franciáknak nyújtott kedvezményeket.⁴⁵

³⁸ ESTI KURIR, 1926. augusztus 27. (4. évfolyam, 193. szám) 1. o.

³⁹ UJ NEMZEDÉK, 1926. szeptember 1. (8. évfolyam, 197. szám) 12. o.

⁴⁰ UJSÁG, 1926. október 30. (2. évfolyam, 247. szám) 1. o.

⁴¹ UJSÁG, 1926. október 30. (2. évfolyam, 247. szám) 15. o.

⁴² MAGYAR GYÁRIPAR, 1927. január 1. (18. évfolyam, 1. szám) 18. o.

⁴³ MAGYARORSZÁG, 1927. január 9. (34. évfolyam, 6. szám) 18. o.

⁴⁴ REGGELI HIRLAP, 1927. január 13. (36. évfolyam, 9. szám) 4. o., Ujság, 1927. január 13. (3. évfolyam, 8. szám) 2. o.

⁴⁵ BORÁSZATI LAPOK, 1927. január 22.–59. évfolyam 4. sz. –31. o.

1927. február elején a magyar delegáció visszaérkezett Prágából Budapestre. Ekkor már nagyrészt minden árucikkben megállapodtak a felek, már csak néhány textilipari termékről kellett további egyeztetéseket folytatni. A magyar fél mintegy 400 vámtételt kötött le a csehszlovákoknak az autonóm vámtarifa különböző kategóriáiban, amelyeknél átlagban 25-30%-os vámleszállítást biztosítottak.

A sajtó értékelése szerint azonban a további kereskedelmi tárgyalásokra „alig maradt már olyan tétel”, amelyet még fel lehetett volna használni. A magyar ipari és mezőgazdasági érdekeltségek sem voltak megelégedve az addigi eredményekkel, az ipar szerint az ország ezekért cserében nem kapott ellenszolgáltatást, a legtöbb kedvezmény alapján a csehszlovákok már minden árucikkben vámmérséklést kapnak, miközben fordítva ez csak mintegy 30-40 árucikkre terjed ki. A mezőgazdasági érdekeltségek szerint a minimális vámok fenntartása mellett „úgyszólván értéktelen a cseh szerződés”. A sikeres megállapodást ahhoz kötötték, hogy a magyar félnek milyen „koncessziókat sikerül elérnie”.⁴⁶

4.3. A kereskedelmi szerződés értékelése és aláírása

Már a szerződés végső megkötése előtt értékelte a magyarországi politikai és gazdasági elit a hamarosan elkészülő megegyezést, és ez tartalmában megegyezett a megállapodás utáni értékelésekkel.

A szerződést nem kritizáló sajtó szerint „külpolitikai okokból örömmel kell fogadni minden újabb kereskedelmi megállapodást, amelyet Csonkamagyarország szomszédaival köt, mert a jövő útja gazdasági béke és a kereskedelmi forgalom zavartalansága.”⁴⁷ A szerződés hatálybalépése előtt számos magyarországi érdekeltség a csehszlovák áruk dömpingjétől⁴⁸ tartott, illetve attól, hogy a kedvezőbb árazás nem fog a fogyasztókig érni. A *Magyar Gyáripar* szerint azzal, hogy Magyarország a tárgyalásokat a provizórium alapján kezdte el 1926-ban, kiengedte a kezéből a legfontosabb tárgyalási alapot. Ennek következtében Közép-Európában Magyarországon van a legalacsonyabb vámvédelem. A cikk szerint csak a gazdasági béke lett az egyetlen eredmény, viszont túl nagy áldozatokkal.⁴⁹ Egy másik vélemény szerint a magyar kivitel szempontjából jelentős tételekre – búza, rozs,

⁴⁶ PESTI NAPLÓ, 1927. február 12. (78. évfolyam, 34. szám) 20. o.

⁴⁷ KIS UJSÁG, 1927. április 6. (40. évfolyam, 78. szám) 8. o.

⁴⁸ PESTI NAPLÓ, 1927. július 24. (78. évfolyam, 166. szám) 27. o.

⁴⁹ MAGYAR GYÁRIPAR, 1927 április 1. (18. évfolyam, 4. szám) 6-7. o.

szarvasmarha, sertés, zsír, szalonna és liszt – sikerült a minimális vámot biztosítani, miközben számos más mezőgazdasági cikk⁵⁰ és kiviteli iparcikk⁵¹ esetében jelentős vámmérséklést értek el a magyarok. A *Magyarság* szerint a szerződés kínosan megdöbbenítő ismétlése annak a példátlanul álló kereskedelempolitikai és külpolitikai szolgálai „megalázkodásnak”, amelyet Franciaország irányában is tanúsított Magyarország. A cikk szerint miközben számos csehszlovák cikknek nyújt kedvezményt a szerződés, addig a magyar áruk nem juthatnak be Csehszlovákiába.⁵²

Bizonyos politikusok azzal érveltek az erőteljes vámleszállítások mellett, hogy azok rendkívül magasak voltak, megtartásuk irreális követelés lenne, amit senki nem is gondolt komolyan.⁵³ Báró Sztérényi József, volt kereskedelemügyi miniszter szerint a szerződést a magyar mezőgazdaság, valamint a csehszlovák ipar szempontjából és általánosan kell értelmezni. A minimális vámok miatt a mezőgazdaságnak nem előnyös a szerződés, amely az alacsonyabb vásárlóerő miatt kihat a csehszlovák iparra is. Általánosan viszont „a szerződés megkötése következtében Csehország és Magyarország között csökkennek a súrlódási felületek és oly politikai légkör fog megteremni, amely biztosítja mindkét állam nyugodt gazdaságpolitikai fejlődését.”⁵⁴

A több hétig tartó budapesti szövegezési munkálatok után végül 1927 májusában írták alá a felek a szerződést, amelyet még el kellett fogadnia mindkét parlamentnek is. A szerződés célja, a „kereskedelempolitikai kapcsolatok kiépítése” és az „áruccsereforgalom feltételeinek megteremtése” volt. Emellett a magyar mezőgazdasági termékek exportlehetőségében látták az előnyt, amely a minimális vámtételeket biztosította a magyar áruk számára. A szerződés keretét a 31 szakaszból álló általános kereskedelmi szerződés adta, amely a kölcsönösen a legnagyobb kedvezmény elvén alapult. A szerződés mellékletei pedig a kölcsönös vámtarifaengedményeket tartalmazó listák, az egyes ipari és szállítóvállalatok székhelyáthelyezéséről szóló egyezség, a vasúti megállapodások és a kisebb határszéli forgalom

⁵⁰ Barack, cseresznye, meggy, hagyma, paradicsom, burgonya, dinnye, zöldbab, zöldborsó, túró, bor stb.

⁵¹ Gyümölcs- és főzelékkonzervek, borpárlat, pezsgő, szalámi, keksz, kaszák, sarlók, mezőgazdasági gépek, villamos motorok, izzólámpák, fényképészeti papiros, gumiból készült áruk stb.

⁵² MAGYARSÁG, 1927. június 4. (8. évfolyam, 126. szám) 1. o.

⁵³ DUNÁNTÚL, 1927. április 17. (17. évfolyam, 87. szám) 24. o.

⁵⁴ PESTI NAPLÓ, 1927. július 12. (78. évfolyam, 155. szám) 13. o.

megkönnyítése tárgyában kötött egyezség, végül a vámkartellszerződés és az állategészségügyi egyezmény voltak. A szerződés fél évre bármikor felmondható volt.⁵⁵ A szerződés 1927. augusztus 8-án lépett hatályba.⁵⁶

ÖSSZEGZÉS

A kereskedelmi forgalomra vonatkozó adatokból jól látszik, hogy a két világháború közötti időszak a gazdasági kapcsolatok tekintetében Magyarország és Csehszlovákia között alapvetően két korszakra osztható. Míg a '20-as években Csehszlovákia létfontosságú ország volt a magyar kivitel és behozatal szempontjából is, addig a '30-as években jelentősen veszített pozíciójából. A kétoldalú kapcsolatok szempontjából megállapítható, hogy a gazdasági egymásrautaltság csak az első évtizedben állt fent, a két ország ezt követően már jóval kevésbé volt fontos a másik számára. Kiemelhető azonban, hogy a kétoldalú gazdasági tárgyalások nem voltak döntő hatással az áruforgalom alakulására, az 1927-es kereskedelmi szerződés nem tudta befolyásolni az addigi áruforgalom alakulását. A tárgyalások inkább politikai eszköznek bizonyultak, amellyel mindkét fél a saját stratégiai céljait kívánta megvalósítani. Magyarország a kétoldalú engedményekért cserébe politikai engedményeket várt, egyrészt a csehszlovákiai magyar kisebbség részére, másrészt Magyarország mozgásterének növelése érdekében. Csehszlovákia a javuló magyar kapcsolatoktól regionális hegemóniája fejlesztését kívánta biztosítani gazdasági és politikai oldalról egyaránt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szakirodalom

TÓTH, ENDRE (2002). Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) Bruck an der Leitha (I. rész). Fórum Társadalomtudományi Szemle. Letöltés helye: <https://forumszemle.eu/2002/06/06/toth-endre-az-elso-ketoldalutargyalasok-csehszlovakia-es-magyarorszag-kozott-1921-bruck-an-der-leitha-ii-resz/> (Letöltve 2022.09.27.)

⁵⁵ BUDAPESTI HÍRLAP, 1927. május 7. (47. évfolyam, 103. szám) 5-6. o.

⁵⁶ PESTI NAPLÓ, 1927. augusztus 9. (78. évfolyam, 179. szám) 19. o.

Korabeli újságok

8 Órai Újság, Borászati Lapok, Budapesti Hírlap, Dunántúl, Esti Kurir, Kis Újság, Magyar Gyáripar, Magyarország, Magyarság, Nemzeti Újság, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Reggeli Hírlap, Uj Nemzedék, Az Újság, Újság

Korabeli kiadványok

Statisztikai Évkönyvek

- A M. KIR. KORMÁNY 1919-1922. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1926. 104-112. o.
- A M. KIR. KORMÁNY 1923-1925. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1928. 144-160. o.
- A M. KIR. KORMÁNY 1926. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1929. 121-138. o.
- A M. KIR. KORMÁNY 1928. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1930. 140-162. o.
- A M. KIR. KORMÁNY 1930. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1932. 121-147. o. A M. Kir. Kormány 1932. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1932. 138-164. o.
- A M. KIR. KORMÁNY 1934. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1936. 149-175. o.

- A M. KIR. KORMÁNY 1936. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1938. 150-168. o.
- A M. KIR. KORMÁNY 1938. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS AZ ORSZÁG KÖZÁLLAPOTAIRÓL SZÓLÓ JELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. könyvnyomdája, Budapest, 1938. 155-173. o.

Levéltári források

AMZV

ARCHIV MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ, PRAHA – A prágai

Külügyminisztériumból kiküldött táviratok.

POLITICKÉ ZPRÁVY: BUDAPEŠŤ – A budapesti külképviseletről írt táviratok

HU-MNL-OL-K27

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanács i jegyzőkönyvek

1922. 10. 27.-i ülés. Jelentés a magyar-cseh gazdasági és politikai tárgyalásokról (KüM) 2-8. o.

HU-MNL-OL-K69

Magyar Nemzeti Levéltár, K 69 Külügyminisztériumi Levéltár
Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztály 646. Ülés jegyzőkönyvek.

A CSEH-MAGYAR GAZDASÁGI BIZOTTSÁG OKTÓBER 18-IKI TÁRGYALÁSAI, 133-139. o.

MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 19-IKI ÜLÉS.139-144. o.

MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 20-IKI ÜLÉS.145-149. o.

- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 23-IKI ÜLÉS.
150-154. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 25-IKI ÜLÉS.
155-157. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 26-IKI ÜLÉS.
158-162. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. OKTÓBER 31-IKI ÜLÉS.
163-164. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. NOVEMBER 5-IKI ÜLÉS.
165-166. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. NOVEMBER 6-IKI ÉS 7-IKI
ÜLÉS. 167-172. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. NOVEMBER 8-IKI, 9-IKI ÉS
10-IKI ÜLÉS. 173-175. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. NOVEMBER 13-IKI ÜLÉS.
176. o.
- MAGYAR-CSEH GAZDASÁGI TÁRGYALÁSOK, 1922. NOVEMBER 22-IKI ÜLÉS.
179. o.

A PAPIRÓTÓL AZ 5G-IG – TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS KÍNA ÚTJÁRÓL A KEZDETEKTŐL A GLOBÁLIS VILÁGGAZDASÁGBA

From Paper to 5G – A Historical Overview of China's Journey
From the Beginnings to the Global Economy

Iványi Márton¹

Absztrakt: A kímért stratégiai tervezés birodalmi hagyományai, a civilizációs vívmányok, a befelé fordulás, a stagnálás és a szuverenitáscsorbulás történelmi előzményei után a kontinensnyi Kína néhány évtizede – talán immár visszafordíthatatlanul – belépett a globalizáció világába. Az ázsiai ország abbéli sikere, ahogy a globalizált térben egyes ágazatait, például a digitalizálódó államot és információs társadalmát egyaránt mozgásba hozó saját nemzeti IKT-piacát alakítgatja, a maga nemében kivételes történelmi teljesítmény.

Kulcsszavak: Kína, globalizáció, IKT, innováció, civilizáció

Abstract: After the imperial traditions of prudent strategic planning, historical achievements, inward turning, stagnation, and loss of sovereignty, China, with its magnitude of a continent, has entered, perhaps even irreversibly, the world of globalization since a couple of decades. The success of the Asian country in shaping certain sectors within the arena of globalization, such as its national ICT market which also provides backup for the digital state and the information society, is an extraordinary historical achievement.

Keywords: China, globalization, ICT, innovation, civilization

¹ Dr. Iványi Márton, Phd, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, társadalmi kommunikáció kutató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10061810>

E-mail cím: martonpivanyi@gmail.com

BEVEZETÉS

A népszerű kínai blogger Zhang Jiajia *Bejártam a világot* című elbeszélésében egyebek mellett arról is beszámol, hogy 2004-ben miként „csevegett” online játékaik közepette, illetve mennyire hétköznapi témát szolgáltatott ismerőseinek a GPS már 2010-ben is.² Más szóval, érzékeltetette egyéb fókuszai mellett is, hogy hazájában évek óta rutintevékenységeknek számít egyes infokommunikációs technológiák, akár az azonnali üzenetküldő szolgáltatás QQ használata is.

Bő fél évszázaddal korábban egy másik kínai szerző, a taoista író és filozófus Lin Jü-tang kitér *Egy múlt pillanat* c. történelmi regénye egyik szakaszában arra, hogy az olyan „külföldi beszélőgépek”, mint a telefonok, a XIX-XX. fordulóján lejátszódó boxerlázadás modernizációellenes megnyilvánulásainak a céltábláivá váltak.³

E két szakasz egyebek mellett azért is tanulságos, mert együttesen szemléltetik, hogy Kína elektronikai és telekommunikációs fejlettségét illetően nemcsak felzárkózott, hanem egyes mutatói tekintetében alighanem immár meg is haladta a bizonyos újkori modernizációs mintákat az országban korábban meghonosító külföldi (nyugati) szintet az eltelt bő száz év során. Másrészt, különösen a második idézet tükrében megjelennek a nem kínai világgal való ellentmondásos, hol versengő, hol együttműködő viszonyok is, amelyek figyelembevétele elengedhetetlen egy-egy Kínára fókuszáló elemzés során.

Ez az elsődlegesen az elmúlt évtizedekre összpontosító áttekintés ezt a történelmi pályafutást kívánja több évszázados horizonton megvizsgálni, azzal a tanulsággal érkezve meg a jelenbe, hogy Kínára társadalmi és politikátörténete tükrében egyszerre jellemző a gondosan kimért türelem stratégiai hagyománya, és a történelem során változó intenzitással jelentkező innovációs hajlandóság. E két fejlődési sajátosságára bizvást számíthatott az apránként elfogadott globalizáció realitása és kihívásai közepette az utóbbi évtizedekben. Ezen felül azok egy sor okból képeznek fontos támpontot a majdani kínai tárgyú vizsgálódásokhoz is.

² JIAJIA, 2017. 15-25.

³ JÜ-TANG, 1945. I. 34. o.

I. CSINTŐL MAÓIG: TALÁLMÁNYOK ÉS BEZÁRKÓZÁS

Ha időhorizontunkat ekképp kitágítva nem kizárólag a modern korban látványosan modernizálódó Kína társadalmi-technikai tapasztalataira összpontosítjuk figyelmünket, hanem a régmúltra, mindenekelőtt a többezeréves birodalmi folytonosság tűnik szembe.

E helyen legfeljebb vázlatos áttekintésre vállalkozhatunk, hiszen évezredek nem egykönnyen sűrítethetők néhány bekezdésbe. Ettől részletesebb összegzés nem is lehet célja egy olyan innovációtörténeti tanulmánynak, amely napjaink „digitális Kínájának” bemutatását célozza.⁴

Lin Jü-tang *Mi kínaiak* című néprajzi-szociográfiai összefoglalójában megállapítja, hogy Kína „a legrégebb élő nemzet, amelynek folytatólagos kultúrája van; népessége a legnagyobb; valamikor a világ legnagyobb birodalma volt és hódításokat tett; a legfontosabb találmányok egy részével ő ajándékozta meg a világot”.⁵

Csakugyan, Kína nem csupán a világ legnagyobb népességű és földrésnyi területű országa, hanem az emberiség ősi civilizációinak egyike is. Az i. e. II. évezred elején létrejött kínai civilizáció a világtörténelem egyik legzártabb fejlődését mutatta. A külföldi „barbár” hatások csak ritkán fejtették ki befolyásukat az országban, s ha mégis, akkor rendszerint gyorsan idomultak a kínai hagyományokhoz. Uralkodóházak – mint például a történelem folyamán a kínai területeken első ízben valódi egységet teremtő Csin-dinasztia is, akitől Kína neve is származik – jöttek-mentek, s noha időnként az anarchia vagy „hadiállapot” időszakai határolták el őket egymástól, a jellegzetes kínai civilizáció közben haladt előre a maga útján és módján.⁶ Az egyes dinasztiai időről időre bekövetkező bukásait a szétagoltság változó időtartamú időszakai követték, de a birodalom – egy-egy új uralkodóház irányításával – mindig újra.⁷

Már az első kínai államalakulatok formálódásában szerepe lehetett a vízszabályozás igényének, a letelepedett földműves életmód pedig összetett öntözési és árvízelhárítási rendszereket igényelt.⁸ A bő termelést kínáló földművelés alapján elkezdtek fejlődni a városok, és megjelent egy sor kézműves mesterség is. A bronzművesség például nagyon magas színvo-

⁴ ITO, 2019. 50. o.

⁵ JÜ-TANG, 1943. 18. o.

⁶ SALÁT, 2006. XI.

⁷ CAMERON, 2002. 111. o.; TÁLAS, 2012. 24. o.; SALÁT, 2021. 74. o.

⁸ SALÁT IBID

nalra jutott el. A selyemszövet kínai találmány, készítésének módját nagyon régen felfedezték. A porcelán is kínai innováció, akárcsak a papír vagy a könyvnyomtatás és eme alapokon a papírpénz is, amelyet már akkor használtak, amikor Nagy Károly az első ezüstdénárokat verette Nyugat-Európában. A mágneses iránytű szintén innen jutott valószínűleg arab közvetítéssel Nyugatra. „Általában véve a kínaiak nagyon magas tudományos és technikai színvonalat értek el” – állapítja meg Rondo Cameron amerikai gazdaságtörténész – „jóval megelőzve a nyugatiakat”.⁹ A kínai papír presztízsére jellemző, hogy egyebek mellett még a modernizálódó, XIX. századi Nyugat-Európa egyes szépírói, például Honoré de Balzac figyelmét is felkeltették, akinek *Ehhezett illúziók* című regényében a főszereplők saját fejlesztéseik viszonyítási pontját látják benne: „A papír nem kevésbé bámulatos ipari termék, mint a könyvnyomtatás, amelynek létfeltétele. Kínában már régóta ismerték, mielőtt a kereskedelem földalatti csatornáin át Kisázsiaiba került. Ott a hagyományok szerint 750 körül már használták a papírt, amely foszlányokra tépett és péppé főzött pamutból készült”.¹⁰

Noha Lin Jü-tang utal rá, hogy a kínai kulturális stagnálás egy külföldi téveszme, hiszen például a porcelán vagy nyomtatás fejlesztését lassan bár, de minden dinasztia „előre vitte egy lépéssel”, az is igaz, hogy a korai műszaki és tudományos fejlettség ellenére Kínában hosszú évszázadokon keresztül nem következett be az ipari korba vezető nagy áttörés.¹¹ Még a vasat is, melynek gyártásában a kínaiak szintén jeleskedtek, csupán fegyverek és dísz tárgyak, nem pedig szerszámok készítésére használták. A kínai népesség mindenesetre folyamatosan gyarapodott és terjeszkedett. Az i.sz. 600 körül 50 millióra becsült lélekszám, durván, megduplázódott az elkövetkező bő félévezred során, a Sárga-folyó mentén egészen a tengerig, s délen a Jangce-folyó völgye felé, majd azon túl is.¹²

A Tang- (618–907) és a Szung- (960–1279) dinasztiák alatt elsőprő változások mentek végbe Kína gazdaságában és társadalmában. A főbb új fejlemények közé tartozik azon intézmények és szerkezetek kialakítása, amelyeket a történészek a „hagyományos” vagy „premodern” Kína sajátosságáiként tartanak számon. Ilyen a politikai ellenőrzés megszilárdítása a

⁹ CAMERON, 2002. 112. o.

¹⁰ BALZAC, 1984. 124. o.

¹¹ JÜ-TANG, 1943. 54. o.

¹² CAMERON, 2002. 112. o.

császár kezében¹³; a magántulajdonban lévő földterületek nyilvántartásán és értékelésén alapuló adórendszer; az érdemeken alapuló közszolgálat, amelynek alkalmazásában nem arisztokraták, hanem közemberek állnak; az írásbeli vizsgák használata a hivatalos kinevezésekre történő jelentkezés mezőnyének kialakítási feltételeként; a mezőgazdasági tulajdonosokra és bérleti viszonyokra alapozott mezőgazdasági rendszerre való áttérés, az áruk és tényezők piacának bővülése, a pénz elterjedése a kereskedelmi cserében, valamint a magánkereskedelem kiterjedt fejlesztése.¹⁴

A pakisztáni-brit író és történész Tariq Ali megerősíti, hogy Andalúzia, Szamarkand és Kína között jóval az „újkor” előtt széles körben elterjedt volt mind a kereskedelem gyakorlata, mind az innováció.¹⁵ Ezek olyannyira bejáratott útvonalak voltak és olyan stabil alapokon nyugodtak, hogy Marco Polo egyik kortársa azt írta a Nagy Selyemútról, hogy az „tökéletesen biztonságos, nappal is és éjszaka is”.¹⁶

A világszerte pusztító mongol epizód után a Míng-dinasztia (1368-1644) megalapításának időszakában is élénk, az európaiakkal folytatott kereskedelmi kapcsolatok rajzolódnak ki.¹⁷

Az állam ekkoriban energikusan látott hozzá a szállítási útvonalak rendbe hozatalához, és e viszonylag békés időszakban a népesség megint növekedni kezdett, a XV. század derekára elérve a százmilliót. Megjelent a gyapottermesztés és a pamutszövet előállítás. A térségi termékszakosodás hangsúlyozottabb lett. Ám a legjelentősebb változás az, hogy a kínaiak hovatovább immár a tengeren is kereskedést folytattak. Már a Míng-korszak elején eljutottak Japánba, a később Fülöp-szigetek névre keresztelt térségbe, a Maláj-félszigetre és Indonéziába is. Sőt, Cseng Ho admirális vezetésével az Indiai-óceánon is megjelentek, emellett telepeket hoztak létre Ceylon, India, valamint a Vörös-tenger, a Perzsa-öböl és Afrika partvidékein is.¹⁸ E Cseng Ho vezette expedíciók olyan „komoly potenciálról tanúskodtak”, hogy egyenesen „a Délkelet-Ázsiába valaha indított legnagyobbak” tekintendők.¹⁹

¹³ vö. SÁLAT 2021: 73-74. o.

¹⁴ BRANDT ET AL, 2014. 49. o.

¹⁵ ALI, 2018.

¹⁶ CAMERON, 2002. 114. o.

¹⁷ MARSHALL, 2018. 58-59. o.

¹⁸ CAMERON, 2002. 114-115. o.

¹⁹ MAHBUBANI-SNG, 2020. 55. o.

Ezt követően a néhai kiváló Tálás Barna szavaival „az i. sz. XV–XVI. században azonban ez a helyzet lényegesen megváltozott”, amikor is az európai hatalmak „világméretű terjeszkedése következtében a bezárkózó Kínai Birodalom – a kínai civilizációval együtt – hanyatlásnak indult”.²⁰

Az amerikai hegemonia fenntartásában egyébként bevallottan érdekelt indiai-amerikai politológus Fareed Zakaria nemcsak a felfedezést, hanem a kommunikációt, az infrastruktúrát és a kereskedelmet is elhanyagoló ázsiai államszerkezetben keresi annak okait, hogy olyan nagyhatalmak, mint Kína és India, visszaestek, vagy stagnálni kezdtek.²¹

Megjegyzem, e hanyatlás mértéke és e korszak megítélése vitatott, hiszen például a néhai olasz közgazdász Giovanni Arrighi eme késő-Ming-kori és újkori Csing-dinasztia (1644–1911) fémjelezte időszak politikai sikereként tartja számon azt, hogy „koruk messze legnagyobb piacgazdaságát” alakították ki. Ő is abból indul ki mindenesetre, hogy az erőszakos nyugati expanzió idején a Ming- és Csing-uralkodóházak befelé fordulnak, hiszen számukra a kifelé irányuló, tengeri vagy globális kereskedelmi útvonalaknak az ellenőrzése sokkal kevésbé volt fontos, mint a Kínát alkalmasint példaképként tekintő szomszédos államokkal való békés kapcsolatok, és népes területeik integrálása a mezőgazdaságon alapuló nemzetgazdaságba.²²

Az irányítás kiterjesztése a mezőgazdaság fejlesztésére, az öntözésre és a vízi szállításra nem másnak képezte a szerves részét, mint a Csing-dinasztia a gazdasági fejlődés térbeli és időbeli egyenlőtlenségeinek ellensúlyozása érdekében tett fellépésének.²³

Ez a figyelemre méltó béke, jólét és demográfiai növekedés, amelyet Kína a XVIII. század nagy részében tapasztalt, egyenesen inspirációs forrás volt az európai felvilágosodás vezető alakjai számára. Többek között Leibniz, Voltaire és Quesnay is „Kínához fordult erkölcsi út- és intézményfejlesztési iránymutatásért, valamint bizonyítékokat keresve olyan ügyeik támogatásához, mint a jóindulatú abszolútizmus, a meritokrácia és az agráralapú nemzetgazdaság” – idézi Michael Adas amerikai történészt Arrighi.²⁴

²⁰ TÁLAS, 2012. 24. o.

²¹ ZAKARIA, 2008. 93. o.

²² CAMERON, 2002. 115. o.; ARRIGHI, 2007. 321-324. o.; SNOWCROFT, 2019. 140. o.; SALÁT, 2021. 77-78. o.

²³ ARRIGHI, 2007. 327. o.

²⁴ ARRIGHI, 2007. 3. o

A skót klasszikus közgazdász Adam Smith pedig 1776-ban elkészült *A nemzetek gazdagsága* című művében a következő értékelést adja az országról: „Kína birodalmának nagy kiterjedése, lakóinak hatalmas sokasága, az éghajlati – következőleg pedig a különböző tartományokban folyó termelési – sokfélesége, valamint a tartományok többsége közötti vízi szállítás révén történő könnyű kommunikáció teszi az ország otthoni piacát oly nagy mértékűvé, hogy az önmagában elegendő legyen a nagyon nagy termelés támogatásához, és lehetővé váljon a munka nagyon jelentős felosztása. Kína belföldi piaca valószínűleg nem sokkal kisebb, mint Európa összes különböző országainak piacai együttvéve”.²⁵

Noha időnként részben ennek az időszaknak a számlájára írják az állami és társadalmi élet megmerevedését és elkorhadását is²⁶, a Csing Birodalom, amely a világ 1800 előtti legnagyobb nemzetgazdaságának tekinthető, a XVII – XVIII. században a népesség megháromszorozódását tapasztalta, az egy főre eső jövedelem csökkenésének bármiféle jele nélkül.²⁷

Eme gyakran egymásnak ellentmondó szerzőkhöz hasonlóan ma már tulajdonképpen csak találgatni tudjuk, hogy miként alakulhatott volna a világtörténelem, ha e ponton nem következik be egy drasztikus fordulat. Ugyanis Kína a XIX–XX. század fordulójára a gyarmatosító nyugati hatalmak terjeszkedő törekvéseinek egyik fő célpontjává vált, minek következtében szuverenitása alapvetően csorbult. „Az európai hajók” a kanadai történész McNeill szavai szerint „ténylegesen felforgatták Euráziát”.²⁸ A tengeri határ felváltotta a sztyeppe határt az idegenekkel való kritikus találkozás helyszínévé, s az ázsiai államok és népek autonómiája omladozni kezdett”.²⁹ Ehhez a történelmi epizóddhoz kapcsolódik a kínai „megalázottság élménye” és egy esetleges, vélt vagy valós revansvágy is.³⁰ A néhai amerikai nemzetbiztonsági tanácsadó Brent Snowcroft idevágó megjegyzése szerint ez „az egyik dolog, amiért valóban neheztelnek a Nyugatra” a kínaiak, és ez „mélyen beégett a tudatukba”.³¹

Kína és általában Kelet-Ázsia hanyatlását a Kína első ópiumháborús (1839-42) vereségét követő évszázadban az amerikai történész Kenneth

²⁵ SMITH, 1826. 640. o.

²⁶ vö. JÜ-TANG, 1945.; TÁLAS 2012.

²⁷ BRANDT ÉS MTSAI, 2014. 45. o.; POGÁTSA, 2019.; vö. Huang, 2002.

²⁸ MCNEILL, 1998. 231 o.

²⁹ TÁLAS, 2012.: 24. o.; SALÁT, 2021. 79. o.

³⁰ POLANYI LEVITT, 2013. 175. o. vö. MAHBUBANI, 2018.; HUNTINGTON, 2015.

³¹ SNOWCROFT, 2019. 140. o.

Pomeranz „Nagy Eltérésnek (vagy széttartásnak – *Great Divergence*)” nevezte, utalva a két világrész gazdasági szintjének diverz pályafutására. E szintek az eladdig nagyjából hasonló életszínvonal helyett meredeken kezdtek eltérni egymástól, Európa gyorsan felemelkedett hatalma csúcspontjára, Kelet-Ázsia pedig ugyanolyan gyorsan süllyedt a mélypontjára.³²

Zakaria szerint ekkoriban a nyugati világ egyebek mellett technológiai fölénybe is került azzal együtt, hogy összgazdasági termelésben még a XX. század elején is Kína volt az „élen”.^{33 34}

Kína hanyatlása a XX. század első felében, a két világháború és a szünni nem akaró polgárháborúk következtében tovább folytatódott, aminek csak a kínai népi forradalom győzelme és annak nyomán a Kínai Népköztársaság (KNK) megalakulása vetett véget. A XX. század második felében – a hatalomra került, s azt diktatórikus formában és eszközökkel gyakorló Kínai Kommunista Párt (KKP) vezetőinek súlyos hibái és tévedései közepette – a társadalmi-gazdasági fejlődés és a modernizáció terén Kína sajátos utat járt be.³⁵

Ez az időszak Kína történetének mélypontja, aminek eredményeként az ország egy szegény harmadik világbeli ország szintjére süllyedt, tömeges éhínséggel.^{36 37}

II. A FORDULAT: KÍNA VISZONYLAGOS ÉRVÉNYŰ ÁTÁLLÁSA A KAPITALISTA RENDRE?

Amikor a történészek visszatekintenek a XX. század utolsó két évtizedére, jogosan ítélik vízválasztónak az 1979-es évet. Ebben az évben indította be Kína gazdasági reformjait. Ez utóbbi eseményt egy szokatlan összejövetel, a Kínai Kommunista Párt 11. Központi Bizottságának harmadik plenáris ülése jelezte előre 1978-ban. Ezt a formális ülést megelő-

³² POMERANZ, 2000.

³³ E kézirat során a viszonylag régebbi források használatát a kínai innovációtörténet különböző állomásainak a maguk folyamatában való láttatási igénye indokolja.

³⁴ ZAKARIA, 2009. 83-85. o.

³⁵ vö. Tálás, 2012. 24-25. o.

³⁶ Ezen korszak összefüggéseinek kimerítő tárgyalása önmagában is egy monográfiát igényelne, ezáltal azonban Kína történeti idővonala kapcsán elsődlegesen az innovációk szűkebb kontextusára, nem pedig a társadalompolitikai porond összefüggéseire összpontosítunk. Utóbbiaknak egy szerfelett elgondolkodtató leleplezését adja például a kínai-brit író Jung Chang (magy.: Csang Zsung) *Vadhattyúk* című regénye is.

³⁷ POGÁ TSA, 2019.

zően az egyik munkacsoportban egy újonnan kinevezett pártvezető, jelesül Teng Hsziao-ping tartott egy beszédet, mely a modern kínai történelem legfontosabb beszédévé vált. Arra buzdította a vezetőséget, hogy a gazdasági fejlődésre koncentráljon, és hogy az ideológia helyett inkább a tényeket tekintse irányadónak: „Nem számít, hogy fekete vagy fehér az a macska. Ha képes egeret fogni, akkor jó macska” – mondta Teng. Azóta Kína mást sem tesz, mint járja a könnyörtelenül pragmatikus modernizáció útját.³⁸

Nem véletlen e dátumok kijelölése és azok megkülönböztetett presztízse. Teng Hsziao-ping ipari és politikai forradalmával³⁹, illetve „kínai sajátosságokkal felvértezett szocializmusának” – vagy Csaba László közgazdász szavaival élve „központilag irányított piacgazdaságának”⁴⁰ – a kiépítésével párhuzamosan ugyanis nem más indult meg 1978-cal kezdődően⁴¹, mint Kína globalizációba való fokozatos bekapcsolódása, illetve Frankopan brit történész szavaival az ország „elindulása a világ élvonalába”.⁴² Ennek részeként pedig teret nyer a magánvállalkozások – viszonylagos addig elképzelhetetlen – szabadsága is, amely fordulatról és folyamatokról érintőlegesen a kínai-angol író Jung Chang is beszámol *A vadbattyúk* c. könyvében.⁴³

Amíg Mao Ce-tungnál az osztályharc állt a középpontban, addig Teng Hsziao-pingnél a gazdaság modernizálása. Teng Hsziao-ping eszméi eredményeként, azaz a reform, nyitás, modernizáció és stabilitás alapelvei nyomán afféle kopernikuszi fordulat állt be. Teng – szakítva a maoi osztályharc-felfogással – a gazdasági fejlődést tette meg a párt vezéreszméjévé. Csiang Cö-minnél (1993-2003) pedig a társadalmi és a tulajdoni struktúrában bekövetkező változások elismerése került középpontba.⁴⁴

A Kínai Kommunista Párt 2002-es, XVI. Kongresszuson tartott beszámolójában Csiang Cö-min főtitkár már egészen odáig ment, hogy kijelentse: „Minden munka, ami hozzájárul hazánk szocialista modernizációjához és építéséhez, elismerést és dicsőséget érdemel, legyen szó fizikai vagy szellemi munkáról, egyszerű vagy bonyolult munkáról. Ösztönöznünk

³⁸ ZAKARIA, 2009. 120. o.

³⁹ MAHBUBANI, 2018. 37. o.

⁴⁰ CSABA, 2018. 52. o.

⁴¹ POLANYI LEVITT, 2013. 172-173. o. 237. o.

⁴² FRANKOPAN, 2017. 475. o.

⁴³ CHANG, 1994. 590-591. o.

⁴⁴ JUHÁSZ, 2009. 27. o.

kell mindenféle honi és külföldi befektető vállalkozói tevékenységet hazánk építésében”.⁴⁵ Nem más mutatkozik meg itt, mint a külföldi tőkebefektetés állami támogatása és igénye.

Különös súlya lesz a privatizációhoz való viszonyoknak. A piacgazdaság kiteljesítésének útján nem lehet megállni. Ennek egyik eklatáns példája a földpiac szükségességének, a földkoncentrációnak az említése is a XVII. pártkongresszuson.⁴⁶

A vezetés negyedik nemzedéke, Hu Csin-tao (2003-2013) a gyorsaság mellett a tudományos alapokra összpontosított. Egyszersmind nagy hangsúlyt helyezett olyan, általa a kor követelményeinek megfelelőként számontartott értékekre, mint „a dicsőség és gyalázat szocialista maximái”, egy kohéziós ethosz nemzeti propagálására (központjában az emberrel, harmóniával, méltányossággal, társadalmi igazságossággal, testvériséggel, szeretettel és önfeláldozással).⁴⁷

A jelenlegi generáció a 2013 óta regnáló Hszi Csin-ping elnökletével az összes megelőző szellemi és politikai előd örökségéből merít, a maga pragmatizmusával úgy mond azoknak amolyan eddigi betetőzése.

Az izraeli történész Yuval Noah Harari szerint a növekvő kínai szuperhatalom, noha továbbra is óvatos és körültekintő a belpolitikai liberalizációval kapcsolatban, a világ többi részével szemben már sokkal szabadelvűbb megközelítést alkalmaz. „Valójában, amikor a szabad kereskedelemről és a nemzetközi együttműködésről van szó, Hszi Csin-ping Obama igazi utódjának tűnik” – hangzik Harari elgondolkodtató megállapítása.⁴⁸

Ez elképzelhető, hogy túlzás, illetve egy, a kínai sajátosságokat figyelmen kívül hagyó sarkítás. Mindenesetre az eredmény döbbenetes: Kína közel harminc éven át évi 9 százalékkal növekedett, ami a leggyorsabb ütem, amelyet jelentősebb gazdaság valaha a jegyzett történelem során elért. Ugyanebben az időszakban megközelítőleg 400 millió embert emelt ki a szegénységből, ami a legnagyobb vívmány ezen a téren, amely valaha bárhol is megvalósult. A kínaiak átlagkeresete majdnem hétszeresére növekedett. Kínának tömeges szinten sikerült elérnie azt, ami minden harmadik világbeli ország álma, ez a határozott szakítás a szegénységgel. Jeffrey Sachs egyenesen úgy fogalmaz: „Kína a legsikeresebb fejlődéstörténet a világtörté-

⁴⁵ JUHÁSZ, 2009. 27-28. o.

⁴⁶ JUHÁSZ, 2009. 29. o.

⁴⁷ JUHÁSZ, 2009. 27. o.

⁴⁸ HARARI, 2018. 12. o.

nelemben”. A kínai változás mértéke csaknem elképzelhetetlen. Három évtizeden keresztül a gazdaság mérete minden nyolc évben megduplázódott.⁴⁹

A kínai gazdasági modell lényege az állami irányítás és az állami vállalatok, illetve a magánszektor produktív energiáinak a kombinációjában rejlik, a maga törekvésével együtt is – állapítja meg a világhírű, magyar származású gazdaságtörténész Polányi Károly lánya, a kanadai közgazdász Kari Polanyi Levitt.⁵⁰

Ahelyett, hogy azonnal bezártak volna minden rosszul működő vállalkozást, felmondtak volna minden előnytelen kölcsönt, és nagyarányú privatizációba kezdtek volna, inkább olyan politikát alkalmaztak, ami megerősítette a gazdaságot. Ezzel Peking időt nyert ahhoz, hogy problémáit fokozatosan tudja megoldani. Kína gazdaságát és politikai életét is egyre inkább a decentralizált fejlődés jellemzi. Az ellenőrzés csökkenését bizonyos mértékig megtervezték. A kormány sok területen ösztönözte a szabadpiacok fellendülését, megnyitotta gazdaságát a külföldi befektetések és kereskedelem előtt és a WTO tagjaként gazdasági és társadalmi reformokat foganatosított, hozzájárulva a növekvő vállalkozói szellem kibontakozásához. Az állam – a reformok bevezetésének fokozatossága útján – gazdasága sok szintjét ellenőrzése alatt tartja. Az ország GDP-jének jelentős részét állami tulajdonú vállalatok adják. Szemléletes, hogy az ezredforduló utáni években a sanghaji tőzsdén szereplő 35 cég közül egy kivételével részben vagy teljesen a kormány tulajdonában állt.⁵¹

A nemzetközi (javarészt) amerikai cégek a hetvenes-nyolcvanas évekkel kezdődően a javuló hatékonyság érdekében általában kétféleképpen növelték a hatékonyságukat: egyrészt szervezeti és technikai módon; másrészt azzal, hogy alacsonyabb költségű területekre, például Kínába helyezték át az üzemeket, vagy pedig engedélyezték az importot ezekből az országokból (Friedman 2022: 184). Minthogy idővel lehetővé vált a transznacionális vállalatok közvetlen kínai jelenléte is egyes belföldi hazai iparágakban, bevezetve a szorosabb értelemben vett témánk később kifejtendő szakaszait, megjelenhetett a Microsoft az operációs rendszereivel, az Apple a mobiltelefonkészülékeivel vagy az IBM a számítógépeivel is az országban. Ráadásul utóbbi cég a hardver- és szerverértékesítési jogosult-

⁴⁹ ZAKARIA, 2009. 120-121. o.

⁵⁰ POLANYI LEVITT, 2013. 250. o.

⁵¹ ZAKARIA, 2009.:125-127. o.

ságainak egy részét idővel éppen egy kínai ágazati szereplőnek (Lenovo) értékesítette.

III. ELSAJÁTÍTOTT ÉS HOZZÁADOTT ÉRTÉKET TEREMTŐ INNOVÁCIÓ

Mahbubani szerint Kelet-Ázsia és *a fortiori* Kína felemelkedése egy hármas, politikai, lélektani és kormányzási forradalom együttes következménye⁵², aminek az egyik leglátványosabb terepe a felsőoktatás, ami történelmi, vagy legalábbis, a szerző szavai szerint „háromezer éves” csúcson van napjainkban.⁵³ Mások koránt sincsenek ennyire elragadtatva, a Johnson Cornell Egyetem 2015. évi globális internettechnológiai jelentése (a továbbiakban: GITR) szerint a felsőoktatásnak továbbra is „szélesebb körűvé kell válnia, mégpedig nemcsak az elit számára fenntartva”.

Már az ezredforduló első évtizedének végére világossá vált, hogy Kínára egyre kevésbé helytálló az „olcsó munkaerővel működő összeszerelő üzem” közhelyes fogalomhasználat. A helyi innovációs potenciál erősödését tükröző mutatók értéke a kilencvenes évek vége óta gyorsan növekszik. Az ország méretéből adódóan, a K+F ráfordítások emelkedése néhány éven belül azt eredményezte, hogy 2000 óta Kína a második legnagyobb ráfordítóra vált az Egyesült Államok mögött, és ez 2019-ben is így volt.⁵⁴ Számottevő továbbá Kína egyre hangsúlyosabb technológiaszerző befektetési tevékenysége, ami részint külföldi csúcstechnológiai cégek felvásárlását (a külföldi befektetések egy részét kimondottan a technológia megszerzési szándéka is motiválja), részint kutatóintézetek létrehozását jelenti. Egy további jelentőségteljes mozzanat az, hogy Kína bilaterális K+F keretegyezményeket írt alá gyakorlatilag az összes fejlett országgal. Kína például az egyik olyan ország, amely részt vesz az uniós keretprogramokban, információtechnológiai kutatások terén ráadásul az izraeli kutatócsoportok mellett a kínai kutatóintézmények jelentik az egyik legintenzívebb résztvevői kört. Az átállás a beruházás- és exportvezérelt növekedésről innovációvezérelt növekedésre természetesen még hosszú időt vesz igénybe, a szisztematikus felkészülés azonban már a kilencvenes évek második felében megkezdődött.⁵⁵

⁵² MAHBUBANI, 2018- 12-18. o.

⁵³ MAHBUBANI, 2018- 16. o.

⁵⁴ OECD, 2019.

⁵⁵ TÁLAS, 2009. 60. o.; SZALAVETZ, 2008. 115. o.

A kínai stratégia cél- és eszközrendszer a fejlett és a felzárkózó országok sikertörténeteinek, joggyakorlatainak tanulságait hivatott ötvözni. Elsőként a délkelet-ázsiai kistigrisek tapasztalatait arra nézve, hogy miként lehet a másolásra épülő továbbfejlesztésről áttérni a „belső” innovációra nemzetgazdasági szinten oly módon, hogy eközben Kína lehetőség szerint minél több kiemelt stratégiai technológiai és tudományterületen törhessen előre a nemzetközi élbolyba. Integrálja másfelől néhány fejlett euroatlanti ország tapasztalatait abban a tekintetben, miként lehet az információ-technológiát kitorési pontként használni a szerkezeti modernizáció során, a korábbiaknál magasabb helyi hozzáadott értéket biztosító, tudás- és technologiaigényesebb tevékenységekre történő, mihamarabbi váltás végett. Elsajátították azt is, hogy miképp vonhatók be tudásalapú és helyi K+F-igénylő működőtőke-befektetők az innovációs rendszerbe.⁵⁶ E folyamatok azóta még inkább kifejeződnek, gondoljunk csak a kínai „robot-orvosra”, a világ legnagyobb vízen lebegő naperóművére, a folytonos drónalapú kézbesítő szolgáltatásra, a mobil kvantumműholdra és még egy sor egyéb, mindössze néhány éves innovációra.

Kína az extenzív gazdasági növekedés fokozatos visszaszorítása irányába tett lépéseivel immár hosszabb ideje növelni kívánja az intenzív növekedést. Ennek kapcsán felértékelődik a munkaerő, illetve általában az emberi tényező minőségi javítása, a (felső)oktatási és a posztgraduális képzések fejlesztése mellett az élethossziglan tartó tanulás szervezeti és tárgyi feltételeinek a fokozatos biztosításán keresztül. Ezzel egy-két évtizeden belül el akarják érni, hogy Kínában megszilárduljanak a tudásalapú gazdaság és az informatikai társadalom kezdeti alapjai is.

IV. A KÍNAI INFOKOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK ÉS A DIGITALIZÁCIÓ IPARA ÉS PIACA

Kína évtizedek óta közép- és hosszú távú tudományos és technológiai politikákat alakít ki a stratégiai feltörekvő iparágak fejlődésének előmozdítása érdekében. Hangsúlyozza a saját fejlesztésű innovációk jelentőségét, ami a 2000-es évektől kezdve egyre nagyobb hangsúlyt kap. A „*Made in China 2025*” stratégiai terv tipikus példa Kína iparpolitikájára. Kína célja, hogy 2025-ig az ipari támogatások és az ipari beruházási alapok révén növelje a hazai alatechnológiai és alapvető iparágai arányát. A 2015. évi

⁵⁶ TÁLAS 2009. 63. o.; SZALAVETZ, 2008. 123. o.

„Internet Plus cselekvési terv” és a 2017. évi „új generációs mesterséges intelligencia fejlesztési terv” szintén ehhez az az iparpolitikához kapcsolódik. Emellett a kínai kormány által az elmúlt években javasolt digitalizációval kapcsolatos szakpolitikák közé tartozik a „társadalmi hitelrendszer építési terv (2014–2020)” és a „digitális falu fejlesztési stratégiai terv”, amelyek az iparon túl kiterjednek a társadalmi irányítás politikájára. Például a „digitális falu fejlesztési stratégiai tervében” a kínai hatóságok kommunikációs infrastruktúrát kívánnak kialakítani a vidéki területeken.⁵⁷

Nem is csodálkozhattunk azon, hogy e folyamatokra reflektálva a GTR már évekkel ezelőtt is megállapította, hogy „Kína egyre innovatívabb. A szabadalmi bejelentések – az innovációs képesség tökéletlen mértéke – 2000 óta fellendültek. Számptalan vállalat vált egyszerű gyártóból feltalálóvá, saját termékeik saját nevükön történő forgalmazásába kezdve. A tudományos helyzet is drámai módon javult”.⁵⁸

Egyrészt az információs és kommunikációs technológiai (a továbbiakban: IKT) ipar a digitális gazdaság alapjának tekinthető. Másrészt, míg a digitális gazdaság egyértelműen a telekommunikációval kapcsolatos gyártási és szolgáltatási iparágaktól függ és azok támogatásában részesül, a digitális megoldásokat széles körben használják más ágazatokban is. Ezek például az agrárium területén is egyre inkább előtérbe kerülnek a precíziós mezőgazdaság terén, amely az adatelemzési és képfelismerési technológiát használja a szántóföldi növénytermesztés nyomon követésére. A „Dolgok Internetét” a telekommunikációs iparon kívül számos iparágban használják egyre nagyobb mértékben. Emiatt a tendencia miatt fontos megjegyezni, hogy minden szektor rendelkezik „digitális” összetevőkkel, amelyek hozzájárulnak a termelési teljesítményéhez.⁵⁹ Éppen ezért ez a második megközelítés is elismeri az IKT központi helyét a jelen globális gazdaságban, ám ezen túlmenően a kitekintésbe belefoglalja más szektorok digitalizációjának mértékét is. Más szóval, a digitális gazdaság egésze közvetlenül magában foglalja azokat az ágazatokat, amelyek nagyobbak, mint a tipikus IKT-iparágak.

Az első megközelítés szerint viszonylag könnyen kiszámítható az IKT-ipar aránya a teljes gazdaságból. Az OECD 2011-ben közzétett adatai alapján a kínai IKT-ipar felelős GDP-jének 4,8% -áért és a foglalkoztatás 2,6% -áért, ami alacsonyabb, mint az OECD átlag (6%, illetve 3,7%).

⁵⁷ ITO, 2019. 50-75. o.

⁵⁸ GTR, 2015. 25. o.

⁵⁹ IVÁNYI, 2019b. 35. o.

A második megközelítés tükrében pedig az informatikára irányuló tőkeberuházások hozzájárulása kerül górcső alá az egyes iparágak teljesítményéhez viszonyítva. A Kínai Információs és Kommunikációs Technológiai Akadémia, egy kormányzati kutatóintézet 2017. évi jelentése szerint – amely a digitális gazdaság százalékos arányát a teljes GDP-hez viszonyítva az IKT-tőke hozzájárulása alapján az egyes iparágak hozzáadott értékéhez képest becsülte meg –, az arány 2008-ban elérte a 15,2%-ot, 2016-ban pedig a 30,3% -ot.

A Johnson Cornell Egyetem már fentebb idézett 2015. évi globális internettechnológiai jelentése szerint mindenesetre ahhoz, hogy az IKT valóban átalakító hatással legyen a kínai társadalomra és gazdaságra, át kell hatnia az egész társadalmat, beleértve a vidéki országrészeket is. Az ígéretes vállalati sikertörténetek ellenére a vállalkozói és az ún. start-up vállalkozási kultúrának még mindig gyökeret kell eresztenie egy olyan országban, ahol az állami tulajdonú vállalkozások továbbra is a gazdaság számos szegmensét uralják. A kedvezőbb üzleti környezet sokat segítene – Kína e tekintetben a jelentéshez csatolt felmérés szerint akkoriban egy közepszerű 104. helyet foglal el. Ugyanakkor érdemként hozza fel a tanulmány, hogy „a kormány legalább felismeri az IKT és az innováció kritikus szerepét a növekedési lendület fenntartásában”.⁶⁰

Az egy évvel későbbi globális internettechnológiai jelentés szerint Kína három helyet javítva az 59. helyre lépett elő az internetfelhasználás és -hatás alapján. Növekedett az egyének általi használat is, különösen a mobil szélessávú előfizetések tekintetében, amelyek egy év alatt majdnem megkétszereződtek, 100 lakosonként 21,4-ről 41,8-ra emelkedve. A jelentés úgy ítéli meg, „a kínai vállalkozásoknak fokozniuk kell erőfeszítéseiket a digitális technológiák átvételére és az innovatív folyamatok ösztönzésére, hogy az ország innováció-vezérelt, magas jövedelmű gazdasággá váljon”. Noha a szabadalmazási tevékenység az utóbbi években jelentősen megnőtt, még mindig viszonylag alacsony a fejlett gazdaságokéhoz képest, és az IKT teljes gazdasági és társadalmi hatása még mindig alakulófélben van. Az üzleti környezet továbbra is az egyik legfontosabb szűk keresztmetszet (104. hely): a Világbank adatai szerint Kína továbbra is magas adóztatást ró a vállalkozásokra (67,8 százalék), egy-egy új vállalkozás létrehozása pedig „hosszadalmas és összetett folyamat” (rendre 121., illetve 120.), elriasztva az új és versenyképesebb cégeket a piacralépéstől. Ugyanakkor a jelentés

⁶⁰ GITR, 2015. 25. o.

ezúttal is kiemeli azt, hogy „a kormány felismerve a kihívást, jelenleg reformprogramot hajt végre az üzleti eljárások egyszerűsítése érdekében országszerte.”⁶¹

A kínai digitális gazdaság növekedését hatalmas érdeklődés övezi, hiszen az egészen rendkívüli. Kína digitalizációs folyamatát mind a magánvállalkozások, mind pedig az állam stratégiai kezdeményezései vezérlik – állapítja meg Asei Ito japán szociológus.⁶²

Nagy népessége lehetővé tette, hogy Kína már csak a belföldi piacon is, valamint a hálózati externáliákon keresztül hatalmas számú felhasználóval rendelkezék, ami az internetes ipar fejlődésének fő tényezője.

Kína támogató kormányzati politikája, valamint az 1 milliárd internet- és 882 millió okostelefon-felhasználóból álló hatalmas belföldi piacteret adott a hazai informatikai cégeknek a virágzáshoz.⁶³

Kína információs és kommunikációs technológiai piaca a gazdaság legdinamikusabb ágazatai közé tartozik. 2021-re a piac az előrejelzések szerint eléri a 8,1 billió (10^{12}) dollárt, ami a kínai GDP 55%-át teszi ki. Kína IKT-importja 2017-ben 528 milliárd dollárt tett ki, míg kivitele elérte a 781 milliárd dollárt. A kínai cégek versenyképessége számottevő, mivel a hazai hardverek, szoftverek és szolgáltatások minősége folyamatosan javult.⁶⁴

Az IKT-piac fejlődésével egyes, a növekedést hajtó alágazatok (például okostelefonok) az előrejelzések szerint telítődőben vannak; a jövőbeli növekedést valószínűsíthetően az IKT-technológiáknak a hagyományos iparágakba való integrálása és átalakítása fogja táplálni.⁶⁵

A nemzetközi cégek számára a kínai IKT-piacon rejlő nagy lehetőségeket valódi kihívások mérsékelik. A gyorsan „éretté” vált hazai verseny miatt a külföldi vállalatok Kína számos IKT-alágazatában többé már nem rendelkeznek domináns piaci részesedéssel. A kínai cégek élelmesen sajátították el a technológiákat és ezáltal „felforgatták” a piacokat, gyakran alacsony árakkal. Az amerikai cégek egyre gyakrabban lépnek partnerségre, hogy a piacon maradhassanak. Ahogy a piac „érik”, egyre kevesebb az „első IKT-vásárló” is. Kína költségelőnyei szintén csökkentek, mivel a gyártás egyre inkább áttevődik más helyszínekre.⁶⁶

⁶¹ GfTR, 2016. 28. o.

⁶² ITO, 2019. 50-75. o.

⁶³ GXRT, 2021.

⁶⁴ PSF, 2020.

⁶⁵ PSF, 2020.

⁶⁶ PSF, 2020.

Az ipari *big data* és az ipari internet két jelentős törekvés, amelyek Kína ambiciózus és nagyszabású, valószínűsíthetően az amerikaiakkal folytatott technológiai vetélkedés hátterében is álló⁶⁷, fentebb már említett, vitatott eredményességű „*Made in China 2025*” kezdeményezéséhez igazodnak. 2019-ben egyértelmű kereslet mutatkozott ezen új technológiák iránt, mivel Kína ipari internet-architektúrája már kialakult. A járművek internete (IoV) és az intelligens járművek várhatóan egy további feltörekvő alágazatot képeznek az intelligens platform/jármű-üzemeltetési rendszer, a mesterséges intelligencia (AI) és az 5G technológiák fejlesztésével és integrálásával. A virtuális valóság (VR), a kiterjesztett valóság (AR) és a mesterséges intelligencia (AI) szintén olyan feltörekvő technológiai területek, amelyekre Kína összpontosít.⁶⁸

Érintettük többször is a magánvállalkozásokat és az előttük az elmúlt évtizedekben megnyílt teret. A kínai hatalmas belföldi piac alapjain szárba szökkenő cégek között találni olyan nagy informatikai vállalatokat, mint például az Alibaba Group és a Tencent Holdings, valamint kockázati tőke társaságokat is, amelyek számos ún. unikornis társaságot (olyan tőzsdén nem jegyzett start-upok, amelyek értéke meghaladja az egymilliárd dollárt) finanszíroznak. Az Alibaba Grouphoz fűződik a kínai e-kereskedelmi piac kialakítása, míg a Tencent Holdings a videojáték-számlázási és a közösségi hálózati szolgáltatások köré fonódva terjeszkedett. A kínai kiskereskedelmi e-kereskedelmi piac volumene és az online fizetések száma(ránya) a 2010-es évek során gyorsan növekedett. Noha az Alibaba úttörő szerepet játszott a kínai e-kereskedelem és az online fizetési piac kibővítésében, a később érkező Tencent-nek a WeChat Pay által sikerült meghatározó piaci részesedést szereznie a mobilfizetés területén, ami kiélezett versenyt teremtett az Alibaba Alipay-ével. Mindkét cég a világ tíz legértékesebb vállalata közé került 2018-ban. Ami pedig az olyan újabb vállalatokat illeti, mint a ByteDance és a DJI, ők is villámgyorsan piaci részesedést szereztek az új szolgáltatások és hardverek területén.

⁶⁷ ANSTEY, 2022.

⁶⁸ PSF, 2020.

V. KÍNA HELYE A GLOBALIZÁLT VILÁGBAN – NEMZETKÖZI PERSPEKTÍVÁK

Kína, ha nem is annak nyugati, neoliberális válfaját követi, ám alapvetően a tőkés világrendszerbe integrálódott már. Ez ahhoz a jelenséghez visz, amit Mignolo modernista „nyugattalanításnak” (*dewesternization*) nevez.⁶⁹ Ez részben legalábbis a nyugati civilizáció egyedi (partikuláris) sajátosságain alapszik, a mindezt kísérő episztemológia nélkül.

Ezt ragadja meg a kínai ti-csung fogalom, melynek jelentése kínai alapelvek, nyugati gyakorlatok. Az ázsiai öntudat az azóta eltelt két évtizedben csak tovább fokozódott.⁷⁰

A néhai egyiptomi-francia közgazdász Samir Amin hasonlóan látja.⁷¹ Az ország tisztán kapitalista jellegét vitató szerző úgy véli, hogy a transznacionális tőke nem vonta ellenőrzése alá a kínai piacokat.⁷² A piacok korlátozott megnyitásáért és a külföldi befektetések bevonásáért „cserébe” nemcsak átvették a külföldi technológiákat, hanem – mint azt fentebb érzékeltettük – el is sajátították azokat, mindebből pedig tulajdonképpen az ország profitál (ellentétben például Latin-Amerika vagy Északnyugat-Afrika tapasztalataival).

Kína aktív szerepet kíván vállalni a nemzetközi és hazai műszaki szabványok meghatározásában is⁷³, ami egyszerre lehet a nem vámjellegű kereskedelmi akadályok és a nemzetközi befektetések K+F irányú ösztönzésének az eszköze. Utóbbi azzal is járhat Tóth Barna értékelése szerint⁷⁴, hogy a nemzetközi cégek szupertitkos terméktechnológiájuknak a kínai vállalatokkal való megosztására kényszerülnek. E ponton pedig át is érünk a nemzetközi perspektívákra.

Fentebb taglaltuk terjedelmesen a kínai digitális gazdaság kialakulását. Egyelőre ennek a külföldre gyakorolt hatásait egyelőre csak találgatni lehet. A bátorító állami magatartás nyomán a szállítóberendezések és szolgáltatások széles körében kialakult tőkeegységek, mint a CCTV, Ali Baba, Baidu, Sina, China Telecom, Huawei, ZTE, Lenovo, immár nemcsak a hazai

⁶⁹ MIGNOLO, 2011. 136. o.

⁷⁰ v.ö. MAHBUBANI, 2018.; HUNTINGTON, 2015.

⁷¹ AMIN, 2013. 65-87. o.

⁷² vö. ARRIGHI, 2007.; SCHILLER, 2014.

⁷³ SZALAVETZ, 2008. 122. o.; IVÁNYI, 2019b. 47. o.

⁷⁴ TÓTH, 2009. 63. o.

piacon játszanak vezető szerepet, hanem mind erősebben jelennek meg világszerte, nemzetközi sikereket érve el.

Köztudomású, hogy Kína az IKT-forradalom egyik zászlóvivője vált napjainkra a távol-keleti térségben. Ezt nagyrészt az említett cégek, például a Huawei és a ZTE, vagyis a Kínai Fejlesztési Hivatalhoz szorosan kapcsolódó, a Kínai Fejlesztési Bank által nyújtott lágy kölcsönökkel támogatott vállalatok végzik. A térségi fejlesztések megvalósulhatnak kormányközi támogatások formájában is, olyan országokkal, ahol Kína – a regionális stabilitás és mindenekelőtt az ásványkincsek miatt – hosszútávú beruházásokat kíván kivitelezni, így Tádzsikisztánnal, Kirgizisztánnal, Üzbegisztánnal és Türkmenisztánnal.⁷⁵

Az ún. „öv és út kezdeményezés” (BRI), amely egy roppant nagyszabású, földrészekeken átívelő tőke-, energia-, anyag-, áru-, kommunikációs, tudás- és emberi áramlási hálózat, illetve a kínai technológiai óriások ázsiai terjeszkedése egyszerre jelenítik meg a kínai globális ambíciókat.⁷⁶ Más szóval, Marshall meghatározásában ez egy olyan gazdasági irányelv⁷⁷, amelynek célja az országba irányuló és onnan induló áruforgalom akadálytalan áramlását szolgáló globális kereskedelmi kapcsolatok kiépítése vagy fejlesztése, a maga árnyoldalával is.⁷⁸

Előbbi kezdeményezés részét képezi a műholdas információ megosztása és az üvegszál kábelek lefektetésének terve is. A terv digitális információs eleme, az úgynevezett „digitális öv és út” vagy „digitális selyemút” már kifejezetten meg is fogalmazódott Hszi Csin-ping elnök 2017 májusában, Pekingben tartott BRI nemzetközi együttműködési fórumon tartott beszédében. Itt hangsúlyozta országa azon szándékát, hogy „ragaszkodjon az innováció által vezérelt fejlődéshez; támogassa az olyan területeken folytatott együttműködést, mint a digitális gazdaság, az AI, a nanotechnológia és a kvantumszámítógépek; elősegítse a nagy adatforgalmat, a felhőalapú szolgáltatásokat és az intelligens városépítést; és összekösse a 21. századi digitális selyemutat”. A Kínában 2017 decemberben tartott 4. internetes világkonferencián Kína, Egyiptom, Laosz, Szaúd-

⁷⁵ FRANKOPAN, 2017. 502 cf.; POLANYI LEVITT, 2013. 175. o.; MARSHALL, 2018. 80-81. o.; IVÁNYI, 2019b. 46. o.

⁷⁶ IVÁNYI, 2019b. 45-47. o.

⁷⁷ MARSHALL, 2022. 282. o.

⁷⁸ A szerző rámutat, hogy mindez amennyire ambíciózus és nagyszabású, egyben olyannyira vitatott is környezetkárosítási, polgári és politikai jogi, átláthatósági szempontból. Forrás: MARSHALL, 2022. 282-283. o.

Arábia, Szerbia, Thaiföld, Törökország és az Egyesült Arab Emírségek kormánya közösen jelentette be a „BRI digitális gazdaság nemzetközi együttműködési kezdeményezést”, amelynek tulajdonságait fokozatosan határozzák meg.⁷⁹

Kína gyors fejlődése az olyan új generációs területeken, mint az 5G, a mobilfizetés, az e-kereskedelem és a mesterséges intelligencia, nem maradt észrevétlen a nemzetközi közösség számára. Más országok is hovatovább nagyobb figyelmet fordítanak a kínai informatikai cégek meteorszerű felemelkedésére, mivel igyekeznek megvédeni saját hazai csúcstechnológiai iparukat Kína növekvő versenyképességétől.⁸⁰

Mint sok más ország, Ausztrália is például újragondolja Kína-függőségét, és hogy mennyire engedi be Kínát az ország kritikus infrastruktúráját érintő projektjeibe. Marshall egyrészt azt⁸¹, hogy felfüggesztették egyes ausztrál termékek kínai importját az elmúlt években, másrészt azt, hogy 2020 nyarán kibertámadások érték az ausztrál infrastruktúrát, annak tulajdonítva, hogy előzőleg a kínai Huawei távközlési vállalatot kizárták az ausztrál 5G-hálózatból.⁸²

Ha a becslések beigazolódnak, és az ázsiai országban az igények meghaladják a hazai termelési kapacitást, az ország egyre több nyersanyagot akar majd külföldről beszerezni, és egyre kevésbé lesz hajlandó külföldre értékesíteni.⁸³

Korántsem véletlen az, hogy Kína gazdasági kapcsolatok kiépítésére törekszik Afrikával is. Az afrikai kontinens olyan természeti erőforrásokkal rendelkezik – például szánhidrogéneket – melyekre az országnak szüksége van a fejlődéséhez. Mind a pekingi, mind az afrikai kormányok örömeire szolgálnak az új kereskedelmi kapcsolatok – részben azért, mert nem feltét-

⁷⁹ ITO, 2019. 50-75. o.

⁸⁰ GXRT, 2021.

⁸¹ MARSHALL, 2022. 50. o.

⁸² Nemcsak emiatt érik a nemzetközi térben bírálatok Kínát. A technológiai fejlettség vélt vagy valós „sötét kamrájában” az is megjelenik, hogy a Kínai Népköztársaság Közbiztonsági Minisztériuma (a továbbiakban: MPS) által horribilis költségek eredményeként létrehozott szűrőrendszernek köszönhetően 2009 óta minden külföldi internetes szolgáltatás, amely a Web 2.0 címszó alá esik, elérhetetlen a távol-keleti országban. Az MPS szerint a projekt célja egy kommunikációs hálózat és számítógépes információs rendszer kiépítése a hatóságok számára, képességeik és hatékonyságuk javítása érdekében, vagyis kiszűrni azokat a tartalmakat, amelyek sértik a Kínai Népköztársaság érdekeit. Forrás: IVÁNYI, 2014. 127. o.

⁸³ MARSHALL, 2022. 281-282. o.

lenül árnyékolja be őket a gyarmatosítás vagy más történelmi ellentét –, így az üzlet virágzik. A kereskedelem megközelítőleg 50 százalékkal növekszik évente, Kína afrikai befektetési még ennél is gyorsabban. Sok afrikai ország soha nem látott fejlődést ért el. Ez minden bizonnyal súrlódásokhoz vezet majd, hiszen minden hatalom a saját érdekeinek érvényesítésére törekszik, és ragaszkodik a saját elképzeléseihez azzal kapcsolatban, hogy mi a teendő Afrikában. Kína „puha erejével” tehetségesnek, jó diplomatának bizonyult világszerte. Előzékenyebb politikai vonalat képvisel, nagyvonalú segélyeket osztogat (melyek gyakran messze felülmúlják az USA segélyeit), és szabadkereskedelmi megállapodást írt alá az ASEAN-nal is. Nem véletlen, hogy 2007-ben Nigéria Kína sokkal kedvezőbb hitelét fogadta el a Világbank által felajánlott helyett, melyben ráadásul semmiféle közpolitikai feltétel nem fogalmazódott meg. Helytállónak tűnik Zakaria megállapítása, miszerint „Kína szép csendben, egyre inkább az arrogáns és hencegő Nyugat alternatívájaként tűntetheti fel magát”⁸⁴, ami az ország ellentmondásos nemzetközi megítélése mellett is szemléletes értékelésnek tűnik.

Kína a világ ritkaföldfém-készleteinek valamivel több mint 30%-ával eleve a maga földrajzi területén rendelkezik, további szükségleteit pedig külföldi beszerzésekből fedezi. Alighanem változatlanul mindent meg fog tenni, hogy biztosítsa, illetve kézben tartsa olyan, a technológiai és hadiipara számára elengedhetetlen, az afrikai Száhel-övezet mellett akár a Holdon is fellelhető ritkaföldfémek (például neodímium, itterbium stb.) nagy része feletti ellenőrzést. Nemcsak a Föld, hanem immár az űr terén is. Mindez a maga felbecsülhetetlen mértékű innovációs tétjei miatt is, további világpolitikai turbulenciákhoz is vezethet. Egyetlen más ország sem rendelkezik több feldolgozóüzemmel, mint Kína, és az alapanyagokból előállított termékeket a kínaiak értékesíteni tudják a világpiacon.⁸⁵ Árnyalja valamelyest a képet, hogy az árak jellemzően ingadoznak és arra is láthattunk példát az elmúlt években (2020), hogy a ritka földfémek ára a negyedére esett vissza.

A kibontakozó globális vetélkedést megjeleníti az is egyebek mellett, hogy 2014-ben a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) felszólította Kínát a ritkaföldfémek korlátozásának feloldására, ezen felül 2015 több ország is újraindította saját kitermelését. Noha még mindig Kína a fő termelő, egyes nemzetközi szereplők, például az Egyesült Államok, már korántsem függ annyira.

⁸⁴ ZAKARIA, 2009. 148-159. o.

⁸⁵ MARSHALL, 2022. 280-281. o.

Ezzel el is érkezünk a nemzetközi kapcsolati dinamikák kontextusában szintén roppant fontos amerikai-kínai viszonyhoz, és ennek globális elsőséghez kapcsolódó aspektusához. Napjaink geopolitikai távlatai szempontjából fontos annak tudomásul vétele, hogy az amerikai és kínai kapcsolatok nem egydimenziósak, azok az akut hatalmi rivalizálás mintáit éppúgy megelevenítik, mint az együttműködéséit.⁸⁶

Kína 1949-ben készült második százéves terve szerint, az új Kínának 2049-re vissza kell állítania korábbi globális vezető szerepét. A hosszú kínai civilizáció és történelem fényében ez nem jelent globális dominanciát vagy új hegemonia kiépítését a XXI. század új, globális korszakában. Ez globális vezető szerepet jelent a gazdaságban, a pénzügyekben, a technológiában, a kultúrában, és jelenti a történelmi vívmányok katonai erővel való megvédésének képességét.⁸⁷

Az 1980-as években Kína fejlődésének első évtizedében fő stratégiája a fejlődés volt. Peking az Amerikával és a világ más részeivel ápolit jó kapcsolatot kulcsfontosságúnak tekintette fejlődése szempontjából. Ez részben azért volt így, mert hozzá akart férni a világ legnagyobb piacához csakúgy, mint legfejlettebb technológiáihoz.⁸⁸

Vagyis a kínai-amerikai gazdasági kapcsolatokat kölcsönös függőség jellemzi. Kínának szüksége van az amerikai piacra, hogy termékeit értékesíteni tudja, és az Egyesült Államoknak szüksége van Kínára, hogy fedezze adósságait. Voltaképpen ez a globalizációs megfelelője a nukleáris korszak kölcsönös megsemmisítés elvének. A globalizált világ valósága szövetségbe kényszeríti Amerikát és Kínát, amit a geopolitika önmagában egyébként nem tűrné el.⁸⁹

A néhai nemzetbiztonsági tanácsadó Zbigniew Brzezinski eme egymásrautaltságot frappánsan úgy ragadja meg, hogy “miközben a kínaiak egybillió dollárnál is több amerikai államkötvénnyel rendelkeznek, bem tudják ezt az összeget az Egyesült Államok ellen fegyverként használni anélkül, hogy ne ártsanak a saját jólétüknek. Ebben az értelemben partnerek vagyunk. Egymástól függünk”.⁹⁰

Az Amerikai „Birodalom” nem nyerheti meg a globális háborút Kína ellen a következő évtizedekben: elkésett. Ugyanakkor Kína biztos nem tesz

⁸⁶ IVÁNYI, 2019b. 45. o.

⁸⁷ MATOLCSY, 2020- 54. o.

⁸⁸ ZAKARIA, 2009. 136. o.

⁸⁹ ZAKARIA, 2009. 156. o.

⁹⁰ BRZEZINSKI – SNOWCROFT, 2019. 172. o.

kísérletet arra, hogy globális vezető hatalommá váljon a következő évtizedekben, vagy azért, mert erre semmi szüksége, vagy azért, mert elég okos ahhoz, hogy ne provokáljon totális háborút az Amerikai Birodalom részéről.⁹¹

A kínai termeléstöbbletet az ország egyik (sőt, 2016-ban a) legfontosabb exportpiaca, az amerikai támogatására fordítják, nem pedig a kivételesen egyenetlen, exportra és befektetésekre épülő hazai politikai gazdasági szerkezet átalakítására. Évek óta vannak azonban arra mutató jelek is, hogy a Hszi Csinping-kormányzat tesz lépéseket a szerkezeti változtatások irányába.⁹² E dinamikák jelentőségét vitatja a magyarországi születésű George Friedman geostratégia, mondván, az Egyesült Államok „nem szorul túlzottan importra, s nincs kitéve az export ingadozásainak sem. Sőt, az Egyesült Államok nemhogy nem akarja bebetonozni a kereskedelmi egyezményeit, hanem inkább kilép belőlük, vagy újratárgyalja őket, ahogy a NAFTA és a Kínával folytatott kereskedelmi tárgyalások esetében láthattuk”.⁹³

Az Egyesült Államok kormányához hasonlóan, mint említettük, a kínai vezetés is jelentős tőkeegységekkel gazdálkodik az internetszektorban, és rengeteg kapacitással egyengeti a hazai tőke útját. Az állam például intenzíven együttműködik azzal a Tencenttel, amelynek WeChat nevű közösségi média alkalmazását már 2017-ben is közel egymilliárdan használták havi rendszerességgel. Szintén hasonlóan az Egyesült Államok vezetéséhez, a kínai is beavatkozik a nemzeti piac feltételeibe, ennek megfelelően például a Microsoft és az Apple is stratégiai engedményekre kényszerült az országban, a Facebook használata pedig korlátozott. A China Mobile nemcsak előfizetői számát tekintve, hanem a 4G mobilhálózati felszerelésekbe való tőkebefektetési terén is jócskán felülmúlja a legnagyobb nyugati vállalatokat, beleértve a Vodafone-t, az AT&T-t vagy a Verizont.⁹⁴ Sőt, amint azt már előrebocsátottuk fentebb, immár a Dolgok Internetjét (IoT) is megalapozó 5G technológiában is az élmezőnybe tartozik az ázsiai ország. Noha ennek első felhasználója Dél-Korea lehetett, napjainkra annak a legtöbb településre való bevezetésében már Kína áll az élen.

⁹¹ MATOLCSY, 2020. 45. o.

⁹² IVÁNYI, 2019b. 46. o.

⁹³ IVÁNYI, 2022. 122. o.

⁹⁴ IVÁNYI, 2019b. 46. o.

A jelenlegi amerikai-kínai kereskedelmi háború előzményei is egyebek mellett erre a potenciálra vezethetők vissza. A konfliktus 2018 elején kezdődött, amikor az USA magas importvámokat vezetett be egyes kínai termékekre, amelyet Kína nem hagyott sem szó, sem válaszcselekedés nélkül. A konfliktus aztán újabb szintre helyeződött, amikor 2018 áprilisában az amerikai vezetés megtiltotta a hazai székhelyű cégeknek, hogy együttműködjenek az állami kötődésű kínai ZTE-vel. 2019-ben ugyanígy jártak el a Huawei magánvállalattal is, amely Pogátsa értékelése szerint világvezető, és egyetlen vetélytársa a szakértők szerint az európai Nokia-Ericsson kooperáció.⁹⁵

Aktuálisan az Trump-kormányzat egyes kínai technológiai óriások (például a Huawei Technologies Co.) ellen irányuló lépéseire építve a Biden-adminisztráció idén a chipek bizonyos típusainak exportjára vonatkozó korlátozásokat jelentett be csakúgy, mint a félvezetőgyártó berendezések bármely kínai vállalatnak történő értékesítésére vonatkozó szabályok szigorítását⁹⁶, amely érzékelteti az egyes alágazatokban elkönyvelt kínai technológiai előretörést (vagy fölényt?).

Egyesek, többek között Fareed Zakaria az Egyesült Államokból⁹⁷, Tim Marshall az Egyesült Királyságból⁹⁸ vagy Kishore Mahbubani Szingapúrból⁹⁹ jutnak teljesen más megközelítésből arra a következtetésre, hogy a 21. század többpólusú világában mind magabiztosabbá váló Kína akár le is taszíthatja trónjáról az Egyesült Államokat és IKT-cégeit.

Megint mások, például Aouragh – Chakravartty szerint Kína vélten vagy valóban ellenhegemónikus törekvései valójában egyfelől az interdependencia alapjain a status quo (és tudomásul vételének a) zátonyára futnak, másfelől Kína manőverei érdemben nem különböznek az unilateralizmus egyéb történelmi előzményeitől.¹⁰⁰

Míndeközben arra nemkülönben utalnak jelek, hogy a nyugati és a kelet-ázsiai (kínai) tőkés rend összekapcsolása egy hibrid szerkezeté – más szóval a status quo részleges korrekciója annak esetlegesen globálisan többközpontúvá történő alakításával egyfajta kölcsönös előnyökkel járó

⁹⁵ POGÁTSA, 2019.

⁹⁶ ANSTEY 2022

⁹⁷ ZAKARIA, 2009. 252. o.

⁹⁸ MARSHALL, 2018. 71. o., 241. o.

⁹⁹ MAHBUBANI, 2018. 80-84. o.

¹⁰⁰ AOURAGH – CHAKRAVARTTY, 2016. 568-569. o.

egyensúlyi állapotban¹⁰¹ – voltaképpen megfelel a nemzetközi politikai gazdaságtan szereplőinek.¹⁰² Különösen annak fényében lehet ez így, hogy egyes gazdasági ágazatok, amint arra Pogátsa Zoltán Xinmei Shen nyomán is rámutat, eleve nagymértékben össze vannak fonódva.¹⁰³

Bonyolítja és árnyalja a tisztánlátást, egyszersmind megkérdőjelezi az egydiszciplínás megközelítések érvényét a politikai színtér. Az új hegemoniát megcélzó világhatalmi ambíciókat és az amerikai vagy megosztott elsőség történelmileg meghatározott pályafutásának a tudomásul vételét már előrevetítette Hszi Csin-ping kínai elnök 2017-es davosi beszéde is.¹⁰⁴ Ebben nemcsak a globális kereskedelmet méltatta, hanem az internet-hozzáférés rohamos növekedését is.

Az államfő 2021-ben ismét a világgazdasági együttműködés jelentősége mellett érvelt a világgazdasági fórumon. A „jelenkor embere” számára adódó „négy fő feladat” mindegyike az ő köszöntő beszédében ezt az egymásrautalt szellemiséget tükrözte. Az általa másodikként azonosított feladat kifejezetten a „békés együttélés”, a „kölcsonös előnyök” és a „győztes-győztes együttműködés” ösvényén való haladás, amely új értelmet nyer e fenti logika fényében. Ugyanebben a beszédében jelezte, Kína „továbbra is elő fogja mozdítani a tudományt, a technológiát és az innovációt”, mégpedig más országokkal együttműködésben.¹⁰⁵

Másszóval, Kína maga is, továbbra is a gazdasági globalizáció és az IKT-ágazat híveként mutatkozik meg a nemzetközi porondon, egyszerre jelenítve meg a „pályafüggőség” belátását és a pályateremtés ígényét.¹⁰⁶

ZÁRÓ GONDOLATOK

A kimért stratégiai tervezés birodalmi hagyományai, az őstörténeti és ókori kínai civilizációs vívmányok, a befelé fordulás, a stagnálás, a szuverenitáscsorbulás történelmi előzményei után a kontinensnyi Kína néhány évtizede – talán visszafordíthatatlanul is –, belépett a globalizáció világába.

¹⁰¹ ARRIGHI, 2007. 9. o.; MAHBUBANI, 2018. 82. o.; POGÁTSA, 2019.

¹⁰² IVÁNYI, 2016a. 145. o.; IVÁNYI, 2019b. 49. o.

¹⁰³ POGÁTSA, 2019, SHEN, 2019.

¹⁰⁴ MAHBUBANI, 2018. 74. o., 83. o.

¹⁰⁵ CGTN, 2021.

¹⁰⁶ CSABA. 2018. 31. o.; IVÁNYI, 2019a. 145. o.

Mindent összevetve, napjainkban is jószerivel helytállóknak tűnik az az értékelés a harmadik évezred első évtizedének végéről, miszerint „Kína készségesen elfogadja a globalizációt, mivel az elmúlt évtizedekben több hasznot húzott a nyitott globális gazdaságból, mint bármely más ország. Kínai perspektívából a globalizáció olyan játék, amelynek Kína nyertese lehet”.¹⁰⁷ „A kínai álláspont” –folytatván a kiadvány helyzetértékelését, „hullámvázai ellenére, logikus következménye a nemzetközi realitások felismerésének, mozgásuk nyomon követésének, a változatlanul kooperációra törekvő kínai nemzetközi stratégiának”.¹⁰⁸

Mindennek az egyik legfontosabb és leglátványosabb terepe az infokommunikációs technológiák, illetve a digitalizáció világa. Kína immár évek óta arra összpontosít, hogy iparát a globális értékláncban feljebb vigye, beleértve egy erős hazai informatikai (IT) ágazat fejlesztését is.¹⁰⁹

Összességében Kína abbéli sikere, ahogy a globalizációs térben egyes ágazatait, például a digitalizálódó államot és információs társadalmát is mozgató saját nemzeti IKT-piacát alakítgatja, a maga nemében egy kivételes történelmi teljesítmény.¹¹⁰

Lin Jü-tang korábban idézett, *Mi kínaiak* című néprajzi áttekintésében megállapította a két világháború között, hogy – noha „a kínai elmét nem lehet az eredetiség vagy teremtő erő hiányával vádolni” – Kína hátramaradt, mert nem tudott tudományos módszert kifejleszteni, s mert a kínai gondolkodásnak egészen különös sajátosságai vannak”.¹¹¹ Azzal a reménykedéssel folytatta ugyanitt, hogy „importált tudományos módszerrel s megfelelő kutatási lehetőségekkel Kína [...] a következő században jelentősen hozzájárul a tudományos világ munkájához”.¹¹² A szóban forgó évszázad már régóta tart.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AMIN, SAMIR (2013). *The Implosion of Contemporary Capitalism*. New York: Monthly Review Press

¹⁰⁷ JUHÁSZ, 2009. 26. o.

¹⁰⁸ IBID.

¹⁰⁹ GXRT, 2021.

¹¹⁰ IVÁNYI, 2019b. 45-47. o.

¹¹¹ JÜ-TANG, 1943. 95. o.

¹¹² JÜ-TANG, 1943. 95. o.

- ANSTEY, CHRIS (2022). America's Chip War With China May Already Be Lost. Bloomberg. Letöltés helye: <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-10-22/us-chip-war-with-china-may-already-be-lost-new-economy-saturday> (Letöltve: 2022.11.09.)
- ARRIGHI, GIOVANNI (2007). Adam Smith in Beijing. London: Verso
- AOURAGH, MIRYAM – CHAKRAVARTTY, PAULA (2016). Infrastructures of empire: towards a critical geopolitics of media and information studies. Media, Culture and Society. 38 (4), pp. 559-575.
- BALZAC, HONORÉ DE (1984). Elveszett illúziók. Budapest: Európa
- BRZEZINSKI, ZBIGNIEW – SCOWCROFT, BRENT (2019). Amerika és a Világ. Budapest: AJTK
- CAMERON, RONDO (2002). A világgazdaság rövid története - A kőkorszaktól napjainkig. Maecenas
- CGTN (2021). Xi Jinping's speech at the virtual Davos Agenda event. Január 26. Letöltés helye: <https://news.cgtn.com/news/2021-01-25/Full-text-Xi-Jinping-s-speech-at-the-virtual-Davos-Agenda-event-Xln4hwjO2Q/index.html> (Letöltve: 2022.11.09.)
- CSABA LÁSZLÓ (2018). Válság-gazdaság-világ – Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez /1988–2018/. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó
- FRIEDMAN, GEORGE (2022). Vihar a csönd előtt. MCC Press
- HUNTINGTON, SAMUEL P. (2015). A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Budapest, Európa
- FRANKOPAN, PETER (2017). The Silk Roads. A New History of The World. London: Bloomsbury
- GITR (2015). Global Internet technology Report. Johnson Cornell University. Letöltés helye: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR2015.pdf (Letöltve: 2022.11.09.)
- GITR (2016). Global Internet technology Report, 2016. Johnson Cornell University. Letöltés helye: http://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf (Letöltve: 2022.11.09.)
- GXRT (2021). China Sector Analysis: Information Technology. Global X Research Team. 2021. április 28. Letöltés helye: <https://www.globalxetfs.com/china-sector-analysis-information-technology/> (Letöltve: 2022.11.09.)

- GYÖRGY LÁSZLÓ (2017). Egyensúly-teremtés. A gazdaságpolitika missziója. Budapest, Századvég
- ITO, ASEL. Digital China: A Fourth Industrial Revolution with Chinese Characteristics? ASIA-PACIFIC REVIEW. 26 (2) 50-75.
- Letöltés helye:
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13439006.2019.1691836> (Letöltve: 2022.11.09.)
- IVÁNYI MÁRTON PÁL (2014). Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira. Médiakutató, 15 (2): 119-138. 20.
- IVÁNYI MÁRTON PÁL (2019a). Digitális tőkefelhalmozás és médiainnováció: Történelmi áttekintés állam és nagytőke viszonyáról, Jel-Kép,8(1) 1 129-148.
- IVÁNYI MÁRTON PÁL (2019b). A számítógép-alapú kommunikáció nagyhatalmi és nagyvállalati perspektívái, geopolitikai és nemzetközi politikai gazdasági dimenziói, Információs Társadalom, 19 : 2 35-51.
- JUHÁSZ OTTÓ (2009). A kínai belső helyzet alakulása, kilátások. In: A változó Kína (szerk. Inotai András – Juhász Ottó). Budapest: Akadémiai Kiadó
- LIN JÜ-TANG (1943). Mi kínaiak. Budapest: Révai
- LIN JÜ-TANG (1945). Egy múltó pillanat I-II. Budapest: Révai
- MAHBUBANI, KISHORE (2018). Has the West Lost It? A Provocation. UK: Penguin
- MAHBUBANI, KISHORE – SNG, JEFFERY (2020). Az ASEAN-csoda. Antall József Tudásközpont
- MARSHALL, TIM (2018). A földrajz fogságában. Tíz térkép, amely mindent elmond arról, amit tudni érdemes a globális politikai folyamatokról. Budapest, Park Könyvkiadó
- MARSHALL, TIM (2022). A földrajz hatalma. Tíz térkép, amely rávilágít világunk jövőjére. Budapest, Park Könyvkiadó
- MATOLCSY GYÖRGY (2020). Amerikai Birodalom vs. Európai Álom. Az euró kudarc. Budapest, Pallas Athéné Books
- MCNEILL, WILLIAM (1998). World History and the Rise and Fall of the West. Journal of World History, 9 (2) : 215-37.
- MIGNOLO, WALTER (2011). The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options, Durham & London: Duke University Press

- OECD (2019). Gross Domestic Spending On R&D. Letöltés helye: <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm> (Letöltve: 2022.11.09.)
- POGÁTSA, ZOLTÁN (2019). A Huawei-ügy igazi háttere. Növekedés. Május 29. Letöltés helye: <https://novekedes.hu/mag/huawei-az-ugy-igazi-hattere> (Letöltve: 2022.11.09.)
- POLANYI LEVITT, KARI (2013). From the Great Transformation to Great Financialization. London: Zed Books.
- POMERANZ, KENNETH (2000). The Great Divergence: Europe, China, and the Making of the Modern World Economy. Princeton: Princeton University Press.
- PSF (2020). China - Technology and ICT. Privacy Shield Framework. Letöltés helye: <https://www.privacyshield.gov/article?id=China-Technology-and-ICT> (Letöltve: 2022.11.09.)
- SALÁT GERGELY (2006). Az ókori kínai Qin állam büntetőjogának rendszere. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar.
- SALÁT, GERGELY (2021). Kína, a Közép Birodalma. Rubicon. 32 (362-363) 70-83.
- SCHILLER, DAN (2014). Digital Depression: Information Technology and Economic Crisis. Urbana: University of Illinois Press.
- SZALAVETZ ANDREA (2008). Kína tudomány- és technológiapolitikája. Külgazdaság, 52 (1-2) 110–126.
- TÁLAS, BARNA (2009). Kína társadalmi-gazdasági fejlődésének távlatai 2030-ig. In: A változó Kína (szerk. Inotai András – Juhász Ottó). Budapest: Akadémiai Kiadó, 73–166.
- TÁLAS BARNA (2012). A kínai civilizáció újabb reneszánsza a XXI. század első évtizedeiben. Külügyi Szemle, 11 (2) 24–53.
- XINMEI SHEN (2019). Huawei piece by piece: P30 Pro's most important part relies on US tech. Abacus. Letöltés helye: <https://www.scmp.com/abacus/tech/article/3029373/huawei-piece-piece-p30-pros-most-important-part-relies-us-tech> (Letöltve: 2022.11.09.)
- ZAKARIA, FAREED (2009 [2008]). A posztamerikai világ. Budapest: Gondolat

VÁLSÁGKEZELÉS, ENERGIAPOLITIKA, HÁBORÚ – AZ 1970-ES ÉVEK KRÍZISEINEK AMERIKAI TAPASZTALATAI

Crisis Management, Energy Politics, War: The American
Experiences of the Energy Crises of the '70s

Kiss Sándor¹

Absztrakt: A 2022-ben kitört orosz-ukrán fegyveres konfliktus, és a nyomában kialakult energiaválság újfent előtérbe helyezte tette az olyan alapvető stratégiai nyersanyagok kérdését, mint a kőolaj, vagy a földgáz. A kialakult gazdasági helyzetet több elemző is az 1970-es évek energiaválságaihoz és stagflációs környezetéhez hasonlította, ezért érdekes lehet megvizsgálni, hogy az Egyesült Államok milyen lépéseket tett az 1970-es évek folyamán a válság hatásainak mérséklésére és hogyan kívánta biztosítani az amerikai gazdaság stratégiai nyersanyagokkal való ellátottságát. Tanulmányom áttekinti, hogyan formálódott az Egyesült Államok olajstratégiája a XX. század elejétől kezdve, ezeknek a megközelítéseknek milyen felülvizsgálatára került sor az 1970-es évek válságainak tükrében, illetve milyen egyéb válságkezelési intézkedéseket kényszerített az amerikai kormányzatra a mai helyzethez nagyon hasonló fegyveres konfliktusok generálta energiakrízis.

Kulcsszavak: Egyesült Államok, stagfláció, energiaválság, válságmenedzsment, 1970-es évek

Abstract: The Russian-Ukrainian armed conflict of 2022 and the following energy crisis brought forward the issue of such fundamental resources like oil and natural gas. The current economic environment was compared to

¹ Kiss Sándor, Nyíregyházi Egyetem, Angol Nyelv és Kultúra Intézeti Tanácsk, tanársegéd; Debreceni Egyetem, Angol és Észak-Amerikai Irodalom és Kultúratudományi Program, doktoranduszhallgató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10067399&view=dataSheet>

E-mail cím: kiss.sandor.eoffice@gmail.com

the stagflation economy of the '70s by many experts, thus it is worth to explore how the United States tried to manage the economic crises and what steps did it take to supply the American economy with strategic resources. My research overviews how the oil strategy of United States has formed since the beginning of the 20th century, how it was rectified in the 70's, and what other crisis management measures were forced on the US government by the crises generated by armed conflicts, similar to today's environment.

Keywords: United States, stagflation, energy crisis, crisis management, '70s

BEVEZETÉS

Tanulmányom azt kívánja feltárni, hogy milyen párhuzamok lelhetőek fel napjaink orosz-ukrán fegyveres konfliktus okozta válsága, és az 1970-es évek közel-keleti konfliktusai által generált energiaválsága között. Ennek megértéséhez röviden áttekintem hogyan formálódott a stratégiai nyersanyagokkal kapcsolatos gondolkodás az Egyesült Államokban a XX. század eleje óta, milyen környezetben érte az energiaválság az Egyesült Államokat az 1970-es évek elején, majd bemutatom, hogy a korábbi stratégiákat hogyan kellett a kialakuló krízis tükrében módosítani. Tanulmányomban továbbá bemutatásra kerülnek azok az eszközök, amelyekkel az 1970-es évek amerikai kormányzatai megkísérelték helyreállítani a gazdaság egyensúlyát. Ezek további érdekes párhuzamokkal szolgálnak napjaink politikai megoldásait tekintve.

I. AZ OLAJ, MINT STRATÉGIAI NYERSANYAG

A természeti nyersanyagokkal, ásványkincsekkel kapcsolatban az Egyesült Államokra mindig is a bőség volt a jellemző. A lakosságszámához képest hatalmas ország változatos földrajzi adottságú tájai minden gazdasági és ipari igényt képesek voltak kielégíteni, és ezzel az ország lakossága hajlamos is volt visszaélni.² Elég csak a nagyszabású fakitermelésre gondolni a XIX. század folyamán, vagy a termőföldek kizsigerelésére a XX. században, amely közvetlen előzménye volt a *Dust Bowl* jelenségnek.³ Ez a fajta

² COOPER, 1993. 175-177. o., OLMSTEAD, 1993. 216-218. o.

³ MCDEAN, 1986. 119-120.o.

szélsőségesen haszonelvű gondolkodás a XIX. század végén, érzékelve az egyre jelentősebb antropogén eredetű változásokat a természetes környezetben, változni kezdett. Ez a változó szemlélet alapozza meg azt a fajta menedzsment politikát, amelynek célja a nyersanyagtermelés hosszú távú fenntarthatósága lett. Ennek kiindulópontja az Egyesült Államokban az erdőgazdálkodás, azon belül is Gifford Pinchot személye volt. Ezek folyamatok és alapelvek azok, amelyek kialakítják a XX. század első évtizedeinek amerikai nyersanyagstratégiai gondolkodását.

Az erőforrás menedzsment az Egyesült Államok területén először az erdőszet és erdőgazdálkodás vonatkozásában jelent meg. Az iparosodó ország nagy mennyiségben igényelte az épületfát és az egyéb faipari termékeket, a terjeszkedő, egyre inkább ipari jelleget öltő mezőgazdaság pedig egyre nagyobb mértékben igényelte a művelésbe és állattartásba potenciálisan bevonható földterületeket. Ezeknek a jelenségeknek köszönhetően az erdőségek a XIX. század végére XX. század elejére jelentősen visszaszorultak.⁴ Ez volt az első alkalom, amikor felmerült, hogy az amerikai erőforrásvagyonból valami véges, és korlátozottan áll rendelkezésre. Ennek a felismerésnek, illetve az egyre szaporodó, erdőket elsősorban esztétikai céllal megőrizni kívánó civil szervezetek hatására az erőforrás menedzsment kérdése politikai szinten is támogatást nyert.⁵ A megmaradt erdővagyon a stratégiai célú megőrzésének és fenntartható kitermelésének elveit Gifford Pinchot dolgozta ki. Ezek az elvek a korabeli német és francia erdőerőforrás gazdálkodási elvek továbbgondolásai voltak. A pinchot-i elvek lényege szerint a szövetségi kormányzat felelősséggel tartozik a közösségi földterületekért, azok erőforrásait nem szabad csak a rövidtávú gazdasági haszon érdekében korlátlanul kitermelni. A területek menedzselésébe továbbá beleszólást kapnak a helyi viszonyokat legjobban ismerő köztisztviselők is.⁶ Pinchot mindemellett nagyon is a gazdasági racionalitás talaján állt – az erdők esztétikai szempontú megőrzését ellenezte, gondolkodását lényegében Bentham utilitáriánus maximájának fenntartható folytatásaként lehet elképzelni: a legjobb döntés az, amely a legtöbb embernek a leghosszabb jólétet hozza el a leghosszabb időn keresztül.

A megtapasztalt bőség az egyéb ásványkincsekre, így a kőolajra is vonatkozott. Az ország ércekből és olajból is hatalmas készletekkel rendelkezett, azonban ezek kitermelésében sokáig a szó legszorosabb értelmében

⁴ GREELY, 1925.

⁵ MILLER, 2001. 147-149. o.

⁶ MILLER, 2001. 156-158. o.

vadnyugati viszonyok uralkodtak. A XX. század elejéig a kőolaj is minden egyéb érccel egyetemben az 1872-es bányászati törvény hatálya alá esett.⁷ A törvény célja a szövetségi földeken való kitermelés szabályozása volt és lényegében azt a gyakorlatot emelte jogerőre, miszerint az a személy vagy vállalat, aki ásványkincset talál egy adott szövetségi állami fennhatóság alá tartozó területen automatikusan jogot formálhat arra és megvásárolhatja azt.⁸

A kőolaj, mint ásványkincs ebben az időben még nem keltette fel különösebben a figyelmet, ugyanis gazdasági haszna csekély volt, leginkább ipari kenőanyagként jött számításba.⁹ A XX. század elején azonban a gépipar fejlődésével az olaj szerepe elkezdett felértékelődni. A haditengerészet számára az olaj elengedhetetlen fontosságúvá vált, míg a belső égésű motorok elterjedésével az olajszármazékok, mint üzemanyagok is felértékelődtek. Ennek kapcsán világossá váltak a régi 1872-es bányászati törvény hiányosságai, mivel a kőolajtelepek felderítése és kitermelése más jellegű volt, és jóval költségesebb, mint az érceké. Az olajat kereső egyéneknek és vállalatoknak költséges próbafúrásokat és feltárásokat kellett eszközölniük, amely azonban azzal járt, hogyha egy sikeres feltárásnak híre ment, úgy a többi vállalat is igyekezett minél hamarabb és minél nagyobb mennyiségben felvásárolni a sikeres feltárás környezetében lévő földterületeket, lévén egy potenciális olajmező kiterjedése jóval nagyobb, mint egy érctelepé.

Az olajipar felfutásával egyre több és több szövetségi földterület került ily módon magánkézbe, ami azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy egy esetleges katonai konfliktus esetén az amerikai haderő, különösen az Amerikai Haditengerészet kénytelen lesz a számukra szükséges olajtermékeket piaci áron beszerezni. Mindezt úgy, hogy a megvásárolt olaj korábban szövetségi földterület alatt feküdt, amelyhez a kitermelők piaci értékéhez

⁷ EPSTEIN, 2003. 130-132. o.

⁸ Maga a bányászati törvény előzménye is érdeklődésre tarthat számot. Az 1849-es kaliforniai aranyláz résztvevői jogi szempontból kényes helyzetben voltak. A terület 1848-ban került amerikai fennhatóság alá, és az aranyásók között meghonosodott gyakorlat, miszerint az állami tulajdonú földeken bárki kereshet érceket, majd ha talál, a területet megszerezheti, illegálisnak számított az ország többi részén. Azonban a nyugati területeken a szövetségi állam hatalma gyenge volt, így az érvényben lévő törvényt nem volt lehetőség betartatni. A kérdést övező vitában felmerült a bányászok elűzése az elfoglalt területekről, és azok állami kezelésbe való visszavétele, azonban az a nézőpont nyert többséget, miszerint a bányászok több hasznot hajtanak a működésükkel, mint amennyi kárt okoznak a szövetségi államnak. Az 1872-es törvény ezt az állapotot emelte jogerőre.

⁹ EPSTEIN, 2003. 130-132. o.

képest jóformán ingyen jutottak hozzá. Ez a folyamat egyértelműen a költségvetési egyensúly felborulásához vezetett volna.

A felmerülő problémát politikai elgondolás és tett követte. Taft elnök 1909. szeptember 27-én kiadott elnöki rendeletével jelentős területeket különített el a tengerészet olajigényének céljaira Kalifornia és Wyoming államok területén. Ezek a területek Pinchot erőforrás gazdálkodási filozófiájának szellemében fontolva kiaknázott tartalékokká váltak. A *Naval Petroleum Reserves 1* és *2 Elk Hills* és *Buena Vista Hills* területén jött létre Kaliforniában 1912-ben, a *Naval Petroleum Reserve 3 Teapot Dome*-ban Wyoming-ban 1915-ben, illetve *Naval Petroleum Reserve 4* Alaszkában 1923-ban. A projekt méreteit jól jelzi, hogy csak az alaszka terület több mint 105 000 km²-t jelent.¹⁰

Ezek a területeken az olajvagyon feltárását és kiaknázást azonban az amerikai gyakorlatnak megfelelően nem állami cégek végezték, hanem olyan magánvállalkozások, amelyek a területhasználat után bérleti díjat fizettek az államnak, illetve a kitermelt nyersanyag mennyisége után részesedési díjat kellett fizessenek a szövetségi kormányzat részére.

Ez a metódus a tisztán állami tulajdonú kitermeléshez képest több előnnyel járt. A legfontosabb eredmény egyértelműen az volt, hogy a költségvetés többletbevételhez jutott, így a haderő és a tengerészet ellátása egy esetleges konfliktus esetén könnyebbé vált, illetve lehetővé tette a szövetségi állam számára, hogy az olajtermelésre vonatkozó lízingjogok kibocsátásával az szabályozni tudja a kitermelt olaj mennyiségét, tehát közvetett módon annak piaci árát.¹¹

Az első és második világháború értelemszerűen azzal járt, hogy a szövetségi kormány több lízing jogot adott ki, így a termelés a *Naval Petroleum Reserve* területeken bővült. Ezeknek a területeknek a célzott kiaknázása mellett ugyanakkor a virágzó amerikai olajipar és nyersanyagkitermelés bőven ellátta a gazdaságot és a hadsereget a szükséges nyersanyagokkal.¹²

Ebben a stratégiai szemléletben, amely a belföldi kitermelésének közvetett kontrolljára és a költségvetés egyensúlyára épült, a hidegháború

¹⁰ ELLIS, 2015. 301. o.

¹¹ Érdekes, hogy ezekhez a stratégiai kőolaj tartalékokhoz fűződik a 20. század elejének egyik legnagyobb politikai botránya is, a *Teapot Dome* botrány. 1922-ben a *Petroleum Reserves* területekért felelős belügyminiszter Albert Bacon Fall közel 400 000 dollár kenőpénzért cserébe bizonyos olajtársaságoknak adta ki a területi kitermelési jogokat. Eljárásának következményeképpen ő lett az első amerikai politikus, akit börtönbüntetésre ítélték, és a Republikánus párt csak azért nem szenvedett el komolyabb politikai következményeket mert Harding elnök időközben elhunyt. Forrás: BATES, 1955. 304. o.

¹² U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION, 2022.

hozott változást, mivel a diplomáciai szempontok felülírták a hazai nyersanyagtermelő ipar elsődlegességét.

Ahhoz, hogy ezt a stratégiai változást megértsük, figyelembe kell vennünk, hogy a második világháború végével az amerikai gazdaság megkérdőjelezhetetlenül a világ vezető erejévé vált. Az európai és ázsiai gazdaságok a harcok során olyan súlyosan sérültek, hogy 1945-ben az Egyesült Államok GDP-je önmaga adta a szövetséges és tengelyhatalmak összesített GDP-jének 52%-át.¹³ Ebben a helyzetben a hadsereg ellátása és a költségvetés stabilitása szinte magától értetődő volt, így a kőolajtermelésben a lízingrendszer veszített fontosságából.

Az 1961-ben hivatalba lépő Kennedy kormányzat a belföldi olajkitermelés helyett a diplomáciára és a nemzetközi kereskedelemre helyezte a hangsúlyt. Az amerikai kormányzat világszerte elősegítette az amerikai nyersanyagkitermelő cégek pozícionyerését, amely több szempontból is előnyös volt az ország számára. A növekvő amerikai cégek stabil bázist jelentettek a hazai gazdaságnak, bevételi forrást a szövetségi kormánynak, biztosították az amerikai ipar nyersanyagokkal való ellátottságát, illetve ami a Kennedy-doktrína egyik legfontosabb sarokköve volt, diplomáciai előnyöket biztosítottak a Szovjetunióval szemben. A politikai logika világos volt: A világpiacról az Egyesült Államok az erős dollárnak és a terjeszkedő vállalatoknak köszönhetően a szállítással együtt is rendkívül olcsó kőolajhoz jut, az olajtermelő országok pedig, amelyek ily módon az Egyesült Államok kereskedelmi partnereivé válnak, távol tarthatók a Szovjetunió érdekszférájától. Ez a fajta kereskedelmi befolyás Venezuelában, a közel-keleti arab országokban, illetve Iránban volt a legnyilvánvalóbb, noha ezek közül némely viszony konfliktusokkal volt terhelt.¹⁴

A Kennedy-féle kereskedelmi erőfeszítések sikeresek voltak, a bevont országok tartósan jó kapcsolatokat ápoltak az Egyesült Államokkal, több közülük a mai napig annak legfontosabb szövetségesei közé tartozik.¹⁵

Az arab országokkal és az Iránnal való kapcsolat azonban az 1970-es évek folyamán terheltté vált, ez pedig több energiaválsághoz és egy olyan gazdasági környezethez vezetett, amelyben a teljes energiastratégia átgondolása szükségessé vált.

¹³ HARRISON, 1998. 27. o.

¹⁴ ZEILER, 1990. 5. o.

¹⁵ ZEILER, 1990. 24-26. o.

II. AZ 1970-ES ÉVEK VÁLSÁGAI ÉS AZ ÚJ ENERGIASZTRATÉGIA

Ahhoz, hogy megértsük a 1970-es évek új gazdasági környezetét, a hozott gazdasági intézkedéseket, és a kibontakozó új energiastratégiát, két eseményláncot kell megértenünk. Az egyik a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer tulajdonképpen lebontása, a másik pedig a közel-keleti konfliktusok által generált energiaválságok története.

Az 1960-as évek végére a második világháború óta fennálló amerikai gazdasági dominancia veszített erejéből. Az európai gazdaságok újjáépülése, illetve a feltörekvő ázsiai gazdaságok, elsősorban Japán, új gazdasági vetélytársakat jelentettek az addig jóformán egyeduralkodó Egyesült Államoknak.¹⁶ Ez az új helyzet szükségessé tette az addigi dollárpolitika felülvizsgálatát. A második világháború után kialakított Bretton Woods-i rendszerben a dollár értéke az aranyéhoz volt rögzítve. Ez a rendszer stabilitást adott a pénznemnek támogatva ezzel az amerikai ipart. A dollárhoz viszonyítva az egyéb országok valutái kevésbé voltak értékesek vagy stabilak, ezt akkoriban gazdasági helyzetük indokolta is. Az 1960-as évek második felére azonban az európai gazdaságok megerősödnek és a kereskedelem egyre inkább kétirányúvá válik, amely azzal járt, hogy az értékes dollár elkezdett kiáramlani az országból, az európai és ázsiai ipar pedig valutájuk mesterségesen alacsony értéke miatt kereskedelmi előnybe kerülnek az Egyesült Államokkal szemben.¹⁷ Értelemszerűen az Egyesült Államok legfontosabb kereskedelmi partnerei nem igazán voltak érdekeltek a rendszer bármilyen revíziójában, az ugyanis vélhetően a valutájuk felértékelődésével, és versenyhelyzetük romlásával járt volna.

Az 1969-ben hivatalba lépő Nixon kormányzat gazdasági oldalról több szempontból is nehéz helyzetben találta magát. A Lyndon Johnson-féle *Great Society* programok komoly terhet jelentettek a költségvetés számára, a megkezdett vietnámi proxy háború pedig egyre több pénzt emésztett fel. A tartósan alulértékelt kereskedelmi partnervaluták, mint például a nyugatnémet márka miatt a kereskedelmi mérleg romlani kezdett.¹⁸

1971-re a munkanélküliségi ráta az Egyesült Államokban 6,1% volt¹⁹, az inflációs ráta pedig elérte a 4,3%-ot.²⁰ Ez mai szemmel nézve ugyan nem

¹⁶ LOWENSTEIN, 2011.

¹⁷ FRUM, 2000. 295-98. o.

¹⁸ LOWENSTEIN, 2011.

¹⁹ U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS, 2022.

²⁰ HISTORICAL INFLATION RATE, 2022.

tűnik soknak, de nem szabad elfelejtenünk, hogy itt a világ akkor egyik vezető hatalmának és legfontosabb valutájának az értékeit vizsgáljuk.

Nixon radikális, a hagyományos republikánus elvektől eltérő lépésekre szánta el magát. 1971. augusztus 15.-ei intézkedései új korszakot nyitottak az Egyesült Államokban, amelyet a szakirodalom „Nixon-sokk” -ként említ.²¹

Első lépésként megszüntette a dollár aranyra való átválthatóságát, ezzel lényegileg működésképtelenné téve a Bretton Woods-i rendszert. A dollár árfolyama „lebegő” lett, értékét a többi valutához való viszonya szerint állapították meg.

A 11615-ös számú elnöki rendelet ezzel egy időben 90 napra befagyasztotta az árakat és béreket, ezzel kívánva harcolni az infláció ellen.²²

A döntés politikai szempontból nézve sikeres volt, ugyanis a lakosság úgy érezte, hogy a kormányzat tesz valamit az infláció ellen. Ugyanakkor a kialakuló bizonytalanabb gazdasági helyzet sérülékennyé tette az Egyesült Államokat, ami az 1970-es évek közel-keleti konfliktusai és a miattuk kibontakozó energiaválság miatt stagflációba sülyedtek.²³

Az 1970-es energiaválságok közvetlen kiváltó okai a mai helyzethez hasonlóan olyan fegyveres konfliktusok voltak, amelyek résztvevői a világpiac legfontosabb stratégiai nyersanyagtermelő országai voltak. Az 1973-as Yom Kippur háború sorban a negyedik arab-izraeli konfliktus volt, amelyben az arab országok széles szövetsége, egyiptomi befolyásán keresztül a Szovjetunió támogatásával, meglepetésszerű támadást hajtott végre Izrael ellen. A háború elsődleges célja az Izrael által korábban elfoglalt területek visszaszerzése volt, különös tekintettel az Egyiptom számára rendkívül fontos Sínai-félszigetre.²⁴ A korábbi arab-izraeli konfliktusokban Izrael haditechnikai fölénye komoly győzelmeket eredményezett az arab országok fölött. Az 1967-es hatnapos háború folyamán Izrael megszerezte a Golán-fennsíkot, a Nyugati-parti területeket, ideértve Kelet-Jeruzsálemet, a mai Gázai övezetet, és a teljes Sínai-félszigetet.²⁵ Az 1973-as konfliktus elején azonban az arab országok komoly sikereket értek el, félő volt, hogy az izraeli védelem teljesen összeomlik és a teljes vereséget csak atomfegyverek

²¹ LOWENSTEIN, 2011.

²² GHIZONI, 2013.

²³ A stagfláció olyan gazdasági környezetet jelöl, ahol a magas infláció lassú gazdasági növekedéssel vagy recesszióval, és magas munkanélküliséggel párosul.

²⁴ GIRARD, BEAN, 2001. 4-8. o.

²⁵ OFFICE OF THE HISTORIAN, 2022.

bevetésével kerülhetik el.²⁶ Az Nixon kormányzat és Henry Kissinger-féle külügyi csapat Izrael azonnali megsegítése mellett döntött, és az akkori áron egy 800 millió dolláros katonai segélycsomag azonnali útnak indítását kezdte meg. Ez a segélycsomag, amely a kor legfejlettebb amerikai fegyvereit tartalmazta, 1973 októbere és decembere között került leszállításra, értéke a mai áron 4,8 milliárd dollárt tenne ki.²⁷

Ez a gyors amerikai beavatkozás hamar izraeli sikereket eredményezett, az arab szövetség országai pedig újfent a megalázott, vesztes oldalon találták magukat. Mindez ráadásul úgy történt, hogy az Egyesült Államok az arab szövetség országai közül többel is jó viszonyt tartott fenn a Kennedy-féle diplomáciai doktrínának köszönhetően.

Az arab olajtermelő országok válaszul az olajembargó, mint kereskedelmi fegyver használata mellett döntöttek. Ennek bevetésével már korábban is próbálkoztak, kevés sikerrel, azonban 1973-ban az egységes, határozott fellépés az Egyesült Államok és nyugat-európai szövetségesei ellen váratlanul sikeresnek bizonyult, mivel az Egyesült Államok gazdasága egy jóval sérülékenyebb helyzetből indult mint 1967-ben.

Az olaj világgpiaci ára az arab intézkedések hatására 1973 októbere és 1974 decembere között 300%-kal emelkedett meg.²⁸ Mindemellett nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikai ipar hatalmas nyersanyagigényét a világkereskedelmi kapcsolatok visszaesésével az amerikai belföldi kapacitások nem képesek kielégíteni, ezért az amerikai lakosság egy olyan dolgot tapasztalt meg, amire évtizedek óta nem volt példa: a hiányt. A tömeges felvásárlásoknak köszönhetően a benzinkutak alig, vagy egyáltalán nem tudták ellátni a polgári lakosság igényeit, a magas energiaárak pedig és a bizonytalan gazdasági környezet pedig stagflációba lökte a gazdaságot.²⁹

A Nixon kormányzat kevésbé bizonyult kreatívnak az energiaválság problémájának megoldásában. Az inflációt fékező bér- és árkontroll rendeletek mellett megerősítették az olajárat szabályozó rendeleteket is, illetve olyan intézkedésekkel próbálták a lakossági fogyasztást lejjebb szorítani, mint a gépjárművekre vonatkozó sebességhatárok csökkentése. További intézkedésként Nixon enyhített a korábban általa szigorított *Clean Air Act*

²⁶ COHEN, 2003.

²⁷ Az összehasonlítás kedvéért megemlíthető, hogy a 2022-ben Ukrajnának adott amerikai hadianyag segély összege 6 hónap alatt ért el 3 milliárd dollárt. Forrás: GARAMONE, 2022.

²⁸ CRUDE OIL PRICES, 2022.

²⁹ IKENBERRY, 1986. 106-111. o.

en, könnyítendő a szén energetikai célú felhasználását, illetve a Kongresszus előtt kezdeményezte az alaszka Valdez olajvezeték engedélyeztetését.³⁰

Nixon intézkedéseinek hatásosságát már csak külső szemlélőként figyelhette meg, ugyanis 1974. augusztus 9.-én a Watergate-botrány kapcsán lemondott.

Utódja, Gerald Ford elnöksége alatt a Nixon által bevezetett intézkedések javarészt érintetlenek maradtak, az elsődleges energiapolitikai cél pedig az Egyesült Államok olajtermelésének belső felfuttatása lett, ideértve a *Naval Petroleum Reserves*, és az egyéb szövetségi tulajdonban lévő területeken lévő olajfeltárási jogok fokozottabb kiadását.³¹

Azonban a termelés fokozása csak hosszabb távon jelenhetett kiutat a háború és az előzetes gazdasági átalakulás okozta válságból, ráadásul a világkereskedelem fokozatos helyreállásával az olaj ára, ha lassan is, de stabilizálódni kezdett.³²

Viszont elkerülendő azokat a politikai kockázatokat, amelyeket egy újabb esetleges energiahordozó-hiány jelentett volna, a Ford elnökség az energiahordozó tartalékok átalakításáról döntött. Ennek módja a *Naval Petroleum Reserves* mellett a *Strategic Petroleum Reserves* felállítása volt. Ez a mai napig működő tárolórendszer a *Naval Petroleum Reserves* kitermelhető, állami tulajdonú területeivel szemben egy nagyvolumenű infrastrukturális projekt, amelynek célja, hogy nyers, illetve feldolgozott olajtermékek tárolásával biztosítani tudja az Egyesült Államok energiahordozókkal való ellátottságát, ideértve a közlekedést és polgári energiaigényeket, egy olyan válság esetén is, amely a nemzetközi kereskedelmi láncok sérülésével járna. A terv fontosságát jól jelzi, hogy az egy 1 milliárd hordó olaj tárolására alkalmas stratégiai tározó létrehozásáról 1975. december 22.-én döntés születik, az építkezési munkálatokat 1977. júniusában kezdik el, az első olajszállítmányok pedig már 1977 július 21-én megérkeznek.³³

A tároló teljes kapacitáson az Egyesült Államok olajigényét körülbelül 90 napig képes fedezni.³⁴

³⁰ THE WILSON QUATERLY, 1981. 80-85. o.

³¹ A Ford elnökség alatt kezdődik meg az alaszka *Prudhoe Bay* olajmező kitermelése, amelyhez 1989-es Exxon Valdez baleset lesz köthető, amely a mai napig az olajipar egyik legemblematikusabb környezeti katasztrófája. Forrás: EPSTEIN, 2003. 134-135. o.

³² IBID.

³³ EPSTEIN, 2003. 136-138. o.

³⁴ UNITED STATES DEPARTMENT OF ENERGY, STRATEGIC PETROLEUM RESERVE, PROJECT MANAGEMENT OFFICE, 2022.

A *Strategic Petroleum Reserve* a *Naval Petroleum Reserve*-höz hasonlóan kettős célt szolgál. A tárolókban lévő nyers olaj piacra juttatásával az amerikai kormányzat azonnal és hatékonyan be tud avatkozni egy újabb esetleges energiaválság esetén, illetőleg lehetősége volt arra, hogy a tárolókban felhalmozott olaj bizonyos részének eladásával, vagy éppen ellenkezőleg, további felvásárlásokkal manipulálja az éppen aktuális piaci árat.³⁵

A *Strategic Petroleum Reserve* hatékonyságának főpróbájára hamar sor került, ugyanis az Egyesült Államok gazdaságát az 1973-as események után, 1979-ben, a Carter kormányzat alatt, az iráni forradalom kapcsán újabb nehézségek sújtották.

Irán jelenleg a világ negyedik legnagyobb kőolajkészlete, és második legnagyobb földgázkészlete fölött rendelkezik, bár ebből manapság a világpiacra a készletekhez mérten kis mennyiség jut a kereskedelmi elszigetelésnek köszönhetően. Az 1970-es években azonban Irán, mint fontos kitermelő és amerikai szövetséges volt jelen a nemzetközi szinten.³⁶ Az országban fokozódó belpolitikai feszültségek hatására az Amerika-barát politikát folytató, ekkor már nagybeteg Reza Pahlavi shah 1979. január 16-án elhagyta az országot, a hatalmat pedig az év folyamán a Khomeini Ayatollah vezette iszlamista hatalmi csoport vette át. Ez a változás és az új kormányzat egyértelmű Amerika-ellenessége feszültségeket generált az olajpiacon, újfent megemelve a nyersanyag világpiaci árat.³⁷

Az Egyesült Államok szempontjából nézve ez az energiaválság kevésbé járt súlyos következményekkel, mint annak 1973-as elődje. Az olajár a korábbiakhoz képest ugyan a duplájára emelkedett, és bizonyos helyeken áruhiány is kialakult, azonban az előbbi átmeneti jelenségnek bizonyult, a hiány pedig leginkább a lakossági pánikvásárlások számlájára volt írható.³⁸ A *Strategic Petroleum Reserves* felhalmozott készleteivel, valamint a Ford adminisztráció alatt növekedésnek indult belföldi termeléssel együtt az ország sokkal kisebb sokkon esett át, mint az 1970-es évek elején. Bár a gazdaság még mindig függött a világkereskedelmi viszonyok alakulásától, a

³⁵ Erre a 2022-es energiakrízis kapcsán sor is került. Joe Biden 2022. március 31.-ei bejelentése értelmében az Egyesült Államok napi 1 millió hordó olajat szabadít fel 6 hónapra keresztül, hogy mérsékelje az elszabadult piaci árakat. Forrás: KRAUSS, SHEAR, 2022.

³⁶ TEICHER, 1993. 27-35. o.

³⁷ OIL SQUEEZE, 1979.

³⁸ LEGGETT, 2006. 148-151. o.

krízis lakosságra gyakorolt hatása, és ennél fogva belpolitikai következményei jóval kisebbek voltak, mint korábban. Jelzésértékű, hogy egy 1979-es felmérés szerint a lakosság 54%-a egyáltalán nem hitte úgy, hogy az ország energia ellátottsága válságban lenne.³⁹

A Carter kormányzat az 1979-es évtől kezdve fokozatosan kivezethette a még Nixon által meghozott olajár-kontroll rendeleteket – bár a belföldi olajra továbbra is érvényben voltak bizonyos korlátozások – és egy nagyon határozott zöld kormányzati elképzeléssel állhatott a választók elé.⁴⁰ Mindemellett az amerikai helyi kitermelést erősítő, kormányokon átívelő politika továbbra is érvényben volt, Carter pedig nagyobb szerepet szánt a szénkitermelésnek, igaz, szándéka szerint ez csak a környezetbarát technológiák felfutásáig lett volna érvényben.⁴¹

Kétségtelen, Carter 1980-as elnökválasztási kampánya sikertelen volt, azonban ebben a kudarcban az energiastratégia csak egy elem volt, a külpolitikai hibák jóval nagyobb befolyással bírtak a választások eredményére.

KONKLÚZIÓ

Az 1970-es évek és napjaink gazdasági problémái és politikai intézkedései között a fentiek fényében számos párhuzam állítható. A vizsgált időszak elején az átalakuló világgazdaság és a Bretton Woods-i rendszer tulajdonképpen megszűnése destabilizálta a gazdaságokat, míg 2019-től kezdve a COVID-19 pandémia és az annak negatív hatásait megfékezni kívánó intézkedések váltottak ki hasonló hatást. A sérülékeny, magas inflációnak kitett gazdasági környezetben 1973-ban a Yom Kippur háború utóhatásai generáltak energiaválságot, 2022-ben pedig az orosz-ukrán háború és annak következményei jártak nagyon hasonló eredményekkel. Megvizsgálva a Nixontól Carterig terjedő időszakot, nemcsak a körülményekben, de az azokra adott kormányzati válaszokban is párhuzamokat találunk. Az ár- és bértkontroll rendeletek, a hatósági árakkal kapcsolatos intézkedések, a stratégiai energiahordozók biztosítása tározókkal, kereskedelmi megoldásokkal, és a belföldi termelés felfuttatásával: ezek között az olvasó számtalan, napjainkkal párhuzamos mintára lelhet. Új elemként azonban napjainkban már megjelennek az alternatív, megújuló energia-

³⁹ WITT, 1979.

⁴⁰ THE WILSON QUATERLY, 1981. 86-87. o.

⁴¹ WARD, 1977. 1575.

források, a biztonságos atomenergia lehetősége, az Európai Unió mechanizmusai, az LNG terminálok és az 1970-es évek stagflációjának már ismert forгатókönyve. Ezen bővebb eszköztár miatt jogosan bízhatunk abban, hogy a bizonytalan gazdasági környezet ezúttal nem egy teljes évtizedre nyomja majd rá a bélyegét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BATES, J. LEONARD (1955). The Teapot Dome Scandal and the Election of 1924. *The American Historical Review* 60, no. 2. 303–22. DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/1843188> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- GARAMONE, JIM (2022). U.S. Announces \$2,98 Billion in Aid to Ukraine. U.S. Department of Defense. Letöltés helye: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3138602/us-announces-298-billion-in-aid-to-ukraine/> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- COOPER, JAMES FENIMORE (1993). James Fenimore Cooper Laments the “Wasty Ways” of Pioneers, 1823. In: Merchant, Carolyn. *Major Problems in American Environmental History*. Lexington, Massachusetts: DC Heath & Company.
- COHEN, AVNER (2003). The Last Nuclear Moment, *The New York Times*. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/2003/10/06/opinion/the-last-nuclear-moment.html> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- CRUDE OIL PRICES – 70 YEAR HISTORICAL CHART (2022). Letöltés helye: <https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- ELLIS, RICHARD J. (2015). *The Development of the American Presidency*. Milton park, UK: Taylor and Francis.
- Epstein, Lita (2003). *The Complete Idiot’s Guide to The Politics of Oil*. New York: Alpha Books.
- Frum, David (2000). *How We Got Here: The ‘70s*. New York: Basic Books.
- Ghizoni, Sandra Kollen (2013). Nixon Ends Convertibility of U.S. Dollars to Gold and Announces Wage/Price Controls. *Federal Reserve History*. Letöltés helye: <https://www.federalreservehistory.org/essays/gold-convertibility-ends> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- BEAN, JAMES W., GIRARD, CRAIG S. (2001). *Anwar Al Sadat’s Grand Strategy In The Yom Kippur War*. National Defense University. Letöltés helye:

<https://web.archive.org/web/20170228051313/http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a442407.pdf> (Letöltve: 2022. 09. 28.)

- GREELY, WILLIAM B. (1925). Maps showing the amount of primary (virgin) forests remaining in the continental U.S. by 1620(A), 1850(B), and 1920(C). U.S. Forest Service. Letöltés helye: https://www.researchgate.net/figure/1-Maps-showing-the-amount-of-primary-virgin-forests-remaining-in-the-continental-US_fig1_37717431 Letöltés ideje: 2022.09.28.
- HARRISON, MARK (1998). The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison. Cambridge: Cambridge University Press.
- HISTORICAL INFLATION RATE (2022). Letöltés helye: https://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/HistoricalInflation.aspx?dsInflation_current (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- IKENBERRY, JOHN G. (1986). The Irony of State Strength: Comparative Responses to the Oil Shocks in the 1970s. International Organization, 40(1) 105-137. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/2706744> (Letöltve: 2022.09.28)
- KRAUSS, CLIFFORD, SHEAR, MICHAEL D. (2022). Biden Will Tap Oil Reserve, Hoping to Push Gasoline Prices Down. The New York Times. Letöltés helye: (Letöltve: 2022.09.28) <https://www.nytimes.com/2022/03/31/business/energy-environment/biden-oil-strategic-petroleum-reserve.html>
- LEGGETT, JEREMY (2006). Half Gone: Oil, Gas, Hot Air and the Global Energy Crisis. London: Portobello Books Ltd.
- LOWENSTEIN, ROGER (2022). The Nixon Shock. Bloomberg. Letöltés helye: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2011-08-04/the-nixon-shock> (Letöltve: 2022.09.28)
- MCDEAN, HARRY C. (1986). Dust Bowl Historiography. Great Plains Quarterly 6, no. 2: 117–26. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/23530543> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- MILLER, CHAR (2001). Gifford Pinchot and the Making of Modern Environmentalism. Washington: Island Press.
- OFFICE OF THE HISTORIAN, (2022). The 1967 Arab-Israeli War. Letöltés helye: <https://history.state.gov/milestones/1961-1968/arab-israeli-war-1967> (Letöltve: 2022. 09. 28.)

- OIL SQUEEZE (1979). Oil Squeeze. Time. Letöltés helye: <https://web.archive.org/web/20071122155012/http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,946222-1,00.html> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- OLMSTEAD, FREDERICK LAW (1993). Frederick Law Olmstead Describes Cotton Production and Environmental Deterioration, 1861. In: Merchant, Carolyn. Major Problems in American Environmental History. Lexington, Massachusetts: DC Heath & Company
- TEICHER, HOWARD, TEICHER, GAYLE RADLEY (1993). Twin Pillars To Desert Storm: America's Flawed Vision In The Middle East From Nixon To Bush. New York: William Morrow and Company Inc.
- THE WILSON QUATERLY (1981). From John F. Kennedy To Jimmy Carter. The Wilson Quaterly, 5(2). 70-90. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/40256086> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- UNITED STATES DEPARTMENT OF ENERGY, STRATEGIC PETROLEUM RESERVES, PROJECT MANAGEMENT OFFICE (2022). Strategic Petroleum Reserve Inventory. Letöltés helye: <https://www.spr.doe.gov/dir/dir.html> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS (2022). Letöltés helye: https://www.google.com/publicdata/explore?ds=z1ebjpk2654c1_&cty_pe=1&strail=false&bcs=d&nسلم=h&met_y=unemployment_rate&fdim_y=seasonality:S&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country&idim=country:US&ifdim=country&ind=false (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION (2022) Letöltés helye: https://www.eia.gov/dnav/pet/pet_crd_pres_dc_u_NUS_a.htm (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION (2022) Letöltés helye: https://www.eia.gov/dnav/pet/pet_crd_crpdn_adc_mdbl_m.htm (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION (2022) Letöltés helye: <https://www.eia.gov/opendata/v1/qb.php?sdid=PET.MCRFPUS1.M> (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- WARD, P.S. (1977). Carter Environmental Message Stresses Administration, Enforcement. Journal (Water Pollution Control Federation) 49(7) 1572–75. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/25039742>. (Letöltve: 2022. 09. 28.)
- WITT, EVANS (1979). Energy Crisis Still Doubted By Public. The Free Lance Star. Letöltés helye:

https://news.google.com/newspapers?id=TuNNAAAAIIBAJ&pg=3366_571031 (Letöltve: 2022. 09. 28.)

ZEILER, THOMAS W. (1990) Kennedy, Oil Imports, and the Fair Trade Doctrine. *The Business History Review* 64, no. 2. 286–310. Letöltés helye: <https://doi.org/10.2307/3115584>. (Letöltve: 2022. 09. 28.)

AZ UKRÁN–OROSZ HÁBORÚ HATÁSAI EGYIPTOMRA

Impact of the Ukrainian-Russian war on Egypt

Prantner Zoltán¹ - Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar²

Absztrakt: Az Ukrajna ellen jelenleg is zajló orosz invázió átfogó gazdasági és politikai hatással bír Egyiptomra. A következmények különösen kritikusnak bizonyulnak a kulcsfontosságú búzaimport veszélybe kerülése miatt, aminek mintegy 80%-a eddig Oroszországból és Ukrajnából származott. Ráadásul a mind aggasztóbbá váló helyzetben az élelmiszerek világpiaci ára általánosan emelkedett, és 10 éves csúcstérteket ért el. A kedvezőtlen fejlemények emellett további negatív hatást gyakorolnak a COVID-járvány miatt amúgy is súlyosan érintett idegenforgalomra, ami a hiány csökkentését havi 300-400 000 orosz turista visszatérésétől remélte. Ehelyett a költségeket a szektorban növelte, hogy a szállodák több ezer ukrán állampolgárt voltak kénytelenek ingyen elszállásolni a fegyveres konfliktus kirobbanását követően, amíg azok nem tudtak visszarepülni hazájukba vagy egy általuk biztonságosnak tartott harmadik állam területére. A háború hozzájárul a devizatartalékok kimerülésének felgyorsulásához is, a külföldi befektetők pedig óvatossá váltak a feltörekvő piacokkal szemben az ukrajnai válság miatt. Legvégül kényes helyzetbe került a Nyugat és Moszkva között egyensúlyozó, független és konzervatív kairói külpolitika is, ami számára kiemelt fontossággal bír a hazai gazdaság fejlődésének támogatása. Az országnak kiemelt szüksége van új beruházásokra és kölcsönökre, amelyekre

¹ Prantner Zoltán, Kodolányi János Egyetem, Jóléti Társadalom Intézet, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, egyetemi docens.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-9739-9748>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10053297>

E-mail cím: prantner.zoltan@kodolanyi.hu

² Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, egyiptomi történész, kutató, vendégoktató és hivatalos fordító, Tudományos Kutatási és Technológiai Akadémia, Egyiptom, illetve Eötvös Loránd Tudományegyetem, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10044144>

E-mail cím: abdallah.alnaggar@gmail.com

vonatkozóan már széleskörű tárgyalások folytak nyugati államokkal az orosz invázió megindulása előtt. Egyiptom ugyanekkor meghatározó együttműködést folytat Oroszországgal is a már említett élelmiszer-import és -export területén, valamint energetikai és katonai ügyekben.

Kulcsszavak: Egyiptom, orosz–ukrán háború, külpolitika, élelmiszer-biztonság, költségvetés, turizmus

Abstract: The ongoing Russian invasion of Ukraine has had a broad economic and political impact on Egypt. The consequences have proved particularly critical because of the threat to key wheat imports, some 80% of which have so far come from Russia and Ukraine. Moreover, in an increasingly worrying situation, world food prices have generally risen to a 10-year high. The adverse developments are also having an additional negative impact on tourism, already hard hit by the COVID epidemic, which had hoped to make up the shortfall by the return of 300-400 000 Russian tourists per month. Instead, costs in the sector were boosted by the fact that hotels were forced to accommodate thousands of Ukrainian citizens free of charge following the outbreak of the armed conflict until they could fly back to their home country or to a third country they considered safe. The war has also contributed to accelerating the depletion of foreign currency reserves, and foreign investors have become wary of emerging markets because of the crisis in Ukraine. Finally, the independent and conservative foreign policy of Cairo, which balances the West and Moscow, is also in a delicate position and has a particular interest in supporting the development of the domestic economy. The country is in particular need of new investment and loans, which were already the subject of extensive negotiations with Western states before the Russian invasion. At the same time, Egypt is also engaged in decisive cooperation with Russia in the aforementioned areas of food imports and exports, energy, and military affairs.

Keywords: Egypt, Russia-Ukraine war, foreign policy, food security, budget, tourism

BEVEZETÉS

Az orosz–ukrán háború kirobbanása több szempontból is súlyos következményekkel járt Egyiptom tekintetében. A legnagyobb kihívást a kialakult élelmiszerbiztonsági válság jelenti, ami önmagában komoly fenyegetést jelent a gazdaságra nézve. Az arab állam, a világ legnagyobb búzaimportőre, olyan inflációval kénytelen szembesülni, amire a Hoszni Mubarak elnök kormányát egy évtizeddel ezelőtt megbuktató zavargások (az arab tavasz néven elhíresült eseménysorozat), illetve a 2015/2016. évi keményvalutahiány és a Nemzetközi Valutaalap által okozott válság óta nem volt példa.

A tanulmány célja, hogy bemutassa azokat a területeket, amelyeken az orosz–ukrán háború Egyiptomra gyakorolt közvetlen, direkt következményei kirajzolódnak. A szerzők ennek megfelelően kitérnek a sajátos, távolságtartó egyiptomi külpolitika hátterére, az ország élelmiszerellátásban jelentkező gondokra és ezek lehetséges megoldására, a költségvetési problémákra és a kiküszöbölésükre bevezetett intézkedésekre, a pandémia miatt amúgy is viszontagságos helyzetbe került turisztikai szektor kiútkeresési kísérleteire, valamint a kedvezőtlen hatások lehetséges belpolitikai kockázatait is bemutatjuk. A konklúzió hangsúlyozza, hogy az aktuális problémák – azon belül is különösen az élelmiszerbiztonsági – súlyosbodása, vagy akár csak konstans elhúzódása esetén, olyan kedvezőtlen folyamatok alakulhatnak ki, amelyek hátrányos következményeiket nemcsak regionális, hanem akár globális szinten is éreztethetik.

I. A TÁVOLSÁGTARTÓ EGYIPTOMI KÜLPOLITIKA

Az Ukrajna ellen 2022. február 24-én megindított orosz inváziót meglepetéssel fogadta az egyiptomi vezetés, ami kiegyensúlyozott kapcsolatokat ápolt mind a Nyugat által támogatott Kijevvel, mind pedig Moszkvával. Próbált emiatt pártatlan maradni a konfliktusban és bármelyik fél elítélése helyett párbeszédet sürgetett a kialakult háborús helyzet mielőbbi megoldására, ami viszont csalódottságot váltott ki a nyugati szövetségesek, elsősorban az Egyesült Államok részéről. Egyiptom csak a G7-ek és az EU nagyköveteinek sürgetésére visszakozott semleges álláspontjáról a kérdésben, amikor március 2-án megszavazta az ENSZ Közgyűlésének határozatát

az orosz invázió elítéléséről.³ Alig néhány órával a szavazást követően azonban nyilatkozatot adott ki a kormány, amelyben sürgette Moszkva Ukrajnával kapcsolatos nemzetbiztonsági aggályainak mielőbbi érdemi vizsgálatát. Bírálta egyúttal az Egyesült Államok és Európa által Oroszország ellen bevezetett, általa illegitimnek tekintett szankciókat, amelyek alkalmazását a továbbiakban is következetesen visszautasította.⁴ Jelzésértékű volt ebben a tekintetben, amikor Abd el-Fattáh el-Szíszi elnök hatnapos európai körútja alatt Franciaország és Németország mellett a Moszkvával ugyancsak baráti kapcsolatokat ápoló Szerbiába is ellátogatott. Három napos ott tartózkodásának ideje alatt 13 megállapodás és nyilatkozat született a politikai, gazdasági és az egyéb területen történő együttműködés fokozásáról, valamint megtartották a két ország első gazdasági fórumát 130 egyiptomi és szerbiai vállalat részvételével.⁵

A távolságtartó politika legfőbb oka, hogy az egyiptomi kormány egyszerre akarja biztosítani a Nyugat további pénzügyi támogatását, miközben kényesen ügyel arra is, hogy ne sérüljenek az Egyiptom és Oroszország között Szíszi elnök 2014-es hatalomra kerülése óta kiépült kiváló politikai és gazdasági kapcsolatok. Utóbbit példázza többek között a két államfő személyes viszonya egymással, valamint a két ország külügyminiszterei és honvédelmi miniszterei között évente lebonyolított ”2+2” találkozók is. Ezenfelül Oroszország egyike Egyiptom legfontosabb 10 kereskedelmi partnerének és a felek átfogó partnerségi megállapodást írtak alá egymással 2018-ban. A két ország közötti kétoldalú kereskedelmi forgalom értéke 2021-ben elérte a 3,3 milliárd dollárt, amiből 2,8 milliárd dollár az Egyiptomba irányuló orosz, míg 490 millió dollár az Oroszországba irányuló egyiptomi export volt.⁶ Az elmúlt években nőttek a közvetlen orosz beruházások az arab államban főleg a kőolaj- és gázfeltárás, a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a gépgyártás területén. Olyan meghatározó orosz vállalatok működnek Egyiptomban, mint a Rosznyeft és a Lukoil olajvállalatok, vagy a Lada autógyár, a Transmashholding pedig, a magyar fél közreműködésével, 1 300

³ SALAH, 2022.

⁴ HAMZAWY, 2022.

⁵ A megbeszélések legjelentősebb rövid távú eredménye a szerbiai búza egyiptomi exportjáról megkötött egyezmény volt. Emellett Szíszi egyiptomi és Vučić szerb elnök partnerségi nyilatkozatot írt alá egymással, valamint tervbe vették egy szabadkereskedelmi megállapodás megkötését a 2022-es év végéig. Forrás: BZGANOVIC, 2022; MAGDY, MUHAMMED, 2022b.

⁶ AZIZ, 2022.

szerelvény leszállításával járul hozzá az egyiptomi vasúti közlekedés megújításához.⁷

Mindezekon túl Kairó hallgatólagosan támogatta az oroszok 2015-ös katonai beavatkozását Szíriában, és kész volt tudomásul venni Bassár el-Aszad elnök hatalomban tartását, miközben Líbiában a két kormány közösen segítette katonailag és pénzügyileg Halifa Haftár tábornokot és annak szövetségeseit. Legvégül Kairó az Egyesült Államoktól való függőség csökkentésére jelentős volumenű katonai és energetikai megállapodásokat is kötött Moszkvával az elmúlt években különösen azt követően, hogy bizonyos emberi jogok megsértése miatt feszültség állt be a Washingtonnal fenntartott viszonyában. Így az egyiptomi fegyveres erők új harceszközöknek 41%-a orosz forrásból került beszerzésre 2016–2020 között, amivel Moszkva gyakorlatilag Kairó legfőbb fegyverbeszállítójává vált. Emellett Oroszország ipari parkot létesít a Szuezi-csatorna gazdasági övezetében (SCZONE), ami az elképzelések szerint várhatóan 7 milliárd dollárnyi új beruházást fog bevonni, valamint 35 000 munkahelyet teremt, amelyek 90%-át egyiptomiakkal kívánják feltölteni.⁸ Moszkva finanszírozza és építi fel Egyiptom első atomerőművét is a Kairótól mintegy 300 kilométerre északnyugatra található El-Dabaa mellett, aminek a munkálatai 2022 júliusában kezdődtek meg. A Nukleáris Erőművek Hatósága – a projekt tulajdonosa és üzemeltetője – szerint az erőmű négy, egyenként 1 200 megawatt teljesítményű blokkból áll majd. A teljes beruházás összköltsége 28,5 milliárd dollár, amiből 25 milliárd dollárt Oroszország biztosít egy 35 éves futamidejű hitel formájában.⁹ Legvégül – elsősorban a Nagy Etiópiai Reneszánsz Gát (GERD) ügyében – Egyiptom sokat vár (főleg nyomásgyakorlást és támogatást) Moszkvától, ami jó kapcsolatokat ápol Etiópiával is, és emiatt akár döntő szerepet is játszhat a Nílus vizének felhasználása kapcsán kialakult feszültség békés rendezésében.¹⁰

Szíszi elnök mindezek okán nem akarja elidegeníteni magától Putyint annak ellenére sem, hogy egyértelműen és folyamatosan fokozódik az orosz államfőre nehezedő nemzetközi nyomás az ukrajnai háború kezdete óta.

⁷ SAIED, 2022a.

⁸ Az eredetileg megfogalmazott célkitűzések szerint az Orosz Exportközpont és az Orosz Központi Bank által finanszírozott projekt kivitelezése 12 év alatt valósult volna meg 50 éves haszonbérleti szerződéssel, ami szinte bizonyosan módosulni fog a háború miatt. Forrás: ABU ZAID, 2022b.

⁹ MAHMOUD, 2022.

¹⁰ SHOUSHA, 2022.

Egyiptom ugyanakkor Moszkva számára is megkerülhetetlen tényező a harmadik világgal folytatott politikájában és kommunikációjában. Ezt egyértelműen szemléltette, amikor Szergej Lavrov orosz külügyminiszter – alig két héttel Joe Biden amerikai elnök közel-keleti körútja után – Egyiptomban kezdte meg afrikai körútját július 24-én, ahol az Arab Ligában megtartott beszédét egyfelől a Kreml Ukrajnával kapcsolatos narratívájának hangoztatására, másrészt pedig a korábbi kötelezettségvállalások megerősítésére használta fel.¹¹ Az Oroszországgal szemben bevezetett szankciók azonban komoly kétségeket vetnek fel a megkötött szerződések végrehajtásával és az elindított projektek kivitelezésével kapcsolatban.

II. ÉLELMISZERBIZTONSÁG

Az elmúlt 25 év alatt a fekete-tengeri régió nettó élelmiszerimportőrből az egyik legjelentősebb gabona- és növényi olaj beszállítóvá vált. Kiválóan érzékeltette ezt a szerepet, hogy a háború kirobbanása előtt Oroszország és Ukrajna exportálta a globálisan forgalmazott búza 34%-át, a kukorica 17%-át, az árpa 27%-át, és a napraforgóolaj 73%-át. A képet tovább árnyalja, hogy a nemzetközileg forgalmazott összkalóriamennyiség mintegy 12%-a származott csak ebből a két országból. Oroszországnak emellett kiemelkedő szerepe van a nitrogén- (15%) és kálium alapú (33%, Fehéroroszországgal együtt) műtrágyák nemzetközi értékesítésében is. Mindezeket túl megkerülhetetlen szereplő a kőolaj- és földgáztermelésben is, amelyek kiemelt fontossággal bírnak az élelmiszeriparban és a műtrágya előállításban, valamint a termékek szállításában és értékesítésében.¹² Mindezeket összeadva kezdenek érthetővé válni azok a kedvezőtlen hatások, amelyeket az orosz–ukrán háború közvetett vagy közvetlen módon gyakorol a globális élelmiszerpiacokra.

Egyiptomban a korábban bevezetett liberalizációs politikák, az állami kiadások csökkentése és az addigi mezőgazdasági támogatások fokozatos megszüntetése már eleve a helyi termelékenység csökkenését eredményezte. Ehhez járult az arab térség globális piacokkal való integrációjának lelassulása és a nagyobb bevétellel kecsegtető növények exportorientált termelésének preferálása a szántóföldeken. Mindezeknek köszönhetően az arab állam

¹¹ Moszkva tényerési törekvéseként értékelhető Afrikában az is, amikor Lavrov kairói tartózkodása idején bejelentette, hogy 2023 közepén meg kívánják tartani a második Oroszország–Afrika csúcstalálkozót. Forrás: MAGDY, SAMY, 2022.

¹² GLAUBER – LABORDE, 2022.

napjainkra az élelmiszer-behozatalnak egyértelműen kiszolgáltatottá vált. Évente akár 13 millió tonna búzát szerez be külföldi forrásból, amivel a világ legnagyobb búzaimportőrének számít. A lakossági fogyasztásban az egy főre jutó kalóriabevitel mintegy 35–39%-át teszik ki a kenyér és az egyéb, búzából készített termékek. Habár a terméshozam viszonylag magasnak tekinthető, ennek ellenére a hazai termelés nem tudott lépést tartani a 105 millió fős ország évi 1,9%-os népességnövekedési ütemével. Folyamatosan emelkedett emiatt az import mértéke az elmúlt három évtizedben az élelmiszerszükségletek kielégítésére és jelenleg a felhasznált gabonamennyiség mintegy 62%-a külföldről származik.¹³

A képet tovább árnyalja, hogy a beszerzési források diverzifikálásra tett erőfeszítések ellenére a behozott búza mintegy 80%-a a Fekete-tenger térségéből származik, ami egyre nagyobb problémát jelentett eddig is az egyiptomi költségvetés számára. A kormány ugyanis már az orosz–ukrán háború kirobbanása előtt is mintegy 3 milliárd dollárt költött évente búzavásárlásra, aminek az értéke elérheti akár az 5,7 milliárd dolláros összeget is a világpiacon bekövetkezett árrobbanásnak köszönhetően.¹⁴ Az élelmiszerárak inflációja ugyanis több mint kétszeresére emelkedett a 2022-es év első négy hónapjában. Az egyes termékcsoportokra vetítve ezt azt jelentette, hogy az importköltségek a friss gyümölcsök és zöldségek esetében 49%-kal, a búzánál 49%-kal, az olaj és olajtermékek esetében pedig 93%-kal emelkedett egy év leforgása alatt.¹⁵

A megnövekedett költségek veszélyeztetik az úgynevezett Aish Baladi¹⁶ kenyértámogatási programot, amelyre eddig is több mint 3,24 milliárd dollárt költöttek.¹⁷ Körülbelül 9 millió tonna búzára van szükség ahhoz, hogy az eddigiekhez hasonlóan mintegy 70 millió egyiptomi állampolgár – azaz az egyiptomi háztartások 73%-a – a továbbiakban is kedvezményesen juthasson kenyérhez, aminek az ára az 1980-as évek óta nem változott.¹⁸ A helyzetet nehezíti, hogy Ali Moselhy egyiptomi ellátási és belső kereskedelemügyi miniszter február 2-án – azaz 22 nappal az Ukrajna

¹³ ABAY – ABDEFATTAH – BREISINGER – GLAUBER – LABORDE, 2022.

¹⁴ A búza világpiacon például már 2022. március elején 523 dollárra emelkedett, ami tízéves csúcsértéknek felelt meg. Forrás: Uo.

¹⁵ RIVLIN, 2022.

¹⁶ Egyiptomi arab lepénykenyér.

¹⁷ A program résztvevőire a kenyér előállításának költségeinek mindössze 10%-a hárult, míg a többit a kormány vállalta magára. Forrás: AL-ARABIYA NEWS, 2021.

¹⁸ AWADALLA, 2022.

elleni orosz invázió megindítása előtt – elhangzott bejelentése szerint az ország stratégiai búzakészletei mindössze öt hónapra voltak elegendőek.¹⁹ Az azóta eltelt mintegy fél éves periódus alatt a tartalékokat visszafogottan sikerült növelni, nem utolsósorban a folyó pénzügyi év kezdete óta külföldön vásárolt mintegy 1,9 millió tonna búzának, a búzára, a lóbabra, a lencsére és a tésztafélékre bevezetett kiviteli tilalomnak, az egyiptomi gazdák támogatására elfogadott új szabályozásoknak és ösztönzőknek, és a június végéig betakarított 3,9 millió tonna búzának köszönhetően.²⁰ Az augusztusra felhalmozott mennyiség azonban még így is az ország hét hónapos búza-fogyasztásának fedezésére lett volna csak elegendő.²¹ A kormány emiatt augusztus 18-i hatállyal szükségmegoldásként a pékségeket a támogatott kenyér súlyának csökkentésére utasította.²² A kenyér új, 9 dekagrammra csökkentett súlya viszont bizonyosan nem kerül el a fogyasztók figyelmét, ami fokozott körültekintést követel meg a kairói vezetés részéről. Utóbbinak tudható be emiatt az is, hogy a kormány rögzítette a támogatási rendszeren kívül értékesített kenyér árát, hogy ezzel is elhárítsa a társadalmi zavargásokhoz vezető áremelkedés kockázatát.²³

Az orosz–ukrán háború miatt kialakult válság megoldására a Nemzetközi Élelmiszerpolitikai Kutatóintézet elemzői mindenekelőtt elengedhetetlennek tartják a búza importforrásainak hatékonyabb diverzifikálását. Átmeneti megoldásnak tűnt ebben a tekintetben például a 180 000 tonna búza megvételéről júniusban megkötött szerződés Indiával.²⁴ A 400 dolláros tonnánkénti áron rögzített mennyiség ellenben csak az igények töredékére elegendő, és jelenleg nem tisztázott a szállítás pontos időpontja sem. Alternatíva lehet a szükséges mennyiség beszerzésére a Föld déli féltekéje – azon belül is Argentína és Ausztrália –, ahonnan főleg késő ősszel és tél elején szállítanak. Emellett Kanada és Kazahsztán szintén nagytermelők, ahol ősszel aratnak. Az elkövetkező évben – vagy akár azon túl is – az onnan származó export alkalmas lehet a visszaesett ukrán szállítások miatt keletkezett hiány nagy részének pótlására. A hosszabb szállítási

¹⁹ Ugyanekkor növényi olajokból 5,5 hónapra, cukorból pedig öt hónapra elegendő tartalékokkal rendelkezett az ország. Forrás: ATALLAH, 2022.

²⁰ AHARAM ONLINE, 2022.

²¹ Az ellátási miniszter bejelentése szerint a búza mellett 3,3 hónapra elegendő rizstartalékot, több mint hat hónapra elegendő cukortartalékot és 6,2 hónapra elegendő növényi olaj tartalékot halmoztak fel. Forrás: THE ARAB WEEKLY, 2022b; EL SAFTY, 2022.

²² AWADALLA, 2022.

²³ THE ARAB WEEKLY, 2022a.

²⁴ EL SAFTY, 2022.

útvonalak és a magasabb olajárak viszont ugrásszerűen emelni fogják a szállítási díjtételeket, amelyek azután jelentősen növelni fogják a beszerzési költségeket.

Egyiptomban szükségesnek tartják emellett az egy főre jutó kenyérfogyasztás csökkentését, ami arányait tekintve jelenleg a globális átlag kétszeresének felel meg.²⁵ A kormány lényegesnek ítéli az élelmiszer-támogatási program és a kedvezményezettek körének átalakítását, mivel aktuálisan a nem rászoruló háztartások kapják a támogatások értékének mintegy kétharmadát. Mindezek gyakorlati alkalmazása olyan megtakarításokat tenne lehetővé, amelyeket azután egyéb élelmiszerbiztonsági beavatkozásra lehetne fordítani, valamint finanszírozni lehetne belőle többek között az élelmiszerbiztonsági stratégia átalakítását, a lokális termelőrendszerek modernizálását és hatékonyságuk növelését, vagy éppen a víz- és földgazdálkodás korszerűsítését. Mindezek hosszú távon megoldást jelenthetnek a küszöbön álló vízhiány, az éghajlat változékonyságából és a túlnépesedésből eredő veszélyek kiküszöbölésére. E tekintetben az első biztató jelek már megfigyelhetők voltak június közepén, amikor Szízi elnök felavatta a fejlesztési projektek egyikét, egy akár 5 000 szarvasmarha befogadására is alkalmas integrált állattenyésztési, tejtermelő komplexumot, valamint egy 1,5 tonna termelési kapacitással bíró gépesített vágóhidat a Menoufia kormányzóságbeli Szadat városában.²⁶

III. KÖLTSÉGVETÉSI PROBLÉMÁK

A globális élelmiszerpiacon kibontakozott árrobbanás mellett az egyiptomi pénzügyi életben kibontakozott krízist súlyosbítják a COVID-19 járvány hatásai, a hadsereg és az állam térhódítása miatt a gazdaságban kialakult egyenlőtlen versenyfeltételek, valamint a kairói vezetés gazdaságpolitikájának kudarcai. A válság mértékét jól mutatja, hogy a munkanélküliségi ráta 2022-ben elérte a 7,2%-ot, miközben csökken a külföldön dolgozó egyiptomi munkavállalók száma, és utóbbiból fakadóan az általuk

²⁵ A vonatkozó statisztikák alapján az egyiptomiak fejenként 150–180 kilogramm kenyeret fogyasztanak el évente, ami jelentősen meghaladja a 70–80 kilogrammos globális átlagot. A változatosabb élelmiszercsoportokra való áttérés emiatt nemcsak az ország önellátására gyakorolna kedvező hatást, hanem lehetőséget adna az élelmiszer-támogatásokkal és a nagy energiatartalmú élelmiszerek fogyasztásával szoros kapcsolatban álló elhízás magas arányának visszaszorítására is. Forrás: HENDAWI, 2021.

²⁶ ASHARQ AL-AWSAT, 2022.

addig eszközölt pénzáttalások volumene.²⁷ Emellett az ország külső adóssága már elérte a 140 milliárd dollárt, 2022. január végétől március végéig pedig mintegy 15 milliárd dollár úgynevezett „forró pénz” – azaz rövid lejáratú, magas megtérülést célzó külföldi befektetések, döntően a helyi adósságpiacon – hagyta el az országot.²⁸ Ráadásul Egyiptom mintegy 3 milliárd dollárnyi külföldi tőkét veszített csak a február 24-én megindult invázió és a március 2. között eltelt periódusban.²⁹ Az ország folyó fizetési mérlegének hiánya a 2021/2022-es pénzügyi év első kilenc hónapjában (július-március) 13,6 milliárd dollár volt, az áruforgalmi mérleg hiánya pedig 3 milliárd dollárral nőtt az árubehozatal (olaj és nem olaj) 14,9 milliárd dolláros növekedése miatt.³⁰ Legvégül az ország devizatartalékai hét hónap leforgása alatt 33,14 milliárd dollárra redukálódtak, ami 19%-os csökkenést jelentett a 2021. december végi 40,93 milliárd dollárral szemben.³¹ Ugyanekkor az egyiptomi nemzeti valuta történelmi mélypontra került, amikor augusztusban már több mint 19 egyiptomi fontot fizettek egy amerikai dollárért.³²

A háború kirobbanásának következményeként elszabadult az infláció, aminek mértéke 2022 júniusában 14,7% volt a 2021-es év azonos időszakában mért 5%-os értékkel szemben.³³ A megnövekedett árak és a kialakult gazdasági bizonytalanság a termelés és az új megrendelések erőteljes csökkenéséhez vezettek, ami különösen az energia-, az élelmiszer- és a nyersanyagtermelőket sújtotta.³⁴

Emellett többen bírálták a nagy volumenű projektek óriási költségigényeit egy olyan időszakban, amikor az ország már eleve hatalmas adósságállományt halmozott fel. Elhibázottnak tartották emiatt például az új, 23 milliárd dollár értékű elektromos vasút beszerzését, valamint a 2,7

²⁷ Legutóbb Kuvait jelentette be 2022. augusztus elején, hogy előbb 250 000 egyiptomi munkavállalót bocsájt el 2022 szeptemberében, majd további 500 000 főt a 2023-as év folyamán. A döntés az érintett személyek és családjuk mellett súlyosan érinti az egyiptomi államot is, aminek jelentős devizaforrást jelentenek az Öböl-államokból származó pénzáttalások. Viszonyításként: a külföldön dolgozó egyiptomiak hazautalásainak értéke 2021-ben elérte a 31,5 milliárd dollárt. Forrás: MIDDLE EAST MONITOR, 2022.

²⁸ SALEH, 2022.

²⁹ AL-ANANI, 2022.

³⁰ BUSINESS TODAY EGYPT, 2022.

³¹ CORRESPONDENT, 2022.

³² EGYPT INDEPENDENT, 2022c.

³³ EL SIRGANY – EL WARDANI, 2022.

³⁴ AL-MONITOR STAFF, 2022.

milliárd eurós első egysínű vasút³⁵ és a nagy távolságú „LRT” (*Light Trail Transi*) megépítését. Az egyiptomi kormány ebben az esetben a finanszírozási problémák megoldására egy olyan javaslatot terjesztett elő, amelynek értelmében az új vasút- és metróállomásokat azokról a vagyonos magánszemélyekről vagy településekről nevezzék el, amelyek magukra vállalták a létesítmények felépítésének költségeit.³⁶ A kezdeményezés ugyanakkor vegyes fogadtatásra talált a lakosságon belül. Egyfelől a hatalmas költségvonzat ellenére már eddig többen jelezték részvételi szándékukat a projektben, a kivitelezésért felelős Közlekedésügyi Minisztérium pedig tekintélyes összegű előlegeket kapott üzletemberektől és magánegyetemeiktől.³⁷ Másrésztől azonban a lépés komoly megosztottságot is keltett a társadalomban, mivel addig az elnevezés gyakorlatát a modernkori nemzeti és történelmi szimbólumok határozták meg.³⁸

A kritikákra reagálva és a negatív hatások enyhítésére a kormány kénytelen volt elhalasztani pár nagy volumenű nemzeti beruházást, és leértékelni az egyiptomi fontot 2022.március 21-én. Emellett a központi bank 2017 óta először emelte a kamatlábakat, hogy megfékezze az inflációs nyomást és a növekvő pénzügyi problémákat.³⁹ Közvetlenül ezt követően pénzügyi támogatást kért az IMF-től is – hat év leforgása alatt immáron harmadik alkalommal – úgy, hogy Egyiptom már akkor is az alap egyik legnagyobb hitelfelvevőjének számított Argentína után.⁴⁰ Ez azonban elkerülhetetlenül további megszorító intézkedések bevezetését követeli meg, és tovább nehezíti az átlagos egyiptomi állampolgárok megélhetését. A kormány emiatt tervbe vette egy 7,1 milliárd dollár értékű segélycsomag létrehozását, amely magában foglalja a bérek emelését is, hogy ezzel is próbálja korlátozni az emelkedő áraknak a helyi lakosságra gyakorolt kedvezőtlen hatásait.⁴¹

³⁵ A vasúti project kivitelezésére kiírt tenderen a Bombardier Transportation nyerte el a megbízást 2019 májusában. A megkötött szerződés értelmében a szerelvények kiszállítására 2021–2024 között kerül sor.

³⁶ Viszonyításként: egy megálló felépítése mintegy 6 millió euróba kerül, amit a vállalkozó szellemű személyeknek vagy településeknek euróban kell befizetnie. Forrás: ABDALLAH, 2022.

³⁷ Már most számos megálló és állomás viseli olyan egyiptomi üzletemberek nevét, mint például Ahmed Sweedy (Sweedy Electric cég tulajdonosa), vagy Yassin Mansour (a Palm Hills igazgatótanács elnöke). Forrás: Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ AL-ANANI, 2022.

⁴⁰ SALEH, 2022.

⁴¹ DUDLEY, 2022.

Az Öböl-menti országok mindenképpen el akarták kerülni, hogy a gazdasági visszaesés és az élelmiszerhiány következményeként kormányellenes tüntetések újabb hulláma törjön ki a legnépesebb arab országban, mivel az könnyen destabilizálhatja a régiót, és akár egy, a 2011-es arab tavaszhoz hasonló eseménysorozatot indíthat el. Emiatt az egyiptomi költségvetés stabilizálásának érdekében február óta több milliárd dollárral járultak hozzá a fogyatkozó egyiptomi devizatartalékok pótlásához.⁴² Az anyagi támogatás ugyanakkor nem kölcsönök vagy segélyek formájában, hanem az egyiptomi piacon való jelenlétük növelésében mutatkozott meg. Így például az Egyesült Arab Emírségekből érkezett pénzeszegek jelentős része a nagy egyiptomi vállalatokban és pénzintézetekben történt befektetésekben, illetve felvásárlásokban mutatkozott meg.⁴³ A szándék a külföldi tőke intenzívebb bevonására felerősítheti a törekvéseket az állami tulajdonú – köztük az ország védelmi ágazatához kapcsolódó – vállalatok privatizálására. Ezt a kormány is preferálja, ami állami és katonai tulajdonban lévő vállalatok – köztük hét kikötő – részvényeit tervezi értékesítésre felkínálni.⁴⁴ Emellett a Szezei-csatorna Hatósága már most két lépcsőben megemelte a tranzitdíjakat, különösen az áthaladó kőolajat és földgázt szállító tartályhajók esetében, aminek köszönhetően hónapról hónapra történelmi rekordbevételeket könyvelt el.⁴⁵ Ezen felül a kormány növelni kívánja az Európába irányuló földgáz exportját a szankciók miatt kieső orosz gázszállítások kiváltására, valamint a külföldi befektetők bevonását új mezők felfedezése, illetve a már meglévők fokozottabb kiaknázása céljából.⁴⁶

⁴² Az Egyesült Arab Emírségek mintegy 2 milliárd dollár értékű befektetési csomagot jelentett be 2022. március 23-án, Katar 5 milliárd dollárt különített el március 29-én, másnap pedig Szaúd-Arábia ugyancsak 5 milliárd dollárt helyezett letétbe az egyiptomi Központi Banknál. Forrás: DUDLEY, 2022.

⁴³ Az Abu Dhabi-i székhelyű ADQ befektetési alap által eszközölt befektetések olyan meghatározó egyiptomi üzleti szereplőket érintettek, mint például a *Fanry for Banking & Payment Technology Services*, a *Commercial International Bank*, az *Abou Kir Fertilizers & Chemical Industries*, a *Misir Fertilizers Production Company* vagy az *Alexandria Container & Cargo Handling Company*. Forrás: MAGDY, MIRETTE, 2022.

⁴⁴ EL SIRGANY – EL WARDANI, 2022.

⁴⁵ A Szezei-csatorna bevételei 2022 júliusában 704 millió dollárt tettek ki a különböző hajótípusok tranzitforgalmában tapasztalt jelentős fellendülésnek köszönhetően. A vízi szállítóeszközök teljes nettó tonnatartalma 125,1 millió tonnát tett ki, ami 18,2 százalékos növekedést jelent az egy évvel korábbi időszakhoz képest. Forrás: EGYPT INDEPENDENT, 2022b.

⁴⁶ AL-MONITOR STAFF, 2022.

IV. A TURIZMUS HELYZETE

Az orosz–ukrán háború súlyosan érinti az ország turisztikai szektorát is, aminek 2018-ban 12%-os részesedése volt az ország GDP-jében.⁴⁷ Az ágazatot a pandémia jelentősen megtépázta, aminek talpra állásában létkérdéssé vált a világiárvány előtti szint elérése a korlátozások feloldását követően. Bizakodásra adott okot, hogy Egyiptom a korábbi években több millió turistát fogadott Ukrajnából és Oroszországból, akiknek az együttes aránya csúcsideőszakban elérte az összes turista egyharmadát. Ráadásul Oroszország 2021 augusztusában újraindította a még 2015-ben felfüggesztett közvetlen légi járatait Hurghada és Sarm-es-Sejk városokba.⁴⁸ Utóbbinak jelentős szerepe volt abban, hogy 2021-ben mintegy 700 000, 2022 első két hetében pedig további 125 000 orosz turista látogatott el Egyiptomba.⁴⁹ Emellett 2019-ben 1,6 millió ukrán turista fordult meg az arab országban, ami 32%-os növekedést jelentett a korábbi évhez képest.⁵⁰ Mindezek alapján egyiptomi illetékesek nem zárták ki annak a lehetőségét, hogy 2022-ben havonta akár 300-400 000 turista is előlthet hosszabb-rövidebb időt az országban.⁵¹

Az előzetes várakozásokat azonban az ukrajnai háború szertefoszlatta. Amíg az újabb beutazó ukrán turisták gyakorlatilag teljesen eltűntek, addig az első orosz turisták – mindössze 300 fő – is csak április elején érkeztek

⁴⁷ 2018-ban 13 millió főre becsülték az Egyiptomba látogatott turisták számát. Sokkal fontosabb szempont volt azonban ennél, hogy a szektor mintegy 2,9 millió munkahelyet biztosított. Ezek az impozáns számok jelentősen lecsökkentek a COVID-19 járvány hatására és az egyiptomi utazási és turisztikai ágazat hozzájárulása az ország GDP-jéhez a 2019-es 32 milliárd dollárról (8,8%) mindössze 12 hónap leforgása alatt 14,4 milliárd dollárra (3,8%) csökkent. Forrás: ALLAM, 2022.

⁴⁸ Moszkva azt követően vezetett be tilalmat az egyiptomi turisztikai célpontokba irányuló és onnan induló közvetlen charterjáratokra, miután az orosz Metrojet Airbus A321-231 2015. október 31-én a Sínai-félsziget felett lezuhant a Sarm el-Sejkből való felszállását követően. Az Iszlám Állam által elkövetett terrortámadásban a fedélzeten tartózkodó 224 ember mindegyike életét veszítette. Forrás: FRANCE 24, 2015.

⁴⁹ A több százezer orosz turista azonban még mindig csak a töredéke volt annak a 3 millió főnek, aki csak 2014-ben látogatott el az országba. Forrás: SAIED, 2022b.

⁵⁰ A kairói ukrán nagykövetség közlése szerint 2020-ban „már csak” 727 000 ukrán turista látogatott el Egyiptomba, ami az összes külföldi turista 21%-ának felelt meg abban az évben. Ez a szám azonban 2021-ben ismét emelkedésnek indult, és 1,46 millió főre gyarapodott az Ukrán Állami Turisztikai Ügynökség adatai alapján. Forrás: EGYPT INDEPENDENT, 2022a; MOUNIR, 2022.

⁵¹ GOMAA, 2022.

meg.⁵² A várt vendégek elmaradásának jelentős szerepe volt abban, hogy 2022. első negyedévének végére a vörös-tengeri üdülőhelyek szállodáinak kihasználtsága 5%-ra esett vissza.⁵³ Ráadásul a háború kitörése után mintegy 20 000 ukrán turista rekedt az üdülőhelyeken a légtér lezárása miatt, akiknek az egyiptomi kormány vagy átvállalta az egyiptomi szállodákban való hosszabb tartózkodásuk költségeit, vagy saját költségén lehetővé tette számukra az elutazást az Ukrajnával szomszédos valamelyik európai állam területére.⁵⁴ A gondokat tovább tetézte, hogy az orosz és ukrán utazási irodák közül több jelentős tartozást halmozott fel egyiptomi partnereik és a szállodák felé, aminek törlesztése kétségessé vált.⁵⁵

Az orosz és az ukrán turisták távolmaradására reagálva az egyiptomi kormány meghosszabbította a légitársaságok anyagi támogatására meghirdetett charter-ösztönző programját március végén, majd turista vízumkönnyítési csomagot vezetett be április elején a látogatók beutazásának megkönnyítésére.⁵⁶ Szorgalmazták a COVID-19 korlátozások miatt felfüggesztett nemzetközi járatok újraindítását, a korábbi járatszámok növelését, valamint új, közvetlen menetrend szerinti és charter járatok indítását. Mindezek mellett az Idegenforgalmi Minisztérium hatékony promóciós kampányt folytatott a közösségi médiában a belföldi turizmus fellendítésére és a külföldi – azon belül is főleg a nyugat-európai és a Perzsa-öböl térségéből származó – látogatók bevonására.⁵⁷

Az egyiptomi erőfeszítések sikeresnek bizonyultak, és ebben a tekintetben sikerült kompenzálni az orosz–ukrán háború negatív hatásait a többi nemzet turistáival. Jól mutatta ezt, hogy az ország idegenforgalmi bevételei a 2021 júliusától 2022 márciusának végéig tartó időszakban mintegy 8,2 milliárd dollárra nőttek az előző pénzügyi év hasonló időszakában mért

⁵² ABU ZAID, 2022a.

⁵³ SALEH, 2022.

⁵⁴ AYYAD, 2022.

⁵⁵ MOUNIR, 2022.

⁵⁶ A bevezetett vízumkönnyítés értelmében az országba érkező külföldiek a különböző érkezési terminálokon sürgősségi beutazási vízumot kaptak, amennyiben rendelkeztek Japán, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, vagy a schengeni országok beutazási vízumával. Forrás: SAIED, 2022b.

⁵⁷ A fentiekén túl az Idegenforgalmi Minisztérium hosszú távra megfogalmazott elképzelésében nagy hangsúlyt kívánt helyezni arra, hogy megjelenjen az Egyiptom számára még ismeretlen vagy új turisztikai piacnak számító Latin-Amerikában, Kelet-Ázsiában, illetve az Öböl-államokban. Forrás: SAIED, 2022b.

mintegy 3,1 milliárd dollárral szemben.⁵⁸ Ráadásul az Európai Unióban zajló vita az orosz turisták kitiltásáról az európai országokból tovább erősítheti az orosz polgárok érdeklődését Egyiptom iránt, ami az ukrán javaslat elfogadása esetén akár évekre az orosz turisták egyik legfontosabb célországává válhat.⁵⁹

V. A JELENLEGI VÁLSÁG BELPOLITIKAI KOCKÁZATAI

Az aktuális gazdasági krízis hatására az egyiptomi háztartások vásárlóereje minden jövedelmi szinten látványosan csökkent, ami nem zárja ki a zavargások kirobbanásának lehetőségét. Politikai szempontból a kenyérellátás kiegyensúlyozott biztosítása a rendszer stabilitásának alapköve a Szabad Tisztek 1952-es forradalma óta. Ez napjainkban különösen kényes témának számít, amikor a lakosság mintegy fele a szegénységi küszöb környékén, vagy az alatt él. Ezt igazolják az eddigi tapasztalatok is, amelyek alapján a civilek hajlamosak rendkívül érzékenyen és gyakran kiszámíthatatlanul reagálni az élelmiszer-támogatásokat érintő változásokra, amit többek között a kenyértámogatások csökkentése miatt 1977-ben ország-szerte kirobbant, több halálos áldozattal járó zavargások,⁶⁰ Mubarak korábbi elnök harminc éves uralmának 2011-ben bekövetkezett összeomlása,⁶¹ vagy a 2017 márciusában több egyiptomi városban lezajlott kisebb létszámú tüntetések is bizonyították.⁶²

Habár az arab tavasz óta az egyiptomiak kevés hajlandóságot mutatnak a nagyobb zavargások iránt, ennek ellenére az elmúlt hónapokban egyre gyakrabban fordultak a közösségi médiához a kormány elleni haragjuk kifejezésére, különösen a tömegközlekedés, az üzemanyag, az élelmiszerek és az alapvető termékek árának emelkedése miatt. Figyelmeztető jelnek volt tekinthető emellett, hogy az importkorlátozások és a helyi valuta leértékelése miatt gombamód alakultak az új Facebook-csoportok a közösségi hálón, az

⁵⁸ EGYPT TODAY STAFF, 2022.

⁵⁹ AFP, 2022.

⁶⁰ A hírhedt 1977-es „kenyérlázadás” kiváltó oka az IMF által a búzalisztre, az étolajra és egyéb alapvető élelmiszerekre előírt támogatáscsökkentések bevezetése volt. A zavargások olyan súlyosnak bizonyultak, hogy Anvar al-Szadat elnök kénytelen volt a hadsereget is bevetni az elfojtásukra.

⁶¹ A tömeg egyik leggyakrabban hangoztatott jelszava a „kenyér, szabadság, társadalmi igazságosság” volt a 2011-es egyiptomi tüntetések idején.

⁶² JYOTI DAS, 2022.

új autók szállításának késlekedése miatt pedig már tüntetésekre is sor került.⁶³ Növekvő elégedetlenséget váltottak ki az emelkedő rezsizsámlák is különösen azt követően, hogy a kormány az energiaexport és a devizata-
rtalékok növelésére még korlátozásokat is bevezetett a lakossági ellátásban.⁶⁴

A Moody's hitelminősítő szintén társadalmi és politikai kockázatokra figyelmeztetett, amikor májusban Egyiptom gazdasági kilátásait stabilról negatívra minősítette át. Az aggodalmakat az egyiptomi vezetés is a legmagasabb szinten osztja. Ezt bizonyította többek között az is, amikor Abd el-Fattáh el-Szíszi elnök nemzeti párbeszédet kezdeményezett ellenzéki személyiségekkel. Utóbbi alapvető változást jelent az elmúlt évek gyakorlatához képest, ami a másként gondolkodók elleni hatósági fellépésben és több ezer ember bebörtönzésében mutatkozott meg.⁶⁵

A gazdasági helyzet romlása és a várható további megszorító intézkedések bevezetése ellenére elemzők nem tartják valószínűnek egy széles körű tiltakozási hullám kirobbanását az országban. Hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy utóbbinak elmaradása nemcsak az egyiptomi biztonsági szervek hatékony megelőző intézkedéseitől, hanem a kormány szociális kiadások bővítésére és az ártámogatások fenntartására vonatkozó elképzeléseitől is függ.⁶⁶

KONKLÚZIÓ

Egyiptom szerepe kritikusnak tekinthető a közel-keleti és afrikai stabilitás biztosításában. Az Egyesült Államok, valamint az arab állam szövetségesei Európában és az Öböl térségében emiatt gazdasági–pénzügyi téren vélhetően mindent meg fognak tenni azoknak a kockázatoknak – például adósságválság vagy devizasokk kialakulása – a kiküszöbölésére, amelyek belpolitikai válság kialakulásához vezethetnek. Ezáltal Kairónak mindenekelőtt a fenyegető élelmiszerválság elhárítására kell hatékony megoldást találnia. A kihívást a domináns ukrán és orosz beszállítók kiesése, illetve az új exportörök keresése mellett növelik az egyre súlyosbodó globális éghajlati krízis előre nem prognosztizált kedvezőtlen természeti hatásai. Az aggodalmakat emellett elmélyítik a Kék-Níluson épülő Nagy Etiópiai Reneszánsz

⁶³ EL SIRGANY – EL WARDANI, 2022.

⁶⁴ ABOUALABBAS, 2022.

⁶⁵ EL SIRGANY – EL WARDANI, 2022.

⁶⁶ YOUSEF, 2022.

Gátnak az ökoszisztémára gyakorolt lehetséges következményei, főleg a folyásirányban lejjebb elterülő mezőgazdasági területek vonatkozásában. Amennyiben pedig ezen okok akár egyike miatt nem sikerül a stabilitáshoz elengedhetetlen élelmiszerbiztonságot garantálni, akkor az olyan egyenlőtlenségek kialakulásához vezethet, ami tömeges migrációval, éhínség vagy akár felkelések kirobbanásával is fenyegethet, valamint fokozhatják a térség lappangó gazdasági és politikai problémáinak felszínre kerülését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABAY, KIBROM – ABDELFAHATTAH, LINA –BREISINGER, CLEMENS – GLAUBER, JOSEPH – LABORDE, DAVID (2022). The Russia-Ukraine crisis poses a serious food security threat for Egypt. International Food Policy Research Institute (IFPRI). Letöltés helye: <https://www.ifpri.org/blog/russia-ukraine-crisis-poses-serious-food-security-threat-egypt> (Letöltve: 2022. 08. 16.)
- ABDALLAH, MOHAMED (2022). Az üzletemberek nevét kapják a vasútállomások Egyiptomban. Letöltés helye: [إطلاق أسماء رجال أعمال على محطات المونوريل مقابل التكلفة.. هل تنجح خطة الحكومة المصرية؟ | اقتصاد | الجزيرة نت \(aljazeera.net\)](https://www.aljazeera.net/news/egypt/2022/08/04/egypt-ports-named-after-businessmen) (Letöltve: 2022. 08. 04.)
- ABOULABBAS, BASSEM (2022). Economic crisis leaves Egyptians in the dark. The Times of Israel. Letöltés helye: <https://www.timesofisrael.com/economic-crisis-leaves-egyptians-in-the-dark/> (Letöltve: 2022. 08. 28.)
- ABU ZAID, MOHAMMED (2022a). Egypt welcomes first Russian tourists since start of Ukraine war. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/2056696/lifestyle> (Letöltve: 2022. 08. 25.)
- ABU ZAID, MOHAMMED (2022b). Suez industrial zone to attract \$7bn in investments: Russian envoy. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/1724086/business-economy> (Letöltve: 2022. 08. 27.)
- AFP (2022). EU ministers to study call for ban on Russian tourists. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/2152231/world> (Letöltve: 2022. 08. 30.)
- AHRAM ONLINE (2022). Egypt bans export of wheat, other staples for 3 months. Ahram Online.

- <https://english.ahram.org.eg/News/462620.aspx> Letöltés helye: (Letöltve: 2022. 08. 23.)
- AL-ANANI, KHALIL (2022). Russia's War on Ukraine: Egypt's Limited Room for Maneuver. Arab Center Washington DC. Letöltés helye: <https://arabcenterdc.org/resource/russias-war-on-ukraine-egypts-limited-room-for-maneuver/> (Letöltve: 2022. 08. 16.)
- AL-ARABIYA NEWS (2021). Egypt's Sisi price of subsidized bread needs to be raised. Al Arabiya. Letöltés helye: <https://english.alarabiya.net/business/economy/2021/08/03/Egypt-s-Sisi-price-of-subsidized-bread-needs-to-be-raised> (Letöltve: 2022. 08. 16.)
- AL-MONITOR STAFF (2022). Egyptian economy experiences 'sharp fall' from Ukraine war. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/04/egyptian-economy-experiences-sharp-fall-ukraine-war> (Letöltve: 2022. 08. 24.)
- ALLAM, HISHAM (2022). Egypt's Tourism Hit By Ukraine Crisis. All Africa. Letöltés helye: <https://allafrica.com/stories/202204070028.html> (Letöltve: 2022. 08. 25.)
- ASHARQ AL-AWSAT (2022). Egypt Launches Development Projects to Overcome Ukrainian War Impact. Asharq Al-Awsat. Letöltés helye: <https://english.aawsat.com/home/article/3702661/egypt-launches-development-projects-overcome-ukrainian-war-impact> (Letöltve: 2022. 08. 28.)
- ATALLAH, MOMEN SAEED (2022). Egypt has strategic wheat reserves to cover 5 months - supply minister. Nasdaq. Letöltés helye: <https://www.nasdaq.com/articles/egypt-has-strategic-wheat-reserves-to-cover-5-months-supply-minister> (Letöltve: 2022. 08. 23.)
- AWADALLA, NADINE (2022). Egypt shrinks subsidized bread loaf by 20 grams, revises cost of flour. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/egypt-commodities-bread-idAFL8N2FJ50N> (Letöltve: 2022. 08. 16.)
- AYYAD, IBRAHIM (2022). Egypt extends stay of stranded Ukrainian, Russian tourists. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/03/egypt-extends-stay-stranded-ukrainian-russian-tourists> (Letöltve: 2022. 08. 28.)
- AZIZ, RAMY (2022). Cairo's Opportunity for Policy Change on the War in Ukraine. Fikra Forum. Letöltés helye: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/cairos-opportunity-policy-change-war-ukraine> (Letöltve: 2022. 08. 27.)

- BUSINESS TODAY EGYPT (2022). Egypt's current acct. deficit registered as \$13.6B in first 9M of FY2021/2022 |CBE. Business Today Egypt. Letöltés helye: <https://www.businesstodayegypt.com/Article/1/1641/Egypt%E2%80%99s-current-acct-deficit-registered-as-13-6B-in-first> (Letöltve: 2022. 08. 16.)
- BZGANOVIC, IVAN (2022). Serbia, Egypt agree to boost cooperation amid war in Ukraine. Associated Press. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-africa-egypt-middle-east-476b0df3476d889ea040966c4ed9fb9b> (Letöltve: 2022. 08. 27.)
- CORRESPONDENT (2022). Egypt's foreign reserves drop 19% due to economic crisis caused by Russia-Ukraine war. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/08/egypts-foreign-reserves-drop-19-due-economic-crisis-caused-russia-ukraine-war> (Letöltve: 2022. 08. 24.)
- DUDLEY, DOMINIC (2022). Rich Gulf States Line Up to Offer Egypt Billions of Dollars. Forbes. Letöltés helye: <https://www.forbes.com/sites/dominicdudley/2022/03/30/rich-gulf-states-line-up-to-offer-egypt-billions-of-dollars/?sh=6b99db4a7da3> (Letöltve: 2022. 08. 24.)
- EGYPT INDEPENDENT (2022a). 125,000 Russian tourists visit Egypt in two weeks. Egypt Independent. Letöltés helye: <https://egyptindependent.com/125000-russian-tourists-visit-egypt-in-two-weeks/> (Letöltve: 2022. augusztus 27.)
- EGYPT INDEPENDENT (2022b). Suez Canal records highest monthly revenue in its history. Egypt Independent. Letöltés helye: <https://egyptindependent.com/suez-canal-records-highest-monthly-revenue-in-its-history/> (Letöltve: 2022. 08. 25.)
- EGYPT INDEPENDENT (2022c). US dollar exchange rate increases against Egyptian pound on Tuesday. Egypt Independent. Letöltés helye: <https://www.egyptindependent.com/us-dollar-exchange-rate-increases-against-egyptian-pound-on-tuesday/> (Letöltve: 2022. 08. 30.)
- EGYPT TODAY STAFF (2022). Egypt's tourism revenues hike to \$8.2B in 9 months. Egypt Today. Letöltés helye: <https://www.egypttoday.com/Article/3/118180/Egypt-s-tourism-revenues-hike-to-8-2B-in-9> (Letöltve: 2022. 08. 30.)
- EL SAFTY, SARAH (2022). UPDATE 2-Egypt's deal for Indian wheat stands, but not shipped yet – minister. Reuters. Letöltés helye:

<https://www.reuters.com/article/egypt-commodities-wheat-india/update-2-egypts-deal-for-indian-wheat-stands-but-not-shipped-yet-minister-idINL1N2ZY0II> (Letöltve: 2022. 08. 23.)

EL SIRGANY, SARAH – EL WARDANI, LINA (2022). 'It's getting scary.' How the war in Ukraine plunged this Middle East nation into crisis. CNN Business. Letöltés helye:

<https://edition.cnn.com/2022/07/08/business/egypt-economy-inflation-mime-intl/index.html> (Letöltve: 2022. augusztus 24.)

FRANCE 24 (2015). Russia's Putin suspends all flights to Egypt on security advice. France 24. Letöltés helye:

<https://www.france24.com/en/20151106-russia-suspends-flights-egypt-britain> (Letöltve: 2022. 08. 25.)

GLAUBER, JOSEPH – LABORDE, DAVID (2022). How will Russia's invasion of Ukraine affect global food security? International Food Policy Research Institute. Letöltés helye: <https://www.ifpri.org/blog/how-will-russias-invasion-ukraine-affect-global-food-security> (Letöltve: 2022. 08. 16.)

GOMAA, AHMED (2022). Egyptian tourism sector braces for impact from Ukraine crisis. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/02/egyptian-tourism-sector-braces-impact-ukraine-crisis> (Letöltve: 2022. 08. 28.)

HAMZAWY, AMR (2022). What the Russian War in Ukraine Means for the Middle East. Carnegie Endowment for International Peace. Letöltés helye: <https://carnegieendowment.org/2022/03/24/what-russian-war-in-ukraine-means-for-middle-east-pub-86711> (Letöltve: 2022. 08. 27.)

HENDAWI, HAMZA (2021). Why ending Egypt's bread subsidies holds great significance. MENA. Letöltés helye:

<https://www.thenationalnews.com/mena/2021/08/13/why-ending-bread-subsidies-feels-like-an-existential-threat-to-egyptians/> (Letöltve: 2022. 08. 23.)

JYOTI DAS, HIRAK (2022). Impact of Russia-Ukraine Conflict on Food Security in Egypt. Vivekananda International Foundation. Letöltés helye:

<https://www.vifindia.org/article/2020/may/12/impact-of-russia-ukraine-conflict-on-food-security-in-egypt> (Letöltve: 2022. 08. 24.)

MAGDY, MIRETTE (2022). Giant UAE-Egypt Deal to Include Stakes in Fertilizer Firms. Bloomberg. Letöltés helye:

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-23/giant-uae->

[egypt-deal-said-to-include-stakes-in-fertilizer-firms?srnd=premium-middle-east](#) (Letöltve: 2022. 08. 24.)

MAGDY, MUHAMMED (2022). Egypt, Serbia launch new chapter in relations amid war in Ukraine. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/07/egypt-serbia-launch-new-chapter-relations-amid-war-ukraine> (Letöltve: 2022. 08. 28.)

MAGDY, SAMY (2022). Russia FM visits Egypt, part of Africa trip amid Ukraine war. Associated Press. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-middle-east-africa-egypt-5ccce2b9c53870c6bea98baf7f86666c> (Letöltve: 2022. 08. 27.)

MAHMOUD, RASHA (2022). Russian company begins construction at Egypt's first nuclear power plant. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/07/russian-company-begins-construction-egypts-first-nuclear-power-plant> (Letöltve: 2022. 08. 16.)

MIDDLE EAST MONITOR (2022). Kuwait to lay off 750,000 Egypt workers. Middle East Monitor. Letöltés helye: <https://www.middleeastmonitor.com/20220822-kuwait-to-lay-off-750000-egypt-workers/> (Letöltve: 2022. 08. 24.)

MOUNIR, SAFEYA (2022). Ukraine war hits tourism. Ahram Online. Letöltés helye: <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1201/462076/AIAhram-Weekly/Egypt/Ukraine-war-hits-tourism.aspx> (Letöltve: 2022. 08. 27.)

RIVLIN, PAUL (2022). The Ukraine War and the Middle East: The Rich Get Richer and the Poor Get Poorer. Middle East Economy, Vol. 12. No. 3. July 2022. Letöltés helye: <https://dayan.org/content/ukraine-war-and-middle-east-rich-get-richer-and-poor-get-poorer> (Letöltve: 2022. 08. 18.)

SAIED, MOHAMED (2022a). Egypt seeks middle ground between US, Russia as Ukraine fighting rages. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/03/egypt-seeks-middle-ground-between-us-russia-ukraine-fighting-rages> (Letöltve: 2022. 08. 28.)

SAIED MOHAMED (2022b). Egypt looks to Gulf to revive tourism sector affected by Russian-Ukrainian war. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/05/egypt-looks-gulf-revive-tourism-sector-affected-russian-ukrainian-war> (Letöltve: 2022. 08. 25.)

SALAH, EHSAN (2022). Egypt, UAE, Saudi Arabia abandon neutrality in UN vote, condemn Russian invasion. Mada Masr. Letöltés helye: <https://www.madamasr.com/en/2022/03/02/news/u/egypt-uae-saudi->

[arabia-abandon-neutrality-in-un-vote-condemn-russian-invasion/](#)

(Letöltve: 2022. 08. 27.)

SALEH, HEBA (2022). Egypt's economy reels from Ukraine war. Financial Times. Letöltés helye: <https://www.ft.com/content/e033ceba-b1ed-4414-8865-d25254c640dd> (Letöltve: 2022. 08. 24.)

SHOUSA, AHMED (2022). Oroszország és Ukrajna: Egyiptom mérlegelt politikát folytat. BBC Arabic. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/arabic/60624654> (Letöltve: 2022. 08. 04.)

THE ARAB WEEKLY (2022a). Egypt sets fixed price for unsubsidised bread. The Arab Weekly. Letöltés helye: <https://the arabweekly.com/egypt-sets-fixed-price-unsubsidised-bread> (Letöltve: 2022. 08. 23.)

THE ARAB WEEKLY (2022b). Egypt's strategic wheat reserves sufficient for 5.7 months – minister. The Arab Weekly. Letöltés helye: <https://the arabweekly.com/egypts-strategic-wheat-reserves-sufficient-57-months> (Letöltve: 2022. 08. 23.)

YOUSEF, NUHA (2022). How is the Ukraine War Squeezing Egypt's Economy? Al-Estiklal Newspaper, Letöltés helye: <https://www.alestiklal.net/en/view/14595/how-the-ukraine-war-is-squeezing-egypts-economy> (Letöltve: 2022. 08. 23.)

AZ UKRÁN–OROSZ HÁBORÚ JEMENI KÖVETKEZMÉNYEI

The Consequences of the Ukrainian-Russian War in Yemen

Prantner Zoltán¹ - Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar²

Absztrakt: Az orosz–ukrán háború következményeként kialakult élelmezés-biztonsági válság az észak-afrikai és közel-keleti régióon belül a polgárháborúval sújtott Jement érintette a legsúlyosabban. Az arab állam lakossága már 2015. előtt is szenvedett az elégtelen alapszolgáltatások és a korlátozott megélhetőségi lehetőség miatt. A szűkös életkörülmények és a gazdasági feltételek később kimondottan kritikussá váltak és a harcok intenzitásának növekedésével a kialakult humanitárius válság elmélyült az országban. Több millió civil lakos – azon belül is főleg nők és gyermekek – vált belső menekültté a fegyveres összecsapások következtében, akiknek a megélhetését különösen súlyosan érinti az orosz–ukrán háború miatt kialakult élelmiszerbiztonsági válság. Az ország gabonaellátásban beállt zavarok miatt ugyanis az elérhető készletek ára pedig olyan jelentősen megemelkedett, amit számtalan jemeni család – kiváltképpen az áttelepültek – már nem tud megfizetni. Nem túlzás azt állítani, hogy a jelenlegi körülmények között az élelmezési válság elhúzódása és a humanitárius segélyezése lehetséges leállítása milliók túlélését sodorná veszélybe. Emellett a növekvő éhínség veszélybe sodorná a jelenlegi törékeny fegyverszünetet és az élelmezési, gazda-

¹ Prantner Zoltán, Kodolányi János Egyetem Jóléti Társadalom Intézet Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, egyetemi docens.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-9739-9748>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: https://m2.mtmt.hu/api/publication?format=html&labelLang=hun&sort=publishedYear_desc&cond=aut-hors;eq;10053297

E-mail cím: prantner.zoltan@kodolanyi.hu

² Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, egyiptomi történész, kutató, vendégoktató és hivatalos fordító, Tudományos Kutatási és Technológiai Akadémia, Egyiptom, illetve Eötvös Loránd Tudományegyetem, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10044144>

E-mail cím: abdallah.alnaggar@gmail.com

sági és biztonsági feltételek megoldásának elmaradása könnyen tömeges népi tiltakozásokba, ún. „éhséglázadásokba” torkolhat. Utóbbi a feszültség és a belpolitikai instabilitás növekedése mellett lehetőséget biztosíthat a térségben működő, az utóbbi években/hónapokban tekintélyesen meggyengült vallási szélsőségeseknek is erejük és befolyásuk növelésére.

Kulcsszavak: Jemen, polgárháború, élelmiszerbiztonság, humanitárius válság, orosz–ukrán háború

Abstract: In the MENA region, the food security crisis resulting from the Russian-Ukrainian war has hit civil war-stricken Yemen the hardest. Even before 2015, the population of the Arab state suffered from inadequate basic services and limited livelihood opportunities. The poor living and economic conditions later became critical, and as the fighting intensified, the resulting humanitarian crisis deepened in the country. Due to the armed clashes, millions of civilians, mainly women and children, were forced to leave their places of residence, whose livelihoods were particularly severely affected by the food security crisis caused by the Russian-Ukrainian war. Due to the interruption of the country's grain supply, the price of the available supplies has increased to the point that many Yemeni families, especially the displaced, can no longer afford to pay for them. It is no exaggeration to say that under the current circumstances, a protracted food crisis and the possible halting of humanitarian aid would endanger the survival of millions. Furthermore, increasing hunger would threaten the current fragile ceasefire, and failure to address food, economic and security conditions could easily lead to mass popular protests, known as "hunger riots". The latter, in addition to increasing tensions and internal political instability, could also provide an opportunity for religious extremists in the region, who have been considerably weakened in recent years/months, to increase their power and influence.

Keywords: Yemen, civil war, food security, humanitarian crises, Russia-Ukraine war

BEVEZETÉS

Az ókori rómaiak által „*Arabia Felix*”-nek, azaz „Boldog Arábiának” elkeresztelt, és az arabok által „Boldog országnak” nevezett Jemenben napjainkra humanitárius válság alakult ki a húszik és a nemzetközileg elismert kormány között 2015 óta folyamatosan zajló polgárháború miatt. A civil lakosság helyzete, amely már a harcok kirobbanása előtt is problémásnak volt tekinthető a megélhetési gondok és az alapszolgáltatásokhoz való nem megfelelő hozzáférés miatt, egyenesen kritikussá vált. A fegyveres összecsapások és a külső államok (elsősorban Irán, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és az Amerikai Egyesült Államok) beavatkozásától is terhelt belpolitikai válság nemcsak az infrastruktúrát és a közszolgáltatásokat, hanem a gazdasági feltételeket és az életkörülményeket is jelentősen rombolta. Az elszegényedés a jemeni társadalom mind nagyobb szegmensét érintette, amin a COVID-19 világijárvány hatásai és következményei csak tovább rontottak. A mindennapos kiszolgáltatottság hatványozottan érvényesült azoknak a jemeni személyeknek és családoknak az esetében, akik belső menekültté váltak a harcok miatt. Ezek a lakóhelyüket elhagyni kényszerült jemeniek ugyanis gyakran csak olyan, gyakran ideiglenesen felállított szükségszállásokon és táborokban leltek menedéket, ahol a legalapvetőbb ellátást is kénytelenek nélkülözni. Az ő helyzetükben egyértelműen nem teljesül egyetlen olyan kritérium fennállása sem, mint a személyes-, az egészségügyi-, a közösségi-, a gazdasági-, a politikai, vagy az élelmezésbiztonság.

A felsorolt ismérvek közül jelenleg talán az élelmiszerbiztonság hiánya tekinthető a legnagyobb kihívásnak. Az ország élelmiszerellátása már a polgárháború kirobbanása előtt egyértelműen kiszolgáltatott helyzetbe került a külföldi importőröktől. Utóbbiakon belül az ukrán és az orosz források kitüntetett helyen szerepeltek, hiszen csak ebből a két államból származott a jemeni búzaszükséglet 40-45%-a.³ Az orosz-ukrán háború kirobbanását követően azonban ezek a beszerzési források hirtelen lezárultak. Ez a bevezetett korlátozásokkal és a helyi élelmiszertermelésben tapasztalt radikális visszaeséssel párosulva megszüntette az addigi búzakínálatot a jemeni piacon és szinte azonnal radikális emelkedésnek indultak az alapvető élelmiszerek árai. A háborús körülményeknek amúgy is kitett családok közül sokan ezt már nem tudják megfizetni havi jövedelmükből tekintettel arra, hogy egy átlagos háztartás addig is összes kiadásainak legalább kétharmadát

³ SANA'A CENTER ECONOMIC UNIT, 2022b.

az alapvető élelmiszer-alapanyagok beszerzésére költötte.⁴ A megváltozott körülmények között kénytelenek lesznek emiatt felélni anyagi tartalékaikat, ami ugrásszerűen tovább fogja növelni a szegénység amúgy is kiugróan magas arányát a társadalmon belül, valamint a nélkülöző háztartásokból származó tanköteles gyermekek esetében az esélyt az iskolai oktatásból való kiszorulásra. Azonban még ennél is kritikusabb a helyzet a már említett belső menekültek esetében, akinek kétharmadát nők és gyerekek alkotják. Ők már az orosz-ukrán konfliktus kirobbanása előtt is élelmiszersegélyekből biztosították megélhetésüket, aminek kiesésével egyenesen a túlélésük került veszélybe. Mindezeknek köszönhetően több mint 50%-ra becsülik azoknak az arányát a jemeni lakosságon belül, akik már jelenleg sem jutnak hozzá az alapvető élelmiszerekhez, ezért éheznek és alultápláltak.⁵ Az ENSZ illetékes szerveinek nyilatkozatai szerint a 2022-es év végére akár 19 millió főre is emelkedhet az élelmezési bizonytalanságban szenvedők száma Jemenben.⁶

I. A POLGÁRHÁBORÚ GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

Jemen főleg termékeny földjeinek és stratégiai elhelyezkedésének köszönhetően ókori elnevezését, az „*Arabia Felix*”-et. Kedvező adottságainak köszönhetően az elmaradott, még a modern korban is több helyen kezdetlegesnek tekinthető mezőgazdasági termelés egészen az 1970-es évekig képes volt a lakosság élelmezésére. Az 1960-as években lezajlott polgárháború miatt kialakult nehéz gazdasági és biztonsági helyzetnek, illetve az 1973-as jom kippuri háború után a nemzetközi kőolajpiacon megmutatkozott áremelkedésnek, a jemeni férfiak elvándorlásának és az Öböl-államok valamelyikében történt munkavállalásának, az addigi mezőgazdasági szerkezet megváltozásának (például a hagyományos teraszos művelés háttérbe szorulása vagy éppen a nagyobb profitot jelentő, bódító hatású kat növény termesztésének előretörése), valamint az időközben bekövetkezett demográfiai robbanásnak köszönhetően azonban az addig önellátó termelés megszűnt, és az ország kénytelenné vált a szükséges búzamennyiséget évről évre mind nagyobb mennyiségben külföldről beszerezni. A folyamat odáig vezetett a 2000-es évek elejére, hogy nem egészen két évtized leforgása alatt

⁴ AL-SAKKAF, 2022.

⁵ OCHA SERVICES, 2022a.

⁶ Uo.

85%-kal nőtt a teljes behozatal 2020-ig, miközben az export mértéke 72%-kal csökkent.⁷

A hanyatló makrogazdasági helyzeten a 2015 óta zajló polgárháború tovább rontott. Az ország jelenleg két markánsan elkülönülő részre oszlik és amíg északon a síta húszik gyakorolják az ellenőrzést, addig déli területeket a nemzetközileg elismert kormány és a szeparatista Déli Átmeneti Tanács irányítja. Az egymással vívott harcuk, a fennhatóságuk alatt lévő anyagi- és erőforrások kisajátítása, illetve a külföldi államok direkt/indirekt beavatkozásai mára teljesen szétzilálták a már eleve komoly strukturális zavarokkal és hiányosságokkal küzdő gazdasági életet. Az addigi szállítási útvonalak lezárultával az ország exportforgalma minimális szintre szorult vissza, tekintélyesen meggyengült a jemeni valuta, ugrásszerűen emelkedett az infláció,⁸ az élelmiszer- és üzemanyagimportot súlyos korlátozások sújtották, valamint az infrastruktúra jelentős része részben vagy egészében megsemmisült. Mindezeknek a magán célú fogyasztás visszaeséséhez vezettek, aminek köszönhetően az ország GDP növekedése a folyamatos hanyatlást követően 2020-ban -8,5%-on történelmi mélypontra zárt.⁹ Ehhez társult azután még a kiugróan magas szintű korrupció miatt rendkívül kedvezőtlen bürokratikus üzleti környezet, a COVID-19 pandémia, az éghajlatváltozás, valamint a helyi mezőgazdasági termelés csökkenő produktivitása, ami együttesen a világ egyik legsúlyosabb humanitárius válsághelyzetének kialakulásához vezetett. Az import összértéke ma már hatszorosa az exporténak, aminek összegét csak az élelmiszerbehozatal önmagában meghaladja. Jelentős szerepe volt ebben az orosz-ukrán háború kirobbanásának is, ami a szembenálló felek eltérő reakciói¹⁰ ellenére országszerte tovább súlyosbította a már addig is kritikus táplálkozási helyzetet.

⁷ KURDI – BREISINGER – GLAUBER – LABORDE, 2022.

⁸ Az infláció mértéke országos szinten 30%-os volt 2020-ban, 32%-os 2021-ben és 25%-os a 2022-es év első két hónapjában. E tekintetben különösen a dél országgrészben kritikus a helyzet, ahol a monetáris hiány finanszírozása és az elszennvedett katonai kudarcok felerősítették a helyi rijál értékvesztését, ami 2021 júliusában érte el a mélypontot. Forrás: COFACE, 2022.

⁹ A GDP csökkenése az elmúlt két év alatt mérséklődött és 2021-ben „csak” 2%-os volt a hiány, míg 2022 első két hónapjában már 1,5%-os volt a többlet. A folyamatra a 2022 áprilisában megkötött fegyverszünet várhatóan további kedvező hatásokat fog gyakorolni. Forrás: Uo.

¹⁰ Mohamed Ali al-Húszí, a síta húszik egyik vezető személyisége például támogatásáról biztosította a „független köztársaságok” orosz elismerését alig három nappal az orosz invázió megindítása előtt. Visszafogottságot szorgalmazott ugyanakkor a háború

II. AZ OROSZ-UKRÁN HÁBORÚ HATÁSAI A JEMENI ÉLELMISZERIMPORTRA

Jemenben – az észak-afrikai és közel-keleti régió (a továbbiakban rövidítve: MENA) többi államához hasonlóan – a lakossági kalóriabevitel nagy része búzából készült ételből származik. Az ország gabonaimport-függőségének arányát több mint 90%-ra becsülték a releváns statisztikák, miközben az ádeni és a hodeidai kikötők – a tengeren érkező szállítmányok legjelentősebb jemeni tranzitállomásai – az ország éves szükségleteinek mindössze 20%-ának tárolására alkalmasak.¹¹ Mindezek jól mutatták az ország kiszolgáltatottságát az árfolyam-ingadozásokra, a nemzetközi piacokon jelentkező ársokkokra, vagy a globális élelmiszer-ellátási láncok megszakadására. Ráadásul a hazai gabonatermelés a szerteágazó fogyasztói szükségletek – élelmiszer, takarmány és egyéb jellegű felhasználás – kevesebb, mint 20%-ának a fedezésére volt elegendő az elmúlt években.¹² Az ország emiatt átlagosan 3,5 milliárd dollárt költött élelmiszerek – és a finomított olaj – importjára, ami a GDP mintegy 15%-ának felelt meg.¹³ A lakossági élelmiszer-szükségletek ellátására a külföldi behozatal teljes mennyisége 4.043.000 tonna (MT) volt csak a 2020/2021-es időszakban, amiben Ukrajna (19,6%) és Oroszország (25,7%) együttesen 45,3%-os aránnyal képviseltette magát az orosz invázió február 24-én történt megindítása előtt.¹⁴ A kelet-európai fegyveres konfliktus kirobbanása után azonban a fekete-tengeri beszerzési források bezárultak, ami a globális kereslet, a

elkerülésére, a katonai hadműveletek megindulását követően pedig egy újabb Tweet üzenetében önmérsékletre és a párbeszéd fenntartására szólított fel. Mindezzel szemben a nemzetközileg elismert jemeni kormány március 2-án megszavazta az ENSZ orosz inváziót elítélő határozatát. Forrás: DENE – LABOW – SILBER, 2022.

¹¹ Emellett komoly befolyással bírtak a húszik ellenőrzése alatt álló hodeidai kikötő forgalmára azok a rendszeres légitámadások is, amelyeket a koalíciós erők intéztek a település infrastruktúrája és polgári létesítményei ellen, míg a kormányerők által uralt Áden kihasználtságát a szeparatista erőkkel vívott összecsapások korlátozták. Forrás: INTERSOS, 2022.

¹² A FAO által közzétett statisztikai adatok szerint például alig 365.000 tonna volt Jemen teljes gabonatermése 2020-ban. Ez a mennyiség 5%-kal volt kevesebb a 2019-es hozamnál és 25%-al maradt el az ötéves átlagtól. Forrás: FAO, 2021.

¹³ KURDI – BREISINGER – GLAUBER – LABORDE, 2022.

¹⁴ A teljes jemeni búzaimportból 1.038.000 tonna (25,7%) az Orosz Föderációból, míg 793.000 tonna (19,6%) Ukrajnából származott a 2020/2021-es időszakban. Ebből a két országból származott a búzaliszt és a növényi olaj jelentős része is, amelyek szintén magasabb árakon váltak elérhetővé a helyi piacokon. Forrás: AGROCHART, 2022.

nemzetközi piacokon tapasztalt áremelkedés és a Jement súlytó aszályhullám miatt komoly kockázatok kialakulásához vezettek.

A kiesett búzamennyiség más, alternatív forrásokból történő beszerzése a folyamatos erőfeszítések ellenére mindeddig elhanyagolható eredményekkel jártak. Így például az Indiától májusban vásárolt búzamennyiség sem ért célba, mivel azok elszállítását Új-Delhi még az indulási kikötőkben blokkolta.¹⁵ A kilátásokat rontja, hogy ha mégis sikerülne lebonyolítani az üzletet az indiaiakkal vagy más nemzettel, az a világpiacon tapasztalható gabonahiány, illetve a meglévő készletek magasabb árfekvése¹⁶ miatt bizonyosan tekintélyes plusz költségekkel terhelné meg az amúgy is szegényes jemeni költségvetést,¹⁷ valamint tovább gerjesztené az árak emelkedését a jemeni fogyasztói piacokon.

A kialakult körülményeket tovább bonyolítja, hogy a MENA-országok, ahonnan a jemeni élelmiszerimport 12%-a származik, eddig gyakorlatilag az általuk szintén orosz és ukrán piacokról beszerzett termékekből készített búzalisztet és egyéb készítményeket re-exportáltak. Most azonban ezek az országok is ki vannak téve a jelenlegi élelmiszerválság hatásainak, így saját szükségleteik kielégítésére és tartalékaik növelésére visszafogják a Jemenbe irányuló élelmiszerexportjukat. Az orosz-ukrán válság kedvezőtlen következményei emiatt – a közvetlen behozatal kiesésén túlmenően – hatványozottan érintik Jement.

A külföldi beszerzési források beszűkülése és a polgárháborús körülmények ellenére a helyi élelmiszerpiacok többnyire működőképesek maradtak, ami főleg a kiskereskedők erős hálózatának volt köszönhető. A jemeni háztartások emiatt egyfelől továbbra is bármikor és szinte bárhol be tudják szerezni az alapvető élelmiszereket. Másrészt a kereskedők gyakorlatilag egyeduralkodó helyzetben vannak, amit az indokolatlanul magasabb árak fenntartására használnak ki.¹⁸ Emiatt hiába értékelődött fel a jemeni rijál az

¹⁵ ALMASHHAD AL'IHQITISADIU - WIKALAT ALYAMAN, 2022.

¹⁶ Az orosz és az ukrán gabona minősége gyengébb, fehérjetartalma pedig alacsonyabb volt a nemzetközi kereskedelemben forgalmazott fajtákénál, ezért olcsóbban is kelt el a világpiacon. Forrás: GIGA FOCUS MIDDLE EAST, 2022.

¹⁷ A költségvetési hiány folyamatosan 5% körül mozgott az elmúlt három évben és az államcsőd csak a külső donorállamok több százmillió dolláros anyagi hozzájárulásai miatt nem következett be. Forrás: COFACE, 2022.

¹⁸ A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának kimutatásai szerint Jemenben az élelmiszerárak már 2021-ben megduplázódtak, majd további 150%-kal emelkedtek az ukrain háború kitörését követően, döntően a búza nemzetközi piacokon bekövetkezett 25-30%-os drágulásának köszönhetően. Még szembetűnőbb a kontraszt, ha a jelenlegi

áprilisban bejelentett tűzszünetet követően, növekedett az országba irányuló élelmiszerimport mennyisége, vagy csökkent az élelmiszerek világszintű ára. A kereskedők a gyenge árupiaci szabályozást kihasználva továbbra is emelt áron értékesítették termékeiket, amivel tekintélyes plusz jövedelemhez jutottak a költségmegtakarításoknak köszönhetően.¹⁹ Az egyes élelmiszertermékek tényleges forgalmát emiatt azok hozzáférhetősége helyett egyre inkább a fogyasztók anyagi helyzete határozza meg. Utóbbi vonatkozásában mérvadó, hogy az immáron hét éve folyamatosan zajló polgárháború miatt a lakosság jelentős része már elszegényedett az infrastruktúra lerombolása, a munkanélküliség emelkedése, és a nemzeti valuta inflációja miatt, miközben az árak folyamatosan növekedtek. Paradox módon azonban az élelmiszerkiadások növekedése nemhogy csökkent, hanem még inkább emeli a lakossági keresletet az importbúza iránt. A korlátozott vagy csökkenő jövedelemmel rendelkező háztartások ugyanis inkább lemondanak a magasabb beszerzési áron hozzáférhető cikkek fogyasztásáról, amelyek helyett a lehető legolcsóbb kalóriaforrásokat – azon belül is főleg a búzát – próbálják előnyben részesíteni. Az így kialakult ördögi kör megoldására a helyi mezőgazdasági termelés felfuttatása szinte bizonyosan nem jelent alternatívát a jelenlegi helyzet alapján. A polgárháborús viszonyokból adódó létbizonytalanság, a központi támogatás és a víz hiánya, az infrastruktúra már említett lerombolása vagy éppen a magas üzemanyagárak, amelyek miatt mára ráfizetésessé vált az öntözéses gazdálkodás, napjainkra lehetetlenné tette a lakossági igények önerőből történő kielégítését.

Az élelmiszernövények termesztésére további kedvezőtlen következményekkel jár a műtrágya-hiány, ami szintén az orosz-ukrán háború egyik járulékos következménye. Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország ugyanis kulcsfontosságú szerepet játszik az előállításában, emiatt az addigi szállítási útvonalak megszakadása és a különböző szankciók beláthatatlan hatással lehetnek a jemeni mezőgazdasági termelésre. A kelet-európai import kiesése, valamint a műtrágya gyártásához szükséges kettős felhasználású vegyi anyagokra bevezetett szaúdi korlátozások miatt ugyanis a helyi gazdák kénytelenek házilag előállított műtrágyát használni, ami nemcsak a terméshozam visszaesésében érezteti kedvezőtlen hatásait, hanem hosszútávon köztudottan káros hatással van a termőföldekre is. Mindezen túl hiába-

állapotokat a polgárháború előttiekkel vetítjük össze. Az alapján megállapítható ugyanis, hogy az élelmiszerek hétszer annyiba kerülnek napjainkban, mint 2015-ben. Forrás: KELLY, 2022.; TRADING ECONOMICS, 2022.; INTERSOS, 2022.

¹⁹ SANA'A CENTER ECONOMIC UNIT, 2022a.

valóvá teszi mindazokat az erőfeszítéseket, amelyek a lakossági élelmezésében felhasználható növények termesztésére ösztönöznek az olyan magas hozamú, nagy nyereséggel kecsegtető növények helyett, mint amilyen a kat narkotikum.²⁰

III. AZ ÜZEMANYAGÁRAK EMELKEDÉSE

A kielégítő élelmiszerellátás bizonytalanságát nehezítik a szállítással kapcsolatos nehézségek is. Az áruforgalomra már eleve komoly befolyást gyakorolt, hogy az ország a különböző polgárháborús ellenfelek által ellenőrzött zónákra szakadt szét. Ehhez társult az üzemanyag árának kiugrásszerű emelkedése a szaúdiak által 2016-ban bevezetett légi- és tengeri blokád miatt, amely jelentősen korlátozta a lakosság mobilitását, az áruszállítást, a gyógyszerekhez és a megfizethető tiszta ivóvízkészletekhez való hozzáférést, a belső kereskedelmet és a mezőgazdasági öntözést, valamint mindezekből adódóan az egyes termékek vételárát.

Ezen probléma orvoslását nehezíti, hogy hiába van nyersolaj-kitermelés Jemenben, annak volumene meglehetősen szerénynek tekinthető. Teljesen hiányzik emellett a kapacitás a kiaknázott mennyiség finomítására, ezáltal már a kelet-európai konfliktus kirobbanása előtt is folyamatosan megterhelte az ország alacsony devizatartalékait, hogy a szükséges benzin- és dízelkészleteket importforrásokból kellett beszerezni. Ehhez társult a szaúdiak tengeri határzára, azonban mégsem ezt tekinthetjük az üzemanyag-hiány és a magas vételárak kizárólagos okának. A várakozásokra rácafolva ugyanis az üzemanyagárak folyamatosan emelkedtek azt követően is, hogy az április elején meghirdetett tűzszünetet követően a szaúdiak feloldották a beviteli korlátozásokat. Legutóbb 2022. július elején 9%-kal emelte meg a benzin hivatalos vételárát 700 jemeni rijálra a szanaai székhelyű *Yemen Petroleum Company* (a továbbiakban rövidítve: YPC) a húsz hatóságok ellenőrzése alatt álló területeken. A YPC azonban szigorúan megszabta azt is, hogy pontosan mely közintézmények és a húszhoz szorosan kötődő szervezetek juthatnak gázolajhoz a hatóságilag megállapított áron. A vállalkozók és a lakosság nagy része emiatt csak a kiskereskedelmi és a feketepiaci töltőállomásokon vásárolhatnak, ahol az árak – helytől függően – 17-33%-kal is túlszárnyalhatják a hivatalos árfolyamot.²¹ A déli, a nemzet-

²⁰ MERCY CORPS, 2022.

²¹ A benzin és a gázolaj drágulása még látványosabb, ha nem az orosz-ukrán háború kitörését, hanem az azt megelőző állapotokat tekintjük viszonyítási pontnak. Azok alapján

közileg elismert kormány ellenőrzése alatt álló Ádenben még ennél is nehezebb a helyzet, ahol júniusban „csak” 6%-kal emelték az árakat a literenkénti 930 jemeni rijáról 990 jemeni rijálra. Utóbbira kiskereskedelmi üzemanyag-töltő állomások 15%-os áremeléssel reagáltak, aminek következtében a fogyasztóknak az addigi 1.125 jemeni rijál helyett már 1.290 jemeni rijált kellett fizetniük litereként az üzemanyagért. Mindezek mellett országszerte üzemanyaghiány is felütötte a fejét egyrészt az üzemanyagimport szabályozására és/vagy finanszírozására hivatott intézményi háttér korlátozott kapacitásai miatt, másrészt pedig vélhetően annak köszönhetően, hogy a szembenálló felek saját stratégiai tartalékaik növelésére szándékosan korlátozták az üzemanyag piaci kínálatát. Az így megnövekedett kereslet olyan gerjesztő erővel hatott a feketepiaci árakra, hogy bizonyos helyeken – például Ádenben vagy Taizzban – a nem hivatalos beszerzési ár akár 1.500 jemeni rijálon is rögzülhetett.²² Szakértők álláspontja szerint ezek a magas vételárak tartósak fognak maradni a szaúdiak által nyújtott üzemanyagimport támogatások vagy az olyan kedvező fejlemények ellenére is, mint például a Hodeida-i kikötő blokádjának feloldása. Ebből fakadóan pedig továbbra is negatív hatással fognak bírni az üzemanyag felhasználásán alapuló szolgáltatásokra és jelentős destabilizáló hatással fognak bírni az ország törekeny gazdasági életére, jelentősen megnehezítve ezáltal többek között az aktuális humanitárius krízis kezelését.²³

Az orosz–ukrán konfliktus meghatározó befolyást gyakorolt a földgáz lakossági felhasználására is. Annak ellenére ugyanis, hogy a hazai gáztermelés és -feldolgozás hivatalosan elegendő a fogyasztói igények kielégítésére, ennek ellenére ezen a téren is áremelkedés következett be. Így a gázpalackok hivatalos beszerzési ára 5.950 rijálra drágult 2022. március végére, ami 8,2%-os növekedést jelentett alig egy hónap leforgása alatt. Ugyanezen időszak alatt a feketepiacon mintegy 3,1%-os volt az árdrágulás mértéke ezen termékcsoponton belül, amivel az államilag nem támogatott földgázpalackok vételára „csak” 14.891 rijál volt 2022 márciusában, amit a lakosság tekintélyes része csak egyre nagyobb nehézségek árán vagy rosszabb esetben már egyáltalán nem tud megfizetni. Különösen az utóbbiak kénytelenek

ugyanis megállapítható, hogy a 2021 júniusa és 2022 júliusa között a Yemeni Petroleum Company háromszor emelte meg az üzemanyagok árát, aminek köszönhetően a benzin literenkénti ára 137%-kal (295 jemeni rijálról 700 jemeni rijálra), míg gázolajé 197%-kal (295 jemeni rijálról 875 jemeni rijálra) drágult. Forrás: SANA’A CENTER ECONOMIC UNIT, 2022a.

²² Uo.

²³ MERCY CORPS, 2022.

emiatt egyéb, alternatív tüzelőanyagokat használni a mindennapi szegényes ételeik elkészítéséhez. Mivel azonban a tűzifa és a szén szintén hiánycikknek, a meglévő készletek pedig drágának számítanak, ezért kénytelenek gyakran olyan kommunális hulladékokat (például műanyagpalackok) alkalmazni tüzelőanyagként, amelyek elégetése a szükséges hőmennyiség mellett az egészségre rendkívül káros mérges gázokat is felszabadít.²⁴

IV. A HUMANITÁRIUS SEGÍTSÉGNYÚJTÁS

Az orosz-ukrán háború miatt bekövetkezett élelmiszer áremelkedés egy olyan periódusban következett be, amikor Jemen már eleve rendkívüli élelmiszeri bizonytalansággal volt kénytelen szembesülni. A polgárháborús viszonyoknak köszönhetően ugyanis napjainkban az ország mintegy 31.200.000 lakosának körülbelül 80%-a él a szegénységi küszöb alatt, mintegy kétharmaduk pedig extrém szegénységben. 17,4 millió fő számára már létkérdéssé vált, hogy élelmiszersegélyezésben részesüljenek; számuk a várakozások szerint 19 millió főre fog gyarapodni a 2022-es év végéig. Emellett 7,3 millió fő táplálkozása már kimondottan válságosnak tekinthető és körülbelül 5 millió fő van kitéve az éhínséghez hasonló állapotok veszélyének. A gyermekek közül 2,2 millióra, az állapotos nők és a szoptató anyák közül pedig 1,3 millióra becsülik azoknak a számát, akik megközelítették vagy rosszabb esetben el is érték a súlyos alultápláltság állapotát. A nélkülöző, 5 év alatti gyermekek között 538.483-an vannak életveszélyes állapotban a súlyos akut alultápláltság következményei és a szükséges kezelések elmaradása miatt. Mindezen túl 4,2 millióra tehető a belső menekültek létszáma, 4,6 millió emberről pedig elmondható az is, hogy nem jut biztonságos ivóvízhez.²⁵

Az élelmiszeri válság megoldására a legkézenfekvőbb megoldás a humanitárius segítségnyújtás kiterjesztése lenne, ami már eddig is kulcsfontosságú szerepet játszott a jemeni háztartások problémáinak enyhítésében. Prioritását jól érzékeltette, hogy a jemeni gabonaimport 12%-át humanitárius élelmiszersegély alkotta 2020-ban.²⁶ Ugyanakkor egy közvélemény-

²⁴ REPUBLIC OF YEMEN MINISTRY OF PLANNING & INTERNATIONAL COOPERATION ECONOMIC STUDIES & FORECASTING SECTOR – UNICEF, 2022.

²⁵ INTERSOS, 2022.; WFP, 2022.

²⁶ KURDI – BREISINGER – GLAUBER – LABORDE, 2022.

kutatás kimutatta azt is, hogy a jemeni háztartások több mint 50%-a részesült valamilyen humanitárius élelmiszersegélyben.²⁷

Az orosz-ukrán háború ezt a segélyezési gyakorlatot is fenyegeti, mivel az addigi donorállamokban szintén hiány alakult ki az élelmiszerpiacokon. A félkész és késztermékek szállítása mellett veszélybe kerültek azok a nemzetközi anyagi felajánlások is, amelyek mindeddig lehetővé tették a humanitárius támogatás elfogadható szinten történő folytatását. Az addigi pártfogóállamok²⁸ ugyanis figyelmüket és erőforrásaikat inkább az őket közelebről és szorosabban érintő COVID-19 járványra és az orosz-ukrán háború direkt következményeire (például ukrán menekülthullám vagy energiaválság kialakulása) összpontosítják a tőlük nemegyszer kontinensnyi távolságra elterülő jemeni polgárháborús viszonyok helyett.

A csökkenő tendenciát ebben a tekintetben egyértelműen bizonyította, hogy az ENSZ Jemenre vonatkozó nemzetközi segélyfelhívására az adományozó források az eredetileg meghirdetett 4,3 milliárd dolláros keretösszeg alig 50%-át, mindösszesen 2,03 milliárd dollár segélyt ajánlottak fel 2022-ben.²⁹ A kontraszt még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük azt is, hogy ez a pénz 398 millió dollárral volt kevesebb az egy évvel korábban hasonló céllal összegyűjtött összegnek, amikor az ENSZ „csak” 3,85 milliárd dolláros humanitárius hozzájárulást kért a nemzetközi közösségtől.³⁰ Figyelmeztető jel volt, hogy már az a pénzösszeg sem volt elegendő az addig folytatott humanitárius tevékenység szinten tartására. Az ENSZ Világ-élelmiszeradag Programja (a továbbiakban rövidítve: WFP) például 2022 januárjában jelentette be, hogy a finanszírozási hiányok miatt 8 millió főre szűkíti az élelmiszeradagokkal segélyezett jemeni polgárok körét, miközben akkora már 24,3 millió főre nőtt a humanitárius segítségre és védelemre szorulóak száma.³¹ A helyzetet nehezíti, hogy a kelet-európai konfliktus nemcsak a segélynek szánt élelmiszerek árát, hanem azok célba juttatásának és szétosztásának költségeit is jelentősen megrágította, ami együttesen 23 milliárd dollár többletkiadást jelent havonta a már említett WFP-nek.³²

²⁷ GHORPADE – AMMAR, 2021.

²⁸ Jemen legjelentősebb anyagi támogatói az Egyesült Államok, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, Németország, Svédország, Kanada és Svájc voltak az orosz-ukrán fegyveres konfliktus kirobbanása előtt.

²⁹ OCHA SERVICES, 2022b.

³⁰ Uo.

³¹ UNITED NATIONS WORLD FOOD PROGRAMME, 2022a.

³² UNITED NATIONS WORLD FOOD PROGRAMME, 2022b.

Mindezek okán az idén elfogadott karcsúbb támogatási keretnek, az időközben bekövetkezett árrobbanásnak, valamint az egyéb járulékos költségek emelkedésének köszönhetően a világszervezet szinte bizonyosan tovább fogja csökkenteni humanitárius tevékenységének spektrumát Jemenben, ami még inkább le fogja szűkíteni a támogatásban részesülő kedvezményezettek körét.

A szükséges pénzeszközök hiánya azonban nemcsak az emberek élelmezését, hanem a megfelelő orvosi ellátásukat is veszélyezteti. A korlátozott anyagi források miatt csak 2021 vége és 2022 júliusa között mintegy 21 egészségügyi intézmény és mobil klinika támogatását kellett felfüggeszteni egy olyan országban, ahol gyakorlatilag minden második kórház már működésképtelenné vált a polgárháború miatt és ezrek élnek végtelenül kifogásolható higiéniai körülmények között.³³ Utóbbin akár a lakosság legkiszolgáltatottabb, az alultápláltság veszélyének hatványozottan kitett tagjainak a túlélése is múlhat, mivel a táplálékhiánytól legyengült szervezetük kevesebb eséllyel tudja felvenni a küzdelmet az olyan, az egészségtelen környezetben nagy eséllyel felbukkanó és gyorsan terjedő betegségekkel, mint például a kolera, a diftéria, a kanyaró, a gyermekbénulás vagy a dengue.³⁴ Kiválóan szemlélteti ezt több más mellett például az ENSZ Fejlesztési Programjának statisztikai kimutatása is. A jelentés 377.000 főre becsülte a polgárháború áldozatainak számát 2021 végéig, akik közül mintegy 150.000 személy halálát a háborús cselekmények (például fegyveres összecsapások vagy légitámadások) okozták, míg 227.000 fő az éhezés és a megelőzhető betegségek miatt hunyt el. Mindezeknél is megdöbbentőbb azonban, hogy az áldozatok körülbelül 70%-a, azaz 264.000 fő 5 év alatti gyermek volt.³⁵

KONKLÚZIÓ

A 2022 tavaszán bekövetkezett előrelépés a béke megteremtésére reménytelni várakozásokra ad okot. Az akkor megkötött és azóta is hatályos fegyverszünet egyértelmű és látványos befolyást gyakorolt a kereskedelemre, ezáltal pedig javította a kilátásokat a gazdasági élet stabilizálására. Ugyancsak érezte kedvező hatását az Öböl-menti Együttműködési Tanács külső finanszírozási csomagja is, ami észrevehetően enyhítette a jemeni piacok árszabályozására nehezedő addigi nyomást. Mindezen pozitív fejlemények

³³ INTERSOS, 2022.

³⁴ WHO, 2022.

³⁵ AL-JAZEERA, 2021.

ellenére a jelenlegi válságos jemeni élelmezésbiztonság kezeléséhez szakértők továbbra is elengedhetetlennek tartanak olyan konkrét intézkedések bevezetését, mint például a sürgősségi segélyezés fenntartása élelmiszer-osztásokkal, árutámogatási utalványok adományozása, vagy éppen készpénztámogatások folyósítása. A megvalósításukhoz ellenben elengedhetetlen lenne a nemzeti valuta további inflálódásának megakadályozása, valamint a határozott profilváltás a jemeni mezőgazdaságon belül, ami magában foglalná például a csepegtető öntözést és a napenergiával működő szivattyúrendszerek elterjesztését, illetve a hazai fogyasztásra – és nem az exportra – szánt növényfajták intenzívebb termesztését.³⁶ A mielőbbi érdemi cselekvés elmaradása és az élelmezési válság elhúzódása ugyanis a halálos áldozatok számának további ugrásszerű emelkedésével, a közállapotok hanyatlásával, vagy akár egyfajta „éhséglázadás” kirobbanásával is fenyegethetnek. Az ennek következményeként elhatalmasodó belpolitikai anarchia pedig könnyen semmissé teheti az eddigi erőfeszítéseket a polgárháború lezárására és a romokban heverő gazdaság újraindítására, ami akár egy jemeni migrációs hullám kialakulásához is vezethet, vagy éppen ideális feltételeket teremthet az ország területén működő terrorista szervezetek megerősödéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AGROCHART (2022). Grains. Yemen. Wheat. Domestic Consumption. `000 MT. Letöltés helye: [Domestic Consumption / Wheat / Yemen / Grains / PSD Reports / AgroChart](#) (Letöltve: 2022. 10. 02.)
- AL-JAZEERA (2021). Yemen war deaths will reach 377,000 by end of the year: UN. Al-Jazeera, 23 November 2021. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2021/11/23/un-yemen-recovery-possible-in-one-generation-if-war-stops-now> (Letöltve: 2022. 10. 02.)
- ALMASHHAD AL'I'IQTISADIU - WIKALAT ALYAMAN (2022). Alyaman yufawid alhind lil'iifraj ean 'akhtar min 250 'alf tunin min alqamh. AlMashhad-Alyemeni.com, 21 July 2022. Letöltés helye: <https://translate.google.com/?hl=hu&sl=ar&tl=hu&text=%0A%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%85%D9%8A%D8%B3%D8%8C%2021%20%D9%8A%D9%88%D9%84%D9%8A%D9%88%202022%2002%3A58%20%D9%85%D9%80%20%D8%A8%D8%AA%D9%88%D9>

³⁶ KURDI – BREISINGER – GLAUBER – LABORDE, 2022.

<https://www.wilsoncenter.org/article/democratizing-development-yemen-beyond-food-aid> (Letöltve: 2022. 10. 02.)

AL-SAKKAF, NADIA (2022). Democratizing Development in Yemen: Beyond Food Aid. Wilson Center, 8 August, 2022. Letöltés helye: <https://www.wilsoncenter.org/article/democratizing-development-yemen-beyond-food-aid> (Letöltve 2022. 10. 07.)

COFACE (2022). Yemen. Letöltés helye: <https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Yemen> (Letöltve 2022. 10. 07.)

DENE, MARGARET – LABOW, HANNAH – SILBER, CAROL (2022). Middle East Responses to the Ukraine Crisis. The Washington Institute for Near East Policy, 4 March 2022. Letöltés helye: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/middle-east-responses-ukraine-crisis> (Letöltve: 2022. 10. 07.)

FAO (2021). GIEWS Country Brief: Yemen 10-March-2021. Reliefweb, 9 March 2021. Letöltés helye: <https://reliefweb.int/report/yemen/giews-country-brief-yemen-10-march-2021> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

GHORPADE, YASHODHAN – AMMAR, ALI (2021). Social Protection at the Humanitarian-Development Nexus: Insights from Yemen. Social Protection and Jobs Discussion Paper; No. 2104. World Bank, Washington, April 2021. Letöltés helye: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/35421> (Letöltve: 2022. 10. 01.)

GIGA FOCUS MIDDLE EAST (2022): The Russian War against Ukraine: Middle East Food Security at Risk. GIGA, No. 2., 2022. Letöltés helye: <https://www.giga-hamburg.de/en/publications/giga-focus/the-russian-war-against-ukraine-middle-east-food-security-at-risk> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

INTERSOS (2022). Yemen: hunger is overflowing during the war in Ukraine. 22 July 2022. Letöltés helye: <https://www.intersos.org/en/yemen-hunger-is-overflowing-during-the-war-in-ukraine/> (Letöltve: 2022. 10. 01.)

KELLY, KATHY (2022). The People of Yemen Suffer Atrocities, Too. Common Dreams, 22 March 2022. Letöltés helye: <https://www.commondreams.org/views/2022/03/22/people-yemen-suffer-atrocities-too> (Letöltve: 2022. 10. 01.)

KURDI, SIKANDRA – BREISINGER, CLEMENS – GLAUBER, JOSEPH – LABORDE, DAVID (2022). The Russian invasion of Ukraine threatens to

further exacerbate the food insecurity emergency in Yemen. International Food Policy Research Institute, 23 March 2022. Letöltés helye: <https://www.ifpri.org/blog/russian-invasion-ukraine-threatens-further-exacerbate-food-insecurity-emergency-yemen> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

MERCY CORPS (2022). Secondary Impacts of the Conflict in Ukraine. Case Studies in the Middle East. June 2022. Letöltés helye: https://www.mercycorps.org/sites/default/files/2022-06/SECONDARY-IMPACTS-OF-UKRAINE-CONFLICT-IN-THE-MIDDLE-EAST_JUNE-2022.pdf (Letöltve: 2022. 10. 04.)

OCHA SERVICES (2022a). Yemen Humanitarian Needs Overview 2022 (April 2022). Reliefweb. Letöltés helye: <https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-humanitarian-needs-overview-2022-april-2022> (Letöltve: 2022. 09. 28.)

OCHA SERVICES (2022b). Yemen Humanitarian Response Plan 2022. Financial Tracking Service. Letöltés helye: <https://fts.unocha.org/appeals/1077/summary> (Letöltve: 2022. 09. 28.)

REPUBLIC OF YEMEN MINISTRY OF PLANNING & INTERNATIONAL COOPERATION ECONOMIC STUDIES & FORECASTING SECTOR – UNICEF (2022). The Socio-Economic Repercussions of the Russia-Ukraine War on Yemen. June 2022. Letöltés helye: <https://fscluster.org/sites/default/files/documents/en-analytical-paper-3-the-socio-economic-repercussions-of-the-russia-ukraine-war-on-yemen.pdf> (Letöltve: 2022. 10. 07.)

SANA'A CENTER ECONOMIC UNIT (2022a). Houthis Continue to Bilk Consumers With Exorbitant Fuel Prices. Sana'a Center for Strategic Studies, Government Instability Overshadows Truce – The Yemen Review, July 2022. Letöltés helye: <https://sanaacenter.org/the-yemen-review/july-2022/18397> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

SANA'A CENTER ECONOMIC UNIT (2022b). Russia-Ukraine War Spurs Warnings of Imminent Food Crisis. 9 June 2022. Letöltés helye: <https://sanaacenter.org/the-yemen-review/may-2022/17858> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

TRADING ECONOMICS (2022). Wheat. Letöltés helye: <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat> (Letöltve: 2022. 10. 01.)

UNITED NATIONS WORLD FOOD PROGRAMME (2022a). Yemen: Acute hunger at unprecedented levels as funding dries up. 14 March 2022.

Letöltés helye: <https://www.wfp.org/news/yemen-acute-hunger-unprecedented-levels-funding-dries> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

UNITED NATIONS WORLD FOOD PROGRAMME (2022b). Food security implications of the Ukraine conflict. March 2022. Letöltés helye: https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000137707/download/?_ga=2.130496077.377062501.1652725275-1869819206.1652456665 (Letöltve: 2022. 09. 30.)

WHO (2022). Humanitarian crisis in Yemen: Seven years on, WHO is strengthening the health system, responding to vital health needs, and saving lives. Letöltés helye: <https://reliefweb.int/report/yemen/humanitarian-crisis-yemen-seven-years-who-strengthening-health-system-responding-vital> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

WFP (2022). Yemen. Letöltés helye: <https://www.wfp.org/countries/yemen> (Letöltve: 2022. 09. 30.)

HUGO STUMM ÉS J. A. MACGAHAN BESZÁMOLÓI A CÁRI OROSZORSZÁG 1873-AS HÍVAI HADJÁRATÁRÓL

The Accounts of Hugo Stumm and J. A. MacGahan About the Tsarist Russia's Campaign in Khiva in 1873

Tüzes Ágoston Károly¹

Absztrakt: Az Orosz Birodalom 19. századi terjeszkedésének egyik lehetséges célpontja Közép-Ázsia volt. Az orosz benyomulás a térségbe több hullámban zajlott le. Először a kazah sztyeppék meghódítása következett be, majd figyelmük a délebbre fekvő három muszlim kánság felé fordult. A Kokandi Kánság és a Buharai Emírség legyőzése után, 1873-ban megindult a támadás a Hívai Kánság ellen is. Nem ez volt az első alkalom, hogy a cári Oroszország hadjáratot vezetett az államalakulat bekebelezésére. A két korábbi kudarcra végződő vállalkozás után, ezúttal egy gondosan előkészített és megtervezett katonai akcióval szándékoztak volna sikert elérni. Az expedíció történetét számos résztvevő megörökítette, így ezek az írások egykorú forrásként rendelkezésünkre állnak. Ezek közül kiemelkedik két külső megfigyelő (egy amerikai és egy német személy) beszámolója, akik szemtanúként lehettek jelen Közép-Ázsia utolsó nagy muszlim központjának ostrománál. Tanulmányomban ennek a két munkának a segítségével szeretném bemutatni a hadjárat eseményeit, illetve megvizsgálni azt, hogy vajon ezek a nyugati személyek mennyire bizonyultak elfogulatlanak, amikor az expedícióról vagy általában Oroszországról írtak.

Kulcsszavak: Hívai Kánság, 1873, Oroszország, Hugo Stumm, J. A. MacGahan, hadjárat

¹ Tüzes Ágoston Károly, Tüzes Ágoston Károly, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program, doktoranduszhallgató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10084662>

E-mail cím: agostontuzes@gmail.com

Abstract: Central Asia became one of the potential goals of Russian expansion in the 19th century. Russia's intrusion into the region was carried out in several waves. First, the conquest of the Kazah steppes was accomplished, then the three Muslim khanates further south got their attention. Following the defeat of the Khanate of Khokand and the Emirate of Bukhara, the Russian army turned its forces against the Khanate of Khiva. Concerning Russia, this was not the first attempt to attack the Khanate. As the previous two military campaigns had turned out to be fiascos on the part of Russia, a carefully planned and well-organized military action was about to start this time. The chain of events of this campaign was recorded by more participants, therefore we are in possession of some contemporary documents. The accounts/journals of two eyewitnesses (an American one and a German one) are to be considered the most important of all. These two had the chance to be present at the siege of the last Muslim fort of Central Asia. The present study proposes to present the events of this campaign based on these two accounts. Furthermore, an attempt will be made to investigate the impartiality of these Western authors in their reports either on the campaign, or Russia herself.

Keywords: Khivan Khanate, 1873, Russia, Hugo Stumm, J. A. MacGahan, military campaign

BEVEZETÉS

1873 tavaszán a cári Oroszország hadjáratot indított a Hívai Kánság ellen, immáron harmadik alkalommal kísérelve meg a közép-ázsiai államalakulat térdre kényszerítését. A két korábbi (1717, 1839–40), kudarccal végződő hadjárat után az Orosz Birodalom ezúttal abban reménykedett, hogy erőfeszítéseit siker koronázza. Ez az expedíció szerves része volt annak a folyamatnak, amelynek során az Orosz Birodalom felügyelete alá vonta, befolyási övezetévé tette a térséget. Az első jelentős lépést a kazah sztyeppék meghódítása jelentette. A legtovább kitartó Nagy Horda területe 1848-ban került orosz fennhatóság alá.² A következő évtizedben a krími háborúban (1853–56) elszenvedett vereség átmentileg elterelte a figyelmet az expanzió kiterjesztéséről.

² Sz. BÍRÓ, 2008. 29. o.

A kazah területektől délre három nomád államalakulat létezett évszázadok óta. Az újabb hódítási hullám ezeket vette célba. A kezdőpontot az 1864-ben a Kokandi Kánság ellen megindított hadjárat jelentette.³ Ennek során orosz kézre kerültek olyan jelentős nagyvárosok, mint Csimkent vagy Taskent (1865). 1868-ban a térség másik állama, a Buharai Emírség is az orosz expanzió áldozatául esett. Az egykori Selyemút mentén található ősi civilizációs központok, Buhara és Szamarkand orosz protektorátussá váltak.⁴ Ezen a területen a hódítók egy új közigazgatási egységet alakítottak ki; létrehozták az Orosz-turkesztáni Főkormányzóságot.⁵ 1873-ra már csak egyetlen független muszlim kánság létezett Közép-Ázsiában, melynek központja a hívai oázis volt.⁶ A térség teljes meghódítására törekvő nagyhatalom megkezdte a hadjárat előkészítését, hogy ezzel tovább folytassa szisztematikus terjeszkedését.

Önmagában az a tény, hogy egy korabeli nagyhatalom protektorátus alá von egy közép-ázsiai államalakulatot, első látásra nem tűnik különösebben jelentős eseménynek. Egy birodalom könnyedén el kell, hogy bánjon egy ilyen kisméretű kánsággal. A cári Oroszország 1873-as hívai expedíciója azonban mégis lázba hozta a nyugati – elsősorban brit – nyilvánosságot és döntéshozókat. Egyes sajtóorgánumok már a katonai akció megindulásának hírére – II. Sándor cár 1872 decemberében adta áldását a hadjárat megindítására⁷ – megkongatták a vészharangot, és Oroszország előre nyomulása miatt aggódtak. Folyamatosan az események ütőerén tartották az ujjukat, így az európai és angol közvélemény szinte naponta értesülhetett a legfrissebb hírekről a hívai kérdéssel kapcsolatban. Nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a 19. század egészében érdekellentét állt fent a két nagyhatalom, Nagy-Britannia és Oroszország között Közép-Ázsia birtoklásával kapcsolatban.⁸ Előbbi gyanakvással tekintett az utóbbi térnyerésére, és egyre inkább fenyegetve érezte legértékesebb gyarmatát, Indiát.⁹ Az ún. „The Great Game”, azaz a nagy játszma keretén belül zajló diplomáciai csatározás egészen 1907-ig beárnyékolta a két ország kapcsolatát.¹⁰ Ebben a kontex-

³ ALLWORTH, 1994. 142. o.

⁴ WILDE, 2017. 10. o.

⁵ MORRISON, 2008. 18. o.

⁶ MORRISON, 2020. 3. o.

⁷ BECKER, 2004. 56. o.

⁸ YAPP, 2001. 179.o.

⁹ HOBSBAWM, 1989. 314. o.

¹⁰ A kifejezés Arthur Conollytól származik, aki 1840-ben levelet írt az újonnan kinevezett kandahári brit helytartónak, Henry Rawlinsonnak, amelyben ezt a szókapcsolatot használta.

tusban kell tehát értelmeznünk a brit sajtó és közvélemény érzékeny reakcióját.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a szóban forgó expedícióról több szemtanú beszámolója is rendelkezésünkre áll egykorú forrásként. Ezek a személyek – katonák, tudósok, egy katonaeorvos, sőt még egy amerikai haditudósító is – feljegyezték tapasztalataikat, meglátásaikat, értesüléseiket a hadjáratról. Írásaik segítségével lehetnek az események rekonstruálására törekvő történészek. A jelen tanulmány célja az, hogy kifejezetten két külső szemlélő, J. A. MacGahan (1844–1878) amerikai haditudósító¹¹ és Hugo Stumm (1845–1910) német hadnagy¹² naplójára, illetve jelentéseire támaszkodva ismertesse a katonai vállalkozás legfontosabb történéseit, illetve összehasonlítsa az igen eltérő műfajú munkákat.

A kutatás során annak a kérdésnek a megválaszolására is ki kell térnünk, hogy vajon az említett két nyugati személy, akik részt vettek a hadjáraton, tudtak-e, illetve akartak-e elfogulatlanul írni a hadjárat eseményeiről, kiváltó okairól vagy általánosságban a cári Oroszországról? Remélhetjük-e azt, hogy tudósításaik megbízhatóak? Ők talán „harag és részrehajlás” nélkül láttatták és láthatták az eseményeket? A kérdés megítélése már a korszakban is ellentmondásos volt. 1874-es tanulmányában Vámbéry Ármin – aki maga is foglalkozott a hadjárat történetével, és tudományos munkássága révén a közép-ázsiai térség szakértőjének tekinthetjük – azt a megállapítást tette, hogy azok a nyugati személyek, akiknek lehetősége volt részt venni az expedíción, „magokat hálából a tények szépítésére

A szélesebb közönséggel Rudyard Kipling brit író ismertette meg a „*The Great Game*” kifejezést 1901-ben írt, *Kim* című regényében.

¹¹ Januarius Aloysius MacGahan (1844–1878): Ohioiban született ír bevándorlók gyermekeként. 1868-ban Európába utazott, ahol a *The New York Herald* munkatársaként haditudósítói állást vállalt. Tudósított többek között a francia–porosz háborúról, majd a párizsi kommünről is. Ezután Szentpétervárra tette át székhelyét. Utolsó munkáját az 1875–78-as balkáni válság idején végezte. „Bulgária felszabadítójaként” is emlegetik, ugyanis ő ismertette meg a nyugati közvéleménnyel (ekkor már a *Daily News* munkatársaként) az oszmánok által a bolgárok ellen elkövetett atrocitásokat. Isztambulban halt meg 1878-ban.

¹² Hugo Rudolf Christian von Stumm báró (1845–1910): A Saar-vidéki (ma alsó-ausztriai) Neunkirchenben született. A Stumm családnak komoly szerepe volt a helyi iparban, ők birtokolták a város vasgyárát. Hugo Stumm a porosz királyi haderő kötelékében szolgált. A hívai hadjárat évében az 1. vesztfáliai huszárezred 8. lovasszázadának hadnagya volt. 1888-ban a családot bárói rangra emelték. 1894–97 között Hessen-Nassau tartományi parlamenti képviselője volt.

kötelezték”, ugyanis az oroszok csak eltűrték jelenlétüket.¹³ Ő ezért orosz érzelmű tudósításokként értékeli ezeket a forrásokat.

I. A HÍVAI HADJÁRATRÓL TUDÓSÍTÓ SZEMÉLYEK

Kik is azok a személyek, akik részt vettek a hívai hadjáraton és erről írásaikat közzé is tették? Két nagyobb kategóriát különíthetünk el ebben a tekintetben. Az első csoportba azok sorolhatóak, akik valamilyen módon köthetőek a hódító orosz hadsereghez, azaz annak tagjaként vagy ahhoz csatlakozva teljesítettek szolgálatot az expedíción. Kolokolcov ezredes – aki az egyik Dzsizakból induló egység tisztje volt – rövid naplója orosz és német nyelven is olvasható.¹⁴ Egy bizonyos Dr. Grimm, aki katonarvosként tevékenykedett, 1874-ben jelentette meg rövid naplóját a saját benyomásairól¹⁵, valamint megemlíthetjük A. L. Kuhnt is, aki az Orosz Birodalmi Földrajzi Társaság tagja volt. Az ő feladata a kánság történelmi, néprajzi, statisztikai és nyelvi szempontú kutatása és elemzése volt.¹⁶

A másik csoportot az a néhány amerikai és európai személy alkotja, akik abban a kivételes helyzetben voltak, hogy szemtanúként lehettek jelen az expedíción. De hogyan kerülhettek ők az események közvetlen közelébe? A hadjárat megindulásakor olyan neves lapok, mint a *Daily Telegraph*, de még az amerikai *New York Herald* is szükségét érezték annak, hogy tudósítót küldjenek a térségbe, abban a reményben, hogy ők fogják majd tájékoztatni a közvéleményt a hívai hadjárat eseményeiről és általában erről az ismeretlen és egzotikus világról. Közülük mindössze egynek sikerült teljesítenie küldetését, a *Herald* alkalmazásában álló J. A. MacGahannek, aki valóban szemtanúként lehetett jelen Híva városának ostrománál és tapasztalatait lejegyezte, amelyet napló formájában később meg is jelentetett.¹⁷ MacGahan esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy ekkor már két éve Szentpéterváron tevékenykedett tudósítóként. Megismerte ezt a közeget és beilleszkedett. Megtanult oroszul és éppen a hadjárat évében, 1873-ban vette feleségül az orosz Varvara Jelaginát (Barbara MacGahan). Ez természetesen befolyásolhatta látásmódját, amikor az orosz hadjáratról írt.

¹³ VÁMBÉRY, 1874. 79. o.

¹⁴ KOLOKOLCOV, 1873.

¹⁵ GRIMM, 1874.

¹⁶ KUHN, 1874. 59. o.

¹⁷ MACGAHAN, 1874.

A külföldi haditudósítók és újságírók munkavégzését igencsak megnehezítette az a körülmény, hogy a hadjáraton való részvételük, sőt a térségbe való belépésük is kifejezetten tiltva volt.¹⁸ Az orosz hatóságok azt feltételezték, hogy ezek a személyek kvázi angol kémként figyelik meg a hadjáratot a hadjáraton, és esetleg lejártnák Oroszországot a nyugati közvélemény előtt. MacGahan ennek ellenére sikerrel járt, átverekedte magát a Kizil-kum sivatagon, és még időben utolérte a Híva falai alá tartó expedíciós seregeket. Az amerikai haditudósító beszámolóját folytatásokban közölte le munkáltatója, a *The New York Herald*, már 1873 végén. Így tehát akár egy átlagos amerikai állampolgár is értesülhetett a közép-ázsiai eseményekről. Az újságíró kalandja tudományos érdeklődésre is számot tartott az Egyesült Államokban. A hadjáratot követő évben, 1874-ben előadást tarthatott az Amerikai Földrajzi Társaság ülésén, New Yorkban.¹⁹

Ezzel szemben a *Telegraph* munkatársa, David Ker (1842–1914)²⁰ bár eljutott a térségbe, Kazali városában feltartóztatták az orosz hatóságok, így nem teljesíthette a megbízója által számára kijelölt feladatot. Ennek ellenére megjelentette művét, amelyben kiegészítő információkat találhatunk a katonai akcióval kapcsolatban, ám ezek értéke és hitelessége megkérdőjelezhető. Ker személye körül ugyanis komoly botrány bontakozott ki a korszakban. Az események helyszínétől ugyanis távol tartózkodott, amikor bejelentette Híva városának elését, ami akkor még meg sem történt. Ez a hamis hír pedig széles körben elterjedt a nyugati sajtóban.²¹

Az angolszász világ felfokozott érdeklődése, és különösen MacGahan kalandos utazásának története mellett azonban van egy másik személy is, akinek beszámolója talán kevesebb figyelmet kapott. Hugo Rudolf von Stumm jelentéseinek vizsgálata feltétlenül szükséges ahhoz, hogy elvégezhessük a hívai hadjárat nyugati szempontú elemzését. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ő az egyetlen olyan nyugati személy, aki hivatalos minőségében lehetett jelen a hadjáraton. Részvételét maga a cár engedélyezte.²² Jelentős különbség tehát Stumm és az említett amerikai újságíró között – eltérő

¹⁸ VÁMBÉRY, 1874. 79.o.

¹⁹ MACGAHAN, 1874. 117. o.

²⁰ David Ker (1842–1914): Brit újságíró, haditudósító, író. 1870 és 1872 között a *The Morning Post* tudósítójaként dolgozott Szentpétervárott. Ebből az állásából egy botrány következtében volt kénytelen távozni. Az országban nem kívánatos személlyé vált. Ezután visszatért Angliába és előadta tervét a hívai hadjáratról való tudósításáról. A *The Daily Telegraph* felfogadta különleges tudósítóiaként.

²¹ KER, 1874. Preface.

²² STUMM, 1873. 2. o.

foglalkozásukon kívül –, hogy előbbi tudósítása kifejezetten „legális” volt, nem merülnek fel kérdések munkavégzésének körülményeivel kapcsolatban.

Az eredeti cél Stumm esetében azonban nem a nyugati közvélemény tájékoztatása volt, hanem küldő országa megbízását teljesítette. Stumm és az amerikai haditudósító munkái stílusukban, illetve megközelítésükben is különböznek. MacGahan naplója izgalmas olvasmány, ám sokszor azt érezhetjük, hogy inkább személyes történetének elmesélése áll a közép-pontban. Ehhez képest egy más típusú forrás az a brosúra, amelyben Stumm hat hivatalos jelentése van összegyűjtve.²³ Ő, mint katona, egy szakszerűbb és szinte kizárólag az orosz hadseregére és hadjáratra koncentrááló írást jelentetett meg. MacGahan egyébként maga is felhasználta Stumm írásait, amikor a hadjárattal kapcsolatos tényeket rögzítette.²⁴ Jól látható, hogy a hívai kérdés iránt elsősorban az angolszász közvélemény érdeklődött, hiszen C. E. Howard Vincent hadnagy, későbbi parlamenti képviselő már a következő évben lefordította Hugo Stumm jelentéseit angol nyelvre.²⁵ A jelentések megjelenésével végül a német katona is a nyugati közvélemény tájékoztatója lett, ha eredeti célja nem is ez volt.

Érdeemes megjegyezni, hogy Stumm nem csak katonaként volt jelen a hadjáraton. Azontúl, hogy feljegyzéseket készített a hadi cselekményekről, a térséget földrajzi szempontból is vizsgálta és elemezte. Heinrich Petermann földrajztudományi szaklapja²⁶ számára is készített feljegyzéseket, amelyeket a folyóirat le is közölt. Tudományos érdeklődése azonban ennél is tovább terjedt. A német tiszt az út során készített jelentései, továbbá orosz forrásokból megszerzett információi alapján egy komoly történeti-földrajzi munka elkészítésére is vállalkozott, amelyet két évvel a hadjárat lezajlása után be is fejezett. Ez egy tudományos igényességgel megírt, hivatkozásokkal ellátott mű, amelyben többek között Közép-Ázsiával, a hívai hadjárattal és annak hátterével foglalkozott.²⁷

²³ Jelentéseit eredetileg a szentpétervári német követségre küldte el. Az írásokat útközben juttatta vissza az orosz fővárosba. Ennek módjáról és útvonaláról a negyedik jelentésben olvashatunk. Forrás: STUMM, 1873. 41. o.

²⁴ MACGAHAN, 1874. 202. o.

²⁵ VINCENT, CH. E. H, 1874.

²⁶ *Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie*, ez volt az első német nyelvű szaktudományos földrajzi folyóirat, melyet még 1855-ben alapított Heinrich August Petermann. Hugo Stumm ebben az igen patinás orgánumban jelentethette meg írásait.

²⁷ STUMM, 1875. A munka angol nyelvű fordítása már egy év múlva elkészült. Forrás: STUMM Hugo, 1876.

II. HUGO STUMM ÉS J. A. MACGAHAN ÉRTESELÉSEI A HADJÁRAT KIVÁLTÓ OKAIRÓL ÉS AZ ELŐKÉSZÜLETEKRŐL

Hugo Stumm két komponenst említ meg írásaiban, amelyek az akció megindulásában szerepet játszottak. Külön kiemeli, hogy csak a hivatalos orosz álláspont ismertetésére vállalkozik. Ezek szerint politikai okokról, valamint kereskedelmi tényezőkről beszélhetünk.²⁸ Az első és legfontosabb cél a kereskedelmi karavánokat ért zaklatásokért, rablótámadásokért való visszavágás, illetve a jelenség felszámolása volt. Ezeket elsősorban a kánság területén élő nomád törzsek, a kirgizek és a türkmének követték el. A másik tűrhetetlen jelenség az oroszok szemében az alattvalóik rabszolgasorba taszítása volt.²⁹ A korszakban a térségben még virágzott a rabszolga-kereskedelem, amelynek elszenvetői elsősorban perzsa személyek voltak. Az orosz kormányzat álláspontja az volt, hogy a civilizáció és a kultúra nevében cselekszik, amikor úgy döntött, hogy fellép mindezek ellen. 1864-ben, a Kokandi Kánság megtámadása előtt Alekszandr Mihajlovics Gorcsakov (1798–1883) külügyminiszter jegyzékben fordult az európai nagyhatalmakhoz, hogy megindokolja az expanzió megindítását. Ebben a dokumentumban jelent meg először a civilizációs misszió mint legitimitációt biztosító érv. Az orosz területekkel határos közép-ázsiai térség rendezetlen viszonyai veszélyeztették a birodalom belső békéjét, ezért Oroszországnak joga és kötelessége a térség „pacifikálása”, valamint „civilizálása”.³⁰ Ez az első számú érv, amellyel a hivatalos dokumentumokban, az orosz sereg szolgálatában álló személyeknél, de még a nyugati szemtanúknál is találkozhatunk.³¹ A felsorolt orosz sérelmek valóságok, de inkább csak ürügynek tűnnek, amelyek a közép-ázsiai expanzió további folytatását hivatottak alátámasztani.³²

Ennél részletesebb beszámolóval szolgál MacGahan előadása, illetve naplója. Az amerikai tudósító négy pontban összegezte a hadjárat kiváltó okait, amelyek között három új információt találhatunk.³³ Az Orosz Birodalom célkitűzése a térséget érintő gazdasági kérdésekkel volt össze-

²⁸ STUMM, 1873. 4. o.

²⁹ Pontos számuk huszonegy volt a források tanúsága szerint. MACGAHAN, 1874. 421. o.; GRIMM, 1874. 110. o.

³⁰ FONT, KRAUSZ, NIEDERHAUSER, SZVÁK, 2001. 399. o.

³¹ STUMM, 1873. 5. o.; MACGAHAN; 60. o.; KOLOKOLCOV, 1874. 105. o.

³² HELLER, 2003. 598. o.

³³ MACGAHAN, 1874. 119. o.

függésben. Az oroszok azt szerették volna elérni, hogy kereskedők a helyekkel egyenlő jogokat élvezzenek az ország áruforgalmának lebonyolításában. MacGahan szerint mindazonáltal egy vallási jellegű szempont is szerepet játszott a hadjárat megindításában; csapást mérni, sőt egyszer és mindenkorra leszámolni a közép-ázsiai iszlám utolsó nagy központjával. A muszlim vallás ugyanis az egyetlen összekötő kapocs a térség sokszínű népessége között. MacGahan arról is beszámol, hogy bizonyos katonai körök, ambiciózus tisztek sikeres lobbizása és hódításvágya is oka volt a hadjárat megindulásának.³⁴ Ez az egyetlen kritikusként nevezhető megjegyzés.

Az Orosz Külügyminisztérium számára egyértelmű volt, hogy ezt a hadjáratot diplomáciai úton is biztosítaniuk kell. Az orosz cár és külügyminisztere Pjotr Suvalovot (1827–1889)³⁵, egy ősi nemesi família sarját szemelte ki erre a diplomáciai küldetésre. Suvalov 1873 januárjában érkezett meg Londonba.³⁶ A feladata az volt, hogy közölje a brit kormánnyal, a cár nem tervezi a kánság teljes bekebelezését, hanem csak egyfajta protektorátusként kezelné Hívat. A háttérben zajló egyeztetésekről csak MacGahan számolt be röviden. A Lord Granville (1815–1891) brit külügyminiszter és Pjotr Suvalov közötti tárgyalások pontos tartalmáról azonban nem rendelkezett információkkal.³⁷

A Hívai Kánság elleni hadjárat megtervezésekor az orosz katonai vezetés számára a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy megtalálják a megfelelő útvonalakat, amelyeken az egyes csapatok megközelíthetik az ellenséges állam területét. Ha ránézünk a térképre, jól látható, hogy a hívai oázist két nagy kiterjedésű homoksivatag, a Kizil-kum és a Kara-kum veszi körül keletről és délről, melyek önmagukban is szinte leküzdhetetlen akadályt jelentenek a támadó fél számára. Egy nyugat felől érkező expedíci-

³⁴ Ha a Közép-Ázsiába történő benyomulás „ideológusait” keressük, akkor azokat a Külügyminisztérium Ázsia részlegén találjuk. Az Ázsiával foglalkozó osztály élén 1861 óta egy fiatal és tehetséges politikus, Nyikolaj Ignatyev (1832–1908) állt. Tervével a Hadügyminisztériumban, valamint a hadsereg-főparancsnokság vezetői között talált lelkes támogatókra, akik ideális célpontnak tekintették a térség félnomád államalakulatait. Ezzel szemben a Külügyminisztériumban sokakat aggodalommal töltött el a britekkel való összeütközés lehetősége. Forrás: JELAVICH, 1964. 168. o.

³⁵ Pjotr Andrejevics Suvalov (1827–1889): A szentpétervári rendőrség vezetője, II. Sándor cár közeli bizalmasa, 1874-től londoni nagykövet. 1878-ban ő képviselte Oroszországot a berlini kongresszuson.

³⁶ KISSINGER, 1996. 144. o.

³⁷ MACGAHAN, 1874. 422. o.

ónak pedig az Üsztürt-fennsík kietlen vidékén kellett áthaladnia, ha el akarta érni a térséget. Végül negyedik lehetőségként egy észak felől, az Aral-tavon át vezetett, tehát vízi úton történő támadással is számolhatunk. Ez a korszakban elméletileg még kivitelezhető lett volna, hiszen a tóba torkollott az Amu-darja folyó, amelyen lehetséges lett volna felhajózni Híva városáig. Ez azonban mégsem így történt. Hogy miért nem, arra részben MacGahan, részben pedig Vámbéry Ármin 1874-es tanulmánya adnak választ. Utóbbi kifejtette, hogy az Aral-tó déli partvidékén túl sekély a víz a partraszálláshoz, ezt csak kis csónakokban lehetne végrehajtani, ezért ezt az opciót nem vehették számításba az oroszok.³⁸ A hívai expedíciós erők összességében nagyjából tíz-tizenötezer főt számláltak, a csapatokat tehát csak több részletben lehetett volna a kánság területére szállítani, majd az imént említett módon partra tenni őket ami igen körülményes lett volna. Ezen kívül nem állomásozott jelentős hadiflotta a tavon.³⁹ Ezért volt szükség az akció szárazföldön történő lebonyolítására. Összességében, a földrajzi adottságokat figyelembe véve kijelenthető, hogy II. Mohamed Rahim Bogadur kán (1847–1910) számára nem volt teljesen reménytelen a küzdelem, hiszen ezek a tényezők már önmagukban természetes védelmet biztosítottak, illetve problémákat okozhattak a cári seregek számára.

A katonai akció nagyszabású voltát és gondos megtervezését jól mutatja az a tény, hogy egyszerre öt helyszínen zajlottak az előkészületek a hadjárat megindítására.⁴⁰ Nyugati forrásaink segítségével erről is pontos információkkal rendelkezünk. Északi irányból, Orenburgból Nyikolaj Alekszandrovics Verjovkin tábornok vezetésével indult el egy egység, míg Nyikolaj Pavlovics Lomakin ezredes serege a Kaszpi-tengertől, a Kendirli-öböltől kezdte meg menetelését. A harmadik egységet a Kaukázusból csoportosították át, vezetője pedig Markoszov ezredes volt. Átkeltek a Kaszpi-tengeren, majd annak keleti partján, az eredeti terv szerint Kraszno-vodszkból kellett volna nekivágniuk a Kara-kum sivatagnak. A kiindulási pontot azonban délebbre tették, az Atrak folyó völgyében található Csikiszlár városába, abban a reményben, hogy ott elégséges létszámú tevét biztosíthatnak az egység számára. A döntés végzetesnek bizonyult, ugyanis így jóval hosszabb útvonalat kellett volna megtennie a kaukázusi seregtestnek. Az extrém időjárási körülmények, valamint a víztartalékok kifogyása

³⁸ VÁMBÉRY, 1874. 67. o.

³⁹ MACGAHAN, 1874. 425. o.

⁴⁰ STUMM, 1873. 10–12. o.

miatt Markoszov a visszafordulás mellett döntött. Mindez 1873. május 4-én meg is történt.⁴¹

A három nyugati (északnyugati) seregetest mellett két egység kelet felől közelítette meg Híva városát. Kaufmann tábornoknak⁴², az expedíció főparancsnokának seregteste a Turkesztáni Főkormányzóság központjából, Taskentből indult el és Dzsizak érintésével (ahol további csapatok csatlakoztak hozzá) haladt Híva irányába. A másik egység pedig Fort Aralszkból (Kazali) kelt útra Golov ezredes vezetésével. Az előzetes tervek szerint a két seregnek a Bukan-tau hegycsúcs közelében kellett egyesülnie.⁴³ Abban az esetben, ha minden seregetest megérkezik és egyesül a kánság területén, összességében tizennégyezer fő állt Kaufmann tábornok rendelkezésére.⁴⁴

1.sz. ábra. David Ker naplójának első kiadásához csatolt térképvázlat a hívai hadjáratról.⁴⁵

⁴¹ MACGAHAN, 1874. 203. o.

⁴² Konsztantyin Petrovics von Kaufmann (1818–1882): 14 éven keresztül Orosz-Turkesztán főkormányzója. Az 1860-as évek közép-ázsiai hadjáratainak vezetője.

⁴³ MACGAHAN, 1874. 164. o.

⁴⁴ STUMM, 1873. 16. o.

⁴⁵ Az egyes orosz seregetestek kiindulási pontjainak és haladási útvonalainak feltüntetésével. Forrás: KER, 1874.

III. MACGAHAN ÉS STUMM CSATLAKOZÁSA AZ OROSZ SEREGEKHEZ

De hogyan is jutott el a német hadnagy és az amerikai haditudósító az események helyszínére? Hugo Stumm hadjáraton történő részvételét II. Sándor cár engedélyezte, amelynek híreről Frigyes koronaherceg értesítette. Ő az a személy, akinek Stumm a jelentéseket tartalmazó kiadványát ajánlotta. 1873. március 28-án, Berlinben vonatra szállt, majd március 30-án megérkezett Szentpétervárra.⁴⁶ Itt felvette a kapcsolatot a német követségen Bernhard von Werder katonai attaséval (1823–1907).⁴⁷ A legfontosabb kérdés az volt, hogy hol tudna csatlakozni az expedíciós seregekhez, ugyanis több lehetséges helyszín is szóba jöhetett. Az eredeti terv szerint a két keleti sereghez küldték volna. Szaratov, Szamara, majd Orenburg érintésével juthatott volna el Fort Aralszkba (Kazaliba). Miljutyin hadügyminiszter azonban megváltoztatta az eredeti utasítást.⁴⁸ Így Stumm végül Dagesztánba utazott, hogy aztán a Kaszpi-tengeren átkelve a kendirli-öböl seregtesthez csatlakozhasson.

A német hadnagy április 1-jén kapta kézhez az útvonal leírását és másnap elindult Szentpétervárról.⁴⁹ Vonattal utazott Moszkvába, majd onnan ugyancsak vasúton Kurszkon át Rosztovig. Rosztov városától kocsin (*tarantászon*)⁵⁰ kellett tovább folytatnia utazását dél-keleti irányba. Sztavropol, majd Mozdok érintésével 1873. április 9-én jutott el Dagesztánba. A Kaszpi-tenger egyik kikötővárosába, Fort Petrovszkba (ma: Mahacska) utazott, innen futott ki ugyanis az a gőzhajó, amelynek fedélzetén átkelt a Kaszpi-tengeren. Így érkezett meg az orosz sereg táborába, ahol Lomakin ezredesnél jelentkezett.⁵¹ Az orosz tiszt fogadta őt és rendelkezésére bocsátott egy *kibitkát*,⁵² majd az útra négy tevét és három lovat adományozott

⁴⁶ Ettől a naptól kezdve különbséget kell tennünk a Julián-naptár és a Gergely-naptár szerinti időpontok között. Ezt maga Stumm is megteszi minden jelentésben. A tanulmányban mindig a Gergely-naptár szerinti dátumokra hivatkozom.

⁴⁷ CRAIG, 1949. 73. o.

⁴⁸ STUMM, 1873. 2. o.

⁴⁹ STUMM, 1873. 3. o.

⁵⁰ Oroszországban használatos, rugózatlan, fedett kocsi.

⁵¹ STUMM, 1873. 20. o.

⁵² A nomád kirgizek által használt szétszerelhető sátor. Stumm a jelentésben részletes leírást közöl erről a tárgyról. Nemezéből készült, a belső tere kereszt alakot formáz, az átmérője körülbelül 16–18 láb (5–7 méter), míg a belmagassága 10 láb (3 méter). Forrás: STUMM, 1873. 23. o.

neki és tolmácsának, valamint kíséretül adott melléjük két kozákot is.⁵³ A Kendirli-öböltől induló sereget néhány nappal később, április 29-én, körülbelül kétezerkészsáz fővel kezdte meg menetelését Híva irányába.⁵⁴

MacGahan szintén Szentpétervárról indult el 1873. március 23-án.⁵⁵ Társasága is akadt Eugene Schuyler személyében, akinek megbízatása, mint a szentpétervári követség ügyvivője, ekkorra lejárt.⁵⁶ (Ő nem kívánt tudósítani a hadjárat eseményeiről, hanem körutazásra készült Közép-Ázsiában.⁵⁷) Az amerikai tudósító azt az útvonalat járta be, amelyet először Stummnak is szántak. Szamarán, Szaratovon és Orenburgon keresztül vezetett az útja. Abban reménykedett, hogy még időben megérkezhet Fort Aralszkba, amely helyszín, mint tudjuk, az egyik orosz sereget kiindulópontja volt. Ám csalódnia kellett, ugyanis amikor április 19-én megérkezett a városba, az expedíciós sereg már útra kelt és megkezdte menetelését Híva irányába. Szeretett volna az orosz seregek után indulni, ám ekkor újabb problémával kellett szembesülnie. Verescsagin százados, a város elöljárója az utazást nem engedélyezte számára, csupán annyit, hogy levélben forduljon Kaufmannhoz, aki csapataival ekkor már elindult Taskentből.⁵⁸ Az írást egy futár továbbította is a hadvezérnek, aki engedélyezte az amerikai számára a részvételt, sőt még térképeket és instrukciókat is küldött MacGahannek Taskentbe (MacGahan ugyanis azt kérte a levélben, hogy a választ ide küldje vissza Kaufmann), amit azonban ő nem várt meg, végül pedig el sem utazott Taskentbe. Azt írta, hogy egy taskenti utazással csak vesztegette volna az időt, és már csak Híva eleste után ért volna a helyszínre.

MacGahannek nem volt más választása, tovább kellett indulnia. Útitársával a Szir-darja folyón hajóztak le déli irányba, Perovszkig (ma: Kizilorda). Itt elváltak útjaik; Schuyler Taskentbe tartott, míg MacGahan ismét szerencsét próbált. Ezúttal Rogyionov századosnak, az erőd parancsnokának vázolta fel a tervét a sivatagi utazásról. A napló tanúsága szerint ő már nagyobb megértést mutatott MacGahan tervei iránt.⁵⁹ Lovakat bocsátott a rendelkezésére, sőt még a hön áhított engedélyt is kiadta számára. A

⁵³ STUMM, 1873. 26. o.

⁵⁴ STUMM, 1873. 28. o.

⁵⁵ MACGAHAN, 1874. 4. o.

⁵⁶ SISCOE, 1968. 119. o.

⁵⁷ Utazásáról naplót vezetett, amelyben hasznos kiegészítő információkat találhatunk MacGahanról és a hadjáratról is. Forrás: SCHUYLER, 1876.

⁵⁸ MACGAHAN, 1874. 22. o.

⁵⁹ MACGAHAN, 1874. 27. o.

tiszt részéről ez a hozzáállás megmagyarázhatatlan. Nyilvánvalóan ő is tisztában kellett, hogy legyen a nyugati tudósítók hadjáraton való részvételét tiltó rendelkezésekkel, mégis elengedte az amerikaiakat az orosz seregek után. Ezért a tettéért egyébként később felelősségre vonták és hadbíróság elé állították, mint az kiderül a Kazaliban rekedt David Ker naplójából.⁶⁰ Amikor pedig MacGahan Perovszkából való távozása kitudódott, egy kozák csapatot is kiküldtek a keresésére Dzsizakból, mivel azt feltételezték róla, hogy angol kém.⁶¹

MacGahan és kis csapata (szolgálók és egy navigátor), 1879. április 30-án vágott neki az ismeretlennek, és harminc napig tartó vándorlás, sivatagban való bolyongás után az Amu-darja folyó partján érték be Kaufmann seregét.⁶² A napló tanúsága szerint a hadvezér szívélyesen üdvözölte és kikérdezte utazásáról, kalandjairól. Nem hezitált, hanem azonnal engedélyezte számára a hadjáratról való tudósítást, sőt rendelkezésére bocsátotta az expedícióra vonatkozó információkat is. Schuyler magyarázata szerint: „*Kaufmann tábornok józan ítélőképessége győzedelmeskedett a központi tisztviselők nevetséges félelmei felett.*”⁶³

IV. HUGO STUMM ÉS A LOMAKIN EZREDES-FÉLE SEREGTEST MENETELÉSE

Hugo Stumm jelentései révén igen részletesen megismerhetjük a Lomakin ezredes által vezetett seregtest menetelését, akiknek az Üsztürt-fennsíkon kellett átkelnie, mielőtt elérték volna a Hívai Kánság területét. Az expedíció Senek városán keresztül haladt keleti irányba, a katonáknak pedig már ebben a kezdeti szakaszban is komoly nehézségekkel kellett szembeülnie. A harcot egyelőre nem az ellenséges seregekkel, hanem a természet erőivel kellett megvívniuk. A problémát elsősorban az elviselhetetlen hőség és a homokviharok okozták, amelyek ellen nem igazán lehetett védekezni.⁶⁴ Mindezek ellen ugyanis sem a katonák ruházata, sem a sátrak nem nyújtottak kellő védelmet. Az állatok (lovak és elsősorban tevék) igen nagy számban pusztultak el már ilyen rövid idő alatt is. Úgy tűnhetett, a

⁶⁰ KER, 1874. 89. o.

⁶¹ SCHUYLER, 1876. 308–309. o.

⁶² MACGAHAN, 1874. 158. o.

⁶³ SCHUYLER, 1874. 66. o. (A szerző saját fordítása.)

⁶⁴ STUMM, 1873. 29. o.

történelem ismétli önmagát, hiszen a Vaszilij Perovszkij⁶⁵ tábornok által vezetett, 1839-es hívai hadjárat is ezen okok miatt fulladt kudarcba.⁶⁶ Mindkét nyugati szemtanú helyesen állapította meg a tevék nélkülözhetetlen szerepét a hadjáratban.⁶⁷ Az expedíció megszervezésekor a legfontosabb feladat a megfelelő számú állatról való gondoskodás volt, hiszen az ellátmány szállítására semmilyen más eszköz nem állt rendelkezésre a térségben.⁶⁸ A sereg vízellátása ugyanakkor biztosított volt. Ezt úgy tudták megoldani, hogy forrástól forrásig haladtak, ez jelentette a vonulás vezérfonalát. Megfelelő vízellátás nélkül a katonai akció eleve kudarcra lett volna ítélve. Az orosz sereg igen professzionális módszerekkel dolgozott. Stumm leírja például, hogy minden egyes forrás esetében kémiai vizsgálatokat végeztek a víz minőségével kapcsolatban, mielőtt azokból a katonák ittak volna.⁶⁹

Az akció megtervezésekor a hadsereg parancsnokai úgy számoltak, hogy Lomakin ezredesnek az Aibugir-tavat kell elérnie, ahol egyesülhet Verjovkin tábornok seregtestével, amely Orenburgból indult el.⁷⁰ Május 19-én azonban Lomakin ezredes egy küldönc révén hírt kapott az északnyugat felől közeledő Verjovkintól.⁷¹ Utóbbi arról értesítette a nyugat felől érkező seregtest vezetőjét, hogy Kongrát irányába tart, így a két sereg egyesülésére inkább abban a térségben kellene sort keríteni. Verjovkin 1873. május 20-án elfoglalta a hívaiak által harc nélkül feladott várost.⁷² A város az Amu-darja deltatorolatánál, a folyó bal partján feküdt, már a kánság területén. Néhány nappal később, május 25-én Lomakin is elérte Kongrát városának térségét a maga seregtestével.⁷³ Így kerülhetett sor a két, nyugatról induló alakulat egyesülésére. A seregek feletti parancsnokságot Verjovkin tábornok vette át mint legmagasabb rendfokozatú tisztt.

A hadsereg egységei Kongrát birtokbavétele után délkeleti irányba haladtak tovább. A kánság belső területei felé nyomuló oroszok következő célpontja Hodzsejli városa volt. Ennek közelében került sor az első jelentős

⁶⁵ Vaszilij Perovszkij (1794–1854): Az Oroszország déli határán fekvő Orenburg központú körzet katonai kormányzója 1833-tól kezdve.

⁶⁶ MORRISON, 2016. 253. o.

⁶⁷ STUMM, 1873. 9. o.

⁶⁸ MORRISON, 2014. 7. o.

⁶⁹ STUMM, 1873. 31. o.

⁷⁰ STUMM, 1873. 39. o.

⁷¹ STUMM, 1873. 53. o.

⁷² STUMM, 1873. 62. o. MacGahan a naplójában ezt az eseményt tévesen június 1-jére datálta. Forrás: MACGAHAN, 1874. 206. o.

⁷³ STUMM, 1873. 65. o.

összecsapásra 1873. május 27-én.⁷⁴ Stumm katonai szemmel tekintett az eseményekre, így részletes leírást adott az egyes alakulatok elhelyezkedéséről, támadásuk időpontjáról és irányairól, a napi parancsról, illetve kitért az ellenséges erők pozíciójának ismertetésére is. Aki kezébe veszi az 1873-ban kiadott jelentéseket, az a kötet végén térképeket találhat, ahol többek között a Hodzsejli mellett lezajló ütközet részletes bemutatását is megtekintheti. A csata végül a technikai fölényben lévő fél, az orosz haderő győzelmével zárult. A hódítók bevonultak a városba, ahol jelentős létszámú perzsa rabszolgát találtak, akiket felszabadítottak.⁷⁵ Így tehát megkezdődött a hadjárat „civilizációs” szakasza is. A hódítók két pihenőnapot töltöttek el Hodzsejliben, ahol megünnepelték a két seregetest sikeres egyesülését is, majd május 30-án elhagyták a várost és folytatták előrenyomulásukat Híva felé.⁷⁶

A másik jelentős ütközet június 1-jén zajlott le. Az utolsó, még Híva előtt álló komolyabb erősséget, Mangitot is elfoglalták az oroszok, így megnyílt számukra az út a főváros felé.⁷⁷ Stumm megállapítja, hogy ettől a ponttól kezdve a kánság hadereje már nem tudott egységesen fellépni. Hadviselésük jellege érezhetően megváltozott, a küzdelmet a továbbiakban gerillaharc formájában folytatták, komolyabb erők összpontosítására már nem voltak képesek.⁷⁸ Az ellenállás másik módját pedig a felperzselt föld taktikájának alkalmazása jelentette, amellyel éltek is a kánság harcosai. Elpusztították például az Amu-darján átívelő hidak egy részét, hogy így is lassítsák az orosz seregek átkelését a folyón. Ezzel ideig-óráig valóban célt érhettek, a problémát viszont az jelentette, hogy lassan nem volt hova hátrálniuk, hiszen a hódítók már nagyon közel jártak a fővároshoz.

V. HÍVA OSTROMA KÉT KÜLÖNBÖZŐ NÉZŐPONTBÓL

J. A. MacGahan és Hugo Stumm két eltérő seregetesthez csatlakozva közelítette meg Híva városát, így lehetőségünk van arra, hogy mind a délkelet felől, mind pedig az északnyugat felől érkezők szemszögéből megismerhessük a város ostromának eseményeit.

⁷⁴ STUMM, 1873. 70. o.

⁷⁵ STUMM, 1873. 77. o.

⁷⁶ STUMM, 1873. 80. o.

⁷⁷ STUMM, 1873. 90. o.

⁷⁸ STUMM, 1873. 91. o.

Stumm és a nyugatról közeledő egyesített sereg az Amu-darja partján haladt délkeleti irányba. 1873. június 4-én jelentős esemény történt, hiszen a Verjovkin parancsnoksága alatt álló seregek ezen a napon kaptak hírt először Kaufmann tábornok felől.⁷⁹ A levél május 27-én kelt, az Amu-darja partján. Ebben a főparancsnok arról tájékoztatta Verjovkint, hogy csapataival egyelőre a folyón való átkelést kell megoldania, ami azon a napon még nem volt lehetséges. Reményei szerint azonban ezt hamarosan meg tudják tenni, és június 4-én már Híva falai alá érhetnek. Ugyanezen a napon levél érkezett a hívai despotától is, amelyben arra kérte Verjovkint, hogy kössenek fegyverszünetet.⁸⁰ A kán azt is hozzáfűzte, hogy az orosz csapatokat vendégként várja fővárosában, az addigi támadásoktól pedig elhatárolódott és kijelentette, hogy az a türkmén törzs felelőssége. A kán ezzel a lépéssel nyilvánvalóan időt szeretett volna nyerni. MacGahanról tudjuk, hogy az uralkodó ezen a napon hasonló tartalmú levelet küldött a délkelet felől érkező Kaufmann tábornoknak is.⁸¹ Verjovkin azonban nem bocsátkozott tárgyalásokba, hiszen arra nem is volt felhatalmazása, hanem haladt tovább a főváros felé, amelynek falai alá 1873. június 7-én érkezett meg. A következő két napon azonban még nem kezdték meg az ostromot, Kaufmann érkezésére vártak. A hívaiak addig is igyekeztek megzavarni Verjovkin egyesült seregeit; szórványos támadásokat intéztek a tábor ellen, ezeket azonban az oroszok könnyűszerrel visszaverték, súlyos veszteségeket okozva a kán-ság harcosainak.⁸²

Mindeközben J. A. MacGahan beérte Kaufmann tábornok seregét. Az első jelentős esemény, amelyről beszámolhatott, a délkelet felől közeledő orosz seregek Amu-darja folyón való átkelése 1873. május 30-án, illetve június 1-jén.⁸³ A sikeresen kivitelezett partraszállás után egyetlen komolyabb kihívás maradt számukra; Híva eléréséhez be kellett venniük Hazaraszp városát, illetve a hozzá tartozó erődöt. Ostromra azonban végül nem került sor, ugyanis a kán nagybátyja harc nélkül feladta az erősséget és távozott a fővárosba.⁸⁴

A Hazaraszpból való távozás után már csak néhány kilométer választotta el a keleti orosz sereget Hívától, amikor egy kisebb küldöttség

⁷⁹ STUMM, 1873. 98. o.

⁸⁰ STUMM, 1873. 100. o.

⁸¹ MACGAHAN, 1874. 221. o.

⁸² STUMM, 1873. 104. o.

⁸³ MACGAHAN, 1874. 173. o.

⁸⁴ MACGAHAN, 1874. 196. o.

érkezett Kaufmann tábornokhoz a kán nagybátyjának vezetésével. Ebben tájékoztatta az expedíció főparancsnokát, hogy Mohamed kán inkább menekülőre fogta, és elhagyta a fővárost.⁸⁵ Szaíd Ul-Umar feladata pedig az volt, hogy nevében feladja Hívát.

Az éppen zajló tárgyalásokról a nyugatról érkező és már a város falai alatt tartózkodó Verjovkin semmit sem tudott. Mivel továbbra sem kapott instrukciókat Kaufmann tábornoktól, és seregeit folyamatosan tűz alatt tartották, úgy döntött, hogy nem vesztegetheti az időt, megkezdte Híva városának ostromát. Június 9-én délben ezért parancsot adott a falak ágyúzására.⁸⁶ Az északnyugat felől érkező Verjovkin és Lomakin által vezetett csapatok a város északi kapujára mértek csapást. A délután folyamán azonban rendkívüli esemény történt. Az ostromot irányító Verjovkin tábornok súlyosan megsebesült, így helyét a rangidős tisztt, Lomakin vette át. Az ostrom egészen estig folytatódott. Ekkor végre megérkezett a várva várt levél Kaufmann tábornoktól, akit már csak néhány kilométer választott el a keleti kaputól. Miután lezárultak a kán nagybátyjával folyó tárgyalások, a tábornok utasítást adott a harcok beszüntetésére.⁸⁷ Másnap délelőtt a keleti kaput megnyitották Kaufmann és seregei számára. A tábornok, valamint a kán nagybátyja és testvére együtt vonultak be Híva városába 1873. június 10-én, bármiféle harci cselekmény lezajlása nélkül.

Június 10-én délelőtt az északi kapunál azonban korántsem volt ilyen békés a helyzet. A védők (elsősorban türkmének) továbbra sem adták fel a várost. Ezért az oroszok úgy döntöttek, hogy egy kisebb csapat élén közvetlen támadást intéznek a városkapu ellen. Végül egyetlen sikeres rohammal be is vették a város északi oldalát.⁸⁸ Így tehát az egyesített nyugati sereget is teljesítette feladatát és bevonulhatott a kánság fővárosába. Hugo Stumm naplójának köszönhetően ismerjük a halottak és sebesültek számát. Az ötödik jelentés végén összegezte az egész hadjárat veszteségeit a két nyugati sereget vonatkozásában: 131 súlyos sérültet és elhunytat számolt össze.⁸⁹ A város birtokba vétele után a seregek nagy része a falakon kívül ütött táborot, csak egy kisebb erő biztosította a rendet a városban.

Időközben, június 14-én visszatért a legyőzött Híva kánja is, akit Kaufmann tábornok fogadott a sátrában. A köztük lefolyt párbeszéd nem

⁸⁵ MACGAHAN, 1874. 227. o.

⁸⁶ STUMM, 1873. 105. o.

⁸⁷ MACGAHAN, 1874. 226. o.

⁸⁸ STUMM, 1873. 119. o.

⁸⁹ STUMM, 1873. 21. o.

tekinthető két egyenlő fél dialógusának. A hírhedt despota megalázkodott a rettegett „Jarim-Padisah” – Kaufmann ezen a néven volt ismert a térség lakosainak körében⁹⁰ –, és így közvetve a cár előtt. Kaufmann világossá tette, hogy ragaszkodik a *status quo* fenntartásához a kánság területén. Továbbra is Mohamed Bogadur maradt a kán, aki újjászervezhette adminisztrációját is. Az orosz haderő azonban a következő két hónapot még a városban töltötte. Kaufmann ez idő alatt felvette a kapcsolatot Szentpétervárral. A békeszerződés tervezetét futár útján küldte el, majd várta a központ utasításait.⁹¹

A több hónapos várakozás idején – rövid közjátékként – zajlott le a jomud türkmén törzs ellen vezetett hadjárat.⁹² Ez az egyetlen olyan alkalom, amikor MacGahan bármiféle atrocitásról beszámol. Az egyes fejezetcímek – „*Fire and Sword*”, „*The Massacre*” – jól jelzik a hadjárat természetét. Az amerikai tudósító egy esetben arról számol be, hogy személyesen akadályozta meg, hogy egy orosz katona türkmén nőkre és gyermekekre támadjon.⁹³

A türkmén hadjáratot követően Kaufmann végre pontot tehetett a Híva elleni expedíció végére, hiszen megérkezett a cári jóváhagyás a béke-megállapodás aláírásához. Kaufmann tábornok és a kán 1873. augusztus 23-án írták alá a békeszerződést. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy MacGahan angol nyelven megörökítette a szerződés szövegét a naplóban.⁹⁴ A szerződés értelmében Híva kánja alávetette magát az orosz cárnak. Szomszédjaival továbbra is fenntarthatott kereskedelmi kapcsolatokat, háborút azonban csak a közép-ázsiai orosz hatóságok engedélyével indíthatott. A szerződés rögzítette az Orosz Birodalom és a kánság közötti határvonalat. A legfontosabb változás ebben a tekintetben az, hogy az Amu-darja jobb partján található területeket az Orosz Birodalomhoz csatolták. Az oroszok azonban jogot szereztek arra is, hogy kikötőket és kereskedőházakat alapítsanak az Amu-darja bal partján, tehát a kánság megmaradt területén, illetve biztosították az orosz gőzhajók és kereskedőhajók hajózási szabadságát a folyón. A hadjárat egyik fontos célkitűzése volt az orosz kereskedők jogainak kiszélesítése. Ez is megvalósult, mivel a kánság területén lévő vala-

⁹⁰ MacGahan „*half-emperor*”-ként fordította angolra a kifejezést.

⁹¹ MACGAHAN, 1874. 416. o.

⁹² A napló 3. fejezetének szinte egészét ennek a konfliktusnak a bemutatása teszi ki. Forrás: MACGAHAN, 1874. 349–415. o.

⁹³ MACGAHAN, 1874. 364. o.

⁹⁴ MACGAHAN, 1874. 416–420. o. A dokumentum Vámbéry Ármin 1874-es tanulmányában magyar nyelven is olvasható. Forrás: VÁMBÉRY, 1874. 81–84 o.

mennyi városnak kötelessége lett megnyitni kapuit az orosz kereskedők és áruik előtt, valamint ezek a személyek mentességet kaptak mindenféle adó és vám megfizetése alól. Az igazságszolgáltatás működésére is kitértek a békeszerződés két pontjában. Orosz állampolgárok hívaiak ellen emelt panaszait kiemelt helyen és rögtön ki kellett vizsgálnia a helyi hatóságoknak, fordított esetben viszont a közép-ázsiai orosz hatóságok hatáskörébe utalták az intézkedést. A rabszolga-kereskedelem tilalmát szintén rögzítették a szövegben. Az esetlegesen Hívába menekülő orosz bűnözők nem kaphattak menedéket a kánság területén. Végül pedig, a hadjárat költségeit a kánságra hárította Oroszország. Ennek összege kétmillió rubel volt.

Hugo Stumm jelentései bizonyos értelemben hiányosak, hiszen a türkmének ellen vezetett hadjárat eseményeiről és a békekötés aktusáról nem számolt be jelentéseiben. Ennek oka az, hogy ő már azelőtt távozott a helyszínről, hogy ezek megtörténtek volna, így tehát szemtanúként nem lehetett jelen.⁹⁵ Ezekről egyetlen hiteles nyugati beszámolóval rendelkezünk, amely J. A. MacGahan naplójában található.

ÖSSZEGZÉS

Amennyiben valaki meg akarja ismerni a cári Oroszország 1873. évi hívai hadjáratainak történetét, annak lehetősége van arra, hogy azt ne csupán az orosz katonai dokumentumok alapján tegye meg, hanem számos, valódi tapasztaláson alapuló, nyugati szemtanúk által írt beszámolót is a kezébe vehet, amelyek igen jelentős forrásértékkel bírnak.

Jelen tanulmány célja az volt, hogy két olyan személy nézőpontján keresztül ismertesse meg a katonai akció eseményeit, annak hátterét és előkészítését, akik nem kötődtek egyik konfliktusban érintett félhez sem. Amennyiben hadtörténeti szempontból kívánjuk megvizsgálni és feltárni ennek a hadjáratnak a történetét, akkor arra kiváló lehetőséget biztosítanak Hugo Stumm jelentései, aki katonai szemmel, nagy pontossággal jegyezte fel a hadjárat történéseit. Ez a forrás mind adatokban, mind információkban rendkívül gazdag. A hadjárat diplomáciai hátteréről és a Közép-Ázsiában zajló nagyhatalmi vetélkedésről J. A. MacGahan naplójában olvashatunk részletesebben. A napló különlegessége, hogy szerzője nem csak az expedíció katonai vonatkozásaival foglalkozik, hanem a térség etnikai, vallási, néprajzi, társadalmi viszonyairól is átfogó képet nyújt.

⁹⁵ STUMM, 1873. 126. o.

Azt feltételezhattuk, hogy ezek az írások olyan kiegészítő információkat is tartalmazhatnak, amelyek a hivatalos beszámolókból kimaradtak, vagy elhallgatták azokat. A korabeli források elemzése után megállapítható, hogy csak néhány ilyennel találkozhattunk az amerikai haditudósító beszámolójában, így például az orosz tisztek hódításvágyának említését, mint a hadjárat egyik kiváltó okát, vagy a türkmén nőkre és gyermekekre támadó orosz katona esetét. A Hugo Stumm által írt jelentések esetében az ehhez hasonló történetek, megállapítások hiánya azzal magyarázható, hogy nem ez a legalkalmasabb műfaj az esetleges atrocitásokról vagy visszásságokról való beszámolásra. Ő ráadásul Oroszország „vendégszeretét” élvezte, hiszen a hadjáraton való részvételét a legfelsőbb körökben engedélyezték. Egy esetlegesen kritikus megjegyzéseket tartalmazó írás, amely nyilvánosságra kerül, feszültséget okozhatott volna a Német Császárság és az Orosz Birodalom kapcsolatában.

Figyelemre méltó az a tény, hogy MacGahan megtiltott csatlakozása a hadjáratához később sem okozott számára kellemetlenséget. Valószínűleg az orosz hatóságok „enyhítő körülményként” vették figyelembe azt, hogy maga az akció vezetője, Kaufmann tábornok engedélyezte számára a tudósítást. MacGahan munkája azért is különleges, mert két évvel később orosz fordítása is napvilágot látott.⁹⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALLWORTH, EDWARD (1994). *Central Asia, 130 Years of Russian Dominance*. Durham and London: Duke University Press.
- BECKER, SEYMOUR (2004). *Russia's Protectorates in Central Asia. Bukhara and Khiva, 1865–1924*. Abingdon, Oxon: Taylor and Francis.
- CRAIG, GORDON A. (1949). *Diplomats in the Prussian and German Service: The Attachés, 1816–1914*. *Political Science Quarterly*, 64 (1), 65–94. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/2144182> (Letöltve: 2022. szeptember 13.)
- FONT MÁRTA, KRAUSZ TAMÁS, NIEDERHAUSER EMIL, SZVÁK GYULA (2001). *Oroszország története*. Budapest: Pannonica Kiadó.
- GRIMM, DR. (1874). *Reise-Eindrücke eines russischen Militär-Arztens während der Expedition nach Chiwa*. *Russische Revue*, 3 (4), 97–144. Letöltés helye:

⁹⁶ MACGAHAN, 1875.

<https://archive.org/details/russischerevueonatsschriftfurdiekunderusslands4.1874cnk/page/n105/mode/2up?view=theater> (Letöltve: 2022. szeptember 5.)

HELLER, MIHAIL (2003). Az Orosz Birodalom története. Budapest: Osiris kiadó.

HOBSBAWM, ERIC J. (1989). The Age of Empire 1875-1914. New York: Vintage Books Edition.

JELAVICH, BARBARA (1964). A Century of Russian Foreign Policy, 1814 – 1914. Philadelphia and New York: J. B. Lippincott Company.

KER, DAVID (1874). On the Road to Khiva. London: Henry S. King & Co. Letöltés helye:

https://books.google.hu/books?id=7FvGa9I7NyQC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Letöltve: 2022. szeptember 1.)

KISSINGER, HENRY (2008). Diplomácia. Budapest: Panem kiadó.

KOLOKOLCZOV, D. G. (1873). Ekspediczia v Khivu v 1873 godu. Ot Dsizzajca do Kliivi. Palcliodni Dnevnijc. Szentpétervár: Tip. Departamenta Udelov.

KUHN, A. L. (1874). Bericht über meine Reise durch das Chanat Chiwa während der Expedition im Jahre 1873. Russische Revue, 3 (4), 58–74. Letöltés helye:

<https://archive.org/details/russischerevueonatsschriftfurdiekunderusslands4.1874cnk/page/n65/mode/2up?view=theater> (Letöltve: 2022. szeptember 5.)

MACGAHAN, JANUARIUS A. (1874). Campaining on the Oxus and The Fall of Khiva. London: Sampson Low, Marston and Searle. Letöltés helye: <https://archive.org/details/dli.pahar.0766/page/n3/mode/2up> (Letöltve: 2022. szeptember 1.)

MACGAHAN, JANUARIUS A. (1874). Oasis of Khiva. Journal of the American Geographical Society of New York, 6, 116–137. DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/196342>

MACGAHAN, JANUARIUS A. (1875). Voennije gyesztvija na Okszus z i pagyenie Khiovi. Moszkva: Unyiverszityetskaja Tip.

MORRISON, ALEXANDER (2014). Camels and Colonial Armies. The Logistics of Warfare in Central Asia in the Early 19th Century. Journal of the Economic and Social Histotry of the Orient, 57(4), 443–485. Letöltés helye:

https://www.academia.edu/8669251/Camels_and_Colonial_Armies_Th

[e Logistics of Warfare in Central Asia in the early 19th century](#)

(Letöltve: 2022. szeptember 2.)

- MORRISON, ALEXANDER (2008). *Russian Rule in Samarkand 1868-1910: A Comparison with British India*. Oxford: Oxford University Press.
- MORRISON, ALEXANDER (2020). *The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion, 1814–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MORRISON, ALEXANDER (2016). *Twin Imperial Disasters. The invasions of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official mind, 1839–1842*. *Modern Asia Studies*, 48(1), 253–300. Letöltés helye: https://www.academia.edu/4307357/Twin_Imperial_Disasters_The_Invasions_of_Khiva_and_Afghanistan_in_the_Russian_and_British_Official_Mind_1839_1842 (Letöltve: 2022. augusztus 28.)
- SCHUYLER, EUGENE (1876). *Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bokhara, and Kuldja. Vol. I*. New York: Scribner, Armstrong & Co. Letöltés helye: <https://archive.org/details/dli.pahar.0846> (Letöltve: 2022. szeptember 1.)
- SISCOE, FRANK G. (1968). Eugene Schuyler, General Kaufmann, and Central Asia. *Slavic Review*, 27(1), 119–124. DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/2493918>
- STUMM, HUGO (1873). *Aus Chiwa, Berichte*. Berlin: Ernst Sigfried Mittler & Sohn Königl. Hofbuchhandlung. Letöltés helye: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11160469?q=%28%22hugo+stumm%22%29&page=1> (Letöltve: 2022. szeptember 3.)
- STUMM, HUGO (1873). *Die Einnahme von Chiwa durch die Russen, 10. Juni 1873. Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Forschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie*, 19, 335–336. Letöltés helye: https://zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00260781/ThULB_129489816_1873_Perthes_0001.tif?logicalDiv=jportal_jparticle_00516725 (Letöltve: 2022. szeptember 4.)
- STUMM HUGO (1875). *Die russische Feldzug nach Chiwa. Historische und Militair-Statistische Übersicht des Russischen Operationfeldes in Mittelasien*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler & Sohn. Letöltés helye:

- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11315319?q=%28%22hugo+stumm%22%29&page=,1> (Letöltve: 2022. szeptember 1.)
- STUMM, HUGO (1873). Mit der Russischen Armee gegen Chiwa. Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie, 19, 281–286. Letöltés helye: https://zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00260781/ThULB_129489816_1873_Perthes_0001.tif?logicalDiv=jportal_jparticle_00516725 (Letöltve: 2022. szeptember 4.)
- STUMM, HUGO (1876). The Russian Campaign Against Khiva in 1873. Calcutta: Foreign Department Press. Letöltés helye: https://books.google.hu/books?id=3hpXAAAAMAAJ&pg=PA9&hl=h u&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false (Letöltve: 2022. augusztus 29.)
- SZ. BÍRÓ ZOLTÁN (2008). Az Orosz Birodalom közép-ázsiai terjeszkedése. Politikatörténeti vázlat. Világtörténet, 30 (2), 28–33.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1874). Az orosz hadjárat Chiva ellen. Budapesti Szemle, 5 (9) 64–90.
- VINCENT, C.E. HOWARD (1874). Russia's Advance Eastward, Based on the Official Reports of Lieutenant Hugo Stumm, to Which Appended Other Information on the Subject and a Minute Account of the Russian Army. London: H. S. King & Co. Letöltés helye: https://proxy.europeana.eu/9200143/BibliographicResource_2000069433806?view=http%3A%2F%2Fpurl.ox.ac.uk%2Fuuid%2Fb625e697015e4f0c92a4b81f85d61e4b&disposition=inline&api_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi (Letöltve: 2022. augusztus 29.)
- WILDE, ANDREAS (2017). The Emirate of Bukhara. Oxford Research Encyclopedia of Asian History, 2017 (No. 11.), 1–21. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277727.013.14>
- YAPP, MALCOLM (2001). The Legend of the Great Game. Proceedings of the British Academy, 111 (1), 179–198. Letöltés helye: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/2491/111p179.pdf> (Letöltve: 2022. szeptember 6.)

„NEMZET, KÖZÖSSÉG, KISEBBSÉG, IDENTITÁS” PROJEKTBEZÁMOLÓ

„Nation, Community, Minority, Identity” Project Summary

Beretka Katinka¹

A *Nemzet, Közösség, Kisebbség, Identitás: A nemzeti alkotmánybíróságok szerepe és aktívizmusa az alkotmányos identitás és a kisebbségi jogok alkotmányos értékeinek védelmében* címet viselő projekt a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (SZTE AJTK) és az Union Egyetem újvidéki székhelyű Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Kara (Szerbia) együttműködésében valósult meg 2019 és 2021 között. A jelen beszámoló célja ennek a méltánytalanul háttérbe szorult kutatásnak a bemutatása, amely résztvevőit, tartalmi elemeit és eredményeit nem sikerült megfelelő módon (az eredeti tervek szerint) a szélesebb közönségnek prezentálni, miután annak ütemezése egybeesett a COVID-19 okozta le- és bezárások, utazási korlátozások, kiszámíthatatlan tervezés és bizonytalanság időszakával. Mindez azonban mégsem gátolta meg a kutatókat abban, hogy a lehetősége(i)khez mérten teljesítsék a vállalásaikat, és tanulmányaikban, esetenként online műhelyeken és tanácskozások alkalmával megválaszolják a projekttervben előirányozott kérdéseket.

A projekt az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg, azonban annak alapjául a fent említett két jogi kar még 2017-ben aláírt szándéknyilatkozata, majd 2019 tavaszán megszületett hivatalos együttműködési megállapodása szolgált. Ez utóbbi értelmében a felek kölcsönösen kötelezettséget vállaltak, hogy kutatási tervet dolgoznak ki a kisebbségvédelem, az alkotmányos identitás, illetve a két kutatási résztéma közös metszetének területen.

¹ Dr. Beretka Katinka, Union Egyetem, Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Kar, egyetemi docens.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3875-8055>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10025409>

E-mail címe: beretka.katinka@gmail.com

Az eredeti ötletet a magyar Alkotmánybíróság ún. identitás-határozata² adta az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésének³ értelmezéséről, pontosabban, hogy az azon „alapuló közös hatáskörgyakorlás (Magyarország és az Európai Unió között – B. K.) sérti-e az emberi méltóságot, más alapvető jogot, vagy Magyarország szuverenitását, illetve történeti alkotmányán alapuló önazonosságát”. Az ügyben, tehát, az Alkotmánybíróságnak arra (is) választ kellett találnia, mi képezi az ország történeti alkotmányos vívmányain nyugvó identitását (röviden alkotmányos identitását), és egyebek mellett megállapította, hogy ennek összetevői a szabadságjogok, a jogegyenlőség, a közjogi autonómiák tisztelete és *(velünk élő) nemzetiségek védelme*. Ez utóbbi kapcsán merült fel a kutatás központi elemét képező kérdés: nevezetesen, hogy a régió többi alkotmánybírósága miként határozta meg (ha egyáltalán meghatározta) az adott országban az önazonosságot hordozó entitást, azaz azt a közösséget, amelynek identitását védelemben kívánja részesíteni; illetve ennek a közösségnek alkotmányjogi szempontból szerves részei-e az ott élő nemzetiségi (kisebbségi) csoportok. Ez a soknemzetiségű Közép/Dél/Kelet-Európában cseppet sem elhanyagolható szempont.

Ezért a projekt két részre oszlott a nemzeti alkotmánybíróságok szerepének vizsgálata vonatkozásában: egyrészt magával az alkotmányos (nemzeti) identitásra vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlattal foglalkozott, másrészt ezen gyakorlat tükrében elemezte a nemzetiségi jogok védelmét. Innen a projekt címének első fele: nemzet, közösség, kisebbség és identitás. A résztvevők alkotói szabadságuk keretein belül értelmezték a feladatot; ki-ki érdeklődésének megfelelően súlyozta be az egyik-másik részterületet a tanulmányában, tanulmányaiban, ahogyan az a lentiekben majd olvasható, és így a jelen projektbeszámoló a két vonatkozó tanulmánykötet egyfajta recenziójával is kiegészül. A kutatási eredményeket ugyanis két tanulmánykötetben publikálták: a sorban első, három nyelvű (magyar, szerb, angol) kötet a két egyetemi kar közös szerkesztése,⁴ míg a másodikat (amely kizárólag angol

² 22/2016 (XII.5.) AB HATÁROZAT.

³ Az AB határozat óta (annak nyomán) az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdését a hetedik alkotmánymódosítás (2018. június 28.) új mondattal egészítette ki, miszerint „[A]z e bekezdés szerinti hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát.”

⁴ TEOFILOVIĆ (szerk.), 2020.

nyelvű tanulmányokat tartalmaz) az SZTE ÁJTK Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete adta ki.⁵

A kutatás azt a földrajzi területet fedte le, amely államai többé-kevésbé hasonló jogtörténeti jellemzőkkel (bár változó jogállami hagyományokkal) bírnak az egykori uralkodó szocialista (néhol kommunista) rendszer miatt, egy egységes térséget (régión) alkotnak (Magyarországgal szomszédos államokról van szó), a lakosságukban a magyar közösség jelentős, ha nem a legnépesebb nemzetiségi (kisebbségi) csoportot alkotja (kivéve Magyarországon, természetesen), és valamennyi ország vagy legalábbis azok bizonyos részei a történelmi magyar királyság területén jöttek létre. A kutatók egymás között osztották fel Magyarországot, Szerbiát, Horvátországot, Szlovéniát, Romániát és Szlovákiát⁶ alkotmánybíróági gyakorlatának elemzését 1990-től napjainkig, bár olyan tanulmányok is születtek, amelyek összehasonlító jogi szempontok mentén vizsgálták meg a fenti nemzetállamokat.

Így Szalai Anikó (egyetemi docens, SZTE ÁJTK) az Európa Tanács kisebbségvédelmi mechanizmusainak implementációjával foglalkozott a fenti közép-európai országokban, melynek konklúziójaként megállapította, hogy a nevezett államok között több a hasonlóság, mint a különbség; és ez csak részben tudható be az EU tagság egységesítő hatásának, sokkal inkább a hat ország nemzetiségekkel szembeni történelmi attitűdjének, illetve a kisebbségi csoportok összlakosságon belüli (igen jelentős) számarányának az eredménye.⁷

Szakály Zsuzsa és Tribl Norbert a kutatás másik szegmensére, az alkotmányos identitás kérdéskörére helyezték a hangsúlyt, szintén összehasonlító jogi módszertant használva. Szakály (adjunktus, SZTE ÁJTK) a nemzet/nemzetiség, illetve az identitás alkotmányos koncepcióját azonban nem a fenti régióon belül vizsgálta, hanem kiszélesítette (vagy leszűkítette, ez nézőpont kérdése) a projekt „területi hatályát” a Nyugat-Balkánra.⁸ A tanulmány további kutatásokhoz is jó táptalajt nyújthat, miután a szerző olyan kényes kérdéseket érintett, mint a politikai, illetve kulturális nemzet alkotmányos (jogsabályi) tartalmának változása a jugoszláv háborúk

⁵ TRIBL (szerk.), 2021.

⁶ Személyi változások miatt végül a szlovák joggyakorlat mélyebb elemzése kimaradt a kutatásból.

⁷ SZALAI, 2021.

⁸ A tanulmányban a szerző Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Koszovó, Montenegró, Észak-Macedónia, Szerbia és Szlovénia jogszabályait elemzi.

kontextusában, illetve azt követően az uniós csatlakozás tükrében.⁹ Szakály másik tanulmányában is átlépett a projekt keretein, amikor pedig a német, cseh, magyar és szlovák alkotmánybíróági gyakorlattal foglalkozott az implicit vagy explicit örökkévalósági klauzulák¹⁰ használatát illetően, elsősorban azokban az eljárásokban, amikor valamilyen módon az európai uniós és a tagállami jog összeütközésére került sor. Habár első olvasatra úgy tűnhet, hogy a téma nem feltétlenül illeszkedik a kutatási kérdésekbe, valójában egy igen érdekes szempontrendszer mentén vizsgálta az említett tagállamok gyakorlatát, nevezetesen, hogy az örökkévalósági klauzulák mennyire hatékony eszközök az alkotmányos identitás védelmében.¹¹

Ehhez illeszkedik Tribl Norbert (adjunktus, SZTE ÁJTK) (részben) kutatásbeszámolója is az örökkévalósági klauzulák és az alkotmányos identitás kapcsolatáról, többek között a magyar, horvát, szlovák és szlovén gyakorlatban, külön elemzést szentelve a már fentiekben említett magyar identitás-határozatnak. A tanulmánynak valószínűleg folytatása várható, különös tekintettel a magyar döntésre, mivel az identitás-határozat az alkotmányos identitás körébe vont alkotmányos értékek olyan tág körét hozta létre, hogy a jövőben az mindenképpen pontosításra szorul majd az alkotmánybíróág részéről.¹² Ennek fényében érdemes vizsgálni a szerző másik írását, amely a Német Szövetségi Alkotmánybíróág elhíresült PSPP határozatából kiindulva¹³ igyekezett bemutatni a magyar joggyakorlattal közös vonásokat, különösképpen a tagállami hatáskörök, illetve az alkotmányos identitás védelme, valamint az uniós jog elsőbbsége kontextusában, azon belül is figyelemmel a Magyar Alkotmánybíróág helyzetére, értsd monopóliumára az Alaptörvény értelmezése terén bármely más, ideértve uniós szervvel szemben. Tribl mindenképpen pozitívként értékeli, hogy a nemzeti alkotmányok hagyományos védelme mellett a tagállami alkotmánybíróágok mind aktívabb, integráló szerepet is vállalnak, ezzel is áthidalva (vagy

⁹ SZAKÁLY, 2021.

¹⁰ Az örökkévalósági klauzulák olyan normák, amelyeket alkotmánymódosítással nem, csak új alkotmánnyal lehet megváltoztatni vagy törölni. Nem feltétlenül explicit részei az alkotmánynak, de alkotmánybíróági értelmezéssel is megállapíthatóak.

¹¹ SZAKÁLY, 2020.

¹² TRIBL, 2020.

¹³ Az Európai Központi Bank az euró árfolyamának stabilitása érdekében nagy összegű kötvénnyvásárlási programot (PSPP – *Public Sector Purchase Programme*) hajtott végre, részben a görög adósság rendezése miatt. A Német Szövetségi Alkotmánybíróág megállapította, hogy mind az EKB, mind az EU Bírósága túllépett hatáskörén, amikor nem alkalmazták szigorúan az arányossági mércéket.

legalábbis igyekezve) a nemzeti jog és az unió szupranacionális struktúrái közötti viszonyokból eredő nehézségeket.¹⁴

Szintén összehasonlító jogi tanulmány született Petar Teofilović (rendkívüli egyetemi tanár, Union Egyetem) tollából, aki a szlovén és horvát alkotmánybíróság pozitív diszkriminációra vonatkozó döntéseit vizsgálta a politikai képviselőre való jog, a kisebbségi hivatalos nyelvhasználat és oktatás vonatkozásában, rámutatva a két bíróság közötti eltérő értelmezésből (is) fakadó különböző kisebbségvédelmi modellekre.¹⁵ Teofilović egyébként a szlovén alkotmánybíróság munkájával foglalkozott; az első tanulmánykötetben több alkotmánybírósági határozatot is kielemezett a nemzeti kisebbségi jogok terén. Arra a megállapításra jutott, hogy Szlovénia harminc éve bekövetkezett függetlenedése óta az alkotmánybíróság jóformán kivétel nélkül erősítette meg mindazon jogszabályok alkotmányosságát, amelyek a kisebbségi közösségek identitásvédelmét és egyenlő helyzetének megőrzését szolgálták.¹⁶ A szerző nem foglalkozott az alkotmányos identitás kérdésével, pontosabban a projekt idevágó részével, de hasonló módon jártak el a kutatás többi, következőkben bemutatandó résztvevő is.

Korhecz Tamás (alkotmánybíró, rendes egyetemi tanár, Union Egyetem) sorban első, bevezető jellegű tanulmányában bemutatta a szerbiai kisebbségvédelmi jogszabályokat és mechanizmusokat, kitért a szerbiai alkotmánybíróság hatásköreire, és mélyebben górcső alá vette a legjelentősebbnek tekinthető döntéseket ezen a területen: a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény, két választási törvény és a politikai pártokról szóló törvény normakontrollját;¹⁷ míg második tanulmányában részletesebben foglalkozott az egyes jogértelmezési stratégiákkal, bírói aktivizmussal és a nemzetpolitikát, illetve joggyakorlatot érintő jogfolytonossági kérdésekkel ezen a területen.¹⁸ A szlovén gyakorlattól eltérően, véleménye szerint, a szerb alkotmánybíróság inkább látens módon a nemzetállam egységét védte az idevágó döntéseiben az alkotmányellenesnek titulált, az alkotmányos garanciáktól magasabb szintű védelmet biztosító törvényekkel szemben. A szerb alkotmánybíróság hiányossága, ezen felül, hogy elmulasztotta meghatározni azokat a mércéket, egyensúlyokat és teszteket, amelyeket hasonló témájú ügyekben a (közel)jövőben alkalmazhatna, és

¹⁴ TRIBL, 2021.

¹⁵ TEOFILOVIĆ, 2021.

¹⁶ TEOFILOVIĆ, 2020.

¹⁷ KORHECZ, 2020.

¹⁸ KORHECZ, 2021.

amelyek révén megállapíthatná, mely esetekben lépte túl a jogalkotó a saját alkotmányos felhatalmazását a nemzeti kisebbségek alkotmányban szavatolt jogainak kárára.

Varga Attila (egyetemi docens, Sapientia EMTE) tanulmányában egy új szempontrendszerrel igyekezett pótolni a romániai nemzetiségi jogokkal foglalkozó szakirodalmat, nevezetesen, a román alkotmánybíróági döntések elemzésével. Az elmúlt harminc év igen gazdag gyakorlatát vizsgálva külön csoportosította az anyanyelvű oktatásra, a hivatalos nyelvhasználatra, az autonómiára vonatkozó határozatokat; de olyan, nem feltétlenül klasszikus nemzetiségi jogi területeken született verdikteket is bemutatott, mint a határátlépési illeték miatt korlátozott kapcsolattartás a nemzetiségiek és az anyaország között, vagy a háborús veteránoknak, hadi özvegyeknek és hadi rokkantaknak biztosítandó jogok diszkriminatív jellege kizárólag a magyar kisebbséggel szemben. Akár csak a szerb esetben, itt is megfigyelhető az alkotmánybíróági aktivizmus hiánya, az inkább textualista, mint sem kreatív jogértelmezés; de mint bármely más nemzeti alkotmánybíróág esetében, fellelhetőek olyan kivételek is, amikor a taláros testület a törvényalkotó jogbővítési kísérletét alkotmányosnak ismerte el.¹⁹

Nagy Noémi (egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem) a magyar joggyakorlatot feldolgozva, lépésekben haladva mutatta be a Magyar Alkotmánybíróóság határozatait, illetve elvi állásfoglalásait. Első tanulmányában arra kereste a választ, miként definiálja (vagy sem) a bíróság a nemzetiséget, illetve a nemzetiséghez tartozó személyek körét. Ez utóbbi kapcsán külön kitért a nemzetiségi választói névjegyzékkel felmerült alkotmányjogi dilemmákra, elsősorban az önrendelkezéshez való jog és végsősoron az emberi méltóság kontextusában.²⁰ A második írás már konkrétan az egyes nemzetiségi jogokkal, az idevágó bírósági gyakorlattal foglalkozott, úgy is mint a politikai képviselő, kisebbségi önkormányzatok és nyelvhasználat (helységnévtáblák, névhasználat, hatósági nyelvhasználat).²¹ Habár a magyarországi nemzetiségi jogi korpusz igen jelentős, az akarva-akaratlanul felmerülő joghézagokat nem (mindig) sikerült az alkotmánybíróáságnak betöltenie; ebben az esetben is megállapításra került a bírói aktivizmus szinte teljes hiánya. Még ha ez általánosságban véve nem feltétlenül kívánatos hozzáállás, a szerző szerint a nemzeti kisebbségek esetében mindenképpen szükséges volna mind a lakosságon belüli (alacsony) számarányuk,

¹⁹ VARGA, 2020.

²⁰ NAGY, 2020.

²¹ NAGY, 2021.

nem elégséges érdekérvényesítő kapacitásuk, mind a nemzetközi kisebbségvédelmi szabványok viszonylag nagy rugalmassága miatt.

Beretka Katinka (egyetemi docens, Union Egyetem) a horvát alkotmánybíróság döntéseit elemezte, amelyek kapcsán a bíróság volt, hogy közvetítői szerepet vállalt a nemzeti közösség és a jogalkotó/többség között a politikailag érzékenyebb témákban, vagy a nemzetiségi jogok védelmezőjeként lépett fel (lásd, a szerb nyelv és a cirill írásmód használata Vukováron), esetleg restriktíven értelmezte az egyes jogintézményeket a nemzetiségek kárára (pozitív diszkrimináció a részarányos foglalkoztatásban).²² A második tanulmányban kizárólag a nyelvi jogokkal foglalkozott, és azt is csak a szerb nemzetiség vonatkozásában (kétnyelvű személyi igazolvány, hatósági nyelvhasználat Vukováron, népszavazás a kisebbségi nyelvi jogok szűkítéséről).²³ Miután az elemzés közel harminc évet foglalt össze, Beretka véleménye szerint a kétezres évek kezdeti idealista, nevezzük kisebbségbarátnak, alkotmánybírósági gyakorlata mára sokkal inkább pragmatista jeleket mutat. Egyes szerzők szerint a horvát alkotmányos identitás része az a fajta egyensúlyozás a kisebbségi és a többségi érdekek között, amelyet az alkotmánybíróság is magáévá tett a határozataiban, és amelynek köszönhetően a sokszor haladó szellemű, védelmező alkotmánybírósági gyakorlatot politikai természetű indokolások és magyarázatok kísérik. Ez a tanulmányokból is bebizonyosodott.

A kutatás záróakkordját a 2021. június 17-én rendezett online alkotmányos identitás kerekasztal, illetve a másnapi (szintén online) nemzetközi konferencia adta, amelynek keretében a plenáris előadások után két panelbeszélgetésre került sor. Az angol nyelvű beszélgetés alkalmával a kutatás résztvevői számoltak be az eredményeikről annak tükrében, sikerült-e az adott nemzeti alkotmánybíróságnak egyensúlyt teremtenie a nem egyszer versengő alkotmányos értékek, illetve jogok között, különösen a csoportspecifikus (nemzetiségi) jogok és a diszkrimináció tilalma kontextusában. Majd pedig a magyar nyelvű panelen külsős kutatók értekeztek hasonló témában.

A bevezetőben már említett korlátozások miatt elmaradt több külföldi konferencia-részvétel, illetve a két jogi kar hallgatói és oktatói részére tervezett csereszemináriumok közül is csak a szegedi látogatás valósult meg még 2019 őszén. Ezért is fontos jelen beszámolón keresztül is láthatóvá

²² BERETKA, 2020.

²³ BERETKA, 2021.

(láthatóbbá) tenni a projektet, amely célja, hogy tanuljunk egymástól; vagy inkább konklúziója, hogy tanulni kell egymástól – ahogyan azt Sulyok Márton projektvezető (adjunktus, SZTE ÁJTK) is megfogalmazta, figyelemmel mindazokra a politikai, társadalmi, kulturális különbségekre, amelyek nagymértékben akadályozzák a hiteles és kiteljesedett összehasonlító alkotmányjogi kutatások sikerét, különösen egy olyan témában, mint az alkotmányos/nemzeti identitás és nemzeti kisebbségek jogai.²⁴ Habár a vizsgált országokban a nemzet, a közösség, a kisebbség és az identitás fogalmának sikeres összeegyeztetése a projekt lezárultával továbbra is megmaradt „rejtvénybe csomagolt találós kérdésnek lenni egy titok belsejébe rejtve”,²⁵ Sulyok szerint, a kutatói kíváncsiságnak köszönhetően remélhetőleg mégis sikerült a bonyolult történelmi és geopolitikai szálakat kibontani, és részben közös nevezőket találni, vagy legalább is újabb kérdéseket felvenni a nem megválaszoltak mellé.²⁶ Ennek tudatában pedig a kutatás eredményesnek tekinthető, hiszen kaput nyitott az újabb együttműködések lehetőségének a jövőben.

A BESZÁMOLÓBAN BEMUTATOTT TANULMÁNYKÖTETEK FELÉPÍTÉSE

I. tanulmánykötet:

Teofilović Petar (szerk.) (2020). Nemzeti, Közösség, Kisebbség, Identitás – az alkotmánybíróságok védelmező szerepe. Szeged: SZTE ÁJTK, Újvidék: Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Kara.

Sulyok Márton, Nation, Community, Minority, Identity- - The Role of National Constitutional Courts in the Protection of Constitutional Identity and Minority Rights as Constitutional Values. 5-34.

Nagy Noémi, Identifying Minority Communities and Persons Belonging To National Minorities In Light Of The Case-Law of the Constitutional Court of Hungary, 36-82.

²⁴ Sulyok, 2020.

²⁵ Sulyok, 2021, 17. o. Idézi Winston Churchillt.

²⁶ Sulyok, 2021.

Tribl Norbert, Alkotmányból tükröződő önmeghatározás? Szemelvények a nemzeti alkotmánybíróságok formálódó joggyakorlatából. 83-111.

Varga Attila, A nemzeti kisebbségek jogainak érvényesülése a román alkotmánybírósági esetgyakorlatban. 112-175.

Korhecz Tamás, A nemzeti kisebbségek alkotmányos jogai és azok bírósági védelme Szerbiában. 176-215.

Teofilović Petar, Praksa Ustavnog suda Slovenije u oblasti prava nacionalnih manjina. 216-264.

Beretka Katinka, Ustavnosudska praksa u Republici Hrvatskoj u oblasti zaštite prava nacionalnih manjina. 265-294.

Szakály Zsuzsa, Szkülla és Kharübdisz között: Az örökkévalósági klauzulák lehetséges szerepei az Európai Unió tagállamaiban, 295-334.

II. tanulmánykötet:

Tribl Norbert (szerk.) (2021). *Minority and Identity in Constitutional Justice: Case Studies from Central and Eastern Europe*. Szeged: International and Regional Studies Institute.

Sulyok Márton, Nation, Community, Minority, Identity – Reflective Remarks on National Constitutional Courts Protecting Constitutional Identity and Minority Rights. 7-22.

Korhecz Tamás, Constitutional Rights without Protected Substance: Critical Analysis of the Jurisprudence of the Constitutional Court of Serbia in Protecting Rights of National Minorities. 23-49.

Nagy Noémi, Pacing around Hot Porridge: Judicial restraint by the Constitutional Court of Hungary in the Protection of National Minorities. 50-71.

Szalai Anikó, Mapping the Implementation of Minority Protection in Central European Countries by the Council of Europe, 72-92.

Beretka Katinka, Practice of the Constitutional Court of the Republic Croatia in Field of National Minority Rights, with special regard to the Linguistic Rights of the Serbian Community in Croatia. 93-115.

Teofilović Petar, The Interpretation of Positive Discrimination in the Practice of the Constitutional Courts of Slovenia and Croatia. 116-138.

Szakály Zsuzsa, Intertwined – The notion of Nation and Identity in the Constitutions of the West Balkan, 139-159.

Tribl Norbert, Predestinated Future or Persistent Responsibility? Constitutional Identity and the PSPP decision in the light of the Hungarian Constitutional Court’s most Recent Practice. 160-177.

ÖTVENÉVESEK A MAGYAR–AUSZTRÁL DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK – AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FŐKONZULÁTUSÁTÓL MAGYARORSZÁG KONZULI IRODÁJÁIG

Fifty Years of Hungarian-Australian Diplomatic Relations –
From the Consulate General of the Austro-Hungarian Monarchy
to the Consular Office of Hungary

Bucsi Anikó¹

2022 tavaszán volt a fél évszázados évfordulója,² hogy a két, egymástól hatalmas távolságra található ország, Magyarország és a nála mintegy nyolcvankétszer nagyobb területű kontinens-állam,³ Ausztrália diplomáciai kapcsolatot létesített egymással. A kapcsolatfelvétel azonban nem volt előzmények nélküli. 1871-től az Osztrák–Magyar Monarchiát tiszteletbeli konzul képviselte a két legnagyobb ausztrál városban, Melbourne-ben és Sydney-ben. Az egységes Ausztrália 1901-es létrejöttét követően Bécs rövidesen hivatásos diplomata által vezetett főkonzulátus létesítését határozta el Sydney-ben, amely 1902-ben már meg is nyitotta kapuit – mintegy két utcányira attól az épülettől, ahol Magyarország jelenlegi konzuli képviselete működik.⁴

A térségben a következő évtizedben lassan kiépülő osztrák–magyar konzuli hálózatot az I. világháború kitörése szinte azonnal elsöpörte, a függetlenné vált Magyarország külügyi döntéshozóit a következő évtizedekben pedig a közelebbi desztinációk kötötték le. A II. világháborút

¹ dr. Bucsi Anikó, Külgazdasági és Külügyminisztérium, foglalkozás jogász, EU szakjogász. A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10084109>

E-mail címe: aniko.bucsi@gmail.com

² A NÉPKÖZTÁRSASÁG ELNÖKI TANÁCSÁNAK 6/1972. SZÁMÚ HATÁROZATA A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ÉS AZ AUSZTRÁLIAI ÁLLAMSZÖVETSÉG KÖZÖTTI DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATRÓL, 1972.

³ DOMANICZKY, 2018. 71–72. o.

⁴ DOMANICZKY, 2020. 83., 116. o.

követően a két állam éveken át a londoni képviselleteiken keresztül érintkezett egymással. Magyarország csak 1956 elejére jutott odáig, hogy a melbourne-i olimpia margóján egy ausztráliai magyar konzuli képviselő létrehozásáról kezdeményezzen tárgyalásokat. A siker küszöbén azonban ez a lehetőség kútba esett: az 1956-os forradalom és annak leverése hosszú időre a „fagypont közelébe” hűtötte a magyar–ausztrál kapcsolatokat.⁵

Ausztrália, amely kezdettől fogva élénk figyelemmel kísérte a magyar menekültek sorsát – akik közül közel tizenötezer főt be is fogadott –, valamint a Magyarországon politikai okból bebörtönözöttek helyzetét, a hatvanas évek közepén még csak a konzuli ügyek terén mutatott hajlandóságot az együttműködésre – amelyet egyébként az ausztráliai magyar diaszpóra mérete és ügyeinek összetettsége maximálisan indokoltta is tett. Magyar oldalról ekkoriban került előtérbe a korábban (1961–1965 között) Jakartában harmadtitkárként szolgáló Kázmér Zsigmond, aki közelről látta az ausztráliai magyarok konzuli ügyeivel kapcsolatos nehézségeket, és hazatérve egy helyi konzulátus megnyitására is javaslatot tett.⁶ Ausztrália előbb – a középkelet-európai országokkal való gazdasági közeledés jegyében – egy külgazdasági iroda felállítását hagyta jóvá Sydney-ben, majd 1966-ban sor került a konzuli kapcsolatok felvételére, amelyet 1967-ben a sydney-i magyar főkonzulátus felállítása követett.⁷ Az első főkonzul (1967–1971 között) az akkor már az ausztrál ügyekben is naprakész Kázmér Zsigmond lett.⁸ Kázmér legnagyobb érdeme, hogy a kapcsolatok kiépítése mellett nemcsak az ausztrál diplomatákkal, hanem – a szocialista rendszer képviselőjeként – a magyar kiküldötteket általában bojkottáló ausztráliai magyarokkal is jó kapcsolatokat tudott kiépíteni. Elsősorban ennek – kiváló kapcsolatteremtő képességének – köszönhető, hogy miután 1972-ben Magyarország és Ausztrália között a diplomáciai kapcsolatok felvétele is megtörtént, 1975-ben nagykövetség térhetett vissza. Második kiküldetésének (1975–1979) legfontosabb feladata a canberrai magyar nagykövetség felállítása lett.⁹

⁵ Részletesen lásd: DOMANICZKY, 2018. 346–348. o.

⁶ KÁZMÉR, 2022. 66-69. o.

⁷ Részletesen lásd: DOMANICZKY, 2018. 348–352. o.

⁸ KÁZMÉR, 2002. 73–102. o.

⁹ KÁZMÉR, 2002. 129–184. o.

I. DINAMIKUSAN FEJLŐDŐ KAPCSOLATOK

Az első magyar főkonzult és nagykövetet az elmúlt több mint négy évtized alatt tizenegy magyar diplomata váltotta Canberrában (és már útra készen várakozik a tizenkettedik nagykövet is!).¹⁰ Mindeközben az ausztrál–magyar kapcsolatok korábban soha nem látott fejlődésnek indultak. Újra kiépült a magyar konzuli hálózat a Dél Keresztje alatt, és két helyen – Sydney-ben és Melbourne-ben – hivatásos konzul áll a konzulátusok élén. Hosszú – több cikluson átnyúló – tárgyalások eredményeként kiemelt fontosságú egyezmények kerültek aláírásra, melyek közül a két legjelentősebb a Szociális Biztonsági Egyezmény (2011) és a *Working Holiday* Egyezmény (2016).¹¹ Szobrok és emlékművek készültek, mint például Canberrában a Székelykapu (2013), a Semmelweis Ignác-szobor (2019) vagy Melbourne-ben a Puskás-szobor (2017).

Az ausztrálok által mindvégig megkülönböztetett figyelemmel kezelt magyar közösség magyarországi kapcsolatai is erősödtek, ahogyan 2010 után a magyar kormány a diaszpóra támogatásának újabb és újabb formáit hozta létre. A Mikes-program révén a határokon túlra került magyar könyvtári és levéltári anyagok – köztük például az ausztrál földben nyugvó Lakatos Géza magyar miniszterelnök (1944) vagy az ausztrál bennszülött nyelvek egyik szakértőjének számító Eric Vasse (Vászolyi Erik)¹² hagyatéka – érkezett haza.¹³ A Kőrösi Csoma Sándor Program keretében pedig elsősorban a diaszpóra magyar szervezeteinek munkáját segítő fiatalok keltek át az óceánon. A tudományos kapcsolatok is megélénkültek: míg a 2000-es években a magyar diplomácia főleg az ausztrál egyetemekkel való kapcsolatépítésre koncentrált, az utóbbi években nagy hangsúlyt fektettek a hungarikumnak számító Pető-módszer népszerűsítésére.¹⁴ Másképpen szólva a jelentős távolság ellenére az elmúlt évtizedekben számos irányban és területen épült ki partneri viszony a két ország között.

¹⁰ A köznyelvben általában Ausztrálként emlegetett Ausztráliai Államszövetségbe akkreditált magyar nagykövetek nevét és szolgálati idejüket lásd: DOMANICZKY, 2018. 352. o.

¹¹ A Magyarország által kötött *working holiday* egyezményekről általában lásd: F. TÓTH – DOMANICZKY, 2021.

¹² A pályafutását finnugristaként kezdő nyelvészprofesszor az ausztrál bennszülött nyelvekről magyar nyelven is készített egy hiánypótló áttekintést. Forrás: Vászolyi, 2003.

¹³ Összefoglalóan lásd: ÉRTÉKES HAGYATÉKOK ÉRKEZTEK MAGYARORSZÁGRA A MIKES KELEMEN PROGRAM KERETÉBEN, 2022.

¹⁴ Lásd például: TUDOMÁNYDIPLOMÁCIAI FŐOSZTÁLY

II. NEMZETEK KÖZÖTTI KÖLCSÖNÖS SZIMPÁTIA

E sokoldalú, az átlagosnál sokszor mélyebb és összetettebb kapcsolatok legfontosabb mozgatórugója talán a két nép közötti szimpátiában keresendő. A kicsiny Magyarország részéről az őszinte érdeklődés már a 18. század végén jelentkezett, amikor Decsy Sámuel elkészítette az első magyar nyelvű leírást a távoli, csendes-óceáni térségről.¹⁵ A kapcsolatok innentől kezdve viszonylag gyorsan realizálódtak, hiszen a magyarok igen korán, Sydney alapítása után mindössze négy évtizeddel jelentek meg a nagy déli kontinensen, és az első magyar még fegyencként érkezett ide Angliából. Az ausztráliai magyar közösség tehát tulajdonképpen kezdettől fogva részt vett ennek az országnak az építésében, osztozott a nehézségekben, együtt örült a sikereknek.

Az ausztrálokban több mint egy évszázaddal később, a II. világháborút követően ébredt fel a szimpátia, amikor először szálltak partra nagyobb számban magyar bevándorlók, és az aussie-k¹⁶ közelről megfigyelhették, hogy milyen keményen láttak munkához. Miközben lelkesen dolgoztak a gátakon, a farmokon, a bányákban és a cukornád-ültetvényeken, nemcsak saját életüket építették, hanem az új, soknemzetiségű Ausztráliát is.¹⁷ Az ausztrálokat, akik a tehetséget és a teljesítményt mindig nagyra értékelték, jelentős részben ezek az első benyomások vezették, amikor 1956-ban megnyitották országukat a forradalom leverését követően külföldre menekült magyarok előtt.

III. MEGEMLÉKEZÉS ÉS KÖNYVBEMUTATÓ

A 20. század eleje óta a magyar közösség a többségi nemzethez képest elenyésző számaránya, illetve a rendkívül gyors asszimiláció ellenére is számos tehetséget tudott felmutatni, akik – két világ határán élve – egyszerre

¹⁵ Decsy Sámuel: Ó-Polynésziának, azaz e világ ötödik részének rövid históriája (Magyar Almanák, Bécs, 1795. 39–210.) Elemzését lásd: DOMANICZKY, 2018. 59. o.

¹⁶ Az ausztrálok szlengben használt neve (ejtsd: osszi).

¹⁷ Az „új Ausztrália” és „új ausztrálok” kifejezésekkel az ausztrál történetírás a II. világháborút követően végbement politikai és társadalmi változásokra utal. Összefoglalóan lásd például: KUNZ, 1988.

gazdagították az ausztrál és a magyar kultúrát.¹⁸ Egyikük a 20. század elején Ausztráliában letelepedő magyar mérnök, Gubányi Károly volt. Gubányi pályafutását nagymértékben meghatározták a történelmi sorsfordulók. Mandzsúriából a japán–orosz háború miatt kellett eljönnie, ezt követően utazott el Ausztráliába, ahol egy pillanat alatt beleszeretett a kontinensbe, és elhatározta, hogy hosszabb ideig ott marad. Farmot vásárolt egy, a magyar Alföldre sok tekintetben hasonlító vidéken, a Riverinán, és gyorsan beilleszkedett a helyi közösségbe. Hét ausztráliai év után a feltámadó honvágya miatt költözött vissza Magyarországra. Később vissza akart térni, de ebben az I. világháború kirobbanása megakadályozta, így végleg Magyarországon maradt. Az akkori brit gyarmatot nagy jövő előtt álló sikeres országgént, az akkor még főleg brit-tudatú lakóit egy új, önálló népként, az ausztrálként leíró Gubányi nevéhez fűződik az első tudományos igénnyel megírt magyar nyelvű könyv a déli kontinensről, amely először 1915-ben jelent meg.¹⁹

A magyar–ausztrál diplomáciai kapcsolatok felvételének ötvenedik évfordulója alkalmából a Diaszpóra Kutatásáért Alapítvány, a Fakultás Kiadó és a Magyar Földrajzi Múzeum együttműködésének köszönhetően elkészült e könyv angol fordítása, amely végül kétnyelvű, magyar–angol kiadásban látott napvilágot.²⁰ A fordítást a térséget jól ismerő jogtörténész (és korábbi ausztráliai magyar konzul), Domaniczky Endre készítette, aki a Földrajzi Múzeumban található Gubányi-hagyaték és más levéltárakban fennmaradt eredeti dokumentumok alapján egyúttal megírta Gubányi eddig csak töredékesen összeállított életrajzát is.

A kötet bemutatójához kapcsolódó megemlékezésen megjelentek és köszöntőt mondtak a térségben korábban szolgáló magyar nagykövetek. Jelen volt az első magyar nagykövetünk, Kázmér Zsigmond (1975–1979), továbbá a rendszerváltozás utáni nagyköveteink közül Fodor Lajos (2003–2007), Csaba Gábor (2007–2011) és Gruber Attila (2015–2018). Interneten keresztül jelentkezett be Sikó Anna (2011–2015), üdvözlő sorokat küldött Mikola István jelenlegi nagykövet (2018–2022), és rövid bemutatkozó beszédet mondott Csenger-Zalán Zsolt kijelölt nagykövet is, aki 2022 szeptemberében foglalja el canberrai állomáshelyét. A megemlékezést a vendéglátó Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója, a nemzetközileg is elismert

¹⁸ Elegendő itt csupán a két híres – magyar származású – ausztrál festőművész, Des Orban (Orbán Dezső), illetve Judy Cassab (Kaszab Judit) emlékét felidézni, akiknek tevékenységét és életművét mindkét ország magas kitüntetések adományozásával ismerte el.

¹⁹ GUBÁNYI, 1915.

²⁰ GUBÁNYI, 2022.

tudománytörténész, Kubassek János, illetve a Külgazdasági és Külügyminisztérium részéről Fábián Emília főosztályvezető nyitotta meg. A résztvevőket Érd megyei jogú város vezetése nevében Tetlák Örs alpolgármester köszöntötte. A rendezvény könyvbemutatóval zárult, amelyen Gubányi *Ausztrália* című munkáját Gercsák Gábor, az ELTE IK Térkép-tudományi és Geoinformatikai Intézetének nyugalmazott oktatója, Gubányi életrajzát pedig Domaniczky Endre ismertette. A rendezvényről kétrészes interjút közölt a Sydney Magyar Rádió.²¹

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A NÉPKÖZTÁRSASÁG ELNÖKI TANÁCSÁNAK 6/1972. SZÁMÚ HATÁROZATA A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ÉS AZ AUSZTRÁLIAI ÁLLAMSZÖVETSÉG KÖZÖTTI DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATRÓL (1972). Magyar Közlöny 1972/26.
- BÁBA IVÁN – SÁRINGER JÁNOS (főszerk.) (2021). Új Diplomáciai Lexikon I–II. Kairosz, Budapest
- DOMANICZKY ENDRE (2018). Ausztrália magyar szemmel, Fakultás, Budapest
- DOMANICZKY ENDRE (2020). Ausztrál fővárosok: Sydney, Melbourne, Canberra, Fakultás, Budapest
- ÉRTÉKES HAGYATÉKOK ÉRKEZTEK MAGYARORSZÁGRA A MIKES KELEMEN PROGRAM KERETÉBEN (2022). Letöltés helye: <https://www.kulhonimagyarok.hu/kulhoni-magyarok-hirek/ertesek-hagyatekok-erkeztek-magyarorszagra-a-mikes-kelemen-program-kereteben/> (Letöltve: 2022.10.28.)
- F. TÓTH GÁBOR – DOMANICZKY ENDRE (2021). Working Holiday Scheme (WHS). In: Bába Iván – Sáringer János (főszerk.): Új Diplomáciai Lexikon. Bp., Kairosz. I/352.)
- GUBÁNYI KÁROLY (1915): Ausztrália, Lampel, Budapest
- GUBÁNYI KÁROLY (2022): Ausztrália / Gubanyi, Charles: Australia, Fakultás, Budapest
- KÁZMÉR ZSIGMOND (2002). Excellencián innen és túl..., Minerva, Budapest
- KUNZ, EGON (1988). Displaced persons. Calwell's New Australians, ANU Press, Sydney

²¹ Lásd: www.radiomozaisydneyc.com.au (2022.06.12-i és 2022.07.10-i adás)

TUDOMÁNYDIPLOMÁCIAI FŐOSZTÁLY. Letöltés helye:

<https://tdf.kormany.hu/peto-modszer-nepszerusitse-ausztraliaban>

(Letöltve: 2022.10.28.)

VÁSZOLYI ÉRIK (2003): Ausztrália bennszülött nyelvei, L'Harmattan,
Budapest

BEMUTATÓ SOROK „A KLÍMAVÁLTOZÁS HATÁSAIBÓL EREDŐ KIHÍVÁSOK” CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETRŐL

Introduction of the „Challenges Arising from the Effects of Climate Change”

Kalmár Anett¹ – Oláh Enikő Emese²

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A klímaváltozás hatásaiból eredő kihívások számos szemszögből vizsgálhatók. A Külügyi Műhely Alapítvány gondozásában megjelent, Sziebig Orsolya Johanna és Tóth Zoltán Balázs által szerkesztett tanulmánykötet szerzői arra tesznek kísérletet, hogy a társadalomtudományok keretein belül – elsősorban jogi és politikai szempontok szerint vizsgálódva – a klímaváltozás kihívásaiból származó hatásokat egy-egy speciális aspektusból megvilágítva tárják az olvasó elé.³ A kötetben szereplő tanulmányok a globális éghajlatváltozás jogi, politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait vizsgálva hozzájárul a klímaváltozásról szóló tudományos diskurzushoz. A kötet tizenöt önálló, de témájában mégis egymásba kapcsolódó lektorált kutatási anyag kapott helyet. Ebben a tanulmánykötetben olyan társadalomtudo-

¹ Kalmár Anett, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, jogász szakos hallgató, bünyügyi tudományok szakmodul; Nemzetközi és Uniós Környezetjogi Kutatócsoport, tag. Kutatási területe a szennyezőanyagok és a cruelty-free tanúsítványok, valamint a kiberbűnözés körében az új típusú szexuális bűncselekmények, illetve az Európai Ügyészség.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10085957>

E-mail címe: kalmar.anett@gmail.com

² Oláh Enikő Emese, nemzetközi kapcsolatok szakértő, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, nemzetközi tanulmányok mesterképzés. Kutatási területe a vízhez való jog és a hozzá kapcsolódó kérdések.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10083080>

³ Sziebig Orsolya Johanna – Tóth Zoltán Balázs (szerk) (2022). A klímaváltozás hatásaiból eredő kihívások – Válogatott tanulmányok a globális éghajlatváltozás jogi, politikai, gazdasági és társadalmi vonatkozásairól, Külügyi Műhely Alapítvány, Budapest – Pécs

mányi kutatási eredmények és megállapítások szerepelnek, amelyek igyekeznek rávilágítani arra, hogy a klímaváltozás, mint komplex jelenség mekkora hatással bír világunkra. Az egyes tanulmányok, amelyek megjelentetésre kerültek, különböző aspektusokból mutatják be az éghajlatváltozást, többek közt az ENSZ, az Európai Unió és egyes államok klímapolitikája vonatkozásában. Itt lehet megemlíteni az Amerikai Egyesült Államokat, mint az egyik „főszennyezőt”, vagy akár Magyarország szerepvállalását a klímaváltozás területén. Ezen felül számos más terület vonatkozásában is vizsgálódnak a szerzők, ilyen területek többek között: a vízpolitika, a menekültjog vagy az örökségvédelem. Mindazon által a tanulmánykötetben a tizenöt önálló kutatási anyag különböző egyetemek hallgatói és oktatói szellemi munkája. Az egyetemek közt megemlítendő a Szegedi Tudományegyetem, ahonnan több oktató és hallgató külön-külön, illetve együtt dolgozva alkották meg a tanulmányokat. Emellett a Pécsi Tudományegyetem, a Széchenyi István Egyetem, a Debreceni Egyetem, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem és az Eötvös Loránd Egyetem oktatói, doktoranduszai és hallgató is publikáltak a kötetben. Nem utolsó sorban az Igazságügyi Minisztérium egyik kormányfőtanácsosa által írt mű is szerepel a megjelent kötetben. A tanulmánykötetben, ahogyan az a korábbiakban említésre került hallgatók és oktatók dolgoztak együtt, amit azért fontos kiemelni, mert ez rávilágít arra, hogy a hallgatók számára „nyitva áll a kapu” azon lehetőség előtt, hogy fejleszteni tudják szakmai tevékenységüket és tapasztalatokat szerezzenek kutatási témáikon keresztül.

A klímaváltozás és az amiatt kialakult klímaveszélyhelyzet a Földünk jelenét és az emberiség jövőjét érintő legégetőbb szakpolitikai kihívásának számít, mivel globálisan érint minden élőlényt és minden régiót. A negatív hatások szembetűnőek: az erdőtüzek, a terméshozamok csökkenése, a biológiai diverzitás csökkenése és a magasabb hőmérséklet kapcsán. Jelen tanulmánykötet szerzői arra törekedtek, hogy tanulmányaikban átfogó képet adjanak a klímaváltozás elleni összefogás lehetőségeiről, az ENSZ, az Európai Unió (továbbiakban: EU) és az Amerikai Egyesült Államok (továbbiakban: USA) klímapolitikájáról, a vízpolitikáról, valamint a klímaváltozással összefüggésben a felelősségi és a menekültjogi kérdésekről is. Az EU Környezetvédelmi Ügynöksége 2015-ben készített adatai szerint az EU a harmadik legnagyobb szén-dioxid-kibocsátó a világon, amelyet Kína és az USA előz meg. Éppen ezért az EU kötelezettséget vállalt a nemzetközi klímátárgyalások során, hogy 2030-ra legalább 55%-kal csökkenti az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását az 1990-es szinthez képest. Az Európai

zöld megállapodás célja, hogy az EU 2050-re elérje a klímasemlegességet és fenntartható Európát alakítson ki, amely megvalósítja majd a körkörös gazdaságot, a fenntartható élelmiszerrendszert és megvédi a biológiai sokféleséget. Ezzel összefüggésben kiemelt figyelmet kap a vízjog, mint az új megoldásra váró szakpolitikai kérdés, mivel megállapítható, hogy mára a vízi ökoszisztémák vannak a legnagyobb veszélynek kitéve, hiszen a jelenkor fogyasztói társadalma a természeti erőforrások közül a vizet használja a legnagyobb mértékben. Ez az ökológiai válság nem csak az üveghatású gázok csökkentésével érhető el, hanem a jól kidolgozott nemzetközi és nemzeti vízstratégiákkal. Jelen helyzetben az ökológiai válság olyan nagymértékű, hogy a XXI. századi uniós tagállamok kül-és biztonságpolitikájukban a környezeti biztonság lett a tagállami kormányok legfőbb feladata, amelyet az adott kormánypolitika aktív cselekvéssel igyekszik elérni. Az EU arra ösztönzi a tagállamokat, hogy ennek fényében a klímatudatos kormányok a felmerülő ökológiai kihívásokra reagálva a klímaprogramjaikat a környezettudatosságra és az EU által előirányzott célkitűzésekre figyelemmel alakítsák ki. Az alábbiakban – követve a tanulmánykötet tematikus felépítését – bemutatásra kerülnek a tanulmánykötetben megjelent publikációk rövid tartalmi összefoglalói.

I. A TANULMÁNYOK RÖVID BEMUTATÁSA

1.1. A klímaváltozás megítélésének dimenziói

Jelen fejezetben a szerzők arra világítanak rá, hogy milyen globális környezeti kihívásokkal kell szembenéznie az emberiségnek, melyek a klímaváltozás legfontosabb környezeti vonatkozásai, valamint annak a társadalomra gyakorolt hatása. Ennek érdekében fontos kiemelni a globális környezeti válság ellen a nemzetközi közösség szoros együttműködését, amely a *soft law* jellegű dokumentumokban és a nemzetközi szerződések elfogadásában ölt testet az üvegházhatásúgáz-kibocsátásnak csökkentése érdekében. Ugyanakkor a globális klímaküzdőműködését és hatékonyságát az egyes államok zöld jövőért tett szerepvállalása is meghatározza, ugyanis ez nem mentes az egyes államok egyéni politikai és gazdasági befolyásától és ez fokozza a negatív hatásokat. Jelen fejezet szerzői azt a megállapítást teszik, hogy a nemzetközi közösség eddigi lépései nem elegendők egy nemzetközi éghajlatvédelmi rezsím kialakításához és működtetéséhez tekintettel arra, hogy az egyes országok között jelentős

eltérések mutatkoznak az általuk vállalt hozzájárulások mértékében. Mivel egyetlen ország sem kerülheti el a klímaváltozás negatív következményeit, ezért a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy az egyes országok a nemzetközi megállapodások – köztük a Párizsi Megállapodás – keretében tett kötelezettségvállalásaikra tekintettel kötelesek szorosán együttműködni és a végrehajtás során ne a kimaradást válasszák. A szerzők javaslatot tesznek arra, hogy az államok lépjenek túl az individuális érdekeiken és tartsák szem előtt a globális szinten érvényesülő zöld jövőképet, amely minden államra kihatással van.

1.1.1. Sziebig Orsolya Johanna – Tóth Zoltán Balázs: A klímaváltozás elleni globális küzdelem dimenziói

A tanulmányban a szerzők arra vállalkoznak, hogy a napjainkban legfenyegetőbb problémának bizonyuló környezeti jelenséget, a klímaváltozást középpontba helyezték, illetve megvizsgálják annak hatásait, a nemzetközi közösség által eddig tett lépéseket értékeljék. Továbbá, megvizsgálják, hogy az egyes országoknak milyen lehetőségei vannak a fellépésre. A klímaváltozás elleni küzdelem nemzetközi közösség összefogását is igényli, illetve különböző nemzetközi szerződéseket, megállapodásokat kötöttek annak érdekében, hogy fő céljukat: az államok üvegházhatásúgáz-kibocsátásának csökkentését. A tanulmány felvázolja az államok által tett főbb célkitűzéseket. Felsorolnak olyan nemzetközi szerződéseket, amelyek az összefogás eredményét képezik. Azt sem elhanyagolható megemlíteni, hogy a klímaváltozással szembeni küzdelem nem mentes törésvonalaktól, illetve befolyásoló tényező, a nagy kibocsátóként ismert államok, mennyire mutatnak hajlandóságot arra, hogy zöldebb jövőt teremtsenek a jövő generációi számára. A tanulmányban a szerzők saját álláspontjának megjelenítésére is sor kerül, amelynek segítségével a szerzők véleményét ismerhetjük meg.

1.1.2. Pánovics Attila: Potyautasok egy úrhajóban – A hatékony klímavédelmi együttműködés alap problémája

A nemzetközi közösség eddigi erőfeszítései nem bizonyultak elegendőnek az átfogó nemzetközi éghajlatvédelmi rendszer kialakításához, annak ellenére, hogy riasztók az előrejelzések. Egyetlen ország sem kerülheti el az éghajlatváltozással járó súlyos következményeket. Művében a szerző különböző elméleti koncepciókon keresztül vizsgálja a klímaváltozás megakadályozását.

lyozása érdekében tett lépéseket, így a potyautasság kérdését. A tanulmány megvizsgálja a lehetséges megoldásokat, amelyek lehetőséget teremtenek arra, hogy az országok ne a kimaradást válasszák a nemzetközi megállapodások végrehajtásával szemben. A NASA és a NOAA⁴ kutatói már a bolygó felületének nagyjából 70 százalékát borító tengerek és óceánok esetében tényként kezelik a klímaváltozást. Az éghajlatváltozás következtében nem csak a globális átlaghőmérséklet kezdett el drasztikusan emelkedni, hanem a szélsőséges időjárási viszonyok is kíméletlen változásokat mutatnak. Nemzetközi jelentések alapján a természeti katasztrófák által keletkezett költségek nagyobb hányada a fejlett országokban jelentkezik és a fejlődő országok kevésbé felelősek a riasztó tendencia kialakulásáért. A témával foglalkozó szakemberek egyre reménytelenebbnek látják az éghajlatváltozás elleni küzdelmet, ugyanis a nemzetközi közösség képtelen volt olyan drasztikus döntéseket meghozni, amelyek a célok elérése érdekében megvalósításra került volna. A szerző rámutat, az idő előrehaladtával az emberek majd rá fognak jönni, hogy a mögöttük álló időt elveszítetették, amikor még meg tudták volna állítani a klímaváltozással járó súlyos következményeket.

1.2. A kormányközi nemzetközi szervezetek és az Európai Unió szerepvállalása a klímaváltozás elleni küzdelemben

Ebben a fejezetben a szerzők arra helyezik a hangsúlyt, hogy a különböző nemzetközi szervezetek és az Európai Unió milyen formában vállalnak szerepet az éghajlatváltozás elleni küzdelemben. Különböző aspektusokból közelítik meg a szerzők ezt a kérdéskört. Olvashatunk arról, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete milyen cselekvési terveket dolgozott már ki erre vonatkozóan, illetve az a kérdéskör is megjelenik, hogy szükség van-e egy szakosított intézményre, amely kifejezetten a klímaváltozással és annak hatásaival foglalkozna. Az ENSZ mellett a másik nemzetközi szervezet, amely vizsgálatuk tárgyát képezte, az UNESCO. A kulturális örökségvédelmi tevékenység vizsgálata lett górcső alá véve és a fejezet utolsó résztemakörét a Magyarországot érintő hatások és az erre „reakcióként” kidolgozott tervek megvizsgálása és értékelése képezi.

⁴ *National Oceanic and Atmospheric Administration*: Nemzeti Óceáni és Légköri Hivatal. Az amerikai kereskedelmi minisztérium alá tartozó, tudományos kutatásokat végző ügynökség, mely az óceánokat és a légkört kutatja, figyelmeztet a veszélyes időjárásváltozásra.

1.2.1. Bartl Bálint: Az ENSZ fenntartható fejlődéssel összefüggő energia- és klímapolitikai céljainak magyarországi integrációja

A fenntartható fejlődés az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1992-es riói világkonferencia után lett meghatározó. 2015-ben fogadták el a Fenntartható Fejlődési Célokot tartalmazó új fejlesztési programot, amely 17 átfogó és 169 részelt fogalmaz meg a 2000-es évben meghatározott Millenniumi Fejlődési Célok után. A tanulmány bemutatja, milyen lépések valósultak meg Magyarországon a célok megvalósítása érdekében: jogi, közgazdasági és közigazgatási szabályokat vizsgálva. A tanulmány célja, hogy átfogó képet adjon az ENSZ által megfogalmazott célkitűzések magyarországi megvalósításáról. A tanulmány az Egyesült Nemzetek Szervezete által megalkotott, elfogadott millenniumi és fenntartható fejlődési célkitűzések magyarországi „átültetésének” jelentős mérföldköveire hívja fel a figyelmet. A szerző átfogóan vizsgálja a jogi és közigazgatási szabályozást. Kvantitatív kutatási módszerrel tekinti át a különböző mutatószámokat, valamint kvalitatív módszer keretében mutatja be a különböző szakirodalmi álláspontokat Magyarország energia- és klímapolitikájával összefüggésben.

1.2.2. Bíró Zsófia: Az európai zöld megállapodás és szakpolitikáinak hatásai az energiaszektorra az elektromos töltőinfrastruktúra fejlődése Közép-Kelet-Európában – egy bizottsági jelentés elemzése

2019 decemberében korszakváltozás következett be az Európai Unió történetében. Az Európai Bizottság kihirdette az Európai Zöld Megállapodást, mint új stratégiát. Szakpolitikái között szerepel a Fenntartható Mobilitás, ennek értelmében az EU 2025-re 13 millió kibocsátásmentes járművel és 11 millió elektromos töltőponttal számol. A szabályozás megvalósításának eddigi eredményeit és hiányosságait tárja fel a Bizottság jelentése. A tanulmány értékeli a vonatkozó irányelvet és munkadokumentumokat, valamint ezen keresztül vizsgálja meg a V4 országok és Magyarország szomszédos államait: Ausztriát, Szlovéniát és Horvátországot. A komplex látásmód kialakítása érdekében a tanulmány a bizottsági jelentés és a munkadokumentumok bemutatása mellett az Európai Unió témában releváns szakpolitikáit is ismerteti. Célja, hogy rávilágítson a vizsgált tagállamok intézkedései mennyire voltak összhangban a 2014/94/EU irányelv célkitűzéseivel. Ismertetésre került az Európai Zöld Megállapodás vonatkozó szakpolitikáit, uniós és nemzetközi szervezetek jelentéseit, valamint össze-

hasonlította Közép-Kelet-Európa említett országai szabályozásának minőségét az Európai Bizottság jelentése és munkadokumentuma alapján. Mind ezek mellett összegzésre kerültek az eddig elért eredmények és az Európai Bizottság által feltárt problémák, a jövőre irányuló célitűzések és javaslat-csomagok.

1.2.3. Farkas Csamangó Erika: A klímaváltozás negatív hatásai Magyarországon, cselekvési tervek

A klímavédelemről szóló 2020. évi XLIV. törvény, amelyben konkrét célokat rögzítettek a magyar klímacélok elérése érdekében. Az Országgyűlés elfogadta a második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiát, amellyel az EU-s kötelezettségeknek megfelelően létrejövő Nemzeti Energia- és Klímaterv szoros összefüggésben áll. A dokumentumok legfőbb céljai az energiaszuverenitás és az energiabiztonság erősítése. A klímaváltozás elleni küzdelem globális szinten a kiemelt célitűzések közé tartozik, így az államok terveket dolgoznak ki a környezetvédelmi politikára és a környezet megővésére irányuló intézkedésekre. A klímapolitikák az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának csökkentésére és az átlaghőmérséklet csökkentésére irányulnak, azonban nem létezik globálisan átfogó környezetvédelmi cselekvési terv erre vonatkozóan. A Párizsi Megállapodás a klímavédelem területén előre lépésnek minősül: a résztvevő államokat felszólítja, hogy készítsék el programjaikat a közös cél elérése érdekében. A tanulmány szerzője részletesen ismerteti a magyar cselekvési tervek legfontosabb lépéseit és a nemzetközi, illetve uniós szinten vállalt kötelezettségek hazai megvalósításának dokumentumait.

1.2.4. Gál Rita Ilona: A klímaváltozás formáló ereje a kulturális örökségvédelem területén, különös tekintettel az UNESCO tevékenységére

A klímaváltozás az élet szinte minden területén, a kulturális örökségek tekintetében is érezteti hatását. Az államok a világörökség részét jelentő természeti és kulturális örökségek védelmére kiemelt figyelmet fordítanak. Az elemzés így a kulturális örökségekre, a világörökségi helyszíneket érintő kihívásokra koncentrálna, amely során többféle kutatási módszer alkalmazásának segítségével került feldolgozásra a téma. A tanulmány végén egy esettanulmány keretein belül, az olaszországi Velence, mint világörökségi helyszínen keresztül került bemutatásra az a folyamat, amely a helyszín

veszélyeztetett státuszává válását eredményezheti. Nemzetközi szinten a z UNESCO a legjelentősebb nemzetközi szervezet a kulturális örökségek és azok védelme területén. A két legrelevánsabbnak egyezmény kritikai szempontú vizsgálatára is sor került a tanulmányban, illetve bemutatásra kerültek azok a folyamatok, amelyek révén a nemzetközi szervezet igyekszik enyhíteni a kulturális örökségekre és a világörökségi helyszínekre nehezedő kihívásokat. A fogalom meghatározásokon túl a tanulmány három fő részre tagolható. Az első a kulturális örökségek és a klímaváltozás kapcsolata. A második rész az UNASCO által betöltött szerepről szól; kitérve a következő két egyezményre: Egyezmény a Világ Kulturális és Természeti Örökségéről (1972), Egyezmény a Víz alatti kulturális örökség megőrzéséről (2001). A harmadik fő részt pedig az esettanulmány képezi, amely Velence és lagúnáit vizsgálta meg az éghajlatváltozás szemüvegén keresztül.

1.2.5. Kecskés Gábor: Szükség van-e klímavédelemmel foglalkozó ENSZ szakosított intézményre?

A tanulmány számba veszi mindazokat a törekvéseket, amelyek egy külön, a klímavédelem céljára kialakított szakosított intézmény létrehozását sürgetné az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül. A tanulmány kitér az Egyesült Nemzetek Szervezetének jelenlegi rendszerében a környezetvédelemmel kapcsolatos, az éghajlatváltozás elleni küzdelem keretein belül született megoldásokra és esetleges tervekre. A tanulmány hipotézisként fogalmazza meg, hogy a klímavédelmi intézkedések hatékonysága kevésbé függ az ENSZ, mint nemzetközi szervezet sajátosságaitól, ugyanakkor jelentős szakmai támogatás képes nyújtani az államok számára. A fenntartható fejlődés elfogadott definícióját tartalmazó jelentés szerint a globális válságokat a környezet pusztulása által okozott problémákat a fenntartható fejlődés fogalma segítségével lehet kezelni. 1992-ben elfogadott Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről a fenntartható fejlődés elvére alapozva deklarálta a környezetvédelem elveit, célkitűzéseit. A szerző megállapítja, hogy a fenntarthatóság egy átfogó, alapvetően nem jogi fogalom, amely jóval többet jelent a környezeti értékeknek a jövő generációi számára való megőrzésének gondolatánál. Tág értelemben a társadalom valamennyi alrendszerét befolyásoló tényezőként van jelen a döntéshozatal, jogalkotás és jogalkalmazás szinte minden területén. Egy másik, szűkebb értelemben szerint kizárólag a környezetjogi rész minősül elsődleges tényezőnek. A Fenntartható Fejlődési Célok horizontálisan alkalmazandók

és megvalósításuk kulcsfontosságú az ENSZ teljes szervezetrendszerében. Az Európai Unió vonatkozásában, regionális szervezetek szintjén az Európai Unióról szóló Szerződés több cikkelyben is rendelkezik a fenntartható fejlődés követelményéről. Ennek vonatkozásában megfigyelhető, hogy az ENSZ-en kívül az Unió is kiemelt hangsúlyt fektet a fenntartható fejlődés gondolatára. Egyéb, a környezetvédelem szempontjából fontos, nemzetközi szerződésekkel létrehozott kormányközi nemzetközi szervezet közül kiemelendő: Duna Bizottság, Mekong Folyó Bizottsága és a Globális Környezeti Alap. Ezeknek a nemzetközi szervezeteknek a profilja szorosan kapcsolódik egyes környezeti elemekhez, mint például a klímavédelem és a környezetvédelem érdekeinek védelme.

1.3. Az Amerikai Egyesült Államok klímapolitikájának változásai

Ebben a fejezetben mind a négy szerző hangsúlyozza, hogy az USA szén-dioxid-kibocsátása drasztikus mértéket öltött, ezért, tekintettel a természeti katasztrófák számának és kiterjedésének jelentős mértékű növekedésére, a klímapolitika szükségképpen megköveteli a kétpárti, vagyis a Demokratikus és a Republikánus Pártok együttműködését. Az amerikai lakosság minden kormányzat működése alatt kiemelt figyelmet fordított a környezeti értékek védelmére és a zöld gondolatok népszerűsítésére, amely a választói attitűdökben a mai napig jelen van az 1960-as évek óta.

Kemenesi Gábor biológus remekül megfogalmazza azt a problémát, amely az egyes kormányzatok idején megfigyelhető: *„a probléma az, hogy a politikai berendezkedések ciklusokról szólnak. És ez a klímaváltozás kezelésének átka is, nem csak a globális összefogás hiánya. Minden politikusnak az az érdeke, hogy a saját ciklusában teljesítsen jól, és nem feltétlenül akar a távolabbi jövőnek is megfelelni.”*

1.3.1. Frolyó Karolina – Oláh Enikő: Az Amerikai Egyesült Államok elnökének személye, mint a környezetvédelmi kötelezettségvállalások meghatározó szereplője

Ebben a tanulmányban arra vállalkoznak a szerzők, hogy a szennyezettséggel leginkább érintett egyik legnagyobb ipari ország, az Amerikai Egyesült Államok szerepét bemutassák a kötelezettségvállalások fényében, kitérve a demokrata és a republikánus elnökök szerepvállalására 1993-tól napjainkig. Ezt azért is tartják fontosnak, mert a két párt programja eltérő mértékben támogatta a klímaváltozást célzó nemzetközi kötelezettségvállalásokat tartalmazó egyezményeket, így gyakorlatilag nem segítették elő

az EU által kitűzött célok megvalósulását. A szerzők azt a megállapítást teszik az elmúlt harminc év eseményeinek vizsgálata alapján, hogy a demokrata elnökök támogatták a nemzetközi környezetvédelmi fellépéseket, ezzel szemben a republikánus elnökök megkérdőjelezték a klímaváltozás tudományos hátterét, és ennek fényében megghiúsították a korábbi elnökök eredményes politikáját. A tanulmány William Jefferson Clinton elnök adminisztrációjával indít és kronologikus sorrendben haladva mutatja be az egyes elnökök és a klímaváltozás tudománya közötti kapcsolatot, a nemzetközi szintéren való fellépés terjedelmét és módját, továbbá az elnökök szemléletét és behatását a nemzetközi és nemzeti szintésre, különösen a globális környezetvédelmi igényeket. Az tanulmányban a szerzők különös hangsúlyt fektetnek arra, hogy a Donald Trump kormánya általi intézkedések kapcsán megállapítást tegyenek, ugyanis a Trump-kormány a haladás lelassulásához vezetett nemzetközi és nemzeti szinten egyaránt. A Trump-adminisztráció számos olyan intézkedést hozott, amely lelassította, vagy háttérbe szorította az éghajlatvédelmi intézkedéseket, ezáltal több száz millió tonna károsanyag-kibocsátásra került sor. A jelenlegi helyzet hátterében főleg az áll, hogy kevésbé hatékony hazai megoldások álltak rendelkezésre, illetve a gazdasági érdekek előnyt élveztek a környezetvédelmi érdekekkel szemben.

1.3.2. A Reagan-kormányzatok környezetpolitikái és az 1980-as évek környezetpolitikai narratívái

A szerző a tanulmányában kiemeli Reagan elnök kormányzati stratégiáját, a környezetvédelmi konszenzus addig jól működő folyamatának megbombolását, a környezetvédelmi szabályok feloldását és az erőforrások nagy mértékű kihasználását. Mivel a Reagan-kormányzat célja a zöldpolitika jelentős átalakítása volt az amerikai gazdaság megújítása érdekében, így Reagan elnök az elődjeitől eltérő módon kívánta alkalmazni a környezetvédelmi szabályokat az ideológiai okokra, valamint az 1970-es évek gazdasági és politikai válságaira reagálva. Ennek a kormányzatnak a működését, illetve annak bukását és okait kívánja a jelen tanulmány megvizsgálni. A tanulmány három részre tagolódik. Az első részben a Reagan-kormányzat elképzelései kerülnek előtérbe, amely mentén át kívánta szabni a konszenzusos amerikai környezetvédelmi politikát. A második rész a Republikánus Párt térnyerésére összpontosít, valamint bemutatja, hogyan került James G. Watt és Anne Gorsuch Buford az EPA és a *Department of the Interior* élére, és jellemzi

azok működését. A harmadik részben a reagani környezetpolitikai ellenállást, Watt és Gorsuch bukását, illetve a zöld téma térvesztését olvashatjuk. A környezetvédelmi csoportok és a politikusok támadólag léptek fel a kormánnyal szemben, ennek ellensúlyozására a gazdasági növekedés és a környezetvédelem szembeállításának, illetve a „*stewardship*” erőforrás-gazdálkodás narrációját kezdte alkalmazni. A Reagan-kormányzat a politikai önkorrekció jegyében tért vissza több cikluson át, amely az amerikai érdekeket előtérbe helyező, vallásos környezetvédelmi narratívát a 2000-es évektől kezdve új köntösben jelenítette meg, a korábbi politikai gondolatok konfliktushelyzetben való újrahasznosítása fényében.

1.3.3. Kozma Klementina: Az Amerikai Egyesült Államok klímapolitikájának változásai – Az ovális terem elfoglalójának befolyása a globális „főszennyező” nemzetközi vállalatokra

A szerző tanulmányában a Republikánus és a Demokrata Párt szemléletének összehasonlítása útján kívánja bemutatni az Egyesült Államok klímapolitikában betöltött szerepét, valamint azon szereplők bemutatására is kitér, akik lobbitevékenységet folytatnak és jelentősen hozzájárulnak a klímaválság megfékezésében. A tanulmányban a szerző arra vállalkozik, hogy bemutassa az Egyesült Államok klímapolitikájának alakulását Ronald Reagan elnökségétől Joe Biden elnökségéig. Joe Biden elnöksége alatt jelentős figyelmet fordított a klímapolitikára, mivel más oldalról közelítette azt meg Donald Trump adminisztrációjához képest. A korábbi elnök idején az USA visszavonta a Párizsi Megállapodásban vállalt kötelezettségek teljesítését, és kilépett annak hatásköréből. Ezzel szemben Biden beiktatását követően az újracsatlakozásról döntött. Ennek a döntésnek az a fő mozgatórugója, hogy a két párt gazdasági kérdéseinek ideológiai megközelítése lényegesen eltérő. A szerző azt a megállapítást teszi tanulmányában, hogy az elmúlt évtizedekben tapasztalt természeti katasztrófák száma és következményei egyre nagyobb kiterjedésben érintik az amerikai lakosságot, ezért a klímapolitika olyan nagy szereppel bír, amely kétpárti együttműködést követel. A globális felmelegedés annyira nagy hangsúlyt kapott a kormányzatok idején, hogy az a politikai párbeszéd részévé vált, azonban megosztólag hatott a politikai szereplőkre és a kutatókra egyaránt, mivel jelentős erőforrásokat igényel. Az USA szerepe a globális környezetvédelmi kihívások terén vitathatatlan, hiszen az amerikai bel-és külpolitika fontos tényezőnek számít a klíma-

változás elleni küzdelemben, amelyben az elnökök azok, akik ezt előmozdítják avagy hátráltatják a kormányzásuk ideje alatt.

1.4. A klíma-és vízpolitika összefüggései, nemzetközi vízjogi aspektusok

Ez a fejezet rámutat arra, hogy a globális klímaváltozás eredményeként a vízjog, valamint a mezőgazdasági öntözés kiemelt figyelmet kap, mivel alapjaiban képes meghatározni egy ország mezőgazdasági versenyképességét. A vízpolitika minden klímatudatos kormány új szakpolitikai irányvonala a kül-és biztonságpolitika terén, így kiemelt figyelmet kapott az utóbbi időben. A vízjogi témájú tanulmányok, azon belül kiemelve a mezőgazdasági öntözést és vízi közlekedést a modernizáció, a fenntartható fejlődés és gazdálkodás megvalósítását célozzák, hiszen ezen fogalmak a modernkori és hatékony környezetvédelem elengedhetetlen célkitűzései kell legyenek.

1.4.1. Árvai Gergő: A magyar mezőgazdasági öntözés jogi problémái

A tanulmány középpontjában a globális felmelegedés okozta szélsőséges időjárási viszonyokból adódó öntözés áll, amely alapjaiban meghatározza a magyar mezőgazdaság versenyképességét a következő évtizedekben. Az Országgyűlés elfogadta az öntözéses gazdálkodásról szóló 2019. évi CXIII. törvényt, amely törvényi indokolása tartalmazza, hogy a mezőgazdasági öntözés közérdek és a cél az öntözéses gazdálkodás elterjedésének elősegítése hazánkban. A gazdasági előnyök mellett számolni kell azzal, hogy az öntözés bizonyos értelemben veszélyes üzemnek számít, amennyiben nem megfelelő szakmai előkészítés, tervezés, kivitelezés és felügyelet mellett zajlik. A szerző tanulmányában a magyar mezőgazdasági öntözés kedvező közvetlen gazdasági előnyeire fókuszál, amely a magyar agrárium versenyképességének nagymértékben képes növelni, de csak szigorú szakmai szabályok betartása mellett. A tanulmányban a vizsgálódás a vízkészletre, mint természeti erőforrásra vonatkozó alaptörvényi védelemre, valamint a környezetvédelmi alapelvek érvényesülésére is hangsúlyt fektet, mint a fenntarthatóság, az elővigyázatosság elve és a vízkészlet hatékony felhasználásának követelménye. A szerző rámutat a jelenleg hatályos hazai szabályozásból adódó tisztázatlan jogi kérdésekre, valamint megvizsgálja az egyes környezetjogi alapelvek érvényesülését a magyar mezőgazdaság vonatko-

zásában. A tanulmány három fő részre oszlik. Az első rész az nemzetközi és uniós vízjogi kérdésekről szól, a második rész a hazai mezőgazdasági öntözésre, azon belül az öntözési szolgálatra fókuszál, míg a harmadik rész a visszalépés tilalmának elvére és a fenntarthatóság követelményére koncentrálnak. A szabályozás kapcsán kiemeli a jogalkotó felelősségét, és indokoltan tartja az öntözési szolgálatra vonatkozó szabályozás módosítását, valamint javasolja a tájszemléletű vízgazdálkodás koncepciójának széleskörű gyakorlati alkalmazását a jövőbeli problémák kiküszöbölése érdekében.

1.4.2. Nagy Nikolett Anna: A Duna Bizottság környezetvédelemben betöltött szerepe – különös tekintettel a DANTE és GRENDEL keretei között végzett munkára

A szerző ebben a tanulmányában a Duna Bizottságra, mint az egyetlen kormányközi nemzetközi szervezetre, valamint annak aktív munkájára fókuszál, amely elszántan törekszik a Duna védelmét biztosítani, és ahhoz szükséges intézkedéseket megtenni. A XIX. században jelentek meg az első nemzetközi szervezetek, köztük az Európai Duna Bizottság, egy olyan kormányközi nemzetközi szervezet, amelynek célja több más szervezettel együttműködve egy környezettudatos, modern és fenntartható projekt véghezvitele. A tanulmány célja bemutatni a Duna Bizottságot, annak tevékenységét és a Dunára vonatkozó jogi normákat. A kutatás szakirodalmi források, jogszabályok, nemzetközi szerződések, egyezmények és a Dunai klímaalkalmazkodás tanulmány felhasználásával készült. A szerző abból a hipotézisből indul ki, hogy a Dunára, mint Magyarország kiemelkedő fontosságú vízfolyására gondolva a folyóra vonatkozó jogszabályok kiemelt figyelmet fordítanak a klímaváltozásnak, ezért az ellene folyó küzdelemben a DANTE és GRENDEL projektek kulcsfontosságú szereppel bírnak. A Duna A tanulmány kiemelt figyelmet fordít a Bizottság DANTE és GRENDEL nevű projektjeire, amelyek fő célkitűzése a környezetbarát és biztonságos közlekedési rendszerek, valamint a vidéki és városi területek kiegyensúlyozott megközelíthetőségének megteremtése és elősegítése. A DANTE a belvízi közlekedés kedvezőbb helyzetét teszi lehetővé, míg a GRENDEL korszerűsítő tevékenysége a flottákat segíti. A Duna Bizottság a projektjei és a más szervezetekkel való együttműködése révén azon dolgozik, hogy egy modern, környezetbarát környezetet teremtsen a Duna mentén élők számára.

1.4.3. A vízpolitika egyes nemzetközi és uniós vonatkozásai, kitekintéssel a magyarországi adaptációra

A szerző tanulmányában azt vizsgálja, hogy a nemzetközi szabályozásban hogyan és mikor jelent meg a vízpolitika, mint a klímapolitika kiemelt szakpolitikai területe, és az milyen mértékben gyakorolt hatást a nemzetközi klímapolitikai standardok útján a nemzeti szabályozásra. A szerző azt a megállapítást teszi, hogy a világ globális problémája a vízprobléma, amelynek elsődleges forrása a népességnövekedés, az urbanizáció és a vízigény párhuzamos növekedése. A biztonságpolitikán belül a vízpolitikai szakterület megjelenése az állami cselekvés prioritásrendjének meghatározó területe, mert nagyban befolyásolja az élelmiszer-termelést, a közegészségügyet, az ökoszisztémák fenntartását és az éghajlati szabályozást. A légkör és az éghajlati tényezők megváltozása következtében olyan súlyos természeti katasztrófák alakulnak ki, mint a vízhiány. A tanulmánya nemzetközi és nemzeti szabályozást vizsgálja, és azt elemzi, hogy a mindenkor politikai és az egyes kormányok milyen stratégiával reagálnak a környezeti kihívásokra, azon belül a vízkészlet felelésének veszélyére. A vízprobléma nem oldható meg kizárólag az üvegházhatású gázok csökkentésével, mert sokkal komolyabb és összetettebb vízszemléletű kormányzást kíván meg az egyes államok vízstratégiája. A szerző összehasonlító és leíró jellegű kutatást végzett a nemzetközi stratégiák (ENSZ, Európai Unió) és a magyarországi vízstratégiák elemzésével. A szerző megállapítást tesz arra, hogy a vízkészlet hiánya és az abból adódó vízkrisisek a túlnépesedésre és a modern fogyasztói társadalom igényeinek kielégítésére vezethető vissza elsődlegesen, és csak másodlagosan az éghajlatváltozásra. Az új politikai gondolkodás eredményeként születtek meg a nemzetközi irányelvek, szabályozások, amelyeket a nemzeti államok, köztük Magyarország is sikeresen adaptált, és amely stratégiák hozzájárulnak a vízkrisis okozta ökoszisztéma helyreállításához.

1.5. A klíma-és vízpolitika összefüggései, nemzetközi vízjogi aspektusok

Jelen fejezet két nagy témakör köré épül, a menekültjogi, illetve az okocídium fogalmába tartozó büntetőjogi felelősség kérdésére fókuszál. A klímaváltozással szorosan összefügg ez a két jogi probléma, amely jelenleg is megoldásra vár, hiszen a klímacélok betartásának, illetve a környezeti károk okozásának felelőssége vonása az EU célkitűzését és annak globális

fontosságát erősítené. Ez napjainkra egyre inkább olyan fontosságúvá válik, hogy a jogi szabályozás elengedhetetlen ezen a téren is.

1.5.1. Gera Anna: A klímaváltozás és a természeti katasztrófák miatt lakóhelyüket elhagyó személyek nemzetközi jogi helyzete

A szerző tanulmányában olyan új problémára helyezi a hangsúlyt, amely kérdés eddig nem volt szabályozva az ENSZ Menekültügyi Egyezmény keretei között, mivel ugyan meghatározza a menekült státusz fogalmát, azonban arra nem tér ki, hogy az országukat a természeti katasztrófák és a klímaváltozás miatt elhagyni kényszerülő személyek milyen jogi státuszt kapnának. A tanulmány abból indul ki, hogy a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi genfi egyezmény menekült fogalma nem szabályozza ezeket a speciális helyzetben lévő személyeket, ezért a védelmük érdekében új nemzetközi jogi keret kidolgozására tesz javaslatot. A környezeti problémák és a klímaváltozás káros hatása a társadalmi viszonyokra is következményekkel van, amely a különböző területeken társadalmi egyenlőtlenségekhez vezet. Ezen felül ez a negatív változás a kiszolgáltatott személyek alapvető jogaira is kihatással van, így érinti az élethez és a tulajdonhoz fűződő jogot, a tiszta ivóvízhez és a megfelelő élelemhez való jogot, valamint az egészséghez fűződő jogot. A migráció legtöbb esetben államhatáron belül valósul meg, és csak végső megoldásként lépnek át más államterületre, éppen ezért a kormányok részéről egy olyan mechanizmus kidolgozása javasolt, amely a klímaváltozás és a természeti katasztrófák következtében felmerülő migrációra fókuszál. Napjainkra egyre több területet és közösséget érint ez a probléma, éppen ezért a szerző azt javasolja, hogy a klíma-menekültekként elismert személyekre is egyaránt vonatkozzon a nemzetközi szolidaritás és felelősségvállalás szabálya, mint ahogyan az emberi üldöztetésnek kitett menekültekre. Ennek érdekében egy új nemzetközi szerződés elfogadása javasolt, hiszen az egész nemzetközi közeg egységesen felelős a klímaváltozásért, és azért, hogy a klímaváltozás okozta veszélynek kitett emberek védelemben részesüljenek. A globális, nemzeti és a helyi törekvésekkel azt a célt szolgálják, hogy a környezetkárosítás negatív hatásainak kitett területeken a természeti katasztrófákat mérsékeljék, ezáltal az egyes államok ne veszítsék el végleg a lakható területeiket és annak lakosságát.

1.5.2. Marsovszki Sára Lili – Sziebig Orsolya: Az ökokidium és a klímaváltozás elleni küzdelem összefüggései

A szerzőpárosok a tanulmányban a nemzetközi büntetőjog által szabályozható felelősségi alakzat megalkotásának elemzésére vállalkoznak. A klímaváltozás és annak környezetre gyakorolt hatása egyre inkább azt igényli, hogy a súlyos környezetpusztítást és szennyezést okozó elkövetési magatartásokat nemzetközi szinten is kiterjesszék és az individuális büntetőjogi felelősségrevonás se maradjon el. Az ökokidium modernkori gyökere Polly Higgins és a *Stop Ecocide* szervezet tevékenységéig nyúlik vissza. A *STOP Ecocide Foundation* által felállított független szakértői testület megalakította az ökokidium nemzetközileg elismert fogalmát, amely a lehető legtágabban kiterjeszti a környezetpusztítás „területi hatályát”, így ide tartozik a szárazföldi, vízi, tengeri, föld alatti és atmoszférikus környezet is. Ennek a fogalomnak a bűncselekményként való elfogadása azért is lenne fontos, mert a súlyos környezetpusztítások, amelyek tág elkövetői alakzat által valószínűsíthetők meg súlyos, kiterjedt vagy hosszútávú kárt képesek okozni a környezetben, így annak felelősségre vonása megfelelő súlyú szankciók által ma már elengedhetetlennek és szükségképpen alkalmazandónak bizonyul figyelemmel arra, hogy ezek a természeti értékek olyan erőforrások, amelyek nem pótolhatók, így védelme, valamint a jelen embere és a jövő generációja számára való megóvása egyaránt fontos feladata és kötelessége mindenkinek. Ugyan a jelenlegi Nemzetközi Büntetőbíróság által kifejtett álláspont emberközpontú nézetet vall, vagyis megköveteli a tényleges emberi sérelmeket, azonban nemzetközi diskurzus keretében több javaslat szorgalmazza azt a nézetet, hogy nagyobb visszatartó erőként hatna a szabadságvesztés büntetés, valamint azt, hogy a természet károsítása ugyanolyan értékeléssel bírjon, mint az élet elleni bűncselekmények, mivel végső soron emberi életre gyakorol hatást a környezet nagymértékű szennyezése. A szerzők ebben a tanulmányban kifejtik aggályaikat, valamint javaslatot tesznek az ökokidium kriminalizálására és a klímapercek bevezetésére.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Az ismertetett tanulmánykötet széleskörűen foglalkozik napjaink legnagyobb környezeti kihívásával, a klímaváltozással, amelyet jogi, politikai, gazdasági és társadalmi aspektusból vizsgál. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) hatodik jelentése, amelyet António Guterres ENSZ-

főtitkár úgy emleget, hogy „vörös riasztás az emberiségnek” felhívja a figyelmet arra, hogy azonnali és érdemi cselekvésre van szükség ahhoz, hogy a klímaváltozást mérsékelni tudjuk. Ennek hiányában a szélsőségek tovább fokozódnának és minden tizedfoknyi emelkedés egyre kiszámíthatatlanabbá tenné az éghajlati rendszert, végső soron a mi életünket is veszélyeztetné. Megfelelő szakpolitikával, gazdasági megoldásokkal, új termelési folyamatokkal, a fogyasztási szokásaink átalakításával és infrastrukturális változtatásokkal egyéni és rendszerszinten is rengeteget lehet tenni az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésében. A nemzetközi közösség munkájának nélkülözhetetlen szerepe van, az általuk kialakított klímastratégiáknak és a kötelezettségvállalásoknak, amelyek globálisan képesek befolyásolni Földünk élővilágát, az ökoszisztémát. Sokszor a politikai érdekek és a gazdasági célok prioritást élveznek a klímapolitika szükségességét illetően, azonban mindig szem előtt kell tartani, hogy ennek fontossága nem csak a jelenkor emberének, hanem a jövő nemzedékének életére is egyaránt kihatással van, ezért minden ember felelőssége és kötelessége kell hogy legyen a környezetvédelem, az ökoszisztéma fenntartása és a természeti károkozás mérséklése. Nemzetközi szinten ez csak úgy valósulhat meg, ha az egyes államok az együttműködés által komoly erőfeszítéseket tesznek az általuk megfogalmazott kötelezettségvállalások megtartására és a célkitűzéseik elérésére. Minden szerző tanulmánya aktuális problémát vázol fel a klímaváltozással kapcsolatban, és javaslatot tesz ennek megoldására. Jelen tanulmánykötetet azok számára ajánlanánk, akik fontosnak tartják, hogy a környezeti problémákra minél hamarabb reagálni kell, és azoknak, akik a klímaváltozással összefüggő kutatásokat folytatnak. A könyv kiemelt értéke, hogy a klímaváltozás által érintett területeket, valamint a klímaváltozás ellen fellépő globális összefogást mutatja be hazai és nemzetközi szinten. Mivel a természeti értékek minden ember számára természeti örökségnek számít, ezért közös összefogásra van szükség lokális, regionális és nemzetközi szinten is, így a tanulmánykötet mindenki számára íródott, mivel útmutatóként szolgál és elgondolkodtató tanulmányokat tartalmaz a klímavédelemmel kapcsolatban. Marcus Rosenlund gondolatával szeretnénk zárni, amely szerint: *„semmi sem magától történik. Minden éghajlatváltozásnak, a természetesnek is, van mögöttes oka. A jelenleg zajló globális felmelegedés fő okai mi vagyunk és az, hogy fosszilis tüzelőanyagokat égetünk.”*

FELHASZNÁLT IRODALOM

SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA – TÓTH ZOLTÁN BALÁZS (szerk.) (2022). A klímaváltozás hatásaiból eredő kihívások – Válogatott tanulmányok a globális éghajlatváltozás jogi, politikai, gazdasági és társadalmi vonatkozásairól, Külügyi Műhely Alapítvány, Budapest – Pécs